

HOLLANDSE GELOOFSHELDEN

Het leven en sterven van onze Oudvaders.

DEEL 2

Voorheen verschenen:

LICHTENDE STERREN

FLONKEREND AAN DE HEMEL VAN NEDERLANDS KERK

MET EEN INLEIDING

**DOOR
DS. J. VAN DE HAAR
ACHTERBERG**

**1968
J.P. VAN DEN TOL
DORDRECHT**

**STICHTING GIHONBRON
MIDDELBURG
2017**

INHOUD

Inleiding

1. Willem Teelinck
2. Franciscus Burmannus
3. Johannes Hoornbeek
4. Jodocus van Lodenstein
5. Gregorius Mees
6. Hermannus Witsius
7. Wilhelmus Eversdijk
8. Johannes Marck
9. Frederik van Houten
10. Petrus Immens
11. Robertus Immens Jr.
12. Petrus Dinant
13. Henricus de Frein
14. Jacob Hanappier
15. Bartholomeus van Velsen
16. Justus Muntendam
17. Gerardus Schorrenberg
18. Daniël van Henghel
19. Lucas Leemaen
20. Jacobus Alting. Toegevoegd Stichting Gihonbron

Inleiding.

In de loop der eeuwen is er in de Christelijke levenspraktijk veel veranderd.

Bij geboorte, bij huwelijk en bij begraven.

Vooraf bij begrafenissen.

Hebt ge wel eens de 'grafredenen' bij de teraardebestelling van vooraanstaande politieke of ook kerkelijke personen uit vroeger eeuw gelezen?

Wat zijn die lang en wat zijn de zinnen in die toespraken lang!

Men moet die lange volzinnen wel driemaal lezen om er de hoofdgedachte, van alle bijzinnen ontdaan, te kunnen uithalen.

En thans waart ge meermalen op een begrafenis tegenwoordig, waar de toespraak in het sterfhuis opvallend kort was, terwijl aan het graf niet gesproken werd. Maar ge zult ook nog een ander onderscheid tussen de gewoonten van vroeger en nu hebben opgemerkt.

Het geldt de bloemen bij de begrafenissen.

De wezenlijke bloemen worden thans in sierlijke kransen op de kist gestapeld, aan de lijkwagen gehangen en tenslotte boven het gesloten graf gelegd.

In oude lijkredenen werden de deugden en edele eigenschappen van de overledene breed uitgemeten, en als even zoveel schone bloemen voor de aanwezigen tentoongesteld.

De voortreffelijke werken van de ontslapene roken als geurige bloemen en overdekten zozeer diens gebreken, dat die nergens meer te bespeuren waren. In overdreven termen en meest altijd in de overtreffende trap werden het leven en werken van de gestorvene geprezen.

Mannen en vrouwen, die tijdens hun leven steeds blootstonden aan vernietigende kritiek, werden na hun dood op een hoog voetstuk geplaatst.

In het leven verguisd en veracht, maar na hun dood vereerd en geprezen.

Maar alleen in de publieke toespraken.

Van menigeen gold, wat eens iemand zei - toen een grote door het rijtuig met de vier zonen van de dode, voorbijreed-: "Die kinderen hadden beter gedaan, hun vader bij zijn leven bloemen te brengen! Dat deden ze evenwel nooit. Nu zijn al die kransen een armzalig vertoon."

In onze dagen openbaart zich een ander streven. Vooral in positief christelijke kringen.

Men spreekt weinig over de overledene. Men zegt niets over diens kostelijke eigenschappen. Men schrijft na zijn dood zo goed als niets over hem. Wanneer een zieke gevoelt, dat zijn einde nadert, geeft hij menigmaal als zijn wens te kennen, dat er bij zijn graf niet gesproken zal worden. Een stervend predikant sprak zijn verlangen uit, dat er na zijn heengaan geen 'In memoriam', gewijd aan zijn leven en arbeid, zou worden geschreven; en dat, terwijl er veel moois en goeds van hem gezegd had kunnen worden.

Ja, de uitersten raken elkaar.

Brallende woorden van lof over de dode en een algeheel zwijgen over hem, zoals het graf zelf over elke dode zwijgt. Aan welke kant staat nu het gelijk?

Ongetwijfeld heeft men in die oude tijd er verkeerd aan gedaan, zoveel lof en luister de doden toe te zwaaien, maar in onze dagen wordt het zwijgen bij de graven wel eens wat overdreven. Naar onze mening ligt hier de waarheid in het midden. Geen lofredenen op deugden en werken, maar ook aan de andere kant geen stelselmatig zwijgen van hetgeen God door middel van Zijn overleden dienstknechten tot stand

bracht.

Uiteindelijk moet alle lof weerkeren tot God. Want God is de eerste oorzaak; de mens slechts het middel. Uit God, door God en tot God zijn alle scheppingen van menselijk kunnen. Wij mogen echter die scheppingen wel noemen. We mogen die ook wel schoon vinden. We behoeven goede eigenschappen van onze naaste niet te verbergen. Mannen met grote gaven moeten in gedachtenis blijven. Dienen zij ons te prikkelen om hen in alles na te volgen en even groot te worden als zij waren? Nee, volstrekt niet. Wij moeten niemand, ook de meest hoogstaande man of vrouw niet naven. Dat te willen, past ons niet en loopt altijd op mislukking uit. Maar groten onder ons volk of in het buitenland mogen ons wel een spoorslag zijn, om op ons eigen levensterrein - hoe eenvoudig het ook is - uit ons leven te halen, wat God erin gelegd heeft. Wij moeten verborgen gaven en krachten (en ieder bezit zijn eigen talent) tot ontwikkeling en ontplooiing zoeken te brengen.

Onze bedoeling is, hier een reeks levensbeschrijvingen van een aantal godgeleerden te bieden, die in kennis en godsvrucht hebben uitgeblonken en opvielen. Wij leggen daarmee geen bloempje op hun graf. Wij durven ook hun gebreken - indien die ons bekend zijn - tot onze waarschuwing te noemen. Maar vooral willen wij hun grote bekwaamheid, godsvrucht, toewijding en wijsheid in het licht stellen. Hun volledige overgave aan de dienst des Heeren maakte hun leven zo schoon.

Daarom willen wij zowel op hun leven als op hun sterven achtgeven. We proberen deze godgeleerden te tekenen in de omlijsting van hun tijd en van hun omgeving. Het zijn met name Hollandse godgeleerden - een zeventiental - die o.i. een blinkend spoor nalieten.

Tot zover een 'inleiding', al - enkele tientallen jaren geleden door een liefhebber der waarheid geschreven, op een serie biografieën van een aantal meer of minder bekende Nederlandse godgeleerden uit de 2e helft der 17e en 1e helft der 18e eeuw. Wij mogen, na zoveel jaren, hem wel dankbaar zijn voor zijn initiatief.

Alleen een vijftal schetsen zijn door ondergetekende aan de hem ter hand gestelde, toegevoegd, en wel ten eerste van Willem Teelinck verder van Prof. Hoornbeek - ontleend aan zijn 'Euthanasia ofte Wel-sterven' (1e deel, 2e druk, 1744), van de hand van David Stuartus; voorts van ds. -Greg. Mees, naar de beschrijving van zijn nakomeling Mr. G. Mees Azn.; en dan nog die van ds. Petrus Immens, en van ds. Jac. Hanappier, beide voorkomend, van de hand van prof. Jac. Willemsen.

Wilde de uitgever als eerste Franc. Burmannus beschrijven, de door mij in acht genomen volgorde wijkt hiervan af. Het leek me nl. beter, de levensbeschrijvingen chronologisch - dus naar de tijd van geboorte in dit geval - te ordenen.

In het algemeen wordt de periode 1650-1750 niet tot de bloeitijd van de kerk gerekend. Zo goed als in Engeland, schijnt ook in Nederland na 1640 al een zeker verval in het kerkelijke en godsdienstige leven te bespeuren. Het levende geloof zou dan ingewisseld zijn voor een dogmatisch systematisch betoog, een toestemmen der waarheid, zonder het geestelijk 'kennen' ervan. Het is hier niet de plaats, dit kerkhistorisch, dogmen-gechiedkundig probleem te behandelen. M.i. blijkt uit de - inmiddels vrij willekeurige - keuze van godgeleerden, dat bij allen een levend geloof te bespeuren valt, een geestelijke kennis, zoals de Heidelberger die omschrijft, van zonde (de catechismus spreekt van zonde en ellende), verlossing en dankbaarheid. Veel kritiek op de 17e en 18e eeuw' is ingegeven door zgn. gezaghebbende geleerden, die, vreemd aan het leven Gods, op allerlei bijkomstigheden hun kritiek oefenden, en de hoofdzaak, waar het toch voor tijd en eeuwigheid om gaat en op aan komt, over het

hoofd plegen te zien.

Er mogen dan al enkele accents-verschillen op te merken zijn, aan onze waardering en dankbaarheid ook voor deze Godvruchtige voorgangers doet dit geen enkele afbreuk. Wij mogen hun leer en handel navolgen, ziende de uitkomst van hun geloof. Daarom is het ook goed, dat niet alleen hun leven, hun werken, maar ook hun einde beschreven is. Welk een geloofszekerheid breekt juist op hun sterfbed door. Dat wil intussen niet zeggen, dat zij bij hun leven niet door de Geest des geloofs, in de gemeenschap met Christus, en door Hem in en met de Vader geleid zijn.

Heilige jaloersheid mag ons wel vervullen, wanneer wij van deze dingen uit vervlogen eeuwen lezen. Het nageslacht moge ze beschimpen (omdat voor hen de Bijbel volledig Gods Woord is) en bij het 'heilig-houden' der Heilige Schriften hun verwijten dat zij 'het getuigenis' van de Geest nl. hebben gemist, maar een en ander ontdekt veler geestelijke onkunde, en historisch bevooroordeeld-zijn. Juist om het werkelijke geloofsleven en daarbij de zekerheid des geloofs bij deze onze kerkelijk voortrekkers, die een gulden spoor hebben nagelaten, te onderstrepen, hebben we in welhaast elke biografie enkele regels vet laten drukken. Opdat we er niet overheen zullen lezen, en wij onze tegenstander 'aan de poort' iets te antwoorden zouden hebben. Boven sprak ik van een vrij willekeurige selectie.

In zoverre niet willekeurig, dat men hier leven en werken mist van die oudvaders, die reeds in de 'Hollandsche Geloofshelden' besproken werden; maar dan toch in zoverre willekeurig, dat tal van andere personen ons evenzeer ter beschrijving ten dienste stonden.

Met de hoop uit te spreken, dat de gedachtenis van 'deze rechtvaardigen' ook in onze donkere 20ste eeuw tot 'zegening' zijn zal, geef ik deze bundel schetsen aan de lezer in handen.

Zolang God ons daartoe tijd en krachten schenkt, hopen we de oude, niet ver-ouderde leer van onze Hervormde, reformatorische kerk(en) voor te staan, te verbreiden en aan te prijzen. Ook uit deze schetsen kan haar waarheid en deugdelijkheid blijken. God verandert niet. En Zijn waarheid zal zegepralen. Laten we deze leer aan ons nageslacht als een kostbaar pand toevertrouwen. Ja, laten wij aan deze belijdenis 'vasthouden' !

Achterberg (Gem. Rhenen)

J. van der Haar

Zomer A.B. 1967.

1. WILLEM TEELLINCK (1579-1629) (Een pilaar in Gods Kerk, door Guldenmond).

1. Jeugd en jongelingsjaren.

Te midden van de bange strijd tegen Spanje werd Willem Teellinck op 4 januari 1579 te Zierikzee geboren. De naam Teellinck had dan ook algemeen een goede klank. En dat zowel op kerkelijk als op maatschappelijk gebied.

Ook de vader van Willem Teellinck - Joost Teellinck - mocht het geluk smaken, bij zijn medeburgers in Zierikzee hoog aangeschreven te staan. Een duidelijk bewijs daarvan is wel zijn burgemeesterschap in de jaren 1576 en '77, welk. ambt hij met ere vervulde. Zijn huwelijk met Johanna de Jonge mocht gelukkig heten. Trouw stond zij haar man in alle levensmoeilijkheden terzijde.

Uit dit -huwelijk werden acht kinderen geboren, evenveel zoons als dochters. De ouders beschouwden hun achttal als een zegen van de Heere. In hun huisgezin leefde liefde en eensgezindheid; en er werd terdege rekening gehouden met God en Diens Woord: dit laatste vooral drukte een stempel op dit gezin.

Bovendien waren zij vurig Oranje-gezind. In de Prins van Oranje zagen zij een strijder Gods, die opkwam voor de vrijheden van het verdrukte volk.

Niet lang mocht Willem zijn voorbeeldige vader houden. Hij stierf nl. reeds, toen Willem nog geen zestien jaar oud was (oktober 1594). Zijn heengaan betekende voor heel het gezin een grote slag. De kinderen waren wel niet klein meer (Willem was de jongste), maar toch rustte er van toen af een zware verantwoording op de schouders van de weduwe. desondanks beleefde de moeder veel vreugde van haar kinderen. Gelukkig, er heerste geen armoede. Zij konden naar hun stand blijven leven.

In dit huisgezin heerste de vreze des HEEREN. Er was een nauwgezet leven te bespeuren aan de troon van Gods genade. Allereerst was daar een Ewoud - naar zijn grootvader vernoemd -: wat moet Ewouds leven niet een prediking geweest zijn, zodat Willem later van hem schrijven kon:

'Hij had van God geleerd, de wereld te verachten, hoe deze ook toelacht; hij gaf er een levend voorbeeld van, hoe men in de wereld, in z'n dagelijks bedrijf leven kan, en die nochtans gebruiken, als niet gebruikende '1). Terecht mocht E woud dan ook 'godzalig' heten. Want hij toonde zijn geloof uit zijn werken. Hij bracht zijn belijdenis in praktijk.

Vrijmoedig verklaart Willem later van zijn beide zusters Agatha en Johanna, dat zij 'eerbaar, deugdenrijk en godzalig waren 2). Immers, ook in haar harten was de vreze des Heeren geplant. Beiden bezaten het ware, zalmakende geloof. En hier waren in geestelijk opzicht de vruchten des geloofs duidelijk te zien. Welk een voorrecht, om op die wijze van broer en zuster(s) te mogen spreken.

De familie Teellinck was dus een Godvruchtige familie. Ook Willem behoorde tot de 'gekenden' des Heeren. In zijn jeugd was daarvan nog niet zoveel te bemerken. Wel kende hij reeds jong de begeerte, om een dienstknecht in de wijngaard des Heeren te mogen worden; maar..., als de tijd om te studeren aanbreekt, gaat hij toch - als anderen uit zijn familie - de studie in de rechten volgen. Daartoe begaf hij zich naar de Schotse hogeschool te St. Andrews.

Al spoedig daarop volgt hij de lessen aan de beroemde Franse hogeschool te Poitiers - evenals andere Nederlanders, om daar op 28 september 1603 in 'beide rechten' te promoveren tot doctor in de rechtsgeleerdheid. Het volgende jaar onderneemt Willem een reis naar Engeland waar hij - sedert zijn verblijf te St. Andrews - al enkele vrienden aanwezig weet. In dit verre, hem vreemde land, grijpt er een algehele

verandering in zijn leven plaats. Hij ontmoet er nl. Puriteinen die - zoal met de leer - toch niet met de kerkinrichting van Englands staatskerk, de Anglicaanse kerk, instemden; omdat huns inziens deze kerk nog teveel de sporen droeg van de kerk van Rome. Vaak legde men meer nadruk op de kerkvorm, het ritueel, en kwam de ziel in haar geestelijke behoefte te kort.

- 1) Opdracht voor: Noordster, aanwijzende de rechte streek van de ware godzaligheid, blz. 4 (1642).
- 2) Opdracht voor: De Nieuwmaker en Zijn nieuw werk, uitgegeven in Dordrecht in 1650.

Zo vinden wij de Puriteinen zowel binnen, als ook buiten de staatskerk. Ook binnen; het zou verdraaiing der feiten zijn, dit anders te stellen. Ik denk aan mannen als W.Perkins, Rich.Sibbs en b.p. J.Hall(ins) (Invoeging van de Samensteller). Willem Teellinck heeft ons later medegedeeld, hoe het in het Puriteinse gezin, waar hij gastvrij ontvangen werd, toeging; een en ander liet een onuitwisbare indruk bij hem na 3). Ietwat verkort, volgt hier zijn eigen weergave.

In het vriendelijke huis te Bambury stonden allen 's morgens al bijtijds op. Voor men aan het werk ging, riep men de Heere aan in gebed, en las men nauwgezet een hoofdstuk uit Zijn Woord. Zelfs de dienstboden mochten dat niet nalaten. Dan begaf zich een ieder tot zijn dagtaak, om tegen de middag weer samen te komen, om een deel uit de Bijbel te lezen, en eensgezind, op de knieën, het aangezicht des Heeren te zoeken.

Aan tafel deed ieder een kort gebed, om een zegen over de maaltijd te vragen, en onder het eten werd er over het zogven gelezen Schriftgedeelte gesproken, of werd er gehandeld over het bevindelijke leven. Na de maaltijd zong men gezamenlijk een Psalm, waarna een ieder weer aan zijn werk ging. Ook 's avonds ging het weer precies zo, om zich dan voor het naar bed gaan, nogmaals aan Gods hoede toe te vertrouwen.

De dienst des Woords werd, ook door de week, nauwkeurig waargenomen. Alvorens ter kerke te gaan, kwamen alle huisgenoten eerst bijeen, om samen een hoofdstuk te lezen, en met elkaar Gods zegen af te smeken over de prediking van Zijn Woord.

Men luisterde niet slechts met aandacht, maar overdacht ook de gehele dag het gehoorde. Ja, de gesprekken handelden uitsluitend over het hetgeen nodig is gekend te worden tot de zaligheid. Na kerktijd werden dienstpersoneel en kinderen ondervraagd, of zij wel aandachtig geluisterd hadden.

- 3) Voorrede op het Huisboek, blz. 3; Middelburg, 1639.

De vermaningen en raadgevingen, van de kansel gegeven, werden doorgaans trouw ter harte genomen. Zij beijverden zich in 's Heeren wegen oprecht te wandelen. Was er iemand in het gezin, die zich ergens in misdroeg, dan werd daar dadelijk - en dat uit de aard der liefde - op gewezen, om in die weg, zo mogelijk, elkaar voor struikelen te bewaren. Zelfs als men een wandeling maakte, bij wijze van ontspanning, waren de gesprekken veelal van godsdienstige aard.

Zo toonde men in de handel en wandel, dat men niet in een klooster behoefde te gaan, om een ernstig en godzalig leven te leiden. Door hun kostelijke wandel werden zelfs hun naasten voor Christus gewonnen. Hun meest verbitterde vijanden moesten de oprechtheid van hun godsdienstig leven wel erkennen.

Met genoegen dacht Willem Teellinck steeds terug aan de dag des Heeren, die hij daar had doorgebracht. In heel de stad hoorde men geen vertier of goddeloos geschreeuw.

Het gewone werk stond stil. Ging men door de straten, dan hoorde men telkens Psalmgezing, om de Heere daarmee te loven en elkaar te stichten.

Negen maanden achteren heeft Willem Teellinck in deze puriteinse levenssfeer vertoefd, en zij oefende een machtige bekoring op hem uit, ja, zij gaf een beslissende wending aan zijn leven. Een en ander bracht hem tot ernstige zelfbezinning, zodat hij in later tijd met blijdschap op zijn verblijf in die echt Christelijke samenleving mocht terugzien.

Hier werd de ernst van het leven hem op het hart gehouden. Hier kwam hij voor de keus te staan: of de eeuwige dingen ter harte te nemen, of verder te gaan in de sleur van alle dag. Nooit maakte Gods Woord dieper indruk op hem dan u. Onverschillig was zijn leven weliswaar tot nu toe niet geweest, maar eerst hier en nu drukte hem het gewicht der eeuwigheid.

Ter gelegenheid van een bijzondere Biddag behaagde het de Heere, Willems hart te openen. Hij bevond zich toen in het voortreffelijke gezelschap van de predikanten ds. John Dod en ds. Arthur Hildersham e.a., mannen uit het toenmalige Engeland. Hij krijgt er licht over, waarin de dienst des Heeren bestaat, ja, hoe men het Koninkrijk der hemelen geweld moet aandoen; ook mag hij ervaren, wat het betekent, zijn eigen zaligheid met vreze en beven uit te werken.

Van dan af begint hij de wereld te verlaten, en krijgt hij lust in 's Heeren wet, zodat hij iedere gelegenheid te baat neemt, om in het gezelschap van de vromen te mogen verkeren 4).

Gods volk wordt hem lief; Gods Woord hem dierbaar; Gods dag schat hij hoog. Hij gaat nu de Heere in oprechtheid zoeken; oprecht, omdat God Zelf hem zoekende maakte; reden, waarom zijn zoeken ook oprecht is.

De begeerte tot het predikambt, in zijn jeugd reeds uitgesproken, komt nu met hernieuwde kracht bij hem boven. Alle andere studie wil hij wel vaarwel zeggen, om dat heerlijke doel te mogen bereiken, n.l. de uitbreiding van Gods Koninkrijk te helpen bevorderen. In deze zaak raadpleegt hij de beste Engelse godgeleerden van die dagen. Hij vraagt hun mening, of het hem geoorloofd is, van studie te veranderen.

Nauwkeurig stellen zij er een onderzoek naar in, uit welke bron die hartelijke begeerte opkomt. Ja, zij houden samen een vasten- en bededag, alvorens hun gevoelen bekend te maken.

De beslissing valt gunstig uit. Zij oordelen, dat hij de ingeving van zijn hart mag volgen. Immers twijfelen zij er niet aan, of de Heere zou deze bijzondere roeping, die Hij zelf in hem gewrocht had, zegenen. Ja, Hij zou alle dingen doen medewerken ten goede, zodat het einde zou strekken tot Gods eer, tot behoud van vele zielen, en tot troost van zijn eigen hart en leven 5).

Met volle vrijmoedigheid besluit Willem Teellinck zich van nu af te gaan wijden aan de godgeleerde studiën. Na zeven jaar in de vreemde te hebben rondgezworven, keert hij daartoe naar zijn vaderland terug (1604), om zijn opleiding tot de dienst des Evangelies aan de hogeschool te Leiden te ontvangen.

Een nieuwe periode is nu voor hem in zijn leven aangebroken: 'Vergetende hetgeen achter is en zich strekkende naar hetgeen vo-or is, jaagt hij naar het wit, tot de prijs der roeping Gods, die van Boven is in Christus Jezus' (Fil. 3, 14).

4) Zo vertelt ons Willems zoon: Maximiliaan, in de opdracht aan Teellincks 'De worsteling eens bekeerden zondaars' (Rom. 7), blz. 3; Vlissingen, 1631.

5) Vgl. het proefschrift, van dr. W.J.M. Engelberts, A'dam, 1898, over W. Teellinck, pg. 18 en 19.

In het midden der gemeente.

Als student aan Leidens hogeschool had Willem Teellinck grote achting voor zijn professor Lucas Trelcatius Jr, die hem de grondslagen der religie onderwijst. Vooral de leer der verbonden - het Werk- en het Genadeverbond - werd uitvoerig door deze bekwame hoogleraar behandeld. Ook de professoren Arminius en Gomarus geven hun beste krachten tot onderrichting van de aanstaande predikanten. Tot geen van beide gevoelt de 25-jarige Teellinck zich bijzonder aangetrokken. Hoewel, hij heeft alle eerbied voor Gomarus, tegen wie student Gisb. Voetius in die dagen zo hoog opziet. Voor Arminius' leer hebben Teellinck noch Voetius veel waardering 5).

Hebben zij iets van de komende kerkelijke worsteling voorvoeld? Hoe het zij, tijdens Teellinck' s studie in Leiden spitsten de geschillen tussen Arminius en Gomarus zich nog niet toe. Wanneer hij in 1606 de hogeschool verlaat, is er in eigenlijke zin nog geen sprake of mogelijkheid van besmetting met dwaalleer.

Tot nu toe maakten we nog geen melding van een betekenisvolle verandering in Teellincks burgerlijke leven. In hetzelfde jaar, dat hij daadwerkelijk theologie gaat studeren, - 1604 - , wenst hij in het huwelijk te treden, en wel met een Engelse mej. Martha Grijns (Greendon). Op 26 september 1604 gaat hij met haar, te Zierikzee, in ondertrouw; zelfs dr Engelberts kan niet met zekerheid zeggen, of Teellinck in diezelfde (: zijn geboorte-) stad met haar in het huwelijk trad.

Als beroepbaar predikant - proponent - zegt Teellinck in 1606 de stad Leiden vaarwel, en vestigt zich in Zierikzee, waar ook zijn moeder nog steeds woont. Vaak gaat hij er nu op uit, om in de gemeenten van Schouwen-Duiveland het Evangelie te prediken.

Zeer voorspoedig wordt zijn weg gebaad tot het volle ambt Reeds op 4 oktober 1604 ontving Teellinck ni. al een beroep naar het aan natuurschoon zo rijke Burcht en Haamstede, op het eiland Schouwen. Zeven jaar mag hij daar tot rijke zegen van de gemeente werkzaam zijn. De bevolking van die streek stond als ruw en losbandig bekend. Met Gods hulp, komt er in Haamstede een grote verandering. Zelfs worden vloekers bidders. Al blijft vijandschap anderzijds ook weer niet uit. Toch mag Teellinck voor velen als middel in Gods hand dienen, om hen van de brede op de smalle weg te brengen 6).

Op 10 augustus 1613 krijgt de dorpspredikant een beroep naar de gemeente Middelburg. Deze roeping volgt Teellinck op. In november 1613 wordt hij daar in het ambt bevestigd. Het is zijn tweede, èn...laatste gemeente. Als collega vindt hij in Middelburg zijn vroegere leermeester, Franse. Gomarus, en verder b.v. de bekende predikanten Herman Faulkelius en Ant. Walaeus.

Een breed arbeidsveld opent zich voor hem; terstond slaat hij de hand aan de ploeg. Hij houdt en dringt aan, tijdig en ontijdig, om - zo mogelijk - zijn hoorders tot bekering te bewegen. Tegelijk scherp en ernstig stelt hij de gemeente het gewicht van de eeuwige dingen, van eeuwig wel C5f wee, voor. Hij 'paait' en prijst de gemeente niet. Want er woont immers in niemand enig goed? Vermaningen, waarschuwingen en terechtwijzigingen zijn veeleer op hun plaats. De belijdenis alleen is niet voldoende, het komt aan op de beleving. Hoofdthema van Willem Teellinck is dan ook:

Breng uw Christendom in praktijk!

Zijn bazuin - een boet-bazuin! - geeft geen onzeker geluid. 'O, land, land, land, hoor des HEEREN Woord!' (Jer. 22, 29) Met grote nauwgezetheid en buitengewone ijver wijdt hij zich aan zijn gemeente, om haar fouten te verbeteren en haar gebreken te herstellen.

'Als een trouw en uitnemend dienaar des Heeren wordt zijn geest in hem ontstoken als hij ziet, dat het Gereformeerde Christendom merendeels maar een naam is, zonder daad, een lichaam zonder leven, een zon zonder licht en hitte 7). Leer en leven dienen

zoveel mogelijk met elkaar overeen te stemmen. Zoals Teellinck het te Bambury in Engeland gezien heeft, zo wenst hij het ook in zijn eigen gemeente.

6) Opdracht voor: Worsteling eens bekeerden zondaars, blz. 5.

7) Voorrede in: De gebaande weg ter zaligheid, 1632, blz. XIII.

Niemand denke echter, dat het louter nabootsing is. Nee, want het is Teellincks vaste overtuiging, dat er alleen door een reine, christelijke levenswandel zegen van de Kerk des Heeren kan uitgaan. Met verwonderlijke ernst gaat hijzelf vóór op de weg van het praktikale christendom. Hij komt het eenvoudige volk zovèr mogelijk tegemoet. Daartoe beijvert hij zich, om zijn preken zo begrijpelijk mogelijk te houden, om zo toegang te krijgen tot het hart van het gewone volk.

'Hoe schriftelijk, grondig, krachtig, gevoelig en beweeglijk die geweest zijn, kunnen het beste getuigen alle Godvruchtige zielen, die hem gehoord hebben, en die hij zo menigmaal een goede reuk van Christus geweest is'. 8).

Vol diepe ernst bestraft hij zonden en gebreken van zijn tijdgenoten. Dapper treedt hij spotters en vloekers tegemoet, om ze met heilige ijver te vermanen, op te houden met al dat zondigen. Zelfs zijn grootste tegenstanders moeten Teellincks oprechtheid en vrijmoedigheid respecteren. Veel viel er te bestraffen, zowel binnen als buiten de gemeente. We noemen slechts: hoogmoed, twist en tweedracht onderling, onmatigheid, brooddronkenheid, ja zelfs ergerlijke schanddaden kwamen voor.

Teellincks prediken is niet tevergeefs geweest; het maakte een diepe indruk op de hoorders. Hoewel zijn medestudent Voetius hem slechts twee of drie keer heeft kunnen beluisteren, getuigt hij er toch van, dat hij - na die preken gehoord te hebben - de wens koesterde, dat alle leraars, in ons land die methode en kracht van prediken mochten navolgen. 9).

Teellincks dienst in Middelburg blijft dan ook niet uu6, - zegend. Zijn gehele persoon is een zichtbare prediking van het praktische Christendom. Hij is vriendelijk in de omgang, eenvoudig, nederig en verdraagzaam, zonder zijn overtuiging te verloochenen. 10).

8 èn 9) Zie Voetius' Voorrede op Teellincks werk over Romeinen 7.

10) Vgl. Dr H.Bouwman, 'Willem Teellinck en de practijk der Godzaligheid' , 1928, pg. 14.

Zijn levensbeginsel vinden wij het duidelijkst uitgedrukt in een, uit zijn Middelburgse tijd bewaard gebleven preek. Deze handelt over 2 Korinthe 5, 14,

'Want de liefde van Christus dringt ons.'

Na een korte inleiding wordt de tekst eenvoudig verdeeld. Daarna volgt de 'lere', waarin de raad en het onderwijs gegeven wordt, om tenslotte de 'nuttigheid', die eruit voortvloeit, te bespreken. Vooral aan de 'toeëigening' hecht Teellinck grote waarde 11).

Een groot redenaar was Teellinck weliswaar niet, maar toch wist hij door zijn eigen manier van preken zijn hoorders te boeien.

In zijn dagen komt het preek-bespreken algemeen in zwang. De liefde tot het Huis Gods groeit daarmee voortdurend. In groot getal bezoekt de gemeente de kerkdiensten,

zodat er tenslotte geen voldoende plaats te vinden is voor de schare, die ds. Teellinck wil beluisteren.

Trouw komt ds. Teellinck bij zijn gemeenteleden op huisbezoek. Zo mogelijk, gaat hij

van huis tot huis, om een onderzoek in te stellen naar de geestelijke welstand van een ieder, en om zo nodig van raad te dienen.

Als in 1624 de zwarte dood, de pest door Middelburg rondwaart, blijft de eenvoudige prediker op zijn post. Nee, hij vlucht niet als een huurling. Hij staat gereed op te beuren, te vertroosten, opdat de mensen nog winst mogen ontvangen uit de bezoeken des Heeren.

Zelfs bezoekt hij de arme pestlijders aan huis, om hen tot bekering te vermanen. Als een waar boeteprediker trekt hij rond, om aan te dringen op een heilig, godzalig leven. Teellinck heeft niet alleen een open oog voor de gebreken in en van zijn eigen gemeente, maar ook ziet hij de droeve geestelijke staat van land en volk. Eén en ander bekommert hem ten zeerste.

11) Vgl. Engelberts, Willem Teellinck, blz. 139.

Voor de strijd tegen de dwalingen van de Arminianen - volgelingen dus van Arminius - heeft zijn volle belangstelling. Hij onderkent die leer als vals, en kan er dus onmogelijk in meegaan. Bij hem vindt een leer sterke veroordeling, krachtens welke er na de zondeval inde mens nog een vrije wil ten goede zou overgebleven zijn, en de mens zalig kan worden uit een vo-orgezien geloof.

Hij staat dus beslist aan de zijde der Gereformeerden. Hun belijdenis wil hij verdedigen, en daarin zijn krachten verteren. Door de kracht der liefde wil hij de dwalenden van hun ongelijk overtuigen. Wanneer ze echter hardnekkig willen blijven bij hun dwaalbegrippen, dan kunnen ze in de gemeente des Heeren niet geduld worden.

Ook hun - remonstrantse - predikanten mogen niet geduld worden, en mogen dus Gods Woord niet meer prediken op de kansel. De Overheid moet ze van die plaats weren. Het is immers plicht der Overheid, om met al haar geschonken middelen te handhaven hetgeen Christus geboden heeft, en daarentegen uit de gemeente Gods te weren alle menselijke instellingen, die Christus niet geboden heeft. Zo vermaant Willem Teellinck de Overheid om het geestelijk welzijn der Kerk te bevorderen. Ja, hij wijst Overheid en onderdanen op de noodzaak van een waar Godvruchtig leven.

'Als de Hervormers thans eens hun hoofden zouden kunnen opsteken, en zien hoe het onder de Gereformeerden toegaat zegt Teellinck, zouden zij het nodig achten om aan te dringen op de ware godzaligheid' 12).

Dat de Kerk reeds in Teellincks dagen zo ver van de plaats is, ligt niet allereerst aan Remonstranten of Contra-remonstranten, maar vooral aan het zich afkeren van God en Diens Woord.

Alleen terugkeer tot dat Woord der waarheid kan, volgens Teellinck, vrucht afwerpen. Hoewel hij slechts door weinigen geheel begrepen werd staat hij als een pilaar in de Kerke Gods in die dagen, om te getuigen tegen de geesteloosheid in de dienst van God, en om het grote levensdoel aan de gemeente voor te stellen: 'Daarom, broeders! benaastigt u te meer, om uwe roeping en verkiezing vast te maken; want dat doende zult gij nimmermeer struikelen' (2 Petrus 1, vs 10).

12) Aangehaald door dr H. Bouwman, Willem Teellinck, blz. 19

Zijn huiselijk leven.

We hebben al gehoord, dat Willem Teellinck in 1604 in het huwelijk trad met Martha Grijns, een Engelse dame. Ongetwijfeld is hij door zijn reizen naar Engeland met haar in aanraking gekomen. Waarschijnlijk - hoewel op dit punt geen enkele zekerheid

bestaat - komt zij uit Puriteinse kringen, zodat zij ook op het punt van de dienst van God het gevoel van haar man deelt.

Wanneer zij beiden in oktober van het jaar 1606 de pastorie van Haamstede gaan betrekken, zijn ze reeds in het bezit van een zoon, die Maximiliaan heette.

Gedurende de zeven jaar, die hij in Haamstede werken mag, wordt het gezin met nog twee kinderen vermeerderd. Allereerst met een dochter, Johanna, en in het voorjaar van 1613 met een zoontje, dat Johannes genoemd wordt. Helaas, is hun dit laatste pand al spoedig door de dood ontvallen, zodat Willem Teellinck, wanneer hij in datzelfde jaar naar Middelburg vertrekt, niet met drie, maar slechts met twee kinderen daarheen gaat. Hij heeft dus een geliefd kind in Haam stede moeten achterlaten.

Zestien jaren mag hij als predikant in Zeelands hoofdstad werkzaam zijn.

Hoewel hij nauwgezet acht geeft op het leven der gemeente, verwaarloost hij zijn eigen gezin niet. Hij bouwt en sticht het door zijn voorbeeld. 'Het huiselijk leven kenmerkt zich in huisraad, kleding en spijsen door strenge eenvoud, die echter geen mildheid buitensluit; minstens eenmaal per week, liefst op de zondag, zijn enige armen vromen, nu dezen, dan genen, maar op zijn minst telkens twee, zijn disgenoten' 13).

Loge's zijn altijd welkom, als zij met het eenvoudige, hun geboden, genoeg willen nemen. Ook dienen zij deel te nemen aan de dagelijkse huisgodsdienst oefeningen. In alles heerst orde en regel. Al vroeg wacht de ontbijttafel, waaraan de huisvader zelf voorgaat in gebed, dat - volgens hem - de ziel van alles is. Bij de maaltijden - die niet nodeloos gerekt worden - lopen de gesprekken doorgaans over geestelijke zaken; ijdel gepraat wordt er niet geduld.

13) Vgl. Engelberts, Willem Teellinck, blz. 30-32.

Nauwlettend wordt op de omgang der huisgenoten met anderen gelet, dat men nl. de omgang zoekt met mensen 'van gelijk gezelschap'.

Elke avond kan men vader Teellinck in de huiselijke kring bezig vinden met catechiseren. Hij doet dit, alvorens een hoofdstuk uit de Bijbel te lezen. Eenmaal per week houdt hij repetitie. Ieder moet wát leren. De kleinsten beginnen met 'Het onze Vader', de Twaalf artikelen des Geloofs, en de Tien Geboden'.

Minstens eenmaal per jaar - vaak meerdere keren - houdt het gezin een vastendag. Teellinck acht die nuttig, 'om bijzondere zwarigheden en ongemakken te weren', om zich, door niets afgeleid, geheel aan God te kunnen wijden. De zaterdag wordt dienstbaar gemaakt, bij Teellinck, aan de voorbereiding van de Sabbat. Het werk van zaterdag wordt dan ook zoveel mogelijk naar de vrijdag verschoven.

De ouderlijke tucht vindt in Vader Teellinck een krachtige beschermer en handhaver. Ernstige vergrijpen worden onder vier ogen behandeld. Altijd gaat hij bij het bestraffen met de zozeer gewenste kalmte te werk, en - zo nodig - deinst hij er niet (naar Salomo's woord, in Spreuken 23, vs 13 en 14) voor terug, de roede te hanteren.

In Middelburg zijn hem nog twee zoons en één dochter geboren. Zij heetten: Theodorus, Johannes en Maria. In totaal bestaat het gezin nu uit drie zoons en twee dochters: Maximiliaan, Theodorus, Johannes, Johanna en Maria. De drie zoons wandelen in huns vaders voetspoor: allen worden zij predikant.

Maximiliaan werd in 1627 aan de Engelse gemeente te Vlissingen verbonden. Dat Theodoor en Johannes predikant werden, heeft vader Teellinck niet mogen beleven. Zelf heeft Willem Teellinck zijn oudste zoon trouwens niet in het ambt bevestigd. Daartoe schijnt hij, vanwege zijn zwakke lichaamsgestel, niet toe in staat geweest te zijn. Want elk jaar opnieuw wordt hij door een hevige ziekte aangetast. Viermaal

wordt hij bezocht door 'die bandende ziekte, de sproe'.

Toch is hij onvermoeid bezig in het prediken, catechiseren, huisbezoek doen, in het vertroosten der zieken, in het terechtbrengen van afdwalenden, in het vermanen van roekelozen, in het versterken van wankelmoedigen, in het raadgeven, waar het nodig is, en boven alles in het schrijven van tal van uitnemende werken.

Ledigheid verfoeit hij. Zijn tijd koopt hij dag en nacht uit. Zijn zwakke krachten besteedt hij alle in de arbeid van Gods Koninkrijk.

Zo leeft hij verder in zijn gezin, dat hij met tedere liefde omringt en verzorgt.

Zijn oplettend oog richt zich op al de gedragingen van de huisgenoten, om in alles het goede voor de zijnen te zoeken. De verantwoordelijkheid van de ouders ten opzichte van hun kinderen wordt in al haar zwaarte en omvang beseft. Vandaar ook de ernst, die er met de belangen der eeuwigheid gemaakt wordt.

Laten alle ouders een voorbeeld nemen aan Willem Teelinck, die dagelijks een uurtje afzonderde om met zijn kinderen te spreken over het éne nodige, dat onmisbaar is op weg naar de allesbeslissende eeuwigheid. Opdat zij van kindsbeen af de heilige Schriften mogen kennen, die 'hen wijs kunnen maken tot zaligheid' (2 Tim, 3, 15).

Eeuwig thuis.

Het leven van Willem Teellinck spoedt naar het eind. De vele, drukke werkzaamheden in en voor zijn gemeente vergen te veel van zijn zwak gestel. Het schrijven van, naar men wel beweerd heeft, niet minder dan 127 werken (die echter lang niet alle in druk zijn verschenen) gedurende een zo kort leven, moet ons met verbazing, ja bewondering vervullen. Tenslotte kwamen ernstige ziekten zijn reeds lang ondermijnde gezondheid geheel en al slopen.

Tot kort voor zijn sterven is hij nog bezig geweest met het schrijven van het zo kostelijke werkje 'Tijdwinning', dat hij helaas niet heeft kunnen voltooien, en waarvan een gedeelte juist dezer dagen herdrukt is.

In zijn voorrede schrijft Teellinck: 'Wij vergissen ons jammerlijk, zo wij denken, dat ons enig uur des levens door God verlengd wordt, anders dan om Zijne eer en de zaligheid onzer zielen daarin meer en meer te (be) vorderen. Zo behoorden wij ook elk uur des levens, dat ons nog gegund wordt, aan te merken als een bijzonder geschenk, ons door de grote God tot ons voordeel uit genade gegeven; en wij verdienen ook gewis eeuwige plagen voor elk uur van ons leven, dat verkeerd besteed of nutteloos doorgebracht is, indien de Heere ons naar onze verdiensten wilde vergelden'. Duidelijk laat hij vooral in dit zijn laatste geschrift uitkomen, dat de tijd zo onzeker is, zodat wij elke dag wel als de laatste dag van ons leven moeten beschouwen en daarom het werk der bekering ook niet langer mogen uitstellen. Met droefheid ziet hij terug op de dagen, die hij niet in de dienst van zijn Zender besteed heeft. Die dagen zijn vele. Ook die dagen acht hij verloren, waarin hij niet ernstig de dingen der eeuwigheid overdacht heeft.

Het strekt hem evenwel tot vreugde, dat de Heere hem vijftig jaren lang heeft willen sparen in Zijn grote lankmoedigheid (1629).

Hier roept hij in verwondering uit: 'Och, Heere! hoe groot is Uw genade tot nu toe over mij geweest! Ik heb nu vijftig jaren lang (dat ik geleefd heb) de middelen der zaligheid genoten. Want geboren zijnde onder de Christenen, 'ben ik van de baarmoeder af op U geworpen' (Ps. 22, 11); de gebeden der heiligen zijn over mij gegaan, zo haast ik geboren ben; Uw Naam is over mij aangeroepen (Jakobus 2, 7) al van toen af; en, Heere, onder dat alles: Hoe weinig ben ik nog in kennis en genade toegenomen!'

'Och Heere! doe mij toch voortaan mijn tijd beter uitkopen, de aangename tijd, de dag der zaligheid beter waarnemen, Uwe bewegingen over mij beter aanleggen, en mijne zaligheid met vreze en beven beter uitwerken, opdat ik hiernamaals zonder alle vreze, in heerlijkheid en onuitsprekelijke vreugde, eeuwiglijk met U leven mag!

Amen!

Aldus schrijft Teellinck in zijn tijdwinning, p. 62 en 63 (uitg. van 1841).

Hij heeft kleine gedachten van zichzelf, daarentegen grote en hoge gedachten van de Heere. Horen we hem slechts, als hij in overpeinzing tot de Heere spreekt: 'Och Heer & Heere! welk een groot werk ligt mij nog steeds op de hand, en hoe weinig heb ik daartoe gedaan! Wat tijds heb ik verzuimd, en onnuttelijk doorgebracht! Hoe zeer ben ik dan ook verplicht, o Heere! mijn tijd uit te kopen, alle gelegenheden om goed te doen, goed te ontvangen, wel waar te nemen, en voortaan uitsluitend daartoe te leven, om U, mijn God te dienen en te verheerlijken!

'Wat weet ik het, Heere!, wat weet ik het, of ik het nog niet heden of morgen besterven zal? Zou ik mij dan niet verkloeken, om nu nog, terwijl ik leef, iets goeds te doen? Behoorde het mij niet te smarten, dat ik een uur zou laten voorbijgaan, zonder U terdege te zoeken?'

'Och Heere!, geef mij te branden met ijver, tegen te gaan alle zonden, te ontdekken, alle kwade handelingen, te waarschuwen allen, die ik weet daaraan schuldig te zijn, opdat ik nog iets goeds doe, eer ik sterve' (aldaar, blz. 22 en 23).

Hij bezit dus een levendige indruk van de gepastheid om de Heere te vrezen en te dienen. Ook anderen daartoe op te wekken, is zijn lust en leven.

Hij weet bij ervaring, dat de mens onbekwaam is tot het goede en geneigd tot alle kwaad. Wanneer hij dan ook zegt, iets goeds voor 'de Heere te willen doen, dan bedoelt hij daarmee: een wandel in godzaligheid.

Teellinck heeft zijn lichaam niet gespaard, om dat in de dienst des Heeren te besteden. Hoewel hij pas vijftig jaar is geworden, zijn z'n krachten al opgeteerd, en zal zijn levenslamp - bij gebrek aan olie - worden geblust.

Op vrijdag 16 maart 1629 wordt hij opnieuw bezocht met die vreselijke ziekte, de spruw. Toch gaat hij verder met het schrijven van het boekje, waaraan hij bezig is. Graag had hij het nog geheel klaar gekregen. Het heeft niet zo mogen zijn. Op dinsdag 20 maart moet hij ermee ophouden, omdat de ziekte intussen verergert.

Hoeveel ernst hij maakt met het heil van zijn onsterfelijke ziel, blijkt wel uit hetgeen hij nog op de 19e maart schrijft: 'Ik dacht, wat zoude het mij kunnen schaden, dat ik door de hel en al haar verschrikkingen heen moest gaan, om in de hemel te komen? Als ik maar in de hemel mocht komen, zo zouden die helse verschrikkingen Welhaast verdreven zijn, en slechts tot meer dankbaarheid en tot beter smaak van de hemelse zoetheid door mij herdacht worden.'

'Wat zou het mij kunnen baten, dat ik door de hemel heen moest gaan, en daar alle hemelse vreugde genieten, indien ik tenslotte in de hel mijn loop zou moeten eindigen? Wat zou mij dan de hemelse vreugde zijn? Hoe spoedig zou die verdwenen zijn, en door mij niet anders herdacht worden, dan om mij des te meer te kwellen?'

'Daarom neem ik mij door Gods genade vast voor, om mij noch door tijdelijke kwelling, noch door tijdelijke genoegens van de rechte weg der eeuwige zaligheid te laten afvoeren, want die allemaal vergaan weldra, maar deze duurt eeuwig- lijk. Amen' (Idem, p. 220.221.)

Zijn dagen zijn nu geteld. Hij gevoelt zijn einde nabij, maar is vol goede moed, en kan het de apostel Paulus nazeggen: 'Want wij weten, dat, zo ons aardse huis dezes

tabernakels gebroken wordt, wij een gebouw van God hebben, een huis niet met handen gemaakt, maar eeuwig, in de hemelen' (2 Korinthe 5, 1).

Persoonlijk verblijdt hij zich in het heerlijke vooruitzicht, om straks de Heere ongestoord te mogen grootmaken voor het onuitsprekelijke wonder der genade aan hem, de voornaamste der zondaren, bewezen.

Zijn huisgenoten en vrienden kunnen hun droefheid niet inhouden, als zij het einde van hem, die hun lief en dierbaar is, snel zien naderen. Eenswillend met de Heere, ligt hij neer 'De Heere doe, wat goed is in Zijn ogen.'

Wil de Heere hem nog oprichten van dit zo ernstige ziekbed - en zou Hem iets te wonderlijk of onmogelijk zijn? - het is hem wel. Zal hij echter niet meer beter worden, wat de ziekte reeds schijnt te voorspellen, het is hem ook goed.

Langzamerhand wordt hij losgemaakt van de aarde en toeberaid voor de hemel. Met innig verlangen mag hij naar het uur van zijn scheiden uitzien, om verlost te worden van het lichaam der zonde en des doods.

Hier op aarde kan hij in de strijdende kerk nog slechts weinig verrichten - zijn krachten worden immers al zwakker- maar daar-Boven, in de triomferende Kerk zal hij eeuwig meezingen met de gezaligden, het loflied: 'Hem, Die op de troon zit, en het Lam, zij de dankzegging, en de eer, en de heerlijkheid en de kracht in alle eeuwigheid! Zijn gebeden zendt Hij naar Omhoog, of het de Heere beha- ge, hem op te nemen in Zijne heerlijkheid. Spreken kan hij niet meer. De ziekte verergert met de dag. Ieder ziet nu wel in, dat het sterven gaat worden.

Nooit zal hij zijn vermanende en vertroostende stem meer laten klinken. Dat behoort nu onherroepelijk tot het verleden. In stille overdenking, zijn ziel opgedragen aan de Heere, wacht hij nu de van God bepaalde tijd af, waarop Deze hem voor eeuwig Thuis zal halen.

Met bewondering belieft het de Heere, om op 8 april 1629 zijn levensdraad af te snijden en hem op te nemen in de eeuwige rust, die er overblijft voor al Zijn volk.

Zacht en kalm mag hij afreizen.

Groot is de verslagenheid, niet alleen in zijn gezin en gemeente, maar in heel Middelburg.

Op 12 april, de dag van zijn begrafenis zijn de bewijzen van deelneming vele.

Zo stierf een oprecht christen, die zijn geloof bewees in zijn wandel. Geliefd bij het volk des Heeren, dwong hij bij alle anderen grote eerbied af.

Zijn arbeid in Gods Kerk zal voor de een een reuk des doods ten dode, en voor de ander een reuk des levens te leven blijken (2 Korinthe 2, vs. 16). Willem Teellinck heeft niet vergeefs geleefd. Daarvan legt zijn rijk gezegende arbeid in de gemeenten Haam stede en Middelburg duidelijk getuigenis af. Daarom mogen wij met volle vrijmoedigheid het woord uit de profetie van Daniël (12 vs 3) op hem toepassen: 'De leraars nu zullen blinken als de glans des uitspannels, en die er velen rechtvaardigen, gelijk de sterren, altoos en eeuwiglijk!'

Een kostelijke nalatenschap.

Niet al de door Willem Teellinck geschreven werken zijn in druk uitgegeven.

Enkele van de meest bekende werken, die wel verschenen, gaan we nu noemen.

10. In 1616 verschijnt een tijdschrift, met als titel 'Eubulus, of Tractaat, vervattende verscheidene aanmerkingen over de tegenwoordige staat onzer Christelijke Gemeente: mitsgaders een getrouw bericht, hoe men de zwarigheden onder ons gerezen, het best t' zoude mogen weren'.

Aan een man, als Teellinck kon de strijd tussen Remonstranten, of: Arminianen, en Contra-Remonstranten, of Gereformeerden, niet onopgemerkt voorbijgaan. Als vanzelf kiest hij dan partij voor de gereformeerde leer. Nog voordat de Nationale Synode, te Dordrecht in de jaren 1618P19 samengekomen, de dwalingen der Remonstranten bespreekt en veroordeelt, neemt reeds een Teellinck zijn pen op, om de arminiaanse leugenleer te bestrijden.

Ook de fouten der Gereformeerden worden door hem tegelijkertijd aan- en afgewezen. Zij willen immers de Arminianen tot een beter inzicht in de schriftuurlijke leer brengen, terwijl zij zichzelf vergeten; en meer letten op een zuivere leer, dan op een Godvruchtige levenswandel.

Ernstig dringt hij er in dit geschrift bij de Overheid op aan, nauwgezet toe te zien, dat er in 's Heeren Kerk alleen gepredikt wordt naar Zijn onfeilbaar Woord. Daarbij mag de Overheid echter geen lichamelijke dwang toepassen. De Kerk moet op eigen terrein haar invloed kunnen doen gelden, zonder daarbij door de Overheid te worden belemmerd.

2o. In het jaar 1620 verschijnt een predicatie van Teellincks hand, als nabetrachting op het heilig Avondmaal, getiteld: 'Liefde-dwang of de vriendelijke kracht der liefde van Christus, waardoor alle ware Christenen waardig gemaakt worden, voorgesteld in een predicatie over de woorden van Paulus, 2 Kor. 5, vs 14, De Liefde van Christus dringt (oude spelling: bedwingt) ons'.

3o. In zijn 'Sleutel der Devotie ons openende de Deur des Hemels', geeft Teellinck een praktisch werk, dat op vrijwel alle godsdienstige vragen ingaat, en een antwoord geeft. 1624 is het jaar van uitgave; het werk bestaat uit twee delen. De inhoud is opgesteld in gesprekvormen. In deel I nemen vier, in deel II zes personen -aan het gesprek deel.

Onder 'devotie' verstaat de schrijver de zelfovergave van de mens aan God, de eerste plicht van het schepsel tegenover zijn Schepper, waaruit alle mogelijke andere plichten voortvloeien.

Sterk dringt hij aan op godsdienstig onderwijs in de huiselijke kring. Ieder huisgezin moet in de huisvader als 't ware een eigen 'predikant' bezitten, om alle huisgenoten te stichten met zijn onderricht inzake de eeuwige dingen.

Tot versterking van het zaligmakend geloof stelde de Heere de sacramenten in; alle nadruk legt vader Teellinck in dit werk op de betekenis dier sacramenten.

Aan elke Avondmaalsviering dient een nauwgezet zelfonderzoek vooraf te gaan, in ootmoedigheid over zijn voorleden zonden, geloof in Christus over de vergeving zijner zonden en een heilig voornemen om in al de wegen Gods te wandelen'

4o. We hoorden al dat Teellinck een streng puriteinse Sabbathsviering voorstaat. In 1622 geeft hij daarover een voornaam boek uit, met als titel: 'De Rusttijd, of Tractaat van de onderhouding des christelijken Rustdags, die men gemeenlijk den Zondag noemt.'

De grove ontheiliging van de zondag was voor Teellinck aanleiding tot het schrijven van dit werk.

Een Thools predikant, Jacobus Burs, schrijft een tegenschrift, getiteld 'Weeklage', waarin hij Willem Teellinck beschuldigt van Sabbathisme. Burs leert, dat men op sabbath wel mag zaaien, ploegen, oogsten, reizen enz., indien de omstandigheden dit eisen.

50. In zijn 'Noodwendig Vertoog' (1627) gaat hij op de tegen hem gerichte beschuldigingen nog nader in. Voetius en Walaëus scharen zich aan Teellincks zijde. Toch draagt Teellinck in zijn 'Noodwendig Vertoog' een ruimere opvatting van de sabbathsviering voor, dan in zijn 'Rusttijd'. Verschillende natuurlijke, .godsdiensstige en noodzakelijke verrichtingen op de zondag warden nu als 'geoorloofd' toegestaan. Deze verklaring betreffende de Sabbath - in een 12-tal artikelen - beslaat slechts een gedeelte van bovengenoemd boek. Na deze uiteenzetting volgt het Tractaat zelf, dat handelt over 'den tegenwoordigen bedroefden staat van Gods Volk, waarin getrouwelijk aangewezen wordt, in wat zwarigheid en verval wij gekomen zijn, in wat perykel wij nog staan, met de noodige remedgn om ons verderf te verhoeden.' Hierin dringt hij aan op hervorming van Kerk en Staat, waarbij hij Gods Woord als enig richtsnoer aanwijst.

60. Na Teellincks dood wordt het niet gereedgekomen dagboekje 'Tijdwinning', in 1629 uitgegeven. De volledige titel luidt: 'Tijdwinning, of Christelijke aanmaningen, zuchtingen en voornemingen eener Christelijke ziel tot Godwaarts, voorgevallen binnen de drie eerste maanden des loopenden jaars 1629.'

Op de rugzijde van de titelpagina staat de tekst Efeze 5, vs 15 en 16.

'Hij was met deze arbeid gevorderd tot de 16e maart toen hij werd aangetast door de ziekte, welke zijn dood ten gevolge had. Echter zette hij dit werk nog tot de 20ste maart en alzo gedurende vijf dagen van zijn ziekte voort.'

70. In 1631 wordt door Teellincks zoon Maximiliaan uitgegeven: 'De worsteling eens bekeerden Zondaars, oí Grondige Verklaring van den rechten zin van het zevende capittel van de Romeinen, waarvan de zeven eerste verzen, als ook het 21ste zeer wijdloopig, de rest in 't kort, allemaal zeer klaar en krachtig, tot versterking van de heilige leer, en bevordering van de ware godzaligheid, verhandeld worden.' Als Maximiliaan dit geschrift van zijn vader in het licht geeft, is hij predikant in de geboorteplaats van zijn vader, nl. in Zierikzee. Hij draagt het werk op aan zijn oom Corn. Teellinck, en aan zijn beide tantes Johanna en Agatha Teellinck. Na de opdracht volgt een Voorrede van prof. Gisbertus Voetius, die Willem Teellinck in alle opzichten prijst. Hij zegt: 'Wat hij in het hoofd of hart had, weet ik niet, maar een ding weet ik wel. dat hij met zijn geschriften naast ontelbare anderen mijn ogen geopend en het hart door Gods genade geraakt heeft, om vele dingen nader te verstaan en in bedenking te nemen, daar te voren of niemendal of immers zeer weinig aan gedacht werd'.

Met de behandeling van Romeinen 7 komt hij niet verder dan vers 7; dan treedt de dood in. Over de rest van het hoofdstuk lagen verscheidene aantekeningen gereed. En over vers 24 had Teellinck al eens een tractaat uitgegeven, getiteld, 'De klacht van Paulus, over zijn natuurlijke verdorvenheid' (1620).

80. In 1632 verschijnt: 'De gebaande weg ter zaligheid, of trouwe onderrichting des Zaligmakers, hoe de Mensch in dit leven door de doende wetenschap zou mogen verzekerd worden van de gunste Gods, en hier geraken tot de zaligheid, om hiernamaals de eeuwige gelukzaligheid te bezitten.' Een zeldzaam werkje.

90. In 1635 gaf Maximiliaan uit; 'Het nieuwe Jeruzalem, vertoont in een samenspraak tusschen Christus en Maria, zittende aan Zijne Voeten.'

100. Theodorus en Johannes Teellinck geven in 1659 uit: 'Adam Rechtschapen,

Wanschapen, Herschapen. Dat is: Een naakte ontdekking van de gelegenheid des mensen, in zijn drieërlei staat; namelijk der onnoozelheid (onschuld), der verdorvenheid, en der wederoprichting.'

110. In 1662 verschijnt nog in druk: 'De toetssteen des geloofs, waarin de gelegenheid des waren zaligmakenden geloofs nader ontdekt wordt, zoodat een ieder zich zelven kan Toetsen, of hij ook het ware zaligmakende geloof heeft.'

Nog zeer vele werken schreef vader Teellinck, te veel om hier in kort bestek te noemen. Men raadplege het proefschrift van dr W.J.M.Engelberts uit 1898. Met grote nauwgezetheid heeft deze een onderzoek ingesteld naar het leven en de werken van de onder ons gereformeerde volk nog zo geliefde; bekende?, 'vader Teellinck'.

Nog maar een enkel jaar geleden werd een werk in oude druk opnieuw verkrijgbaar gesteld ('Offset-druk-1964). Ik bedoel 'Den Christelicken Leytsman', aenwijssende De Practijcke der warer bekeeringhe/onder de geleghentheyte van eenen Religieusen Vasten-Biddach voor-ghestelt. Waer in wijdtloopelijck verhandelt wert/hoe het werck der warer bekeeringe/bequeamelijck soude mogen aengevangen ende voltrocken werden'. 'Middelburgh, Ghedruckt by Hans van der Hellen, Boeck-vercooper woonende opde Marct, inde Fransche Galeye, Anno 1618'.

Ook dit is weer een wonderschoon werk van vader Teellinck.

Voorin vindt men zijn portret, een eenvoudig, hartelijk, innemend gezicht, met snor, en zeer korte baard; in toga, met witte halskraag; in zijn linkerhand houdt hij een in leer gebonden boek - w.s. de Bijbel - omklemd.

Het onderschrift luidt:

Siet hier een deftich helt, vervult van't vier des Heeren Een vrient tot aen het merch, een Paulus in het leeren, Vol met vol eracht en troost, waervan dees' cleijne plaet Die u sijn wezen thoont, het minste deel niet vaet.

Het is onze innige overtuiging, dat ook van Teellinck gelden mag: 'De gedachtenis des rechtvaardigen zal tot zegening zijn' (Spreuken 10, vs 7).

2. JODOCUS BURMANNUS (1671-1719).

Dit keer bespreken wij Franciscus Burman, of - naar de Latijnse uitgang - Burmannus, die verscheidene jaren predikant was in de gemeenten Koudum, Brielle, Enkhuizen en Amsterdam, om als hoogleraar in Utrecht op middelbare leeftijd te sterven.

Meestal bepaalt onze afkomst, opvoeding en het milieu, waarin wij groot worden onze aard en ons leven. Zo was het ook met de man, wiens beeld wij hier tekenen.

Burmannus is voortgekomen uit een degelijk en eerzaam geslacht, dat in Duitsland zijn stamboom vindt. Zijn voorgeslacht wijdde zich in Keulen aan de koophandel. Burmannus grootvader, Petrus Burmannus, was echter predikant in Frankenthal in de Paltz. Deze werd door de oorlog genoodzaakt, naar Emmerich in het land van Kleef te vluchten, waar hij de kerk des Heeren als herder en leraar mocht dienen, Zijn zoon werd predikant in Utrecht, en heeft ondanks laster en vervolging, met ere de 'Alma Mater' 1) gediend., Onverwachts werd hij door de dood van zijn post als hoogleraar afgelost.

1) Aanduiding voor de Universiteit; letterlijk: 'de voedende moeder'.

Franciscus, 'een der kinderen, is in Utrecht op 15 mei 1671 geboren.

Het bleek al gauw dat hij een jongen met een uitstekende aanleg was. Zijn ouders gaven de kinderen zoveel mogelijk huisonderwijs. De gewone scholen voor de jeugd waren in die tijd dan ook bij lange na niet, wat ze nu zijn. Vader en Moeder Burmannus hebben terdege rekening weten te houden met de aanleg tot studie bij hun zoontje. Vele ouders deden dat vroeger niet, en doen dat tegenwoordig al evenmin. In hogere kringen dwingt men de kinderen soms te gaan studeren, al ontbreekt hun daartoe ook alle aanleg en lust. In de gewone volkskring wordt geen ruggespraak gehouden met het onderwijzend personeel. Zonder ook maar op eventuele latente (= verborgen) gaven te letten, die bij een der kinderen aanwezig kunnen zijn, beslist vader: Jan moet timmerman worden; Piet zal schoenmaker moeten worden; met Klaas heb ik nog geen bepaald plan. Als hij zegt: 'Ik wil gaan leren', dan roept vader uit: 'Wat! Leren? Hoe kom je daar nu bij? Jouw vader heeft ook niet geleerd, en is er toch ook gekomen. Het is beter dat jij klompenmaker wordt'

Franciscus' ouders deden heel anders. Een kind dat als vrucht van huisonderwijs op zijn achtste jaar al vloeiend lezen en schrijven kon, beloofde iets voor de toekomst. In die tijd stierf echter zijn vader, en bleef moeder alleen over om voor de opvoeding van haar kinderen te zorgen. De flinke vrouw liet evenwel haar handen niet slap in de schoot hangen. Zij zou zich voor de opvoeding van haar jongens opofferen. Ze zag als van verre, dat Franciscus en Petrus als lichtende sterren zouden schitteren aan de hemel der theologische wetenschap. En in Franciscus vergiste zij zich niet. Surendonck, de rector van de Hiëronymus- school te Utrecht bracht de leergierige jongen de eerste beginselen van het Latijn en Grieks bij.

Hij kon echter de knaap niet tot die hoogte van de kennis der klassieken brengen, als vereist werd om met vrucht de academische lessen te volgen. In die dagen werd ook zoveel kennis van genoemde talen gevraagd. Want is het tegenwoordig voldoende, indien de student Latijn en Grieks kan lezen, in Burmannus' dagen was het in de theologische wetenschap vereiste, om het Latijn als voertuig der gedachten te kunnen gebruiken. Men moest Latijn kunnen spreken. De jonge Burmannus zocht daarom aanvulling van zijn verkregen kennis in de oude talen en van wiskunde en aanverwante vakken, eerst in Alkmaar, en later in Leiden, waar Franciscus onder de

leerlingen uitblonk. Toch voldeed hem die studie niet. Ze kon voor hem geen doel zijn. Hij wilde ze niet anders dan als middel voor zijn grote doel: de theologie, gebruiken. Naar de Godgeleerdheid dorstte zijn hart. En al spoedig kwam hij zover. Franciscus werd in Utrecht aan de hogeschool leerling, en heeft zich voor zijn studie vooral bij de hoogleraren Herm. Witsius en Herm. van Halen bekwaamd.

Maar wetenschappelijk nog niet voldaan, en tegelijk bevreesd voor eenzijdige vorming, vertrok de leergierige discipel naar de toenmaals beroemde hogeschool van Franeker. De jonge Burmannus deed als de bijen. Burmannus zocht de honing der onvervalste Godgeleerdheid overal, en legde die op als een schat, om daaruit Gods Kerk te kunnen voeden, zodra zijn hemelse Zender hem een deel van de geestelijke akker tot arbeidsveld zou hebben toegewezen.

Zover was Burmannus nu echter nog niet. Hij vroeg zich niet af: met hoe weinig kan ik volstaan, om met enige vrucht de gemeente Gods te kunnen leren en leiden, maar: hoe- grote schat van geestelijke kennis kan ik opleggen, om uit die kennis der Schriften oude en nieuwe dingen te voorschijn te brengen; en om aan geletterden en eenvoudigen de menigerlei genade Gods uit te delen?

In zijn vrije tijd maakte Burmannus zich geheel en al vertrouwd met het Hebreeuws, de taal waarin het grootste deel van het Oude Testament tot ons kwam, en daarmee nog niet tevreden, ging hij het Chaldeeus bestuderen, om met de kennis van die beide talen toegerust, in staat te zijn heel het Oude Verbond in zijn oorspronkelijke tekst te kunnen lezen.

De veelbelovende jongeman wist ook reeds in zijn studentenjaren, hetgeen tegenwoordig zowel door de leraars als door de leden der gemeente, wel eens te veel uit het oog verloren wordt. Hij was er ten volle van overtuigd, dat het geestelijke voedsel uit de hemel niet op gebroken en gebarsten schalen opgediend mag worden.

De dienaar des Woords mag niet volstaan met op Zondag een sierlijke rede voor te dragen. Een preek is geen letterkundig stuk werk. Ze is bediening des Woords, en mag daar nooit boven willen uitgaan, maar moet op een keurige wijze plaats hebben. Niet plat, noch gezwollen of gemaakt, maar in goede taal en stijl, vurig welsprekend voorgedragen. Dat wist de jonge Burmannus. Om dat te kunnen bereiken, vertrok hij naar Dordrecht, om zich daar onder leiding van ds. van Til in de welsprekendheid te oefenen.

De tijd was • nu niet ver meer, dat Burmannus van leerling leraar zou worden. Zijn academische loopbaan was ten einde. Hij ging nu niet een tijd lang reizen en trekken, zoeken en genieten, of een soort carnavalsfeest vieren, alvorens in de pastorie de weken van vasten en ontbering begonnen. Hij verlangde tot zijn arbeid in te gaan.

Hij was blij, toen Koudums kerk in Friesland hem als haar dienaar des Woords begeerde. Nauwgezet hanteerde hij daar de herdersstaf.

Hoe jong hij ook was, leerde, stichtte en vertroostte hij de ouderen, en onderwees de jeugd; ja, in alles deed hij zich als een getrouw dienstknecht van Jezus Christus kennen, en vond bovendien nog tijd om zich met zoveel kracht op de studie van het Arabisch toe te leggen, dat er in zijn tijd weinigen werden gevonden die Burmannus in de kennis van die eigenaardige taal, vol vreemde lettertekens, evenaarden.

Toch arbeidde hij niet langer dan drie jaar in Koudum. Burmannus ontving van Brielle een beroep, en vertrok van het hoge Noorden naar de Geuzenstad in het zuiden des lands. Op 12 oktober 1698 deed hij daar - nog geen 30 jaar oud - zijn intrede. Ook daar werkte hij vol toewijding en tot zegen, en niettegenstaande een druk ambtelijk leven kon hij nog de tijd vinden, om een daad van grote piëteit te verrichten. Hij greep daar nl. naar de pen, om in geschrifte zijn overleden vader te verdedigen tegen beschuldigingen, die al jaren terug tegen de vroeg ontslapen hoogleraar waren

ingebracht, als zou hij de gereformeerde leer met Spinozistische elementen hebben vertroebeld. En Franciscus pleitte zo krachtig voor de goede naam van zijn vader als rechtzinnig theoloog, dat de beschuldigers voortaan zwegen; uit welk zwijgen mag worden afgeleid, dat het ongelijk aan hun zijde was.

Deze daad eerde het kind, dat zijns vaders beelddrager was.

'Op die piëteitvolle daad van de zoon is een eer voor de jonge dominee van Den Briel gevolgd, die door hem - al ontbreekt hier alle oorzakelijke verband - beschouwd zal zijn als een gunst van God over zijn optreden.

Toen nl. bekend was geworden, dat de onoverwinnelijke koning van Groot Brittannië, Willem III, overleden was, en de Staten een deputatie van rouwbeklag naar Engeland zonden, werd de jonge ds. Burmannus als hofprediker aan die ambassadeurs toegevoegd. Op 25 mei 1702 werd het anker gelicht, dat 3 dagen later in Londen weer uitgeworpen werd. Plotseling stierf in Engeland een der gezanten, de oude heer Dijkveld, een groot vriend van Burmannus' vader. Gelukkig, dat de jonge Burmannus aanwezig was, om de laatste wil van de stervende aan de achterblijvende familie in het vaderland te kunnen overbrengen.

Zolang Burmannus nog in Engeland vertoefde, heeft hij daar met mannen als Newton, Thomas Smith, maar vooral met

Johannes Gregorius en andere bekende theologen uit die dagen, kennis gemaakt. Hij bezocht de grote bibliotheken en de hogescholen, tot zelfs in Oxford toe, en keerde met verruimde blik en groter kennis naar zijn woonplaats Den Briel terug, waar hij niet een tijd lang ging vegeteren en zijn somber leven vervolgen, maar dadelijk krachtig zijn arbeid in studeerkamer en gemeente weer ter hand nam.

Plotseling gebeurde er echter iets, dat heel ds. Burmannus' denken en overleggen in beslag nam. Hij kreeg ongeveer op dezelfde tijd twee beroepen. En hij wist niet wat te doen. Blijven, of heengaan? En zo hij tot de overtuiging kwam, zijn tegenwoordig arbeidsveld te moeten verlaten, waar dan heen? Naar Nijmegen, waar zijn moeders zuster Sara woonde, die gehuwd was met Christoffel van den Berg, en waar ook de gezonde lucht en de schone natuur rondom de stad voldoende aanleiding schenen te vormen om naar Nijmegen te verhuizen.....; Of naar Enkhuizen met zijn vochtige koude veedampen, maar waar de gemeente zoveel groter was? De keus scheen niet zo heel moeilijk. ds. Burmannus heeft zich echter voor zijn beslissing door hoger motieven laten leiden, en geen overwicht toegekend aan de dingen, die zijn gemoed konden strelen. Burmannus koos voor Enkhuizen, waar hij op 6 juli 1703 zijn intrede deed.

Hebben wij tot nu toe de jonge dominee alleen als student, als groot vriend van studie en als dienaar des Woords leren kennen, die in grote eenvoud en met zeldzame toewijding zijn Zender diende door een trouw toezicht op de kudde des Heeren, wij willen hem ook leren kennen in zijn gewone dagelijkse leven.

Burmannus kende ook zijn echt menselijke verlangens. Tot nu toe had hij tot op zekere hoogte in de pastorie zelf de loop der dingen moeten leiden. In Enkhuizen kwam er in dit opzicht een grote verandering, ja we mogen wel zeggen: een grote verbetering in zijn leven.

Arnoldus Drakenborch zegt zo aardig van Burmannus: 'Tot op deze tijd was Burmannus ongetrouwd gebleven. Maar als hij niet alleen door de ervaring van vele jaren geleerd had, hoe ongemakkelijk, ja moeilijk het voor een man van studie is, ja tot groot nadeel ervan strekt, ook nog zijn huiselijke zaken te moeten waarnemen, maar ook wist, hoe onaangenaam en verdrietig het zou zijn in een koud en eenzaam bed vele slapeloze nachten door te brengen, zo begon hij zijn zinnen tot de huwelijke staat te wenden.'

In Elizabeth Thierens uit Delft vond Burmannus zijn levensgezellin, met wie hij 'hand aan hand' vol liefde tot haar, helaas niet zo heel lang door het leven ging. Vol vreugd betrad hij met haar het huwelijkspad, maar opmerkenswaardig is bij Burmannus (iets, wat niet altijd voorkomt bij jonggehuwde arbeiders in de wijngaard des Heeren), dat de zaak des Heeren niet onder de eerste vreugde van het huwelijksleven hoefde te lijden. En toch was Burmannus geen droog of saai echtgenoot. Niets menselijks was hem vreemd. Hij kon vrolijk en blij zijn. Een gulle lach was niets ongewoons bij hem. Toch bleef zijn hart steeds naar ingespannen studie uitgaan. Burmannus is niet slechts een welsprekend man op de kansel, hij is ook een scherpzinnig apologeet (=verdediger) met de pen geweest. In Enkhuizen bond hij in geschrifte de strijd aan met Frederik Leenhof uit Zwolle, wiens geschriften onder duistere bewoordingen het gif der dwalingen van Spinoza de eenvoudige zielen probeerden in te druppelen. Leenhof heeft ondoordachte lieden, die niet gewapend waren, in zijn netten zoeken te verstrikken. Ook al spaarden vele grote godgeleerden uit die dagen zich geen moeite, om deze duisterling uit zijn donkere schuilhoeken van Spinozistische ketterijen naar voren te halen, is het toch pas aan Burmannus gelukt, Leenhof in zijn gevaarlijk optreden aan de kaak te stellen. Burmannus velde Leenhof neer en maakte hem, tot zegen voor Christus' Kerk in Nederland, voorgoed onschadelijk.

Is het wonder, dat een man van zo grote betekenis, als hij steeds meer bleek te zijn, hoe langer hoe sterker de aandacht in het land trok? Na niet langer dan twee jaar in Enkhuizen gearbeid te hebben, begeerde de kerk van Amsterdam hem tot haar dienaar des Woords. Zijn grote gaven zijn daar beter dan in de kustplaats tot hun recht gekomen. In 1705 is hij op 10 mei aldaar door ds. van Alphen bevestigd.

Franciscus Burmannus scheen nu de hoogste sport van de ambtelijke ladder bereikt te hebben, om daar in die grote koopmansstad zijn leven en krachten tot nut en zaligheid van 'zijn gemeentelieden aan te wenden, en zolang totdat het Gode behaagde hem van zijn post te roepen. Toch was de kansel van Amsterdam voor Burmannus niet het einde. Hij zou de kansel met de kathedraal moeten verwisselen. Burgemeester en vroedschap van Utrecht hebben de Academie het verlies, door de dood van Van Mastricht en van Pontanus, zoeken te vergoeden door de benoeming van de beide dienaren des Woords (te Amsterdam) Van Alphen en Burmannus tot hoogleraren aan de hogeschool van Utrecht. Beiden hebben deze eervolle benoeming aanvaard. Zij tweeën, die zoveel jaren hun krachten en talenten hadden ten dienste gesteld van Gods Kerk in Amsterdam, wilden van nu af 's Heeren Kerk in heel hun vaderland dienen door jongemannen tot het ambt op te leiden. Op 26 februari 1715 hield Burmannus aan Utrechts hogeschool zijn inaugurele rede, waaruit duidelijk bleek, dat hij de hoge verwachtingen die velen toen van hem koesterden, nog ver zou overtreffen.

Zijn werkkraft moet wel zeer groot zijn geweest. Menig geschrift en commentaar verscheen van zijn hand. En menig geschrift stelde hij nog in het vooruitzicht; en dat zou inderdaad verschenen zijn, als niet de dood aan zijn betrekkelijk jonge leven een einde had gemaakt.

Doch vooraf nog iets over Burmannus' inwendige leven. Burmannus is een man van grote betekenis voor de ontwikkeling van de heilige godgeleerdheid geweest, van wie wij thans nog de vruchten plukken. Als wij echter over zijn kennis en werkkraft verbaasd staan en niet zonder bewondering tegen hem opzien, zullen we stellig ook graag iets van de binnenkant van zijn leven willen weten. Ook hier is veel goeds op te merken.

Zeker, Burmannus was geen 'heilige'; verre vandaar. Met de overgebleven zonde zal

deze man veel te worstelen hebben gehad, en niets zal hem meer gesmart hebben dan dat hij in die geestelijke worsteling niet steeds de overhand hield. Maar' één ding weten we: dat ds. Burmannus zich in zijn huisgezin, in de gemeente, onder zijn vrienden en aan de academie zich als een nieuwgeborene heeft doen kennen, die uit de bron heeft gedronken, waaruit alle kracht voor arbeid, strijd en sterven opwelt. en die de vermoeide krachten geeft.

Burmannus kenmerkte zich ook als man van een oprecht karakter. Hij haatte alle geestelijke aanstellerij. Ook was hij, als predikant zowel als in de tijd toen hij als hoogleraar

optrad, een vijand van verdeeldheid - 'zover die aanleiding gaven tot scheuring, in partijschappen" Hij wist heel goed, dat een rijk, aan ten prooi, open ligt voor de vijanden, die rondom optrad, een vijand van verdeeldheid in gevoelens, zover die aanleiding gaven tot scheuring in partijschappen. Hij wist heel goed, dat een rijk, aan burgeroorlog ten prooi, open ligt voor de vijanden, die rondom wonen.

Stelt u zich echter Burmannus niet als een bijna ongenaakbaar man voor, die van de hoogte af de toon wilde aangeven. Als een eenvoudige van hart was hij voor een ieder toegankelijk. Na ingespannen arbeid kon hij met zijn vrienden vrolijk zijn, ja, bij ogenblikken, zelfs geestig zijn. Toch wist hij altijd maat te houden. In alle? Nee, in alle dingen

niet. In zijn levenswijs hield hij niet altijd maat. Wij glimlachen om een geleerde, die 's. avonds om 9 uur naar bed gaat. En dat deed Burmannus. Tussen 9 en 10 uur ging hij slapen, en stond 's zomers op, als de zon opging, en 's winters niet later dan om vijf uur in de morgen.

Leidt hieruit evenwel niet af, dat Prof. Burmannus een echte 'boekenwurm' was; een verstrooid geleerde, die nergens anders dan op zijn studeerkamer de weg wist.

Burmannus verstond ook de kunst om met zijn jonge kinderen te spelen. Maar het bleef niet bij spelen. Hij heeft ondanks zijn drukbezette leven, zijn tijd voor iets kunnen vinden, waarvoor onze tegenwoordige huisvaders geen ogenblik tijd hebben, of - laten we liever zeggen - geen lust, en daarom geen tijd. Hij gaf zijn kinderen huiscatechisatie. Hij zocht ze jong de vreze des Heeren in te prenten, en sprak er nooit van: 'Och, als God mijn kinderen niet uitverkoor, baat al dat onderwijzen toch niet; maar zijn ze wel in het bundelke der levenden besloten, dan weet Hij ook wel een weg, om ze tot bekering te brengen'. De grote geieerae en Godvruchtige theoloog heeft nooit dat lijdelijke standpunt ingenomen. Vooral toen zijn echtgenote na de geboorte van haar laatste kind was gestorven, gaf vader Burmannus zich met grote toewijding aan de opvoeding van zijn kinderen. Toch was het hem niet lang vergund, zijn krachten te geven aan de vervulling van deze zo nodige levenstaak. Burmannus bleek altijd eed) man van gezond sterk gestel. Dat kon hem

echter geen lang leven garanderen. Hij schijnt wel eens wat te veel van zijn krachten te hebben gevegd. Op 8 september 1729 werd hij opeens ziek. Zware koorts overvielen hem. Toch vermoedde Burmannus blijkbaar niet, dat dit het begin van het einde zou zijn. Zo weinig heeft hij gedacht aan een dichtbij-zijnde dood, dat hij het voor-

nemen niet wilde loslaten, om de volgende Zondag in de Domkerk te preken.

Die zondag kwam. 's Middags zette de koorts weer op.:Lij wilde echter zijn beurt vervullen. Hij trad op, en begon zijn prediking voor een talrijk opgekomen gehoor uit te npreken. Maar het viel hem moeilijker dan hij verwacht had. Zijn benen konden tenslotte zijn lichaam niet langer dragen. bijna iedere predikant zou in zo'n geval - en volkomen ;erecht - zijn weggegaan. Hij zou een versje hebben opgegeven en voorzichtig de kansel hebben verlaten. Maar dat deed P, urmannus niet. Hij sprak

zittende zijn predicatie uit. Thuisgekomen, nam de koorts in korte tijd z zeer in hevigheid toe, dat alle lichaamskracht verdween, geen middel , ot herstel meer baatte en Prof. Burmannus al spoedig er van overtuigd werd, dat zijn levenstijd bijna afgelopen was. Iij liet zijn kinderen, die straks verweesd achter zouden blijven, aan zijn sterfbed komen, heeft hun bevelen gegeven, (On na onder het storten van tranen van de omstaanders, door hen gebeden te hebben, 'keerde hij , zijn aangezicht naar de wand om zich in de korte tijd, die hem nog restte ?1, an stille overdenkingen over te geven, en nog eens al zijn zonden uit te klagen, voor het oor zijns Vaders, Die Zijn stervend kind in die uren met de rijkste beloften heeft verkwikt'.

Kort voor zijn heengaan, liet hij zijn collega en vriend Hieronymus van Alphen aan zijn sterfbed komen. Hij sprak hem van zijn blij vooruitzicht. Hij roemde in de onwankelbare grond, waarop die verwachting rustte. Het bloed van Christus was hem zo dierbaar. Dat vormde het fundament van zijn verwachting der aanstaande vreugden, der visio Dei (de aanschouwing Gods). Hij heeft er tot zijn vriend van Alphen, met zielsverrukking over gesproken. En daarna tot Simon Stratenus en Ludolph de With. Ja, hij legde zelfs ten overstaan van zijn beide doktoren getuigenis af van de Rotssteen zijner hope, totdat hij, door zwakte overmand, scheen ingeslapen te zijn, doch even later inging tot de rust des doods, om van alle zonde en zorg voor eeuwig bevrijd, aan gene zijde in de grote Vreugde zijn ogen te openen en genietend te zien hetgeen geen menselijk oog ooit in dit leven zag, en dingen te horen, die nooit in het hart van de Godvruchtigste godgeleerde zijn opgeklommen. Zo is Prof. Burmannus uit dit leven heengegaan.

De onmondige kinderen verloren hun liefhebbende vader. Zijn bloedverwanten en vrienden staarden hem met een wenend hart na.

De stad Utrecht betreurde het verlies van een uitnemend burger.

De Senaat der hoogleraars miste voortaan een hooggewaardeerd collega; de studenten een bemind hoogleraar.

De Stichtse Universiteit heeft eronder geleden, dat haar zo onverwachts een krachtig steunsel en sieraad ontviel, maar de wolk der getuigen in de hemel is met een jubelend verlost verrijkt, die voor zichzelf niets anders begeert dan God te aanschouwen, en in die aanschouwing eeuwig gelukzalig te zijn.

**3. Levenbeschrijving van de vermaarde
JOHANNES HOORNBEEK
(1617 -1766),
door David Stuartus.**

Johannes Hoornbeek werd geboren te Haarlem op 4 november 1617. Op zesjarige leeftijd leerde hij al de Latijnse taal, en toen hij 13 jaar oud was, bleek hij in die wetenschappen geoefend, die in de Middelbare scholen geleerd worden. Vanwege zijn jeugdige leeftijd bleef hij nog 2 jaar bij de rector te Haarlem, waar hij in het lezen van de beste schrijvers zich met veel vrucht bezighield. 4 mei 1633 is hij op de Hogeschool te Leiden gekomen, waar hij Claudius Salmasius, en Daniël Heinsius in de schone letteren, Constatijn l'Empereur en Jacob Golius in de Oosterse talen, F. Burgersdijk in de wijsbegeerte, Ant. Thysius en Anth. Walaeus in de Godgeleerdheid beluisterde, en van al die zeer vermaarde mannen onderwijs ontving.

in 1635 vertrok hij naar Utrecht, en studeerde daar een jaar onder de beroemde Gysbertus Voetius. September 1636 keerde hij weer naar Leiden terug, vanwaar hij in april 1637, vanwege het sterven van zijn vader in Haarlem, werd geroepen om daar zijn kinderplicht tegenover zijn bedroefde moeder te vervullen. Intussen oefende hij zichzelf vlijtig in zijn studiën, gedurende een jaar, is door de Classis Haarlem op 24 april 1638 - zoals men dat noemt - praeparatoir geëxamineerd, en als proponent aanvaard.

Hij zocht niet zozeer promotie in Holland te maken, maar wilde liever de kerken in de verstrooiing, onder het kruis, te hulp komen, zoals hij dan ook te Keulen beroepen werd. Na in Amsterdam het peremptoir examen te hebben afgelegd, is hij op 1 maart 1639 in de H. Dienst te Keulen bevestigd. Na ongeveer vier en een halfjaar Gods Kerk aldaar, onder . het kruis, te hebben gediend - en dat met grote trouw en voorzichtigheid - keerde hij weer naar zijn vaderstad Haarlem terug.

Op 21 december 1643 is hij onder algemene lof der geleerden in Utrecht tot Doctor in de Godgeleerdheid benoemd. Op 15 mei van dat jaar werd hij theologisch hoogleraar te Harderwijk. Aangezien deze man een nog beter lot en standplaats waardig was, is hij ook in mei 1644 te Utrecht tot professor in de Godgeleerdheid beroepen, en daarheen vertrok hij de 4e juli.

Op 27 juli van het volgende jaar 1645 is hij daar in de kerk tot ouderling gekozen, en op 25 oktober tot gewoon predikant, zodat hij zowel de hogeschool als de kerk van dienst was. Beide deze bedieningen heeft hij niet alleen waargenomen, maar heerlijk gemaakt met zulk een roem van geleerdheid, welsprekendheid, Godsvrucht en ijver, dat hij zich bij allen en personen van allerlei stand hoogst bemind en aangenaam maakte. Altijd was hij bezig met leren, bidden prediken, lezen, disputeren, vergaderingen leiden, catechisaties-houden, zieken en armen bezoeken. Met zijn ambtgenoten leefde hij in vrede en liefde, vooral met de Godgeleerden. Geen verdeeldheid bestond er onder hen, noch in gevoelens, noch in genegenheden, maar zij betrachtten samen de waarheid in de liefde. Geen twist kenden ze dan vanwege de, kerk en hogeschool; ieder, om de meeste dienst te doen. Was er hier of daar een klein verschil, het was alleen over de wijze, niet over de zaak. De burgers bewees hij allerlei bewijzen van gediensdigheid en beleefdheid, door wie hij dan ook hoogst geacht en geliefd werd. Meermalen bezocht hij de lidmaten der kerk, moedigde de meelevenenden aan, onderwees de onkundigen, bestrafte de verkeerden, weerlegde de dwaalgeesten, vertroostte de bedroefden, verkwikte de zieken, vertroostte de zwakken, wekte de moedelozen op, ondersteunde de armen en kwam alle mensen ieder naar zijn staat te

hulp. De studenten in de H. Godgeleerdheid behandelde hij als zijn kinderen, en zijn voornaamste werk legde hij hun ten koste, met menigte aan lessen, colleges, disputen, enz.

Opdat hij onder al de last niet zou bezwijken, hebben de heren Magistraat, curatoren der Hogeschool, hem ontslagen van de helft van zijn predikambt met behoud van zijn eer en beloning.

Na zoveel jaren gearbeid te hebben, zocht hij een hulp als tegenover zich, en vond die te Amsterdam in Mej. Anna Bernards, dochter van dhr. Izagk Bernards, vermaard Godvruchtig en geleerd koopman in die wereldstad.

Een mejuffrouw met velerlei prijzenswaardige eigenschappen versierd, en een zo groot man waardig. Uit dit huwelijk zijn drie kinderen geboren, twee zoons: Izagk en Henricus

Aemilius, en een dochter Anna.

De roem van onze professor werd van tijd tot tijd groter, zodat de Heren Curatoren van de zeer vermaarde Leidse Academie hem op 30 augustus 1653 tot hoogleraar in de H. Godgeleerdheid hebben beroepen. Na veel nadenken over deze roeping - omdat de Ed.Heren te Urecht een zo groot en nuttig man graag bij zich alleen wilden houden, en hij aanvankelijk ook genegen scheen bij hen te blijven - is hij tenslotte naar Leiden vertrokken, waar hij 9 juni 1654 zijn inwijding hield: en bovendien werd hem de bediening van leraar toegevoegd.

Met ongelooflijke flinkheid, ijver, trouw, ongeveinsde godsvrucht en een onberispelijk gedrag gedroeg hij zich hier - onder oneindige woelingen en aanvallen van vrijgeesten - tot het eind van zijn leven.

Doch de tegenwoordige eeuw was zulk een man onwaardig. Hij bezat wel een sterk lichaam, maar het was door al te veel werk ondermijnd. Hij had in enkele jaren een werk van vele jaren, ja eeuwen verricht, waartoe het leven der langst levenden nauwelijks genoegzaam was. Hij had de zorg voor de kerk wel aan zijn collega's over kunnen dragen, maar van haar verzorging, en het bezoeken van lidmaten en zieken wilde hij niet ontslagen zijn. Hij wilde al de onderdelen van het herdersambt, hoe bezet hij ook was, met een verbazende ijver en naarstigheid waarnemen. Hij deed alleen, wat velen samen niet zouden hebben kunnen doen. In de kerk preekte hij, in de Hogeschool doceerde hij, in de kerkeraad leidde hij de vergaderingen, in het koor hield hij zijn catechisaties, in zijn huis zijn colleges, op zijn studeerkamer schreef hij - ook vaak te bed zelfs, - de lidmaten der kerk bezocht hij aan hun huizen, en zijn zorg strekte zich uit tot zieken, zelfs die besmettelijk waren. Een voetgebrek en de steen, die beul der geleerden - vanwege hun zittende levenswijze - had hem al enkele jaren geplaagd. Wat wonder, dat hij onder die twee vijanden, van wie de een al zoveel verslagen had, bukken moest. Deze verziende man had de afloop al lang zien aankomen, waarom hij het tweede deel van de oefenende Godgeleerdheid verkortte; hetgeen hij, al wandelende met een vriend, een half jaar voor zijn dood, hem met een grote standvastigheid van gemoed te kennen gaf, ja met een vrolijk gezicht, als sprak hij van een bruiloftsdag, en van een zeer te wensen aangelegenheid.

Professor F. Sylvius had al enkele jaren zijn gezondheid - 'zoveel mogelijk - door de beste medicijnen trachten te redden en vooruit te brengen, maar zijn einde naderde, en ook de tijd, dat hij na het ten-einde-toe strijden van de strijd des geloofs, de kroon der heerlijkheid zou wegdragen. Hij had niet zozeer te worstelen met de heersende ziekte, als wel met de naderende dood. Zijn krachten waren weg, het lichaam vol kwade vchten, ja een onuitputtelijke ballast van verdorven vchten. Zijn oude vijanden, de jicht en de steen kwamen daar nog bij, en zijn hem de baas geworden. De geest bleef

evenwel in dat overwonnen lichaam onoverwinnelijk en onbeweeglijk, daar hij verlangde naar en wachtte op de onsterfelijkheid. Hij was dit leven en de ere moede, vol van God, boven alle hoogheid der wereld gesteld. Zo beschouwde en begreep hij, dat het einde van dit leven het begin van het toekomende zou zijn. Zijn sterven zag hij als een heengaan tot zijn God, zijn ziekte als een ladder, en de dood als een poort des hemels. De dood overviel hem niet onvoorziens. Want zijn hele leven was een voorbereiding erop geweest. Hij had hem dagelijks voor ogen, en verwachtte hem, als het einde van alle moeite en verdriet. Daarom nam hij bijtijds afscheid van vrouw en kinderen, zeggende hen, gaf ze raad, en allerlei lessen naar ieder tactvol geregeld. En zo kon hij zijn hart van alle lichamelijke en aardse dingen aftrekken, en het geheel tot de hemelse dingen bepalen. In heilige overdenkingen en gebeden was hij werkzaam en ervoer in die weg Gods hulp. Want de drie laatste dagen van zijn leven was hij vrij van alle pijn, opdat hij zich beter met Godvruchtige oefeningen kon bezig houden. En zo is hij Godvruchtig en zachtzens heengegaan tot de God zijn levens, hebbende het sterfelijke met het eeuwige leven verwisseld.

Zo heeft hij geleefd en zo is hij gestorven: Johannes Hoornbeek, 48 jaar en 10 maanden oud. Hij was werkelijk een groot man, en een van de grootste Godgeleerden, die er in de 17e eeuw geleefd hebben.

Hij bezat een groot en welgevormd lichaam, van een deftige en rechte gestalte.

Zijn gezicht vertoonde iets indrukwekkends, het was schoon en 'erg knap. Zijn karakter echt natuurlijk, zijn gebaren sierlijk. Hij bezat een heldere stem, keurige uitspraak, een

scherp gehoor en gezicht. Al zijn zintuigen waren goed in orde. Z'n verstand was vlug, zijn oordeel gezond en zijn geheugen sterk. Zelden vindt men al die eigenschappen in een mens bijeen.

Zijn geleerdheid was zeer uitgebreid. Hij kende vele der geleerde en algemene talen: Latijn, Grieks, Hebreeuws, Chaldeeus, Syrisch, Rabbijns, de Nederlandse, Hoogduitse, Engelse, Franse, Italiaanse en ook de grondbeginselen van de Arabische en Spaanse taal. Wat de wetenschappen betreft: de wijsbegeerte verstond hij, voor zover een Godgeleerde die nodig heeft; van de rechtsgeleerdheid had hij enige kennis; de geneeskunde had hij - vanwege een ongelukkige ervaring, i.v.m. zijn ziekten - ook geleerd. In de geschiedenisvakken, vooral die men de Heilige Geschiedenis noemt, was hij zeer bedreven, en de welsprekendheid kende hij door en door.

In de Godgeleerdheid was hij bovenal uiterst geoefend, en waar andere Godgeleerden zich doorgaans op een bepaald onderdeel ervan toelagen, was hij in al haar onderdelen thuis. Dank zij z'n grote geest en wijd begrip van hart, bezat hij bijeen, waar anderen maar enkele delen van kennen zodat het verbazend is, hoe één man zoveel tegelijk heeft kunnen bevatten. Doch die verwondering heeft hijzelf weggenomen, toen hij aan zijn Godvruchtige vrouw beleed, dat het niet aan zijn krachten, maar aan Gods genade toe Le schrijven was, en dat hij wel veel door zijn verstand en ijver, maar nog veel meer door zijn bidden - waarin hij gedurig bezig was - verkregen had. Daar God zijn Leermeester was, kon hij boven het algemene uit vorderen en uitmunten.

In de kennis der H. Schrift was hij doorkneed. De stellige Godgeleerdheid leerde hij op zijn colleges, en liet daarvan een systeem achter. In de geschilpunten was hij zo bedreven, (lat hij geboren scheen, om die te beslissen. De beoefenende of praktikale Godgeleerdheid trachtte hij aan de Leidse universiteit in te voeren, en heeft daarvan twee delen opgesteld. De Heilige Geschiedenis had ook de liefde van zijn hart. Hoever hij in de wijsbegeerte gevorderd was, tonen zijn geschriften. De kunst om wel te prediken, was hem eigen, ja als aangeboren. Hij preekte Godvruchtig en welsprekend,

en - hetgeen zeldzaam voorkomt - geleerd, zonder duister te zijn; Godvruchtig zonder dat het iemand verveelde, en welsprekend, zonder enige gemaaktheid. De dingen die hij begreep, wist hij met een wonderlijke gemakkelijheid uit te drukken, de verhevenste verborgenheden des geloofs stelde hij naar ieders bevattingsvermogen onderscheidenlijk voor. Dwalingen weerlegde hij, zonder de dwalenden te beledigen.. Ondeugden bestrafte hij, zonder de zondaars te verbitteren. De vloeken der wet bazuinde hij uit, tot schrik der goddelozen, als van Ebal, en de beloften des Evangelies paste hij, tot der gelovigen grote blijdschap toe, als van Gerizim of Sion.

Dat kennis en wetenschap zonder liefde en naleving weinig, ja niets te betekenen had, wist Prof. Hoornbeek zeer wel, en daarom probeerde hij ook, die beide samen te voegen, zodat men eraan getwijfeld heeft, of hij meer geleerd dan wel heiliger was.

Zijn verstand was met wetenschap, zijn hart met Godsvrucht vervuld. Het licht der kennis straalde van zijn hoofd in zijn hart. Zijn Godsvrucht was mannelijk, vrij, vrolijk, aangenaam, nederig, zedig, meer in- dan uitwendig. Zoveel liet hij ervan blijken, als tot stichting en opbouw der kerk en der vromen vereist werd. Hij geloofde de waarheid met zijn hart tot rechtvaardigheid, en beleed die met zijn mond tot zaligheid, van zichzelf en van anderen. De Geest der heiligheid was als de ziel van zijn ziel. Die bracht in hem al de daden van heiligmaking voort, en dreef hem aan tot de beoefening van alle goede werken, van geloof, hoop, liefde, berouw, vernedering, lijdzzaamheid, Godsdienst, ernst en ook waarneming en verdediging van de Sabbat.

De prediking woonde hij, hoezeer ook bezet, getrouw bij; drie- soms viermaal op een dag, ook wanneer hij zelf preekte. Hij ging ook naar de bijeenkomsten van de Hoogduitse, Franse en Engelse Kerk, om de gemeenschap der heiligen te beoefenen. Heel vroeg kwam hij als regel al in de kerk, om allen met een goed voorbeeld voor te gaan, de vlijtigen te bevestigen, en de tragen te beschamen; aangezien hij minder tijd had dan anderen, die of niet, of later in de kerk kwamen.

Zo vaak er maar gelegenheid geboden werd, ging hij met blijdschap aan het Avondmaal, om door het zo vaste zekere zegel tegen de verdorvenheid der natuur, de overblijfselen der zonde, en de verleiding van wereld en satan bevestigd, en tot de zekere hoop op verkrijging van de hemelse genietingen, en eeuwige erfenis hoger opgeleid te worden.

In Christelijke voorzichtigheid muntte hij uit. De kerkelijke heeft hij vooral beoefend, die een onderdeel is van de Christelijke voorzichtigheid, en zo vruchtbaar in leraars. De huiselijke bezat hij in de grootst mogelijke trap, waardoor hij zijn familie als een huiskerk regeerde. In de staatkundige en aan het hof passende voorzichtigheid was hij ook geen vreemdeling. Want hoewel misbruik hierin schadelijk is, is het rechte gebruik heilzaam en noodzakelijk, vooral voor publieke kerkelijke personen. En zo heeft de overledene ook bij groten, en zelfs aan de hoven der vorsten verkeerdt, om hen te leren en te verbeteren, waartoe hij een bijzondere gave en bekwaamheid bezat.

De lof van rechtzinnigheid is hem door niemand betwist. Nieuwe dingen in de dienst van God waren bij hem ver dacht. In bespiegelende geschillen koos hij het meest waarschijnlijke, en in beschouwende de veiligste kant. Onder de strenge Godgeleerden was hij gematigd, en onder de gematigden streng. Hij omhelsde de nauwgezette gevoelens, doch verdedigde die zeer gematigd. Hij gaf zichzelf geen vrijheid maar aan anderen gaf hij zeer veel toe, tot behoud der vrede, en verdroeg hetgeen hij toch niet kon veranderen, als het maar enigszins te verdragen was.

De nieuwe wijsbegeerte verwierp hij niet in dingen, die louter wijsgerig en natuurkundig van aard zijn; de wederzijdse verschillen daarover hoorde hij gewillig aan, maar hij wilde niet, dat men onder voorwendsel van een nieuwe wijsbegeerte een

nieuwe theologie zou invoeren, die tegen Gods Woord inging.

Het was alleen de waarheid, die hij niet alleen in de Godgeleerdheid en wijsbegeerte, maar in zijn hele leven en omgang beoefende. Hij was ongeveinsd van gemoed; bezat een natuurlijke oprechtheid, en een soortgelijke vrijheid om zijn gemoed bloot te geven. Nooit sprak hij iets uit gunst, of uit vrees, en schikte zijn woorden niet om iemand te vleien. De waarheid ging hem boven alles ter harte, en om die te verbreiden, zocht hij alle eerlijke middelen. Hij was edelmoedig, en grootmoedig van aard. Hij overdacht grote dingen, maar niet met nalating van de kleine, die hij zich niet onwaardig oordeelde. Een groot gemoed strekt zich tot alle dingen uit. Onder de groten toonde hij zich groot en verheven: onder de middelmatige, gemakkelijk en gematigd, ja allen waren bij hem even hoog geacht, omdat niets bij hem groot was, dan alleen de grote God. Zijn sterkte beantwoordde aan zijn grootmoedigheid. Hij werd door geen kwaad verschrikt, als het niet schadelijk was; door geen gevaren, dan alleen van dwaling en zonde. Onverwachte en plotselinge dingen raakten hem niet, omdat hij die, en nog meer andere al lang tevoren had zien aankomen. -Vele en zware ziekten verdroeg hij met groot geduld; de dood zelfs heeft hij onbevreesd, aanvaard. Laster en smaad verdroeg hij ook met een sterk en christelijk gemoed. Door voorspoed werd hij niet trots, en door tegenspoed niet verpletterd. Hij wist dat al die dingen niet zozeer van mensen als wel van God, door middel van mensen afkomstig zijn, omdat God de maat en het heilzame doel bepaald had. Was hij niet door bijzondere, hij werd wel door algemene rampen beangst. De bedroefde staat der kerk in Europa haar onaanzienlijke gestalte, de verstrooide samenkomsten en de scheiding en scheuring onder de gelovigen beschouwde hij met veel smart, evenals ook de ketterijen, de afval, de toenemende godloosheid en vrijgeesterij, enz.

Een sierlijke deftigheid zonder opgeblazenheid en eerezucht sierde al de genoemde eigenschappen. De voortreffelijkheid van zijn gestalte en gebaren vermeerderde die deftigheid, die hij evenwel door een aangename beleefdheid en bevalligheid matigde. Vrolijk en geestig was hij, doch alleen in tegenwoordigheid van zijn gewone vrienden. Verbazend ijverig en werkzaam was hij. Het is bijna niet te geloven, hoeveel hij in korte tijd kon afdoen. Nooit hield hij vermoeid op met zijn werk, maar hij wisselde de ene werkzaamheid met de andere af. Na het mediteren ging hij b.v. schrijven, en na het bezoeken van zieken en vromen ging hij lezen. Als hij 's morgens opstond, overlegde hij, wat hij aanstonds zou gaan schrijven, waarover hij college zou geven; na de middag bezocht hij kerkleden en anderen; dan ging hij aan het lezen of disputeren; onder het disputeren overdacht hij zijn leerrede, die hij soms na het gehouden dispuut hield, en daarna was hij weer met andere dingen bezig.

Bijzonder mild gedroeg hij zich, gezien zijn ruime inkomsten. Hij kon niet verdragen dat hij iemand iets verschuldigd was, maar schonk meer beleefdheid, dan hij ontving (van anderen). Hij overlaadde met weldaden mensen, die hem nooit met gunst of liefde waren tegengetreden; tenzij ze het hem zelfs onmogelijk maakten, door hun eerezucht, nijd of onstandvastigheid, die zijn vijand werden buiten zijn schuld.

Matigheid betrachtte hij in spijs, drank, slaap, werk, waken, aandoeningen, kleren, oefeningen en alle vermaken van lichaam en ziel. Dit alles wist hij zo precies te matigen en te regelen, dat hij het zonder er misbruik van te maken, tot zijn geoorloofd gebruik bracht; alle onmatigheid mishaagde hem, daar hij wist, dat de deugd in het midden gesteld is.

Bijzonder groot was zijn zachtmoedigheid. Bijna nooit heeft men hem toornig gezien, hoewel hij naar zijn aanleg daartoe wel de neiging had. De genade verbeterde zijn natuur, zodat hij over geen grote dingen zo bewogen was, als anderen over kleine. Nooit ontviel hem een hard woord legen een van zijn huisgenoten; echter gaf hij

niemand in zijn fouten iets toe, maar bedwong ze door zijn deftigheid. Groot was zijn liefde voor de vriendschap, en die beoefende hij jegens zijn naaste met een aangeboren goedigheid. Ongeveinsde vriendschap beoefende hij bij- weinigen en bij de goeden. Van de verkeerde mensen had hij een afkeer. Hij zag en hoorde ze evenwel allen aan, en zei, dat men ze allen gebruiken, maar alleen de goeden vertrouwen moet. Zijn vrienden betoonde hij zich een echte vriend. Hij kwam hun met alle mogelijke beleefdheid tegemoet; hun routen vergaf hij gewillig, en gemakkelijk. Geen wonder dus dat zo'n man door allerlei soort Wensen, groot en klein, kooplui, geleerden, edelen en zelfs vorsten geacht, en dat zijn vriendschap gezocht werd.

Met behoorlijke liefde en eerbied was hij de Overheid gezind. Hij schatte haar gunst hoog, niet om iets van haar gedaan te krijgen, wat hij noch nodig had noch begeerde - afkerig als hij was van gewin en eerezucht - maar om des gewetens wil.

Hij wist, dat de Overheid van Godswege, is Ingesteld, en dat wie zich tegen de machten verzet, Gods ordinantie weerstaat. Echter zocht hij ze niet aan zijn kant te krijgen door ongepaste vleierij, door haar gebreken te verzwijgen, of ze door de vingers te zien; dat niet, maar met een zachte, doch hartelijke vermaning bestraftte hij hen niet uit eigen naam - als haar onderdaan - maar uit Gods Naam, Wiens dienaar hij was. En dat met zulk een vrijmoedigheid, lieflijkheid en kracht, dat de goedwillenden er door getroffen werden. Doch dit deed hij altijd onder vier ogen en nooit in het openbaar. Want hij meende, dat dit betamelijker, aangenamer en nuttiger is, als de Overheid rechtzinnig en vroom is.

De Hoge Overheid harerzijds waardeerde ook hem vanwege zijn uitnemende kwaliteiten. Vooral genoot hij hoge achting van de Prinsen van Oranje Nassau, en van andere hooggeplaatsten en staatslieden, teveel om hier te noemen. Evenals hij ook hoogst gewaardeerd en geliefd was door de binnen- en buitenlandse geleerden en Godvruchtige mannen, die in zijn tijd beroemd waren, en vele in aantal.

Gedurende de 22 jaar, die hij als Hoogleraar te Utrecht en te Leiden doceerde, heeft hij altijd een grote toevloed van leerlingen genoten, zodat bijna allen, die in ons land in de Godgeleerdheid studeerden, hem gehoord hebben, en er kwamen uit zijn school verschillende professoren en van de voornaamste leraars voort.

De boeken, die hij schreef, en uitgaf, zowel in het Nederlands als in het Latijn, zijn talrijk, en van een buitengewone, voortreffelijke inhoud, zodat men zich erover verwonderen moet, dat een man in zo korte tijd van leven, zoveel heeft kunnen presteren, en dat zoveel uitstekende eigenschappen in hem verenigd waren. Is de eer de beloning van de deugd, en volgt zij erop, als de schaduw het lichaam, dan is het dus niet te verwonderen' dat hij met eer overladen werd, die in de loop der jaren almaar toenam, en die zelfs de dood hem niet kon ontnemen; aangezien zijn begrafenis door allerlei soorten mensen geëerd werd, die met Godvruchtige tranen de baar volgden, en de lof van de overledene vermeldden, wiens nagedachtenis, als een rechtvaardige, in zegening is bij alle goede mensen en geleerden, welke een eeuwig gedenkteken aan hem in hun hart oprichtten.

Het zijn grote en voortreffelijke dingen, maar alles gering vergeleken bij die heerlijkheid, die hij - die naar de eeuwigheid verlangde - van de allerhoogste en altoode God ontvangen heeft. Daar bevindt hij zich, verheven boven al de pracht der wereld, gereinigd door het bloed des Lams, bevrijd van zonden, ziekten en arbeid, in het gezelschap van de heilige aartsvaders, profeten, apostelen, kerkvaders, martelaren, belijders, onder de koren van engelen, in de rymeente der eerstgeborenen, met Christus, het Hoofd verenigd, tot de aanschouwing van het Goddelijke aangezicht verwaardigd. Daar mag hij, met reine hemelvreugde, en met de kroon der heerlijkheid

gekroond, zegevieren over satan, het vlees, de zonde en de wereld; met Christus n al de heiligen. Dus, hij is niet gestorven, die nog (voort-) II'eft in de geleerde wereld, en wiens onsterfelijke ziel eeuwig leeft in de hemel, waar hij met een diepe verwondering de eeuwige waarheid aanschouwt, en met een onuitsprekelijke blijdschap de oneindige majesteit en heerlijkheid van de eeuwige God roemt. Samen met de vier dieren en de vierentwintig ouderlingen mag hij God toezingen: Gij, Heere, zijt waardig te ontvangen: de heerlijkheid en de eer, en de kracht, want Gij hebt alle dingen geschapen, en door Uw wil zijn zij, en zijn ze geschapen.

4. Leven en sterven van JODOCUS VAN LODENSTEIN (1620-1677).

Door E. van der Hoogt.

De Heer Jodocus van Lodenstein had al van jongs af aan geleerd te leven voor de Heere. Hij werd geboren in 1620 uit een aanzienlijke familie in de vermaarde stad Delft, en had tot vader de heer Joost C. van Lodenstein (geboren in 1584), en tot moeder mej. Maria van Voorburg (geboren in 1587). Die familie, woonachtig in de tweede stemhebbende stad van onze provincie, gaf onze J. van Lodenstein goede hoop, om tot een aanzienlijk bewind over de burgerlijke en criminele zaken der stad Delft en van geheel Holland, te geraken, Zoals zijn vader en zijn broer, Dirk van Lodenstein, de eerste als burgermeester, en de tweede als raadsheer, schepen, bewindhebber enz. daar in grote achting leefde. Maar het was de wereld niet, die met haar glans de jongeman kon bekoren. De versmaadheid van Christus (die Mozes meerdere rijkdom achtte te zijn dan al de schatten van Egypte, Hebr. 11, 26) prees hij als predikant, dikwijls aan, en is ook zijn weg geweest, om liever te worden een knecht van de Heere Jezus, dan een gebiedster over het volk.

Hoewel deze zijn begeerte, om voor Jezus zielen te winnen ietwat kon worden gestuit door een gevreesde belemmering in zijn uitspraak, toch had de Heere hem zo bemoedigd om Sion te bouwen, dat er geen tegenspraak krachtig genoeg was, om de jongeman de ijver te ontnemen, voor de Heere te arbeiden.

Bij deze ijver, die de Heere in zijn hart gelegd had, kwam de goede opvoeding in een achtbare familie, waarvan zijn Eerw. melding maakt in een 'Opdracht' aan zijn broer Dirk van Lodenstein. Deze opvoeding in de wijsheid der goede kunsten, en vooral in de betrachtning van een grondige kennis der waarheid, die naar de Godzaligheid is, werd door de Heere gezegend, om de jongeman al intijds af te zonderen voor de Heere.

Zo genoot hij onderwijs van de zeer beroemde professoren Gisb. Voetius, Mein. Schotanus en Carolus de Maats. En hoe groot zijn achting en liefde voor Voetius geweest is, is al te zeer bekend, dan dat ik hiervan veel behoef te zeggen. Van dhr Schotanus zei hij eens tegen mij: Had ge ds. Schotanus gekend, dan zoudt ge pas een predikant gekend hebben. En van dhr de Maats heeft hij wel meegedeeld, dat zij die hem beluisterden, gewaar konden worden, dat Gods Woord levendig en krachtig is, scherpknijdender dan enig tweesnijdend zwaard, en het gaat door tot de verdeling der ziel, en des geestes, en der samenvoegselen en des mergs, en is een oordeler der gedachten en der overleggingen des harten (Hebr. 4, 12). Deze tekst bracht Van Lodenstein zichzelf en zijn hoorders dikwijls te binnen, als hij bad om Gods zegen over het Woord, dat hij gedacht had te preken. Van Lodenstein kon van zijn leermeesters zo smakelijk vertellen, dat ik mij later wel eens herinnerd heb hetgeen de grote Beza zei van zijn drie geliefde leermeesters: Willem Farel, Johannes Calvijn en Petrus Viret.

Toen nu Lodenstein zijn academische studie te Utrecht en elders voltooid had, en na het praeparatoire examen was toegelaten tot de openbare bediening, dacht zijn vader, de burgemeester van Delft, niet dat zijn zoon veel zou preken, aangezien er geen predikantsplaatsen vacant waren. Daarom ontbood hij zijn zoon te Franeker, ten huize van Prof. J. Coccejus, om zich - iets meer dan men gewoon was - te oefenen in de kennis der Oosterse talen en in andere geleerde oefeningen. Welke gesprekken nu,

gedurende die twee jaar tussen Coccejus en Lodenstein zo nu en dan over bepaalde stukken der religie zijn gehouden, heb ik uit zijn mond wel eens gehoord. Maar ik betwijfel het, of - indien Lodenstein nog leefde - hij deze wel aan iedereen bekendgemaakt zou willen hebben. Ik zal er dus hier niet meer van zeggen.

Op 28 augustus 1644 werd Lodenstein bevestigd in het predikambt te Zoetermeer. Zijn Eerw. gaf in zijn bediening zoveel bewijzen, dat hij zijn ziel had overgegeven voor de Naam van onze Heere Jezus Christus (Hand. 15, 26), dat de vrucht van zijn werk niet alleen bleek in dat aanzienlijke dorp, maar ook in de plaatsen rondom. Mijn ogen hebben vaak gezien, als ik met zijn Eerw. daar verkeerde, met welk een tere genegenheid zijn persoon daar werd ontvangen; en hoe zich zelfs - geveinsd of ongeveinsd, dat laat ik in het midden - aan hem wisten te onderwerpen zij, die eerst zijn precieze levenswandel en pieuse (=vrome) reformatie wel hadden zoeken tegen te gaan.

Dan herinnerde hij mij aan de wijze woorden van Salomo (Spr. 28, 23): *Wie een mens bestraft, zal achterna gunst vinden; meer dan die met de tong vleit.*

Welk een indruk zijn bediening had in zijn tweede gemeente, Sluis in Vlaanderen, .keu men horen uit de getuigenissen van hen, die over die stad hebben geschreven, en die weten, hoeveel nieuw leven veroorzaakt werd, niet alleen bij hen, maar ook in de dichtbij liggende streken, waar men de kracht van zijn bediening ondervond. Zodat de Heere overal met hem was, waar hij ook verkeerde, en hoe men hem ook tegenstond.

Op 17 april 1652 in Utrecht bevestigd, vond hij daar nog een van zijn leermeesters, bij wie hij tot 1 november 1676 - dat is de sterfdag van prof. Gisb. Voetius - altijd veel liefde ondervond, en met wie hij met de meeste collega's, tot nut van de algemene kerk, in een goede verstandhouding leefde.

Spoedig kreeg hij, door zijn buitengemene gaven en ijver, een grote opgang onder de gemeente. En naast de hulp van zijn geliefde ambtsbroeders, genoot hij de krachtige hulp van de kant van zijn trouwe vriend, ds. Justus van den Boogaart, die kort na hem uit Rotterdam naar Utrecht beroepen was.

Nooit zag de weren sinds de dood der Apostelen - zoeter overeenstemming tussen mensen in dezelfde bediening, als tussen hem en zijn collega, ds. Van den Boogaard. Nooit achtte de één de ander uitnemender dan zichzelf (vgs Fil. 2, 3), als deze twee broeders in de Heere.

En ik betwijfel het, of men - bij dit grote verval in de zeden - kan verwachten, dat er ooit in een stad met zoveel predikanten, zoveel overeenstemming, zoveel tedere genegenheid zal gevonden worden tot welzijn van de zaak des Heeren, en zoveel zorg voor elkaars eer, als er gezien is tussen deze twee hoogbegaafde ijveraars, en ook tussen hun gemeenschappelijke leermeester, Voetius, met het grootste deel der twaalf ambtsbroeders, en de heren professoren.

Men bezit daarvan een gedenkteken in Justus van den Boogaarts' "Laatste uren", door van Lodenstein opgesteld, en aan het treurend Utrecht aangeboden, in het jaar van zijn sterven, 1663. Die ongewoon grote toeloop van Utrechts inwoners, ter gelegenheid van de uitvaart van de grote Van den Boogaart, konden zij als in grote letters aflezen van het gezicht van hem, die zo hevig ontroerd was aan het sterfbed en die zichzelf zozeer moest bedwingen, toen hij overeenkomstig zijn rang, achter de baar liep, en toen hij zoveel emotie bespeurde in die buitengewone toeloop der begrafenisgangers, dat Utrecht niet zonder grote reden bitter mocht beschreien.

Onder de gaven, die Utrecht in Van den Boogaart verloor, telt Lodenstein, dat hij meestal zeer vurig zijn preken zo wel voorzien had met zulke getuigenissen van Geestesbediening, dat hij niet alleen de kinderen des koninkrijks overwon, maar ook met een wonderlijke stralen door zijn schrander verstand wist binnen te breken in de duisternis der onwedergeboren vleselijke harten.

Hij telt er ook onder het verlies van een tweede, De Maats. En dat doet ons bedenken, hoe grote achting Lodenstein voor hun gemeenschappelijke leermeester gevoelde, vooral in het stuk van de overtuiging eens zondaars en in het stuk van een vlugge en voorzichtige raad, welke dat grote licht, bij allerlei voorvallen wist te geven. Hij geeft zijn collega de eretitel van Sions kroon.

Zoveel achting droeg Lodenstein vrome mannen toe; zoveel liefde schonk hij de helden in Gods Kerk; zoveel uitnemender achtte hij zijn collega's, dan zichzelf. Zozeer beklaagde hij het verlies van mannen, die geheel voor de Heere leefden. En was het wonder?

Al zijn werken, al zijn denken: al zijn doen, al zijn spreken was maar dat de Heere alles, en het schepsel niet met al mocht zijn. Mensen dan, die tot dat doel al hun daden uitvoerden, kon hij daarom niet anders dan liefhebben, aanhangen, helpen en loven, en - als ze weg waren - bitter bewenen. Temeer, omdat hij geleerd had, dat de Heere Zich gereed maakte om te vertrekken, wanneer Hij Zijn beste huisraad al oppakt en wegneemt (Jes. 57, 1).

Deze hoogachting van hen, in wie de Heere door Zijn Geest werkte, kwam des te duidelijker tot uiting, omdat hij daarentegen een nederig gevoel van zijn eigen gestalte omdroeg. En op dat donkere kleed van zijn ootmoedige geest flonkerde de diamant zijner gaven en genade op het aller-sierlijkst voor het oog zijner bekenden. Daardoor heeft hij dan ook wel terdege ondervonden, dat nederigheid ging voor de eer (Spr. 15, 33 en 18, 12). De grond van deze zijn nederigheid stof en as (Gen. 18, 27), een 'worm' waarvan hij zoveel sprak en zong; zie zijn 'Uitspanning', pg. 74 en 75), een madezak, een druppel aan een emmer, en een stofje aan de weegschaal (Jes. 40.15). En dat al hetgeen hij nog scheen te zijn, uitsluitend bestemd was voor de Heere, uit Wie, door Wie en tot Wie alles is (Rom. 11, 36; Spr. 16, 4).

Op dezelfde grond leerde hij eten en drinken, alleen tot Gods eer. Volgens 1 Cor. 10, 31. Zijn slapen diende niet om te slapen, maar om daardoor bekwamer te worden tot het verheerlijken van zijn Schepper. Daarom was zijn slaap niet onordelijk; maar hij dacht, dat men de tijd om te slapen moest nemen, evenveel uren voor als nl. middernacht. En daardoor was het dan zijn gewone tijd om op te staan (zowel des winters als des zomers) tussen drie en vier uur in de morgen.

Ook had hij geleerd, nooit te eten om te eten. Maar hij at alleen om te leven, zoals hij leefde, zowel wat betreft de kwaliteit als wat aangaat de hoeveelheid der spijsen. Het gezaaide des velds, en het vette der nieren van tarwe (peut. 32, 14), waar hij veel van sprak, was zijn smakelijkste deel. En als er nog iets gebradens van het vuur kwam, diende het meest om daarvan stukken weg te zenden aan hen, die noch macht, noch gelegenheid hadden om het voor zich klaar te maken. En indien iemand ooit een mens gezien heeft, die smakelijke spijsen liet klaarmaken, om ze aan zijn eigen mond te onthouden, en aan armen en ellendigen uit te delen dan kan ik u zeggen, dat zo'n man die grote meester over zijn vlees en tong was: Jodocus van Lodenstein.

Hij vermengde zijn sobere wijn met water, en rekende het voor geen eer, dat een predikant - ofschoon van goeden huize - veel kennis bezat van de beste en smakelijkste wijnen. Hij was de man, die meer licht dan wijn gebruikte. Hij was het, die na het nuttigen van de minste verkwikking (al was het maar water) zijn Maker dankte. En dan, dacht hij, kon hij, gezond als hij was, wel iets missen, dat de

onvermogene ellendigen beter zou kunnen verkwikken; terwijl hij zich verzadigde met 's Heeren genade, en vrolijk was zonder lekker eten, en met een klein genot van het aardse was tevreden te stellen.

Zo machtig was hij ook in zijn huisraad, en tevreden met hetgeen dat voor zijn gemak voldoende was. Het kleed om het naakte lijf, en de dekens op het bed van hem, die 's winters van kou ineenkrompen (van zijn geld gekocht) was het huisraad waarin hij zijn Meester het meeste genoeg scheidte en dat was (hoe bedekt ook deze zijn arbeid der liefde gehouden werd) door het getuigenis der genietters, voor hem beter sieraad dan de pronk met kunstwerk, dat meer tot last dan tot heil kan strekken.

Aldus gestorven aan zichzelf, gaf hij zeer nauwgezet acht op de beweging van zijn hartstochten, en daardoor was en bleef hij meester van zijn begeerten; zodat men nauwelijks op zijn aller-ernstige gelaat enige verandering kon bespeuren. Men moest verbaasd staan, wanneer men hem aanzag, als hem bepaalde lasteringen bekend werden, die boze mensen tegen de Godvrezenden, en ook tegen hemzelf, met mond en pen, in lasterlijke geschriften voortbrachten. Want wanneer bij anderen vlees en bloed tegen zulke lasteraars gemakkelijk zouden kunnen ontsteken, daar zag men hem tegen zijn lasteraars zachtmoedig. En was het op rijm gesteld, dan kon hij zelfs nog wel waardering hebben voor de geestigheid, die zulke spotters in hun gedichten aan de dag legden. Vanwaar kwam hem toch deze zijn koninklijke macht en overwinning over hemzelf? De reden ervan was geen andere dan deze, nl. dat hij geleerd had, eer, staat en aanzien over te geven voor de Heere en Diens goede zaak. Weliswaar was zijn achting bij de Godvrezenden en zijn wandel voor God zo groot en goed, dat de laster hem minder kon deren, dan degenen, die in kleine plaatsen door boze mensen veel meer kunnen worden geplaagd. Maar toch was het voor een ieder wat wonderlijks, dat men in zijn gezicht ook zelfs dan nog zag een gelijkmatig gemoed. Ook is waar, dat hij niet wilde lijden, als een kwaaddoener (vgl. 1 Petrus 4, 15) en dat hij zich verdedigde tegen verongelijking.

Waarvan men een voorbeeld zien kan in de Toe-eigeningsbrief aan zijn broer Dirk van Lodenstein, voor in zijn 'Weegschaal der onvolmaaktheden', bladzij 5-10. Maar dat alles kon men doen, zonder zich te vergrijpen aan een zich steeds gelijkblijvende innerlijke gemoedsgesteldheid.

Meent iemand, dat in zijn laatste uren, van dhr. J. van den Boogaart, iets te zien is dat tegen een stil gemoed schijnt te strijden, die wete, dat men nooit een predikant voor buitensporig mag houden, als hij uit medelijden tot de zondaar zijn kwaad blootlegt, en daarover Gods oordelen vreest en tot waarschuwing bekend maakt.

Dus had hij van zijn Heere en Meester Jezus geleerd, smaad te lijden zonder zich te wreken, en toch bedroefd te zijn over de staat van de zondaar en over de ontering van Gods Naam. Dit voorbeeld stelde hij zich, als hij zong:

*Zachte Jesu!, Die zachtmoedig
het allerscherpste leed,
wraakloos kondt vergeven goedig;
ja, zonder toornen leed;
maar in ijver kondt vergaan,
werd Uw Vader smaad gedaan;
heiligt mij, heiligt mij:
ik' moet Jesu zijn als gij.*

Zo stelde hij zichzelf Jezus voor ogen. Zo bleef hij meester over zijn hartstochten; en zo wist hij te onderscheiden tussen het reine en het onreine.

En terwijl hij wakker lag bij het waken over Christus' schapen, zo waakte hij zoveel te meer over zijn eigen hart. Hij leefde in een gedurige naijver en achterdochtigheid over zijn innerlijk; opdat er bij hem geen enkele verleiding tot bedrog zou zijn, noch de minste schadelijke weg tot eigenliefde; waardoor hij zichzelf kon verhovaardigen, en zo van de Heere afwijken. Hiertoe bracht hij dan zichzelf te binnen de teksten: Jeremia 17, 9 en 10, en Psalm 139, 23 en 24. Op die wijze was hij in zijn blijdschap nooit erg uitgelaten; in zijn droefheid nooit erg verslagen; in zijn begeerten zeer gematigd; in zijn liefde goed geregeld; en in al zijn bewegingen bijzonder beheerst. Zelden vond men hem anders, dan in een diep gepeins; en de stof van zijn overdenkingen was veel over Gods algenoegzaamheid, alsook over 's mensen nietigheid, en over de verplichting, die de mens de Heere altijd schuldig was, doch nooit naar waarde voldeed.

Met deze gedurige inspanningen van zijn gedachten kon niet anders gepaard gaan dan afkeer van zotternij, ijdel geklap en gekkernij. En daardoor waren zijn woorden of weinig of altijd ernstig. Vaak vernieuwde hij de algemene vermaning: Het is beter te zwijgen, dan te spreken dat geen nut doet, noch genade geeft aan hen, die het horen (naar Ef. 4, 29 en 5, 4; Mt. 12, 36). Zelfs was hij gewoon in gezelschap liever te luisteren, dan zelf te spreken. Enerzijds, omdat hij de minste bekwaam achtte om hem te stichten; en deels, omdat hij zo uit de woorden kon opmaken wat in het mensenhart verborgen was, alsook op wat gronden het gewone volk z'n leven leidde.

Hier kwam bij een aangeboren statig, ontzag inboezemend en deftig voorkomen, waarmee de natuur hem begiftigd had, hetgeen de statige opvoeding in hem gekweekt had, en hetgeen de genade in hem had geheiligd.

Het is niet zonder reden, dat ik hier deze drie dingen noem. Want men zag dit duidelijk in zijn gelaatstrekken. Men vond hetzelfde in zijn broer Dirk van Lodenstein, die hij door die drie banden aan zichzelf verknocht achtte; als hij tussen hen beide gelijkheid in bloedverwantschap, in een goede opvoeding en in een geestelijke verbinding in eenzelfde zin en in hetzelfde gevoelen bespeurt (1 Cor. 1, 10).

Toch werd zijn indrukwekkend voorkomen verzacht door een beleefdheid en een vriendelijk gezicht voor een ieder, zelfs voor zijn vijanden, en vooral voor hen, die de waarheid zochten te betrachten in liefde. En zo zijn ontzagwekkende statigheid niet zo was veracht door vriendelijkheid, ootmoed, nederigheid en liefde, men had hem nauwelijks durven tegentreden, anders dan uit vrees. Maar nu kon zijn eerbiedwaardig voorkomen wel voorzichtigheid werken om hem te naderen; doch het karakter van zijn ernstige eenvoud maakte hen, die hem moesten spreken, aan de ene kant bedachtzaam in hun verzoek, en aan de andere kant vrijmoedig wanneer ze door hem waren onderricht, gesterkt en wel getroost.

Dezelfde ontzagwekkendheid viel ook op de vergadering, waarin hij als lid van dit gezelschap ijverig kwam, voorzichtig van advies diende, en zijns Meesters zaak met veel wijsheid verdedigde. Dan kon de glans van zijn deugden en het hooghouden van Gods majesteit, als een bliksem in een ieders hart en oog dringen.

Intussen leerde hem zijn beleefdheid en tere Godsvreze, hoe hij met ere zijn medemens moest voorgaan (Rom. 12, 10). En hij wist het ten dele aan zijn goede opvoeding te danken, dat hij eer gaf aan hen, die hij eer schuldig was; maar het Goddelijk licht (gevoeld aan zijn hart) deed hem zulks te betrachten en in te scherpen om des gewetens wil (Rom. 13, 7 vlg. met vers 5). Hij was dan niet alleen aangedaan met ontzag en hoogachting voor de aardse grootheden, wier gehoorzaamheid hij zijn toehoorders zo dikwijls inprentte, al waren hun bevelen hard en buitensporig (vlg. Mt. 20, 25, Rom. 13, 1-5; 1 Petrus 2:14, 17 en 18). Maar hij toonde zich ook zeer beleefd

en neerbuigend jegens een ieder, al waren ze van een andere gezindte en ook in vele opzichten minder dan hij zelf. En' hoe Kon dit alles toch anders, daar zijn gedachten steeds bezig waren met de overdenking van zijn eigen geringheid, niet alleen voor de Heere, tot Wie hij nooit dan met grote ootmoed durfde naderen, maar ook voor de mensen?

Een voorbeeld van dit laatste kan zijn de ongewone beleefdheid, waarmee hij hulp of enige dienst van zijn minderen verzocht, die tenminste aan hem, hun meester schuldig waren een vergelding te bieden voor de publieke en bijzondere onderwijzing, van hem genoten. Ik kan in dezen uit eigen ervaring getuigen, dat ik nooit beleefder tot enige hulp in het preken ben aangezocht, dan door hem, van wie ik de beste stichting had ontvangen; en dat ik nooit onbeleefder tot preken ben aangesproken, dan door die mensen, die bij mij geen andere reden voor hun verzoek konden opgeven, dan dat ik stond aangetekend onder degenen, die in een vacante gemeente mogen spreken. IVfaar onder al de verzoekers stak Lodenstein (in de tijd, dat ik nog maar proponent was) ver boven anderen uit, naardien hij zichzelf wist te helpen en het hart van wie hem hielp, wist te stelen, door te zeggen: 'Ik ben wat verlegen, maar ikdurf niet meer van u te vergen; men moet de gewillige niet te veel opleggen, ge zijt aan mij niets verplicht, en ge hebt snij al zo vaak geholpen. Weet ge soms iemand, die mij eens zou kunnen verlichten?' Meer woorden om zijn verwek kracht bij te zetten, was hij niet gewoon te gebruiken. En er waren er ook geen meer nodig voor een Hollands hrt, dan hetgeen Keizer Karel tot zijn Spanjaarden kon zeggen: 'Ik kan met mijn beleefdheid en eer, de Nederlanders opgedragen, hen door het vuur jagen'. En zoals Lodenstein in dit stuk van beleefdheid zozeer uitblonk, zo zag men het in al zijn burgerlijke omgang met allerlei soort mensen.

Maar om hier niet te lang bij stil te staan, zullen wil maar in het kort zeggen, dat er van hem, bij het ontijdig sterven van dat grote licht, Justus Van den Boogaart, geen deugden geroemd worden, of die twee eensgezinden hadden met elkaar op al die punten om de kroon gestreden. Men denke vrij, dat Lodenstein zozeer niet ingenomen zou geweest zijn met het deugdenver siersel van zijn geliefde ambtgenoot, indien hij hetzelfde beeld der deugden in zichzelf niet bemind had. Ik zal hem dan ook noemen: der weduwen steun, der wezen bescherming, der hulpelozen toevlucht, de troost der heiligen de bekoorder van Gods lievelingen; de raadgever der vrienden, de verzorger der wezen, het gewaad der naakten, het sieraad der vromen, een zuil der kerk, die een ieder te hulp wilde en kon komen, zo vaak ouderdom, smart of armoede iemand deden zuchten. In woorden was hij deftig, machtig, gewichtig, geestrijk, voorzichtig, altijd zuiver van oordeel en altijd stichtelijk.

Deze en soortgelijke lof gaf hij aanzijn eensgezinde collega, J. van den Boogaart, en waarom zouden wij het niet van hem mogen getuigen, nu zijn pen rust en zijn stem zwijgt? Want op één manier werden die twee harten aaneen verbonden; door hetzelfde beginsel werd al hun handelen bestuurd; dezelfde Geest regeerde in hen beiden; en elk verhieft zijn collega boven zichzelf.

Een wonder leek het, dat onze Lodenstein - ondanks dit alles- toch vaak wilde klagen, *dat de Heere hem (met betrekking tot de gevoelige genade) deed wandelen in duisternis* (Jes. 50, 10); en dat hij weinig licht van vertroosting gewoon was te gevoelen.

Wanneer ds. van Rijp¹ hierover zijn gedachte weergeeft, zegt hij, dat de Heere Zijn

¹ Henricus van Rijp, predikant te Utrecht, stierf de 22^e december 1685.

G. D. dichtte over hem:

Vraag niet waarom van Rijp, zo onrijp rot in d' aarde?

knecht Mozes had geleid in het donker (Ex. 19, 9), opdat Hij aan Mozes zoveel te bekwaamer (zonder bemiddeling van het aangezicht van God) zou geven de indruk van de Goddelijke wil en Wet. Dezelfde schrijver herinnert er ons ook aan, hoe de Heere gewoon was, in een wolk op het verzoendeksel te verschijnen (Lev. 16, 2).

En zo mogen wij ook denken, dat de Heere zijn Hiskia niet altijd even lieflijk omhelst (Jes. 38, 17), om vele redenen, die de Heere in Zijn heilige wijsheid daarvoor heeft, en waarvan ik in mijn 'Voorrechten van het ware Christendom' in den brede handel (in mijn preek over die lieflijke omhelzing van koning Hiskia).

Er zijn veel tijden, dat Gods beste kinderen zich tevreden hebben te stellen met te geloven, dat God algenoegzaam, wijs, rechtvaardig en altijd goed is, hoe Hij ook met ons gelieft te handelen. En ik ben van mening, dat het nauwelijks te begrijpen is, dat een ziel, die gedurig bezig met het beschouwen van Gods volmaaktheden, ja, dat iemand, die het beeld Gods vast in zijn ziel gedrukt ziet, en zo in dat opzicht der Goddelijke natuur deelachtig is, dat zo'n ziel - zeg ik - kan klagen over het tekort aan gevoelige verzekering. Temeer, als men daarbij vasthoudt, dat ons heil bestaat in het genoeg dat de ziel heeft in Gods welbehagen te zien en te doen. Alleen kan ik dit zeggen, dat ons gezicht van God, en onze gelijkvormigheid aan God, hier in dit tranendal maar ten dele is, en dat dus ook onze blijdschap in de Heere slechts stuksgevijs kan zijn, daar het volmaakte voor de hemel bewaard wordt. Reden, waarom het Engelengezing hier op aarde zelden lang duurt. Met de bedoeling, dat de Heere ons te meer zou leren wandelen door het geloof, en opdat Hij intussen onze ziel, door een klein en kort bewijs van Zijn heerlijkheid zou verrukken, om Hem des te begeriger te zoeken. Enz. zoals in mijn "Voorrechten" te lezen is.

Intussen was Van Lodenstein in zijn wandel altijd welgemoed en vanwege zijn humeur opgewekt. Zo echter, dat zijn vreugde niet bleef hangen aan het schepsel, maar altijd naar Boven ging tot in de algenoegzaamheid van zijn Maker en Verlosser. Het overvloedige bewijs van dit zijn opgeruimde leven geven ons zijn hoge, diepzinnige en echt 'Geestelijke Gezangen'; hoe meer ze gelezen worden, hoe zoeter klinken ze in het oor van hen, die slechts in Jezus' liefde branden, en die alleen maar trachten te leven voor de Heere.

Groot was zijn gezicht op Gods wonderen. Diepzinnig waren zijn overdenkingen. Onzienlijke dingen wist hij levendig voor te stellen. Hoewel hij (als niemand) de kracht van Gods genade niet kon inprenten in hen, , die Gods liefde niet gevoelden; evenmin als men iemand, die nooit vrouw of kind gehad heeft, kan laten zien, welke betrekking er bestaat in een gelukkig huwelijk tussen man en vrouw; of wat en hoe sterk de genegenheden zijn tussen een vader en een lief kind. Op dat innige en geestelijke Christendom was zijn hart zo gesteld, dat hij daarop niet alleen doelde in zijn vastgestelde huisoefeningen, of in zijn toespraken tot hen, die hij als predikant ontmoette, maar zo bleef hij, en zo zag men hem zelfs in al zijn oefeningen.

Ik had het niet geloofd, had ik niet vaak zelf gezien, hoe gelijkmatig, hoe geregeld, hoe geestelijk hij zichzelf in al zijn handelingen gelijk bleef; en zelfs ook dan nog, wanneer hij - ten gerieve van zijn vrienden - zichzelf wat wilde ontspannen en verlustigen. Meermalen had ik de eer, uitgenodigd en tegenwoordig te zijn bij het stichtelijk gezelschap, dat hij of had uitgenodigd in zijn tuin, óf had gekozen, om eens

Het is omdat Gods Kerk zijn krachten al verteerde;
En dat 't ondankbaar volk hem niet en hield in waarde.
Daarom Jehovah Zelf zijn dierbaar ziel begeerde.

een eind het land in te varen, ter gelegenheid wanneer hij verzocht was op een buitenplaats, of door een van zijn familieleden. Maar nooit keerde ik van hem terug dan gesticht, opgewekt en overtuigd van zijn gelijkmatige en steeds geestelijke omgang.

Want waren er bij het gezelschap in zijn tuin sommigen van zijn eerw. collega's, hetzij predikanten of professoren, men sprak nooit anders dan van de toestand der kerk; men sprak over studie; en over hetgeen naar de omstandigheden van de tijd, Gods Sion betrof. Waren er die geleerden niet bij, dan had men altijd ernstige gesprekken, of men zong enkele van zijn liederen of Psalmen, waarover men dan, na het zingen, sprak tot verklaring en opwekking. En hetgeen mij als een bewijs van grote zelfverloochening voorkwam: nooit stond hij toe, dat zijn liederen voorrang kregen boven de Psalmen Davids, die door Datheen berijmd zijn. Hoewel hij die van Deutecom, naar de nieuwe berijming, op dezelfde muziek van Claudius Gaudimel gezongen, voor zichzelf beter vond.

Hij schreef eens van Utrechts leraars, van wie hij er een was: "Der groten gunst, der rijken tafels, noch des werlds vermaken hebben zij nagewandeld". En iets verder zei hij: 'Uw leraars hadden met het werk der bediening, tot uw stichting, de handen, evenals het hart en het hoofd, altijd even vol.'

Hij was dus niet te zien aan eens anders tafel, en hij had zijn tuin meer voor de zo noodzakelijke stilte en heilige overdenkingen, dan tot ander gebruik. Toch heb ik, met andere predikanten, zijn gezelschap eens mogen meemaken, op de bruiloft van een zekere Godvrezende, al bejaarde mejuffrouw; haar vader was mede-oprichter van de Hogeschool geweest, en was in die tijd regerend Burgemeester van de stad Utrecht. Zij was het, wier huwelijk aanleiding gaf tot het vervaardigen van dat hemelse bruiloftslied: '*O heilig, heilig Heer*'?

En ik moet verklaren, dat Lodenstein ook op die plaats was en bleef dezelfde man, die hij altijd was in zijn ernstige oefeningen. En hoe aanzienlijk daar ook het gezelschap van wereldlijke regenten, en zowel van kerkelijke als academische mannen was, toch zag men daar onze Lodenstein in zijn gewone indrukwekkendheid. De tijd, die men niet aan tafel zat, wist hij te besteden om elders een enkele zieke te gaan bezoeken. En aan tafel hoorde men geestelijke gezangen, of gebeden of stichtelijke toespraken. Zo kon altijd stichten het aanzien van hem, die altijd sprak, ook zelfs als hij zweeg. Zo helder dit licht scheen in tijden van verheuging zo krachtig flonkerde ook die heldere ster in donkere nachten van tegenspoed.

Bezocht de Heere Utrecht met pest, Lodenstein - die voor de Heere leefde - onttrok zich niet aan de huizen, waar deze ziekte zijn woord en laatste plicht aan het ziekbed vereiste. Beliefde het ook de Heere hem met enkele zwakheden te bezoeken, hij toonde dat het ziekbed hem meer leerde dan de hogeschool hem had kunnen leren.

Verstonden eens de Franse overheden, in het jaar 1673, dat men de meest vooraanstaanden zou meevoeren in Ostagie, om des te beter de nog resterende gelden te pakken te krijgen, en werd onder hen ook Lodenstein weggevoerd, zelfs toen konden geen banden zijn hemelse geest bedwingen; maar ook het fort **Nieuwe Rees** zong ons toe zijn ongemene verloochening en hemelsgezindheid; waarvan u kunt lezen onder zijn Gezangen pag. 78-90.

Gijzelaar op 't fort Rees, even over de grens ban Duitsland

Begin Nov. 1673 behoorde Van Lodenstein tot de 'veertien' rijkste en voornaamste ingezetenen van Utrecht, die zouden dienen als 'gijzelaars', door den Franschen

gouverneur van Utrecht Stoupa geëist onder belofte dat dan de uitvoering van het bevel van Frankrijks koning om bij het verlaten de stad ‘te plonderen, ruineren en in brandt stecken’ door hem zou verzacht worden. Hiervoor moesten opgebracht worden vijf tonnen goud, de helft terstond te voldoen en de rest door gijzelaars te waarborgen. De 6e Nov. 1673 's avonds werden v. Henghel en dertien andere voorname inwoners der stad, onder wie twee burgemeesters en Prof. de Roy, bij de Gouverneur ontboden, vervolgens opgesloten in een kamer, terwijl hun werd aangezegd dat zij tot onderpand moesten dienen voor de betaling der gevorderde som. Den nacht brachten de gijzelaars, onder strenge bewaking, op enige matrassen door. Omstreeks zes uur in de morgen werd hun bevolen zich reisvaardig te maken; twee uren later reden zij, op vier wagens ingedeeld, onder geleide van veertig ruiters, de stadspoort uit.

Van Henghel (1618-1689) was op de vierde wagen gezeten naast zijn ambtgenoot Jod. v. Lodenstein. De tocht ging over Rhenen naar Arnhem, waar zij niet binnengelaten werden, zodat zij genoodzaakt waren, in een armoedige hut zonder vensters, en zonder stoel of bank, te overnachten. Een teug brandewijn was de enige lavenis hun gegund, een weinig hout en plaggen diende hun om zich te verwarmen.

Na een ontbijt, bestaande uit een stuk droog brood, ging het verder naar Doetinchem, waar zij de volgende nacht doorbrachten.

Des Zondagmorgens, 9 Nov. werd de tocht vervolgd, onder gevaar van vallen, terwijl de wegen dicht met sneeuw bedekt waren. Langs vele omwegen kwam men 's avonds zes uur te Rees (in het land van Kleef), waar de gijzelaars naar het stadhuis werden gebracht. De magistraat behandelde hen hier zeer goed. Zij werden echter de 14e Nov. naar de vesting overgebracht op last van Robert, den intendant van Lodewijk XIV, die den bevelhebber van het fort Nieuw Rees gelastte, terstond v. Henghel en nog een ander onder de gijzelaars op vrije voeten te stellen, terwijl andere in hunne plaats verschenen, met nog zes nieuwe gijzelaars bovendien.

Reden voor deze verwisseling werd niet opgegeven; niet onwaarschijnlijk geschiedde het op verzoek van Utrechts magistraat, die in deze troebele tijden gaarne ontslagen was van de predikanten, die niet op zijne hand waren. Door de regeringsgezinden v. Henghel in te ruilen tegen een van diens ambtgenoten, van wie het tegenovergestelde gold, had de magistraat heel wat gewonnen.

Zondagmorgen 16 Nov., den dag voor zijn afreis (denzelfden avond nog werd hij met zijn metgezel naar Rees overgezet), hield v. Henghel voor zijne medegijzelaars ‘een kleine vermaninghe uyt Genesis, 37. cap., over de historie van Joseph, daer hij bij zijn broederen vercoft en vervoert wiert.’

Bij zijn terugkomst, den 22en Nov., verhaalde v. Henghel van de vriendelijkheid, door burgemeesters en predikanten van Rees aan de gijzelaars bewezen, en ook dat hun door een heer uit Kleef 1500 gulden was toegezonden, onder belofte van meer, indien noodig, terwijl deze heer zijn jachtmeester had bevolen hun disch dagelijks van genoegzaam wild te voorzien, terwijl zij op hun woord van eer naar Rees mochten overvaren.

EEN BRIEF

**van de godzalige heer Jodocus van Lodensteyn geschreven aan het zoet
gezelschap te Utrecht, als zijn Eerwaarde gevangen zat op het fort Rees.**

Lief gezelschap, dat in de waarheid is, en dat ik in waarheid liefheb om der waarheid wil, die goed is, en alleen gekend wordt als men God kent, dat Hij Al is en alle schepselen niet zijn.

Heden, op des Heeren dag, ben ik in de morgenstond genegen u met een lettertje geschrifts aan te spreken, en wilde het wel tot uw stichting doen.

Och, of de Heere mij, in dit Patmos verbannen zijnde, in de geest geliefde te brengen om Hem in het midden der kandelaren te zien wandelen en te horen wat Hij van en tot dezelve spreekt, in en door Zijn Woord. Ik zal tonen wat ik tegen u en mijzelf heb; en dan wat goeds nog bij u is.

Van de wereld die de Geest niet ontvangt, ja, niet kent (en nochtans zo diep in de kerk ingeboord is, zodat het in Jezus' gezegende Koninkrijk bijna geheel werlds en vleselijk is, en de satan daar als 't ware regeert), wil ik nu niet spreken. Maar wij die naam hebben, dat wij leven, wat zijn wij nog dood? Wie is en leeft voor de Heere, en wie staat er in verlooehening van alle eigen, dat is mijn ogen altijd het eerst, want gelooft mij, wat kwaad nog onder ons is, dat komt daar vandaan; vele begeerlijkheden des vleses en gewoonten der wereld zijn in de christenheid aanwezig, en wij menen dat wij 't verderf dat in de wereld is ontvloeden zijn, daar wij echter van onszelf nog niet ontkomen zijn. Ik raad u (gelijk ik ook mijzelf doe) dat gij u koopt goud, beproefd komende uit het vuur, en uw ogen bestrijkt met ogenzalf. Och, dat wij eens wisten dat wij blind zijn! Dit zou ons niet, als wij maar op onszelf letten, wijs doen schijnen maar dwaas, en onze oogmerken, die wij dikwijls hebben in ons doen leren verachten; wij klagen over de liefde en 't vermaak dat wij nog hebben in de schepselen, de gelijkvormigheid met de wereld en onze zin die wij daarin hebben, de liefdeloosheid onder elkander, de twist en daaruit ongenegenheid en een bitter hart, de nijdigheid en misduiding van elkanders goed; de stichteloosheid en gebrek van geestelijke uitwaseming en uitbobbelingen van de Springader der levende wateren en dat de verheffingen van, de heerlijke God niet gestadig in onze kelen zijn, en wat al niet? Zeker als ik mijzelf aanmerk en hoe ik mijn naam beantwoord, hoe een dienaar des Nieuwen en eeuwigen Testaments, niet der letter maar des Geestes gelijken moet, dan sta ik verbaasd en zal daar niet meer van zeggen. Ei, komt gijlieden bij mij en laat ons tezamen eer geven aan de Heere onze God, eer Hij het geheel duister make, en dat onze voeten zich stoten aan de schemerende bergen.

Daar is door 's Heeren zo onverdiende genade nog licht onder ons, hoe weinig wij het geacht en hoe zeer wij het mishandeld en onze ogen daarvoor toegesloten hebben, en de duisternis der werelden des vleses liever gehad dan dat. Tenminste is er nog zoveel, dat wij daar bij zullen merken, dat de Heere een andere God is dan wij Hem tot nu toe gekend hebben, en het Nieuwe Testament een andere kracht en geest dan wij tot nog toe ervaren hebben; en dat zou die ogenzalf zijn om bij te zien, dat wij jammerlijk, ellendig, arm, blind en naakt zijn.

En dat gezicht zou, als wij het wel behandelden, het begin van ons herstel zijn, gelijk daartoe die raad aan de engel van Laodicéa gegeven werd. Als wij het wel behandelden, zei ik, want dat is tot nog toe de list van onze geestelijke vijand geweest, dat zodra iemand in zijn eigen niet begon in te zinken en zijn verdorvenheden te zien, deze aanstonds tot moedeloosheid en wanhoop uitsloegen, waardoor de mond aan de rechte bewerker der zielen gestopt werd, en de Heere door ware verootmoediging Zijn eer niet kreeg.

Dit bedrog moeten wij nu zien, en in de wegzinking van ons eigen niet ons voor en op de Heere werpen. Daartoe is de Heere te zien, opdat niemand wanhope noch weglope van de Heere. Deze is waardig, dat wij om Zijn genade smeken en met geduld wachten, het aan Zijn onbepaalde heerschappij en wijsheid overlaten, om te komen hoe en wanneer het Zijn soevereine vrijheid behagen zal. Wat groter genoeg kunnen wij hebben dan dat de Heere naar Zijai wil doet en heerst, en wij op Hem wachten? Och, wat staan wij schuldig de Almachtige een perk te stellen en door eigen gewoel

Zijn raad niet af te wachten. Laat ons dan stil zijn en in lijdzame nederigheid uitzien naar de Heere; uit de diepten van ons grondeloos niet tot de sterkte van des Heeren oneindig AL. Na twee dagen zal Hij ons wederom levend maken en wij zullen de Heere kennen.

Voorts, mijn lieve vrienden, wordt machtig in de Heere en de sterkte Zijner kracht; zijt één hart en één gemoed met elkander en laat die band van liefde uw banier zijn. Scheidt uzelf meer en meer af van de wereld, totdat een grote kloof tussen u en haar gevestigd is, en wordt haar in geen deel gelijkvormig, maar wil inderdaad allerlei smaad daarom uitstaan. Leert zien, hoe schadelijk u de liefde tot de schepselen is, en wat stille wonden de begeerlijkheden des vleses geven aan de zielen.

Daar zijn nog al goede dingen onder u gevonden, die enkel des Heeren werkingen zijn. De Heere komt sommigen bezoeken met het gevoel van Zijn genade. Hij werkt een genegenheid tot het goede. Hij doet sommigen zichzelf kennen en wekt ze op tot betrachtting van beterschap. Sommigen toont Hij Zich in Zijn heerlijkheid. Och, dat de Heere u dat allen doe zien en erkennen tot Zijn verheerlijking en gij nochtans moogt wegzinken in ootmoedigheid. Ondertussen: "Houdt dat gij hebt, opdat niemand uw kroon neme."

Sticht elkander met nuttige samenspraken, verzuimt uw bijeenkomsten niet, maar laat die enkel tot stichting zijn om door discoursen en gezangen God te verheerlijken, en uw begeerten eendrachtig de Heere bekend te maken.

Gedenkt dan ook mijner, of het de Heere behaagde mij in deze ballingschap met Zijn bezoek te verwaardigen; en wij ook elkander weder geschonken mochten worden; maar is het Zijn wil, in een andere gestalte als voor dezen. Daartoe bid ik, dat deze mijn gevangenis mij een school des lichts mag zijn; want des Heeren Geest is niet gebonden en hoe ongezien het ook in een gezelschap schijnt, Hij is het die Jeremia in Egypte, in 't midden der goddelozen, tot hen profeteren deed.

Van mij weet ik u niet te schrijven dan dat ik wel smart gevoel van de ballingschap en al die ongewoonheden te ondergaan, die daaraan vast zijn; evenzo van mijn afscheuring van u en van mijn werk dat ik meende noodzakelijk te zijn. Maar ik heb zoveel te doen met des Heeren heilige oordelen te prijzen en te aanbidden dat ik geen tijd heb om misnoegd te zijn. Wat is ook de Heere een soevereine, vrije Uitvoerder van al Zijn besluiten, waarin des enen behoud en des anderen verharding staat, beide de Heere even heerlijk in het uitvoeren.

Wie zou Hem niet gewillig daarin dienen? Al zou het door grote tegenheden, ongemakken, onlust en ongewoonheden geschieden. Mij dunkt, ik ben gewillig in stilte des Heeren wil over mij en Zijn volk af te wachten.

Die wijze goedheid houdt mij nog staande in redelijke gezondheid; looft Hem met mij daarover. De God des vredes heilige u geheel en al en wees van harte gegroet van uw zeer liefhebbende en dienstwillige vriend en broeder in Christus.

J. van Lodensteyn.

In 't fort over Rees, 21 december 1673.

Verwachting van de komst van de Bruidegom tot Zijn kerk bij de bekering van de Joden

Evenals de meeste Godvruchtige theologen en predikanten in zijn dagen, verwachtte Lodenstein een heerlijke staat van Christus' kerk op aarde, na de val van de Antichristelijke machten en de bekering van de Joden. Hij zegt dit in een preek over

Het Vasten.

Maar de dagen zullen komen, wanneer de Bruidegom van hen zal weggenomen zijn, dan zullen zij vasten in die dagen, Lukas 5: 35.

III. De derde periode is wat duisterder, omdat zij nog niet gekomen is. Maar die zal komen wanneer Babel vallen zal.

De eerste reden: Omdat de HEERE God, Die in Zijn woord uitdrukkelijk zegt: *Want ik wil niet, broeders,, zegt de apostel. dat is deze verborgenheid onbekend zij, Rom. 11: 25.* Wat is dat voor een verborgenheid Paulus? Dat is, zegt hij: *wanneer de verharding voor een deel over Israël gekomen is, dat dan Babel vallen zal, dat dan de volheid der heidenen zal ingegaan zijn. En alzo zal geheel Israël zalig worden; gelijk geschreven is: De Verlosser zal uit Sion komen, en zal de goddeloosheden afwenden van Jakob; en dit is hun een verbond van Mij, als Ik hun zonden zal wegnemen, Rom. 11: 25-26.*

De tweede reden: De belofte van de Babylonische ballingschap moet vervuld worden, omdat alle beloften van het Oude Testament al vervuld zijn. Onder andere die van Zerubbabel en Jozua zien op het Nieuwe Testament.

Is het dan zo, dan moeten wij het geloven. Ik meen niet als degenen, die zeggen dat Jezus zal komen ever enige duizend jaren. Neen, maar ik zeg dat ik het eens ben met degenen die zeggen dat er een verlossing uit Israël te verwachten staat, enzovoort, zoals wij zien kunnen in Jesaja 59 en 60.

Anderen zullen zeggen: *Hoe dan? De kerk is zo niet!*

Antwoord: Ja, daar is een diepe slaap.

Wel, wat zal dit dan wezen als de tijd vervuld is?

Antwoord: O, dan zal die kostelijke tijd komen: *Dan zullen zij den Naam des HEEREN vrezen van den nedergang, en Zijn heerlijkheid van den opgang der zon; als de vijand zal komen gelijk een stroom, zal de Geest des HEEREN de banier tegen hem oprichten. Mij aangaande, dit is Mijn verbond met hen, zegt de HEERE: Mijn Geest Die op U is, en Mijn woorden, die Ik in Uw mond gelegd heb, die zullen van Uw mond niet wijken, Jes. 59: 19 en 21. Dan zult gij het zien en samenvloeien, en uw hart zal vervaard zijn en verwijd worden; want de menigte der zee zal tot u gekeerd worden, het heir der heidenen zal tot u komen. O, en dan zegt Hij verder: Al de schapen van Kedar zullen tot u verzameld worden, de rammen van Nebajoth zullen u dienen. Maar de HEERE zal u wezen tot een eeuwig Licht, en uw God tot uw sierlijkheid. En de dagen uwer treuring zullen een einde nemen. En uw volk zullen al tezamen rechtvaardigen zijn, zij zullen in eeuwigheid de aarde erfelijk bezitten; zij zullen zijn een spruit Mijner plantingen, een werk Mijner handen, opdat Ik verheerlijkt worde, Jes. 60: 5, 7, 19-21.*

Wij zullen dan nu maar spreken, christenen, **over de tweede periode.**

Wel, was het nu niet beter dat die mensen hem nooit gekend hadden?

Antwoord: Wel neen.

Tegenwerping: Hoe dan, predikant, als wij hem niet kenden, dan zouden wij niet zalig worden!

Antwoord: Ja, maar omdat het slechts het kennen zonder meer is, is het verstandswerk, en daarom deugt het niet. Het is daarom Gode niet aangenaam en daarom niet beter. Och christenen! Als de HEERE Zijn Geest niet weggenomen had en dus de Bruidegom nog bij ons was, dan zouden wij de HEERE vrezen, dienen en gehoorzamen, onszelf verloochenen en zo tonen dat wij Zijn kinderen zouden zijn. Maar waar gebeurt dat tegenwoordig? Waar wordt de HEERE gevreesd, geliefd,

gediend of gehoorzaamd? Waar is de verloochening van zichzelf? Waar is eerbied en ontzag voor de HEERE? Wie is er die Jezus als Koning laat heersen in zijn ziel? En wat is de oorzaak daarvan anders dan dat de Bruidegom is weggegaan?

Leer dan de tijden nu eens te onderscheiden, en u zult zien dat het nu allemaal zo is. Is het niet zo dat men de ouders ongehoorzaam is? En is niet de ongerechtigheid vermenigvuldigd? Ja, de gehele wereld ligt onder het rijk van de duivel. Maar toch zal de HEERE evenwel Zijn kinderkens bewaren, want die heeft Hij in Zijn handpalmen gegraveerd. En Hij bewaart hen als de appel van Zijn ogen, zodat die zullen volharden tot het einde toe.

Nu dan, als een algehele verharding zal gekomen zijn, dan zal Babel vallen, enz. Dan zal de kostelijke tijd komen waarvan Jesaja geprofeteerd heeft in zijn éénnegentigste hoofdstuk, *zodat de Bruidegom wederkeren zal, en dan zullen ons de snoeren in een lieflijke plaats vallen*. Dan zal de HEERE de ingewanden van Zijn barmhartigheden doen rommelen; *dan zal Hij ons bestralen met de Zon der gerechtigheid*, enz.

In de Beschouwing van Sion, schrijft Lodenstein in een samenspraak om jonge studenten op te leiden om het Evangelie onder de Joden te brengen.

... Wat heeft men tot de bekering van de Joden gedaan? Wat al jonge lieden had men in het bijzonder daartoe moeten opkweken! Wat al middelen beramen! Wat is tot verlichting van het Pausdom gedaan? Daar men niet enige weinige, maar een grote menigte heen gezonden moest hebben; 't vuur van inquisitie stond dit licht, als komende van de hemel, maar meer te doen schijnen. (laatste zin onduidelijk)

Godvruchtige levenswandel

Zo blonk dat uitnemend voorbeeld van heiligheid verre uit boven het naamchristendom, in zijn dagelijkse verkeer onder de mensen. En niet minder was dat grote licht der waarheid een uitblinker in het waarnemen van zijn roeping. Bijzonder ijverig was hij in de wijk, die aan zijn zorg toevertrouwd was, werkzaam om daar aan eenieder het Evangelie van Gods genade te betuigen. Hij hield niets achter van hetgeen nuttig was, om te leren in het publiek en aan de huizen. Ja, hij betuigde de bekering tot God en het geloof in onze Heere Jezus (vgl. Hand. 20, 20-24).

Naast de preken en gewone catechisaties, hield hij op zondagmiddag nog een zeer drukbezochte catechisatie, om vier uur in de Nicolarkerk; dan op dinsdag, om één uur, een catechisatie in de Catharijnekkerk voor degenen, die zich op het Avondmaal voorbereidden; ook nog op woensdag, om drie uur, in de Nicolarkerk, en tenslotte op vrijdag een catechisatie over 'de praktijk' in het Weeskerkje. Op deze catechisaties werden ook wel de zondagspreken besproken. Maar - en dat met name op vrijdag! - vooral de zo innige praktijk der Godzaligheid en allerlei mogelijke, tere gevallen der consciëntie kwamen op deze catechisaties aan de orde.

En daarom zag men ze, als regel, gevuld met een groot aantal ervaren christenen: leden van de kerk, Godvruchtige studenten, en ook wel predikanten en kandidaten.

Bovendien gaf ds. Lodenstein nog twee colleges voor de studenten, om ze te oefenen in het preken. Door middel van deze colleges leerden Zijn Eerw. en ik elkaar voor het eerst en daarna steeds meer van nabij kennen.

Intussen stichtte hij het gewone volk zo nu en dan nogal met zijn geschriften. Zo leeft hij ook nu nog voort in het hart van vooraanstaande christenen, door middel van zijn hemelse, diepzinnige, pittige en ontroerende liederen of gedichten - gedrukt bij Willem Klerk, in octavi, en daar ook herdrukt. Hoe meer deze liederen worden gelezen, des te beter ze ook worden verstaan en gewaardeerd. vooral door die

christenen, die een overvloediger gerechtigheid zoeken te bezitten, dan die van Schriftgeleerden en Farizeeën (Mt. 5, 20), en die het leven ter harte nemen, dat met Christus verborgen is in God (Col. 3, 3).

Zijn licht schijnt ook nog onder ons, dank zij het verhaal van de grote J. van den Boogaarts 'Laatste Uren', te Utrecht verschenen bij Henr. Versteeg, 1663, in 80; zo ook door zijn 'Weegschaal van de Onvolmaaktheden' of, struikelingen der heiligen op aarde; gedrukt bij Henr. Versteeg in 1664, In 120.

Men bezit ook zijn kort en zedig Onderzoek van 't Bericht inzake de Sabbath, gedrukt bij Henr. Versteeg, 1668 in 120, maar zonder dat zijn naam, als schrijver, daarin vermeld staat. (Hij spreekt en schrijft daar in de eerste persoon.)

Meermalen zijn herdrukt bij Willem Klerk zijn 'Beschouwinge van Sion', in 40. En achter dit werk is, na zijn dood, tevens opgenomen zijn 'Geestelijke gedachten' aangaande het ware wezen van 's mensen zaligheid. En vooral leeft hij verder in het hart van zijn vroegere hoorders; bij wie men, als in geschreven brief, de bekering kan lezen van hen, die door de Geest van de levende God, 'en onder de voorbereiding van zijn dienst, de Heere zijn toegebracht (2 Cor. 3, 2-3).

Hij vervulde ook zijn plicht in de regering der kerk, naast zijn collega's en naast de eerw. heren brs. ouderlingen en andere bedienaars der armen.

Zeer gevoelig was hij in het bedienen van het Avondmaal aan mensen, bij wie hij de echte vreze Gods niet kon vinden. En dit temeer, nadat hij in het jaar 1665 door de Heere bezocht werd met een ernstige ziekte.

Vaak hoorde men hem de woorden uit Job 31, 23 aanhalen, en kon men wel uit al zijn doen opmerken, dat hij die woorden terecht op zichzelf kon toepassen, en naar waarheid mocht zeggen: Het verderf Gods was bij mij een schrik, en ik vermocht niet vanwege Zijne hoogheid.

Hield iemand hem aan, om inzake een beroep voor deze of gene een goed woordje te doen, dan placht hij te antwoorden, dat hij naar eis en geweten geen personen 'door de kerk' mocht helpen, maar dat Hij Gods Kerk moest helpen met mannen, die hij daartoe het bekwaamst achtte te zijn'. Hij was van mening, dat het ambt van predikant er niet was, om iemand aan de kost en door de wereld te helpen, maar dat heel de bedoeling van de predikdienst erin bestond om de uitverkoren mens uit de wereld naar de Heere Jezus te leiden. Hij begreep, dat de voordelen, die door de Dienaren des Woords genoten worden, alleen maar dienen om in het bestaan te voorzien van degenen, die door het vervullen van de predikdienst verhinderd zijn om voor zichzelf en hun huisgenoten te zorgen.

Dit doel van de predikdienst had hem - die met tijdelijke middelen overvloedig gezegend was - bewogen, om de studie der Godgeleerdheid te kiezen. Dit bewees hij ook, toen de Heere hem had uitgezonden om het Evangelie te prediken. En in die weg kwam er een geheel nieuw leven, waar hij verkeerde, of waar hij zijn dienst vervulde. Vooral, toen zijn collega's op dezelfde manier hem hielpen tegenover de ongebonden, losse of slechts burgerlijke mondchristenen.

Zo was zijn leven als een heldere fakkel van een geheiligde ziel. Men zag in hem een man, die in een gedurige nabijheid met de Heere wandelde: zo was zijn hart met God (Jer. 12, 3, evenals Gen. 5, 22 en 6, 9, Micha 3, 8).

Zoals hij nu zo met zijn God gemeenzaam verkeerde in zijn handel en wandel, eer hij de preekstoel beklom, zo zag men bij zijn op- en afkomen van de kansel in zijn hele persoon een glans als van een mens, die (als was hij een tweede Mozes) met God op de berg eerst had gesproken alvorens hij naar de plaats ging, waar hij de lastbrief van

zijn God zou gaan ontvouwen voor het volk, en het verzoek van dat volk zou voorstellen aan de Heere.

En zo geheiligd zijnde, aler hij de kansel beklom, heiligde hij zichzelf nogmaals met de opgekomen schare, door middel van een gebed, dat hart en ziel doorzoeken kon en aan de medebidders een grote bediening des Geestes beloofde. Daar bracht hij dan eerst de schare tot een hoog begrip van Gods Majesteit; van daar werd men gebracht tot een levendig gezicht van onze walgelijke nietigheid. Dan werden de verrukkende heerlijkheden van een geheiligd Christendom - van begin tot einde - zo innemend voorgesteld en afgesmeekt, dat een ziel, die persoonlijk had mee mogen zuchten, gereed was om naar 's Heeren wil te luisteren, en daartoe uit te roepen: Spreek HEERE, Uw knecht hoort! (1 Sam.3.9).

De stof van zijn prediking was in alle delen der stad, vaak afgestemd op het volk, dat daar gewoon was te kerken. Daarom waren de predikstoffen inde gasthuizen weer anders dan die in het hartje van de stad, en de laatste weer anders dan in die stadsdelen, waar het volk merendeels minder kennis bezat.

Dikwijls heb ik hem meegemaakt, dat hij zijn preken - zelfs over de diepste onderwerpen - vlug en bekwaam wist te richten naar de beginselen en uitspraken, die een dag of wat eerder daar onder het volk gezaaid waren.

Vroeg de toestand van Gods Kerk in buitenlandse gebiedsdelen om de ' innerlijke bewegingen der barmhartigheid' (Col. 3, 12) dan zag men aan Lodensteins gezicht de gestalte van iemand die aan de gevangenen dacht, alsof hij een medegevangene was; en van mensen, die kwalijk behandeld werden, alsof hij ook zelf in zijn lichaam mishandeld werd (Hebr. 13, 3). Verkeerde Gods kerk ergens in nood of werd ze vervolgd: hij kon naar waarheid getuigen: Indien ik u vergeet, o Jeruzalem, zo vergeet mijn rechterhand zichzelf (Ps. 137, 5). Vaak sprak hij dan van de zorg, de tranen, de magerheid, het vasten, het bidden en van al die aandoeningen, die de grote Nehémia van zichzelf meedeelde, toen hij het bericht hoorde van de zorgelijke toestand van Gods volk in Jeruzalem (Neh. 1, 3-11 en 2, 1-20). En dat ging hem zo ter harte, dat hij daarover nauwelijks anders dan met betraande ogen en opgekropte snikken preken kon; zodat men zijn hoorders mede ontroerd, of verlegen, of in bittere tranen, of mild gevende, of overtuigd zag; ja zelfs dat alles tegelijk. Groot waren zijn gaven, om de Bruidegom der kerk, de Heere Jezus Christus in Zijn lieflijke voortreffelijkheden- tot Zijn bebloede Hoofd toe - de kerk zo levendig voor te schilderen, dat zij (die niet al te zeer aan de wereld verknocht waren) als 't ware gedwongen werden, om de Heere Jezus van heler harte te begeren.

En zo ontroerend als deze man was in de op de aandoening werkende preekstoffen, zo ernstig kon hij het hart treffen door het ontzaglijk geluid van Gods oordeel over de zondaar. Krachtig wist hij de mens, door de schrik des Heeren te bewegen tot het geloof (2 Cor. 5, 11). En het was, alsof hij - in plaats van God - de zondaar met name toeriep: Adam waar zijt gij? (Gen. 3, 9). Ik herinner mij heel goed, hoe mij de haren te berge rezen, toen ik hem tegen de zonde hoorde uitvaren (Mk. 3, 17). Zijn donderend en zwaar geluid, dat hij in die grote kerk zonder ophouden kon doen horen, was daarbij van groot belang. Vaak dacht ik bij mijzelf, of ook anderen - dan ik - die ontroering en omkering van gemoed onder zijn prediken ondergingen. En dan ontmoette ik allerlei soorten mensen, die - zonder dat ik erom vroeg - eenzelfde gewaarwording onder Lodensteins preken niet konden verhelen. Professor N.N. deelde mij mee - en hij deed dat ook wel aan anderen - dat één van de meest beroemde theologische hoogleraren uit ons land, bij een zekere gelegenheid in Utrecht verkeerde, en ds. van Lodenstein toen hoorde preken, met die verwondering, dat hij

tegen de Utrechtse professor zei: 'Er is in die man iets apostolisch; ik geloof dat de apostelen zo gepreekt hebben.'

Lodenstein echter was bekleed met veel ootmoedigheid (1 Petrus 5, 5). En dat dienen van de Heere in alle ootmoed (naar Paulus' voorbeeld, Hand. 20, 22) maakte hem bekwaam, om zijn hoorders te treffen, om hun te betuigen, dat ze Gode-waardig zouden wandelen, Die ze roept tot Zijn koninkrijk en heerlijkheid (1 Thes. 2, 12). Dit maakte, dat hij zichzelf niet spaarde, maar alles wilde opgeven: zichzelf, zijn leven en gezondheid voor hun zielen (2 Cor. 12, 15), omdat ze hem lief geworden waren (1 Thes. 2, 8).

Loopjes in de preek waren voor hem slechts lompjes, bloempjes in de redevoeringen, waren bij hem niet meer waard dan bloemetjes in het koren, die het zuivere graan alleen maar bederven. En sierlijk opgesmukte woorden achtte hij (op het punt van de bekering) even schadelijk als de geschilderde glasvensters, die met hun verscheidenheid van kleuren het licht maar hinderen en de aandacht wegnemen. Hij had geleerd, om hoge dingen met lage woorden uit te drukken. Het zuivere Evangelie en de Goddelijke waarheid- zei hij - bezit van zichzelf zoveel pit, kern en geest, dat geen menselijke versieringen er kracht aan kunnen geven, om het hart te doorboren.

Op het Evangelie en zijn vrijheid drong hij - met zijn collega's - het meeste aan, opdat zijn hoorders waardig mochten wandelen der roeping, waarmee zij geroepen zijn (Ef, 4, 1). Zo stelde hij hun de regel voor hun wandel stipt voor uit de Wet; maar de kracht, om die weg stipt te houden, ontleende hij aan het Evangelie. Vaak beoogde hij, met zijn preken, de dwalingen van de grote massa bloot te leggen. *De wil van God te doen, en God te verheerlijken*, dat was zijn hemel (op aarde!). De blijdschap in de dienst van de God Jehovah, en de vereniging met de heilige wil van God, ziedaar zijn hoogste goed. Hieruit kwamen zoveel redenen tot de zelfverloochening voort. Hierdoor was er zoveel onderzoek naar de redenen van de onbekeerlijkheid. hiervandaan kwamen die vele verzuchtingen over de dodigheid van ons huidige christendom. En van hier ook het onderzoek naar de oorzaken van de traagheid van ons hart, om voor de Heere ook maar iets te willen doen of te lijden. Zijn hele hart strekte zich uit naar de volmaakte heiligheid. Want hij stelde vast, dat de heerlijkheid uit een volmaakte heiligheid bestaat. Daarom moest die hier op aarde al worden gezocht, opdat men ze na de dood zou kunnen genieten. Hij maakte er zoveel werk van de mens te doen verstaan, dat een heilig leven geen moeilijk of droefgeestig bestaan betekent. En hij stelde zijn hoorders vaak voor ogen, dat de nauwe weg der deugd de ruime hemel betekent. Hij bewees, dat de weg der deugd 'nauw' genoemd wordt (Mt 7, 14), alleen omdat ze zo scheen te zijn voor het verdorven vlees; maar dat die weg ruim genoeg is, wanneer men het rechteroog dat ons ergert, uittrekt en wegwerpt, en wanneer men rechterhanden en -voeten, die ons ten val dreigen te brengen, afhouwt (Mt. 18, 8-9). Hij leerde ze zien, dat Christus' juk zacht, en Zijn last licht is (Mt. 11, 30). zodat hij, die Gods bevelen gezocht heeft (Ps. 119, 45), kan wandelen in ruimte. In deze betekenis sprak Johannes (1 Joh. 5, 3): *Zijn geboden zijn niet zwaar*.

God te dienen betekende: bij Hem regeren, en daar in plaatste Hij onze gelukzaligheid, evenals die der engelen daarin te vinden is. Hij kende ook geen regels voor ons bedrijf, dan alleen maar Gods wil te doen.

Evenals Loth (2 P. 2, 8) kwelde hij dag op dag zijn rechtvaardige ziel vanwege het zien en horen der ongerechte werken. Veel klaagde hij over het wantrouwen, dat men toonde te bezitten aan de beloften Gods. En hij vatte dat als een grote oorzaak op, waarom de christenen niet meer doorbraken in de reformatie. Want - zei hij men zag

in onze uitwerkingen meer op de uitkomst, dan op Gods wil en onze plicht. Hij bedoelde, dat men de plicht niet moet verzaken, omdat men de naleving toch onmogelijk achtte, maar dat men God de Heere op Zijn Woord moest gehoorzamen, en vast geloven dat Hij er ons door zou helpen. Hij leerde, dat men ogen moest bezitten, om te zien wat God beveelt, en dat men blind moest zijn, wat de uitkomst der dingen betreft. Hiertoe scherpte hij het volk de plicht in, om ons verstand te verzaken met de prijsgeving van al onze wijsheid aan de wil van de Heere.

Terwijl ik dit schrijf, schiet me te binnen, hoe eens die grote Willem Farel de geliefde Johannes Calvijn bezwoer, dat hij Gods oordeel te duchten had, indien hij - onder het voorwendsel zijn studiën te willen voortzetten - de predikdienst en het leraarsambt te Genève weigerde te aanvaarden, 'toen hij hem vrijmoedig toevoegde, dat hij door dit excuus bewees, dat hij meer zichzelf en niet de Heere Christus zocht (te behagen), en dat hij maar had te letten op Gods wil en wettige roeping.'

Deze les had Calvijn sinds die tijd zo goed onthouden, dat, toen hem bekend werd binnen twee dagen, met Farel en Couraut, de stad Genève te verlaten, hij ten antwoord gaf: "Indien ik de mensen gediend had, zou mij een kwade vergelding te beurt vallen; maar nu is het goed, dat ik Hem gediend heb, Die nooit aan Zijn dienstknechten onvervuld liet, wat Hij eenmaal beloofde." En overeenkomstig dat vertrouwen heeft de Heere hem en Genève dermate, boven alle verwachting en hoop, wonderlijk gered en geholpen, dat men daaruit wel mocht leren: (1), altijd slechts te doen, wat God wil en ons gebiedt: en verder (2) blind te zijn wat de afloop der dingen betreft; want deze uitkomst moest de Heere toevertrouwd blijven.

Immers, zo wilde ds. van Lodenstein ons doen betrachten.

Hij oordeelde, dat onze tijden, vanwege de ongevoeligheid en doodsheid onder het volk, vereisten, dat de leraars hun stem wat veranderden, om (niet de leer, maar) hun ernst en wijze van doen of spreken op een hoger toon te doen klinken, volgens de opdracht: Roept uit de keel (Jes. 58, 1); slaat met uw hand en stamp met uw voet, en zegt 'Ach!' enz (Ezech. 6, 11).

Groot was zijn gezicht van verborgen dingen; welke onzienlijke dingen hij met levendige kleuren wist af te malen, zodat zij, die gewoon waren met Asaf in Gods heiligdommen in te gaan (Ps. 73, 17) hem en de mening des Geestes wel verstonden; omdat hij de zaken, die hij voordroeg, zo levendig wist te schilderen.

Duidelijk wist hij de aard van een christen naar zijn in- en uitwendige gestalte te tekenen; waardoor hij dan de geveinsden het masker aftrok, zodat ze niet langer onder het volk voor goede christenen konden doorgaan. En aangezien het schijnchristenen onverdrage lijk is, dat men hun het voornaamste deel - dat sleurchristenen zoeken - ontnemt kreeg hij en allen, die het innige, precieze en geestelijke Christendom voorstaan, de ganse "trein der ongeborenen, der wereldsen, der staat- en eierzuchtigen, der prachtigen, der ijdel en vleeselijke buikdienstigen, der onrechtvaardigen, der lossen, der ongeregelde, der burgerlijke mondchristenen tegen, welke dan alle, middelen aangrepen, om dit ongeluk - zoals zij het opvatten - te wreken.' Om slechts (als het mogelijk was) die preekmethode te doen ophouden; en daartoe opende zich voor hen dan altijd de weg tot lastering, door het verkeerd uitleggen en verdraaien van hun predicaties.

Naarmate echter nu de mondchristenen zich sterker hiertegen verzetten, des te aangenamer maakten Lodenstein en zijn collega's zich bij het geweten van allen, die zichzelf onderwierpen tot de gehoorzaamheid van Christus, opdat hen bestralen zou de verlichting des Evangelies van Christus' heerlijkheid, Die het beeld Gods is (2 Cor. 4,

2.4, vgl. met 2 Cor. 10, 5). In zulke gelovigen werkte hun woord als Gods Woord, zodat ze navolgers werden van andere gemeenten (2 Thess. 2, 13-14). Zij zagen nl., hoe zij gedurig niet slechts het Evangelie Gods, maar ook hun eigen zielen - daarom, dat zij hun lief geworden waren (vs 8) - wilden meedelen.

Dikwijls haalde ds. van Lodenstein Paulus' woorden (Rom. 10, 1) aan: *Broeders, de toegenegenheid mijns harten, en het gebed dat ik tot God voor Israël doe is tot hun zaligheid*. En daarna betuigde hij dan, dat zijn toehoorders zouden wandelen waardiglijk Gode, Die ons roept tot Zijn koninkrijk en heerlijkheid (1 Thess 2, 12.) Daartoe bad hij ook met Mozes (Deut. 32, 2): *Mijn leer druppe als een regen mijn rede vloeie als een dauw; als , een stofregen op de grasscheutjes, en als druppelen op het kruid!*

Geen wonder dus, dat de zielen, wier wanhopige staat hij zo wijs wist te ondersteunen, er nog naar verlangen, om een verhaal van zijn redenen te mogen bezitten, die zo menig hemeling bekoorden.

Geen wonder ook, dat ze de predicaties zo vaak hebben uitgeschreven, die ik op verzoek voor de drukpers klaargemaakt heb.

EEN BRIEF

van de vrome heer Jodocus van Lodensteyn geschreven aan zijn zuster.

Mijn zuster Lodensteyn, zeer waarde en lieve,

Met grote blijdschap zag ik uw eigen hand in uw laatste brief aan mij van de derde augustus. De Heere zij groot gemaakt, die u zo spoedig aan ons wedergeschonken heeft en uit de dood opgewekt, waaruit wij u bij gelijkenis wedergekregen hebben. Hij is de fontein des levens, Die doodt en weder levend maakt, en Die ons dus Hem leert kennen, de oorsprong alles goeds te zijn, om van Hem af te hangen als de Algenoegzame, in Wie gewisselijk al dat goede zelf moet zijn, hetgeen wij uit Hem verkrijgen; en derhalve is in Hem te zien, dat is te genieten die zoetheid, welke wij nu in uw herstelling bevinden en van Hem af te hangen. Dat is niet juist altijd van Hem zulk of dergelijk goed naar het lichaam verwachten en krijgen, want Zijn heilig besluit mocht op een andere tijd dat niet medebrengen, maar het Hem toe te vertrouwen en in alle gevallen dat in Hem te vinden.

Dat leert de Heere ons nu door het gevoelen van dit goede; beliefde Hem maar door Zijn Heilige Geest ons te geven om het zó te zien en te gevoelen. Ja, leide de Heere ons door dat uiterlijke tot hoger op.

Het is niet ons eigen, dat Hij daarmede voegen wil, maar Zich aan ons tonen om van ons geëerd, geliefd, gediend, gevreesd en geloofd te worden. Daarom toont Hij ons in die gevoelige dingen dat Hij dat waardig is. Inzonderheid hebt gij des Heeren goedheid gesmaakt in de verlossing van zulke benauwdheden. Hoe waard nu is Hij dat dat ganse leven en die gezondheid, zo door Hem hersteld, Hem ter ere en dienst gesteld worden; want daarom alleen is het Hem te doen.

Als wij recht de tegenwoordige staat van Gods Kerk aanmerken, zo zullen wij bevinden, dat deze zeer gelijk is aan de staat van het Joodse volk, die de profeet getoond werd in het gezicht van een vallei met doodsbeenderen (Ezech. 37). Zo zijn nu de meeste leden onzer kerk, dode beenderen, die dor en levenloos zijn, waarom de leeraars verplicht zijn hun dienst daartoe aan te leggen om de zielen der mensen uit die geestelijke dood op te wekken; en ook Gods kinderen, door Zijn toezeggingen levend te maken (Psalm 119: 50). Waarop ik een weinig staan zal.

Te dien einde laat ons zien de weldaad die David van de Heere ontvangen had, en dat hij was levend gemaakt. Dit woord betekent vervrolijkt of verkwikt te worden (Jes. 57: 15). Dewijl een bedroefd en benauwd hart als dood gerekend wordt, dat weer tot geestelijk leven moet worden opgewekt. Immers, die van ziek gezond is geworden, moet zichzelf Gode stellen als uit de doden levend geworden.

Het middel waardoor David deze weldaad van de Heere bekomen had, Gods toezegging; als een instrument, des Hoeren Woord en belofte. Zolang wij Gods belofte hebben, gaat onze hoop en verwachting zeker, maar der mensen toezeggingen zijn onzeker, die feilen menigmaal in hun beloften. Maar God, Die getrouw is in Zijn beloften, had door Zijn toezegging David levend gemaakt, als David door het geloof zich die toeëigende en zich verzekerd hield, dat God ter bekwamer tijd Zijn beloften aan hem vervullen zou.

En wel, omdat God Zelf in de beloften is, waarvan de grootste is: "Ik zal u tot een God zijn" (Jer. 31: 33). Zodat, die de belofte Gods aanneemt, die grijpt de levendmakende God Zelf aan, in Wie de levensfontein is, en Die, wonende in het hart door het geloof in Jezus Christus, de ziel levend maakt. En omdat Christus, Die ons leven is en in Wie de beloften Ja en Amen zijn, in de gelovige leeft, woont en regeert. De gelovige trekt en zuigt aan de Springader van het geestelijke leven en wordt zo door Jezus Christus het geestelijke leven deelachtig.

De zaak waar wij ons mee bezig houden, is van het gewichtigste en allerhoogste belang om het leven van een Christen, hoe hij sterft in God en in Hem leeft. Dat is alleen zijn gelukzaligheid, zoekende alleen de eer en wil van God, en niet zijn eigen, daar God alleen de Algenoegzame is en alle eer waardig (Openb. 4).

Zo zullen zij zien, wat heil een ziel verkrijgt die in God is ingegaan en aan zichzelf gestorven is en zo Gode leeft. En ook waardoor een ziel dit grote geluk verkrijgt, dat een groot licht aan de mens geeft en hem doet ingaan in dat zalig licht van die zalige God, Die een ontoegankelijk licht bewoont (2 Cor. 12). In alle zaken, die voor hem duister zouden zijn, krijgt hij licht en daarin ook raad, die hem de rechte weg doet zien en kiezen. De Heere is zijn Raadsheer om zich zo wel te beraden (Psalm 16).

Voorts brengt het al onze begeerlijkheden tot één, die anders zijn als hollende paarden, die elk zijns weegs lopen en tegen elkander aantrekken. Zie het onderscheid in Maria en Martha. De laatste werd ginds en weder geslingerd door haar hollende begeerlijkheden, maar Maria verkoos dat ene nodige ding, de stille rust in God, hebbende alle vleeselijke lusten aan een toom vast. Het matigt de mens en modereert hem in alle zaken, aandoeningen en lusten; zijn haat gaat niet verder dan Gods haat, Zijn liefde is met God en naar dat hoogste Goed uitgestrekt, en dus leeft hij in God. Zijn lust en begeerte tot spijs en drank, kleding en vermaak, gaat niet verder dan de Heere wil; hij voedt zich niet om zijn vlees te voldoen; hij is in zijn gewaad nederig, om zijn lichaam te bedekken en niet om zijn zin daarin te vinden; zijn spijs is te doen de wil zijns Vaders; zo matigt hij al Zijn genegenheden, die anders zo sterk en driftig zijn.

Het geeft zulk een stut tot gerustheid en sterkte aan de mens; bezwijkt zijn vlees en hart, God is zijn Rotssteen en Deel (Psalm 73 25). De Heere ondersteunt hem in alles wat hem treft of verschrikt, de Naam des Heeren is zijn sterke toren (Spr. 18). Het brengt de mens tot het zijn en niet tot het begeren alleen en daarin bestaat het geluk van een redelijk schepsel; die heilig is, is ten hoogste gelukzalig. Jehova, de Schepper Zelf, heeft niets metal, want al wat Hij heeft, dat is Hijzelf (Exod. 3): "Ik zal zijn, die Ik zijn zal."

Het brengt de mens ook tot die waarheid, waarin hij kan zien, dat God alles en hij niets is; toen Asaf in het heiligdom inging, was hij een groot beest bij God (Psalm 73). Dit is nu het heil dat een ziel krijgt, die zichzelf verloren heeft in de Godheid. Om nu hiertoe te geraken, moeten wij uit onszelf gaan, want zal men iets krijgen, zo moet men daartoe gaan; en zal men iets worden dat men niet is, zo moet men eerst niet worden dat men is, en uit al zijn eigen uitgaan, en uit de wereldse begeerlijkheden, want die eigen te zijn, daarin bestaat ons geluk niet, maar de Heere eigen te zijn, dat zal ons hoger troost en geluk toebrengen. Deze overdracht nu spruit uit ons huwelijk met Jezus, Die vereist alles te verlaten (Psalm 45). En dienstbaarheid om alleen te doen de wil van haar Heere, om Gode welbehagelijk te dienen, met eerbied en Godvruchtigheid (Hebr. 12).

Om in God zo ons heil te vinden is het dat wij uit onszelf moeten uitgaan en God in ons laten werken. Door het geloof moeten wij God aanschouwen, en ons afwenden van al het zichtbare om Jehovah te leren kennen in Zijn Wezen en eigenschappen als volmaakt en algenoegzaam; en Zijn eer te zoeken, zelfs boven onze zaligheid.

Aldus God verheerlijkende, beginnen we al het eeuwig Hallelujah.

Zo ziet gij dat dit alles heiligmaking vereist, waarin het bestaat en ook gevorderd wordt, zo wij God zullen zien (Hebr. 13). Maar hoe afkerig is hier ieder natuurlijk mens, hetzij groot of klein, die geen lust hebben in dit hemelwerk, dat zo nodig en nuttig is om tot de heerlijkheid te geraken.

Is er wel enig schepsel te beminnen, anders dan om Zijnentwil, die de beminnelijkheid en goedheid zelf is? Wat schoonheid is er boven deze schoonheid? Wat is onze zin of

zinnelijkheid waardig dan deze alleen? Wat kan ons versieren als onze God, die onze sierlijkheid is (Jes. 60: 19) ? Wat ons vergenoegen als deze Algenoegzame? O, laat ons nu voorzichtig zijn, want de schepselen onder schijn van noodzakelijkheid of middelmatigheid komen ons schoon voor en dringen zich in de plaats van de Schepper in ons hart, doch de nood is haast voldaan, en daar is geen zaak in het particulier middelmatig, maar het is alles in zijn gebruik goed of kwaad, naar gelang het tot Gods eer, des naasten stichting, of anderszins gebruikt wordt.

Dit is ons niet alleen geboden in de heilige Wet, die dan in het Nieuwe Verbond in het hart wordt ingeschreven, om geen kwaad, maar dadelijk goed te doen in al onze daden (1 Cor. 10: 23-31).

Dit kan ons het onderwijs of de letter niet geven of leren, als wel de liefde, nevens het oneindig Goed aan onze ziel geopenbaard in het aangezicht van de Heere Jezus, Die daarom maar gekomen is om ons de Heere onze God te tonen (Jes. 40: 9; Joh. 1: 18). En door dat gezicht alleen ons onszelf te doen verloochenen, alle eigenliefde te doden en voor de Heere te leven (2 Cor. 5: 15).

O aller-zaligst sterven om zo te leven. Dit wens ik u van harte toe, en dat de Heere Jezus uw leven zij, gelijk die tweede Adam tot een levendmakende Geest geworden is. Hij verkwikke uw ziel en leide u in het spoor der gerechtigheid, en mij, die is en blijft uw zeer toegenegen en liefhebbende broeder,

J. van Lodensteyn.

Utrecht, 9 augustus 1675.

Lodenstein' s sterven en laatste woorden

Opdat hun trouwe vriend (met Abel, Hebr. 11, 5) nog moge spreken, nadat hij gestorven is, en opdat zij mochten acht slaan op Paulus' vermaan (Hebr. 13, 7), waar hij zegt: Gedenkt uw voorgangers, die u het Woord Gods gepredikt hebben, en volgt hun geloof na, aanschouwende de uitkomst hunner wandeling. Hij heeft verkeerd geleefd, die nooit of te laat leert wel te sterven. Vaak mag dan wel in onze oren klinken de stem, die ons dagelijks toeroept: Wij hebben hier geen blijvende stad; opdat wij bovendien naar waarheid kunnen zeggen: maar wij zoeken de toekomstige (Hebr. 13, 14). Nooit stierf iemand verkeerd, die wel geleefd heeft. Zoals het leven is, zo is ook het einde. En hoewel God de Heere dit niet altijd laat zien bij het heengaan van alle geheiligden - omdat vaak de aard der ziekte en andere bijkomstigheden de uiterlijke tekenen van een Godvruchtig afsterven beletten en wegnemen - mag ja moet men toch Gods grootheid roemen en prijzen, wanneer het de Heere belijft, kennelijke bewijzen van een godzalig en gelukkig sterven te geven. En dit goede behaagde het de Heere aan de stervende Lodenstein te verlenen. En dit kon strekken tot versterking van de aanwezigen, en (na zijn dood) tot verkwikking van allen, die het met instemming en genoegen lezen. Ik heb daarom mij ook ertoe laten brengen, om dat, wat door een ervaren christen - die oor- en ooggetuigge was - is opgetekend, zonder er iets in te veranderen, hier weer te geven.

Ik, die toen predikant was te Knollendam en Marken, aan de Zaan, had drie weken voor Lodensteins dood, een boodschap in mijn geboortestad. En daar ik altijd gewoon was, als ik daar kwam, ds. Lodenstein op te zoeken, trof ik zijn Eerw. te bed, met een opgezwollen lichaam, en naar de geest erg gedrukt en neergebogen onder het alleenwijze bestuur van zijn Maker. Toen ik voor zijn bed zat, zag zijn Eerw., dat mijn oog rustte op een kopje water, waar iets groens in dreef. En zonder dat ik naar iets vroeg, zei hij: dat zijn blaadjes knoflook, die ik tot verkoeling in mijn mond leg.

Hierna vroeg hij, naar zijn gewoonte, hoe het met mij en met de kerk gesteld was.

Daarbij was hij overvol met treffende vermaningen en zegeningen; zoals hij ook, zijnerzijds, mijn zegenwensen aandachtig aanhoorde, en met een bewogen 'Amen' besloot.

Meer dan hier vermeld is, kan ik uit eigen ondervinding betreffende zijn uiterste - dat ongeveer drie weken later plaatsgreep - niet meedelen. Wat door anderen, over de laatste dagen van zijn leven, is opgetekend, is weinig, aangezien de ontwikkeling van zijn ziekte niet veel spreken toeliet. Die weinige woorden van hem waren echter met alle nadruk gesproken en meestal hemels van inhoud.

Onder het opgetekende vind ik allereerst, dat hij - bij het zien, dat de omstanders schreiden - hun meeleven in zijn lijden en smart aldus beantwoorde: *Wat weent gij? Ik lig als in rozen, zo zoet is het mij, de wil van mijn God te doen.*

En tot zijn huilende dienstbode zei hij: *Hij is immers de Heere, buigt u dan voor Hem* (Deze woorden zijn ontleend aan Ps. 45, 12.).

Als iemand hem vroeg, of het wat beter met hem ging, dan zei hij: *'t is altijd goed, wat de eeuwige Wijsheid doet. Prijst dan toch met mij de eeuwige Goedheid. Prijst Hem toch, en maakt u daartoe op!*

Op een andere vraag betreffende de toestand van zijn ziel - met betrekking tot het gevoel van Gods genade - zei hij: *Het is mij genoeg, dat ik weet en geloof, dat in God de volheid en algenoegzaamheid aller dingen (te vinden) is. Ik gevoel niets: maar ik weet, dat in de Heere Jezus Christus is een volheid van genade, en ik leg mij neer op dat zoutverbond, dat onveranderlijk is* (Naar Num. 18, 19 en 2 Kron. 13, 5).

En toen riep hij, met Jakob, uit (Gen. 49, 18): *Op Uw zaligheid wacht ik, HEERE!*

Het gebeurde, dat zijn eerw. collega ds. H. van Rijk bij hem kwam, en hem naar zijn staat vroeg. Hij kreeg toen deze eenvoudige en toch berouwensvolle woorden ten antwoord: Ik ben een dode hond voor God; welke nederige woorden David eens, bij een andere gelegenheid, sprak (1 Sam. 24, 15) evenals Mefibóseth (2 Sam. 9, 8). Maar tot bewijs van zijn geloof op Gods genade, voegde hij daar bij: *Toch zal ik door die verse en levendige weg tot Hem ingaan in het heiligdom door het bloed van Jezus, en voor eeuwig bij Hem en in Hem rusten. Ik zal mij geheel aan Hem overgeven, en mijzelf volgaarne Hem bevelen.* Zo gaf hij met woorden, ontleend aan Hebr. 10, 20, te kennen, dat hij door geloof, hoop en gebeden rechtstreeks naar God ten hemel dacht te gaan, door Christus, Die te allen tijde in volle kracht en altijd vers blijft, en door Zijn dood ons levend maakt.

Men zag eens, dat zijn ogen door de achterraamen op de wijngaard vielen, en men hoorde hem zeggen: Dat betekent niets vergeleken bij Gods algenoegzaamheid.

't Gebeurde, dat iemand hem op zijn ziekbed wat ondersteunde waarop hij tot de omstanders sprak: *Nu leer ik, wat het betekent, te steunen op de God Israëls* (naar Jes. 48, 2). Dit wordt elders genoemd een steunen op zijn God (Jes. 50, 10), en zo had David op de Heere gesteund van de moederschoot af (Ps. 71, 6).

Anderen tekenden aan, dat hij zei, (uit Hgl. 8, 5): Ik steun lieflijk op mijn liefste. En stellig kan dit alles bewijzen, dat hij, gelijk hij in zijn leven, zo ook in zijn ziekte, gedurig werkzaam was met hemelse overdenkingen en plichten.

Bijzonder blonk hij uit in lijdzaamheid te midden van zijn bezoeken. En daarom bracht hij zichzelf dikwijls de woorden uit Job 2, 10 te binnen: Zouden wij het goede van God ontvangen, en het kwade niet?

Afkeurend luisterde hij naar de stem van wie tot hem zeiden: de Heere bezoekt u met veel pijnen.

Tegen hen zei hij: waarom zegt ge dat? Waarom zegt ge niet liever dat de Heere mij

zoveel weldaden bewijst? Werkelijk, de Heere is goed, en Zijne Majesteit doet altijd wel, hoe Hij het ook met ons gelieft te maken.

Men hoorde hem, onder alles wat hem wedervoer, nooit ach of wee roepen; maar, verlangend naar de tijd van zijn ontbinding, zei hij wel nu en dan - Hoewel steeds met onderwerping van zijn wil aan Gods wil - *Heere, wanneer zult Gij een einde maken aan mijn ellende?* En als men hem iets ter verkwikking aanbood, zei hij wel tot zijn bedienden: waarom wilt ge mijn ellende verlengen?

Maar tot God sprak hij: *Grote Majesteit, Uw dienstknecht zou nog iets genieten , tot versterking van zijn benauwd en pijnlijk lichaam. Gelieve het Uwe Majesteit, dat te zegenen daartoe is er in U macht genoeg. Doch, indien niet, o Heerser! mijn God en Heere! Uw wil, die alleen goed is, moet geschieden.*

Een kennis nam eens afscheid van de zieke, en vroeg hem toen, of hij ook in staat was, hem een dienst te bewijzen; waarop ds. Lodenstein antwoordde: *Dient God.*

En zo hield hij aan in het vermanen tijdens zijn ziekte, evenals hij op de kansel, en overal waar hij kwam, gedaan had. Zijn broer bood hem eens wat versterkends aan; en de zieke antwoordde (naar Hebr. 13, 9): Het is goed, dat het hart gesterkt wordt door genade, niet door spijsen.

En toen zijn broer - als altijd beleefd - daarna wat aandrang door te zeggen: maar broeder! om des gewetens wil..., antwoordde de zieke: Welaan dan! en toen men vroeg, hoe het smaakte, zei hij: De smaak doet er weinig toe. Alsof hij wilde zeggen, dat hij dat versterkende middel alleen maar gebruikt had om God te gehoorzamen. En och! of dit eens die buikchristenen - vol achterdocht - mochten lezen, die het alleen maar om de smaak en om het eten gaat; en die er niet van weten, wat het wil zeggen, nooit te willen eten, dan wanneer God gebiedt, dat men zàl eten en drinken.

Wilde iemand hem in zijn lijden sterken, door op te merken, dat het Gods wil was, dan antwoordde hij: Ik wil dat en nog veel meer lijden. Alles wat de Heere met mij voor heeft, vind ik altijd goed. Zoals hij tijdens zijn leven eens dichtte:

*Wij zijn niet dan voor den Heer,
en ons heil is in Zijn eer;
en Zijn eer in al Zijn werken.
Als Hij ons dan zinken doet,
kunnen wij Zijn lof maar sterken.
Wat Hij doet, is even goed.*

("Uit spanningen" , p. 79.)

Hij sprak ook in zijn grootste smart: Ik wil het zo hebben, als het God belieft te schikken. ('Uitspanningen', pg. 75. 78)

Zo was hij onderworpen als een kind, en zover was hij er vandaan, te twisten met zijn Maker.

Zei men, dat er gevreesd werd voor koudvuur aan zijn lichaam, en dat de dokters spraken van hun vrees voor nog erger ongemak, dan zei hij: Wat kunnen de dokters daar van zeggen? Er is immers niets aan gelegen, of het mij beter of erger gaat. Het is mij toch hetzelfde, hoe de Heere het wil; als ik maar mag doen en lijden wat Hij wil. En lezer! veroorloof mij, dat ik bij het schrijven van deze woorden even opmerk, en u de vraag stel: waar vindt men, onder duizend mensen, nog een zo'n Lodenstein? Wie van ons is zo vol overgave aan de Heere? Wie komt tot zulk een hoogte van zelfverloochening?

De derde nacht voor zijn dood sprak hij: Ik ben een ellendige ziel. Ik ben arm, blind en naakt; en een geschikt voorwerp voor de Heere Christus.

Men heeft opgetekend, dat een van zijn twee dienstboden (onopzettelijk en in strijd met haar gewoonte) haar zieke meester eens noemde: *Mijnheer*, waarop toen de zieke sprak: Was ik uw heer geweest, dan zou ik u de zelfverloochening in praktijk hebben laten brengen; maar nu ben ik alleen uw meester geweest, en ik heb u die deugd alleen maar kunnen onderwijzen.

In die zelfde tijd berichtte hem iemand, dat N.N. - die in zijn wijk woonde - doodziek en in grote armoede was. En dadelijk zei ds. van Lodenstein tot zijn dienstbode: ga er naar toe, en breng alles wat er nodig is; want waarvoor heb ik anders mijn geld en goed? Die opdracht werd dan ook direct uitgevoerd.

Zulke voorbeelden zou men er vele kunnen optekenen. Maar de lezer zal hieruit voldoende zien, dat deze heldere fakkel ons de weg wijst, om ten einde toe standvastig te blijven in de beschouwing van onze eigen nietigheid, en in een wandel, die God tot ere en onze medemens tot nut strekt.

Wij zullen dus alleen maar weergeven, wat op de laatste avond en in de laatste nacht van zijn aardse leven voorviel. 's Avonds voor zijn dood, om zes uur, sprak hij: 'God zal tot Zijn dienstknecht zeggen: *Mijn zoon! keer weder tot het stof, waaruit gij genomen zijt. En mijn ziel zal gaan tot God, als haar oorsprong, en dan zal ik Hem onmiddellijk genieten.*' Om zeven uur zei hij: *Ik ben als een gespeend kind bij God. Ik ben niet, en ik heb waarschijnlijk geen wil.*

Ongeveer om negen uur zei hij: Is dit sterven? Zo sterf ik wel gemakkelijk. En hij genoot alzo de vrucht van zijn Godvruchtig leven, dat voor hem een gedurig pogen geweest was om der zonde af te sterven. Terwijl men anderzijds wel mag denken aan die spreuk:

*Sterven valt wonderzuur,
die sterven leert in 't stervensuur.*

Om elf uur zou men hem wat amandelmelk laten drinken. Hij bad eerst om de zegen door te zeggen: O, Heerser van alles! O, Algenoegzaamheid! Ik zou nog iets gebruiken tot verkwikking van mijn doodsbenuwde lichaam. Gelieft Uw goedheid dat te zegenen, er is in U macht genoeg. Doch indien niet, Uw wil die alleen wijs en goed is, moet geschieden in der eeuwigheid.

Om 6 uur brak zijn oog, en hij verzocht, of men hem wat opzij wilde leggen. Toen men dit deed, riep hij uit: *O Majesteit! Goed en goeddoende!*

Denk gerust, lezer, dat hem hierbij te binnen kwam - wat hij dikwijls onderwees - ni. dat de Heere Jezus geen enkele dienst of gemak van Zijn vrienden had mogen ontvangen, en dat, om hem deze dienst te verwerven, en om - in deze goede daad van zijn goede vrienden en kennissen - de goede en goeddoende God te zien. Om twee uur, toen men wat lafenis toediende, zei hij, als hierboven: Het is goed, dat het hart gesterkt worde door genade, en niet door spijzen of medicijnen.

Intussen zag men hem steeds meer achteruitgaan, en men achtte het geraten, om de burens te roepen.

Onder hen was een predikant, een collega van hem, die voor het bed ging staan, en tot hem sprak: *Nu is uw tijd gekomen, om de kroon der heerlijkheid en des eeuwigen levens te beërven;* waarop Lodenstein (zichzelf zoveel mogelijk wat oplichtende) antwoordde: *Ja, hemels, hemels!* En men besloot daaruit 1. dat hij in dat vertrouwen sterven wilde, maar 2. dat hij aan het woord 'kroon' niet wilde blijven hangen, en 3. dat wij predikanten verplicht zijn, om het volk, met Augustinus te leren: Dat men van de hemel geen aardse gedachten mag vormen. Want als het dat maar alleen was, dan was het geen hemel.

Zijn allerlaatste woorden waren: *Ik ben zeer vol van gedachten*. Of (zoals anderen opschreven), mijn gedachten zijn vele in mij. Dit heeft men opgevat, alsof de overdenking van de volle Godheid in zijn enge en eindige ziel werd overgestort. Evenals hij bij zijn leven gewoon was - in al zijn noden, en vooral in zijn geestelijke plichten - , nl. niet anders dan met God bezig te zijn.

Zo gaf hij de geest op 1 augustus 1677, des morgens om drie uur: dat grote voorbeeld van ongeveinsde Godsvreze, dat sieraad van Gods Kerk; die kweker van zoveel geestelijke oefeningen en heilige plichten; die worstelaar in het bidden; die wonderlijke begaafde op de kansel; die verziende en hoog-verlichte held der helden! nadat hij zich van der jeugd af aan gewend had, om niet voor zichzelf maar voor de Heere voor de kerk en voor Sions kinderen te leven.

Na het geven van zijn geest, zag men zijn gezicht (veranderen) in een glimlach. Zo stierf Jodocus van Lodenstein, die 57 en een half jaar op aarde ongehuwd en in die staat heilig geleefd heeft. Hij liet voor zichzelf een grote naam achter; voor zijn bloedverwanten veel tijdelijke inkomsten, voor de behoeftigen vele legaten; voor de wereldlingen veel krachtige overtuigingen; en voor zijn gunstelingen een indruk van zijn deugden.

**5. GREGORIUS MEES
(1631-1694),
predikant te Rotterdam in de 17e eeuw,
en zijn gezin,
door Mr Gregorius Mees Azn (1870; 2e druk).**

Daar ons geslacht zich in de laatste jaren, vooral in Rotterdam, zo zeer heeft uitgebreid, kan het niet onbelangrijk zijn een verslag te geven over het eerste gezin, dat de naam Mees voerde, en waarvan ons de geschiedenis vrij volledig bekend is, en vooral van hem, die wij als de stamvader van onze tak mogen zien.

Wij hebben het geluk niet, zeer hoog te kunnen opklimmen. Het eerste bericht alleen terloops gegeven, is dat een onzer voorvaders in 1596 (uit Aken om de religie verdreven) te Rotterdam kwam.

De naam was overigens en als voornaam en als toenaam niet ongewoon. Reeds in 1383 komt als Muntmeester van Tricht (Maastricht) Henric Mees voor, en als voor-naam is hij b.v. te vinden in een geslachtslijst bij Van der Baan. De afleiding is niet ver te zoeken; Mees betekent Matthaeuszoon, bij samentrekking Meeuwszoon, daarna Meeuws en later nog meer vereenvoudigd.

Toen onze voorvader - wiens voornaam of beroep ons geheel onbekend is - te Rotterdam aankwam, was hij al gehuwd en had ten minste 'één kind. Want zijn zoon Peter was te Aken geboren. Zijn verblijf in Rotterdam duurde kort, daar hij en zijn vrouw, nadat hun een tweede zoon Jeremia geschonken was, nog geen twee jaar later, ongeveer in 1598 stierven. De kinderen werden nu naar Groningen gestuurd. Daar bevonden zich bloedverwanten, met name Daniël Mees, kremer, dat is: koopman, die reeds in 1594 met zijn vrouw vermeld wordt onder de lidmaten der Hervormde gemeente te Groningen en diaken bij die gemeente was, en Abraham Mees, van Aken eveneens kremer, die lidmaat was in 1595. Doet de toevoeging 'van Aken' al vermoeden, dat zij leden van onze familie waren, dit wordt tot zekerheid, daar bij de huwelijksafkondiging van Peter, broer Jeremias, staat: 'Coesijn (=neef) van Daniël'.

Hoe dan ook, de te Rotterdam geboren Jeremias huwde te Groningen op 17 december 1626 met Annechien Sygers, dochter van Siger Jansen, uit welk huwelijk zeven kinderen voortkwamen. Weduwnaar geworden, hertrouwde hij in 1656 met Trientien Cranssen, een weduwe: dit huwelijk bleef kinderloos.

Jeremias Mees was een geacht ingezetene van Groningen; in 1637 tot diaken en boekhouder gekozen. Maatschappelijk gezien was hij in 1632 'collecteur'; in 1650 klom hij op tot kommies of Premier Klerk bij de Ontvanger-Generaal. Later is hij zijn zoon Gregorius naar Rotterdam gevolgd, en daar overleden.

De hoofdpersoon van deze beschrijving, Gregorius Mees, werd op 1 januari te Groningen geboren uit Jeremias Mees en Annechien Sygers; hij was het derde kind. Naar wie hij genoemd is, bleef onbekend. Gregorius studeerde in Groningen, waar sinds 1614 een universiteit was opgericht, die al spoedig bloeide; zelden kwamen er per jaar minder dan 50 studenten aan. In het Album schreef hij zich eigenhandig op 26 december 1648 - 17 jaar oud! - in als 'Gregorius Mees, Groning. phil. studiosus'.

Hij was toen nog geen lidmaat, maar werd dit eerst in september 1649, en staat vermeld als 'zijnde student, wonende in Steenstilstraat'. Van zijn studie weten we alleen, dat zijn voornaamste leermeester de beroemde Samuel Maresius (sedert 1643 hoogl. te Groningen) was, met wie hij in rechtzinnige gevoelens volkomen overeenstemde.

In het laatst van 1655 werd hij, 24 jaar oud, beroepen te Berlikum, ten Noordwesten

van Leeuwarden gelegen, een schoon en in de geschiedenis beroemd dorp. Er waren echter wel enkele moeilijkheden aan dat beroep verbonden; vooral stonden deze in verband met het 'gratie-jaar' voor de weduwe van de vorige predikant. Te meer achtte Mees zich daardoor overtuigd, dat Gods bijzondere voorzienigheid in dezen over hem ging.

In Berlikum huwde hij 16 november 1656 met Rudolpha Santvoort; zij was een nicht van de echtgenote van Groningens burgemeester, Henrick Cluivinghe, met wie zij in nauwe vriendschap was verbonden. Rudolpha schijnt een schone vrouw geweest te zijn, en behoorde tot een aanzienlijke familie.

Op de dag af, negen maanden na het huwelijk, 16 augustus 1657, schonk Rudolpha haar man hun eerste kind Talitha. Zij werd op 23 augustus gedoopt, waarbij ds. Mees Marc. 5, 41 aantekende (een verwijzing dus naar de opwekking van het dochterke van Jarrus, tot wie Jezus sprak: 'Talitha Kumi').

De gemeente Berlikum stond niet te best aangeschreven in die dagen. Er heerste veel onwetendheid, en er was bijgevolg weinig godzaligheid. Maar dank zij de medewerking van God de Heilige Geest is ds. Mees daar ijverig bezig geweest, en heeft niet zonder 's Heeren zegen aldaar tot opbouw van velen mogen werken. Een grote menigte van jong en oud volgde zijn catechisaties.

Van Berlikum werd ds. Mees met grote aandrang naar Koudum, een erg mooi dorp in de buurt van Hindelopen genodigd. Hij bedankte voor het beroep, maar nam reeds in 1657 dat naar Kantens aan. Kantens is een groot dorp in 't Oosterambt der Provincie Groningen, aan de trekvaart tussen de hoofdstad en Uithuizen. Hij bleef er vier jaar en was er gezien. Twee kinderen werden hem daar geboren, nl. Allard (1658) en Jeremias (1660).

Mees was niet ouder dan dertig jaar, toen hij in 1661 naar zijn vaderstad Groningen beroepen werd. De bevestiging had op 26 mei plaats. Het betekende een belangrijke promotie. Groningen had sinds 1651 acht predikanten, en in 1664 mocht de 9e beroepen worden. De stad telde toen 16 a 18.000 inwoners. Met veel genoegen werkte ds. Mees, en niet zonder zegen. Tal van jaren verbleef hij er, en er ontstond een warme, hartelijke verhouding tussen de gemeente en ds. Mees.

Een beroep uit Amsterdam werd in 1771 wel door ds. Mees ontvangen, maar dat kon hij niet aannemen (Het werd nl. geimprobeerd). Het was een pijnlijke geschiedenis voor ds. Mees; het zou echter te ver voeren, deze affaire hier precies na te gaan. Was het beroep niet geimprobeerd, dan zou ds. Mees stellig naar Amsterdam vertrokken zijn.

Graag zouden wij iets meer willen weten van de kring van familie of bekenden, waarin ds. Mees zich te Groningen bewoog. Dat zijn vader, Jeremias, nog leefde, is zeker.

Ook woonde in de stad de enige zuster van Mees, Anna, die in 1665 in het huwelijk trad met Sicco Tjaden, rentmeester der geestelijke goederen te Groningen; zij stierf reeds in 1666; Tjaden overleefde zijn vrouw minstens 61 jaar. De onder ons, uit zijn 'Aantekeningen en alleenspraken' (2e druk in 1735) bekende 'Sicco Tjaden' was een kleinzoon van Mees' zuster Anna.

Al de tijd, die Mees in Groningen doorbracht, had hij er zijn broer Mr. Johan Mees met zijn talrijk gezin; zijn tweede huwelijk zegende ds. Mees in 1669 in. Van deze broer is nog een vers te lezen, voor in Zions Worstelperck'; ds. Mees stond hoog bij Johan Mees aangeschreven. Het vers is getiteld: "Doet. Joh. Mees. Zegezangh over de Goede Strijdt van de Godtsgeleerde Heer GREGORIUS MEES, tegens de Quante Vyandt", en besluit als volgt:

*Dit is 't preken, dit is 't schrijven,
van de Godts-geleerde MEES;
die een goed Soldaet wil blijven,
die voer Oorlog met zijn Vlees.*

Van de bloedverwanten van Rudolpha waren er misschien haar twee broers Santvoort en Margrieta, met Wilthuis getrouwd. Aan deze laatste was Mees zeer gehecht, en roemt 'de broederlijke gemeynschap tussen zijn zwager en hemzelf.'

Zeervriend was hij ook met zijn neef, Burg. Cluivinghe, met wie hij menigmaal gesprekken van godsdienstige aard voerde. Met hem verenigde hij zich, tijdens het beleg van 1672, in dagelijkse gebeden.

Mees schijnt te Groningen in goede doen geweest te zijn, daar hij een stal achter zijn huis had met twee schone paarden en door hem van huizen, hoven en landen gewaagd wordt. Gedurende de 14 jaar, dat ds. Mees in Groningen verbleef - van 1661 tot 1676 - werden hem zijn overige vijf kinderen geboren. Het jongste, Helena, zelfs vier jaar voor zijn vertrek naar Rotterdam.

Mees deelde met zijn talrijk gezin in al de angsten, die het beleg, 21 juli tot 26 augustus 1672, van de bisschop van Munster veroorzaakte. Zijn vrouw beviel op 3 augustus van de reeds genoemde Helena. Mees' huis lag tamelijk gunstig ten aanzien van de beschieting. Ook burgemeester Vluivinghe nam bij hem intrek, nadat zijn eigen huis was verwoest.

De laatste jaren van ds. Mees' verblijf in Groningen werden verontrust door de onenigheden tussen zijn geliefde prof. Maresius en diens ambtgenoot **Alting**.

Ja, hij werd zelf van nabij in die strijd betrokken. En prof. Alting spaarde ds. Mees al evenmin als Prof. Maresius.

Op 44-jarige leeftijd werd ds. Mees, in het laatst van 1675 naar Rotterdam beroepen. Het zal hem strijd gekost hebben. Hij gevoelde zich te Groningen helemaal thuis. Hij was er immers geboren, er geheel opgeleid voor het ambt, en geheel zijn geslacht woonde of in de stad of in de provincie. We mogen aannemen, dat een hoger beginsel hem bij zijn beslissing dreef. Want Rotterdam was voor hem 'het land der vreemdelingschap'. Op 12 januari 1676 werd hij er bevestigd, en hij deed zijn intrede uit Lukas 4, 43, 'Ik moet ook andere steden het Evangelie van het Koninkrijk Gods verkondigen; want daartoe ben ik uitgezonden.'

Toch was zijn komst naar Rotterdam een grote promotie. Deze stad ging Groningen in handel, scheepvaart en zielental ver te boven; ze was de naam 'heerlijke stad', haar door ds. Mees gegeven, ten volle waard. Ook volgens hem strekt de Maas haar tot sieraad. 'Zy is voor de Stadt Rotterdam een riviere van groote wellustigheyt, gelijk de menigte van playsier-jachten, het donderende Canon van uyt en inkomende schepen, het wandelen onder de boompjes aan de Maes-kant overvloegigh getuygen' ('Vriendt in de rouw', opdracht blz. 1 en blz. 107). Zie Mees in: www.theologienet.nl

Mees was één van de acht predikanten; Rotterdam was een echt bloeiende gemeente. Tijdens Mees' leven werden immers, resp. 1678 en 1685 een 9e en 10e predikant erbij beroepen. Het jaarlijks stadstraktement bedroeg f. 958, en dat van het land f. 500. Van zijn zeven collega's, die Mees er bij zijn komst aantrof, stierven er vijf voor hem, onder wie Jac. Borstius in 1680, en Franciscus Ridderus in 1683. De grijze vader van ds. Mees is meegegaan naar Rotterdam maar er voor het begin van 1680 overleden.

Drie jaar was het gezin in Rotterdam, toen de oudste dochter Talitha, op 8 maart 1679

in het huwelijk trad met Jacobus Phenix, hij 27, zij 22 jaar oud, tot genoegen van hun ouders. Helaas, deze blijdschap werd in datzelfde jaar verduisterd door de slepende, niet pijnlijke ziekte van hun moeder van het gezin (okt. 1679), die na vier maanden overleed, nl. op 15 februari 1680. Zeer diep trof het verlies van Rudolpha haar echtgenoot. Hij stortte zijn gemoed uit in een preek. op haar heengaan, kort daarna uitgegeven, getiteld 'Salige ontslappinge in Christo'. Grote warmte en innige liefde voor de ontslapene beheersen deze leerrede: 'Die een goede Vrouwe verloren heeft, heeft een goede sake verloren en is getuchtigt van den Heere'.

Hij roemde zijn Rudolpha vanwege haar vriendelijkheid en grote trouw in haar huishouding. 'Met groot vermaak sprak zij van hun kinderen, de Heere dankende voor zo goede, gezeggelijken gehoorzame kinderen': 'daer aen sult ghy noch mijn Liefste (sich tot my wendende) meer vreughde beleven: de Heere stercke u, en spare u noch lange by haer, tot datse alle tot haer jaren zijn: daer op lietse haer kinderen voor t bedde komen, en spraek een yder een bysondere segen en vermaninghe toe, de Hooftsumme was: Vreest God, en merckt met aandacht op zijn Woordt, en bidt yverigh, voornamelijck, dat ghy den Heere mooght gehoor- samen, soo sal de Heere u ook sekerlijck segenen: ick geve my ghewilligh en geerne over in 't believen van mijn Hemelsche Vader, ick heb gebeden: Uw wille geschiede: oock bevele ick al mijn kinderen in Gods Vaderlijcke sorghe. Hy is meer dan aerdsche ouders. Ock dat Hy maer in mijn kinderen verheerlijckt worde! En soo leyde de wereldse bekommernissen af' ('Vriendt in de rouw', bl. 35 en 14).

Ik stel mij haar gaarne voor als een zachte, gestadig bezige en ijverige huisvrouw, wier gemoed geheel geopend was voor de troost van het Evangelie.

Toen haar man haar verklaarde, welk een volkomen Borg Jezus is, liet zij versterkt volgen: 'Laat dan nu Uw dienstmaagd gaan in vrede naar Uw Woord, ik ben gerust in Christus; ik had mij dat zo niet bedacht.'

Onder hen die met ds. Mees, over 't verlies van zijn vrouw treurden, waren zijn ambtgenoten Franciscus Ridderus en Petrus Tielenius. De eerste gedachte o.a. in de volgende woorden haar, die heenging (in zijn gedichten doet hij denken aan Const. Huygens):

*Wist oyt Man wat is vergaren
liefflijck, en daer op 't ontparen
Droevigh, ja, in groote smart
Afgescheurt sien hert van hert.
Wist oyt Man wat recht een Vrouw is, Die tot 't soetste Huys-gebouw is,
Wist oyt Man wat zij de Echt
Daer de Zielen reyn en recht
Aen malkandren zijn verbonden
Daer niet leggen slinxen gronden:
Wist oyt Man wat liefde kan
Geven aen een erlijck Man.*

Op verzoek van ds. Mees werd ook nog een lijdendicht vervaardigd door de in zijn dagen bekende dichter Antonides van der Goes.

De moeder overleed in de kracht van haar jaren, en werd weggenomen voor de dag des kwaads. Want weldra trof de nauwelijks van zijn droefheid bekomen echtgenoot een ramp, die niet slechts in heel Rotterdam deelneming wekte, maar door de krant in geheel Nederland bekend werd. Ik bedoel het toen zoveel besproken ongeluk op de Maas, waarvan Mees zelf in twee preken en opdracht aan de Burgemeesters van Rotterdam ons vele bijzonderheden meedeelt. Zoveel mogelijk met zijn eigen

woorden zal ik het gebeurde vertellen.

Ongeluk op de Maas

Om een belofte, zijn kinderen gedaan, na te komen - opdat zij van de rouw over hun zalige moeder enige verlichting mochten genieten - had ds. Mees het plan gemaakt, om met hen op donderdag 30 mei 1680, op Hemelvaartsdag, een uitstapje te maken naar Dordrecht, waar men de godsdienstoefening dacht bij te komen. Hij schijnt door zijn kinderen overgehaald te zijn, om juist daarheen te gaan, daar hijzelf op de Rotte met een tentschuitje naar Hillegersberg had willen varen, om dan daar de prediking te beluisteren, en nog andere voorstellen gedaan had, zoals: om wel naar Dordrecht te gaan, maar met een jacht of ander vaartuig, die hem vaak hartelijk aangeboden waren, naar de overkant te varen; of ook, om van 't Nieuwe Hoofd (dat is aan de Leuvehaven) voor wat geld zich veilig te laten overzetten. Maar de kinderen hadden er zoveel mee op, zelf te mogen roeien, dat alles daarvoor moest wijken en hun plan toch vast moest blijven.

Een vriend, huismakelaar Melesdijck, zou hen vergezellen. De oudste, zeventienjarige dochter Anna, die in haar moeders plaats voor de huishouding zorgde, was het meest van allen op het uitstapje gesteld. Zij was het, die daags tevoren naar de andere kant van de rivier was overgestoken, en een wagen aan het tolhuis in Overmaas besproken had, om naar Dordt te rijden. Zij was het, die echter een voorgevoel had van een naderend ongeluk. Zij had nl. de avond voor de ramp tegen een dienstmeisje gezegd: 'het is mij zo wonderlijk te moede, alsof ik gauw sterven ga'

Anna sliep heel de nacht niet, zo erg verlangde ze naar het reisje; ze stond al om vier uur voor haar vaders bed, en vroeg hem, zich klaar te willen maken. Zo trok men heel vroeg in de morgen naar Melesdijck, die doorgaans overal te laat kwam, maar nu zo in zijn schik was met het uitstapje, dat ds. Mees, die - evenals zijn vriend - op de Hoogstraat woonde, diens huis open en hemzelf helemaal gereed vond, zeggende: 't Is mij als de kinderen gegaan, ik heb vannacht haast niet kunnen slapen, en vanmorgen ben ik al van twee uur af in de weer voor deze aardige tocht.'

Nu stapte men in de schuit, die aan Talitha's echtgenoot, Jac. Phenix, behoorde, en de vorige avond er al toe gediend had, om de wagen te gaan bespreken. Het reisgezelschap bestond uit ds. Mees, dhr Melesdijck, Allard, Jeremias, Anna, Rudolphes, Willemina, Margrieta en een dienstbode, dus in totaal negen personen.

't Was half vijf geweest. Melesdijck zette zich aan het roer, ds. Mees naast hem, de twee of drie zoons aan de riemen. Nu voer men de Oude Haven uit onder heel zacht en stil weer. De Maas was glad als een vloer. De ruimte schijnt ds. Mees echter te eng voor zoveel; hij vraagt daarom aan de 'goede Melesdijck', of er soms ook gevaar bestond om in zo'n klein schuitje over te varen. Deze antwoordde echter: volstrekt niet, al was het boord van de schuit gelijk met het water. Zo stak men de Maas over en roeide aan de overkant heel voorzichtig langs de biezen, waar men overal kon landen, en buiten alle stuwing van het water was.

Toen, even na zes uur, kwam opeens zo'n hevige storm uit het Noordwesten opzetten, dat vele bomen uit de grond gerukt werden, alle grote schepen op de Maas in gevaar geraakten, wagens bijna van de dijk werden geworpen, en het water tegen de schuit opdrong.

Melesdijck verloor het eerst zijn zelfbeheersing en werd oorzaak van heel het ongeluk. Ineens toch vliegt hij op van het roer, naast ds. Mees vandaan, waar hij goed zat; drijft de jongelui van de roeibanken weg, neemt daar naast Allard plaats, grijpt zelf de riemen, om door roeien de schuit in zijn macht te krijgen; maar, hetzij door onbekwaamheid, hetzij door angst, doet hij het zo onhandig, en zo vreemd, alsof hij

nooit roeien gezien had. Het optornen tegen de stroom in westelijke richting gelukte daardoor niet.

Steeds meer in de war rakend, zegt Melesdijck driftig, dat men tegen die wind niet op kan varen. ds. Mees antwoordt, dat men al dicht bij het tolhuis, de plaats van bestemming is, en zou zich misschien tegen een terugtocht verzet hebben, als een innerlijke drijfveer hem daartoe niet bewogen had. Het is dacht hij nu al zes uur, 'het zal zeven uur zijn, eer wij op de wagen kunnen zitten, en dan zullen wij om tien uur in Dordrecht komen ('dus te laat voor de kerkdienst'), 't zal daarom niet ondienstig zijn, dat wij terugkeren naar Rotterdam, waar wij vroeg genoeg aankomen, om nog ter kerk te gaan.'

De kinderen, hoezeer teleurgesteld, zwegen stil, behalve Anna die geen gevaar zag en zei: Ze zullen ons in de stad uitlachen als wij terugkeren, daar wij al over de Maas zijn.

Men dreef intussen voor de wind in oostelijke richting af, en was weldra tegenover 't Oude Hoofd. Melesdijck wil er op aan roeien, eu draait daardoor de boot dwars tegen de golven, die in de schuit beginnen te slaan. Als men zich stil gehouden had, zou er niets gebeurd zijn; maar de radeloosheid van Melesdijck bedierf alles. Doodsbleek met een vervallen en geheel verwoest uiterlijk, ontroerd en ontsteld, alsof hij reeds in doodsnood verkeerde, en geweldig gillende, vliegt hij op van de roeibank, grijpt het hoosvat en het hoofd geheel verliezende slaat hij het in wanhoop en met grote kracht op de kant van de boot aan splinters, en roept om hulp' zo sterk en verbaasd als hij kon'. Ds. Mees mocht hem met nadruk toeroepen: "Mijnheer Melesdijck gaat u toch zitten, ik smeeek u, gaat u zitten, of wij geraken allen onder de stroom van het water' , vergeefs! De kinderen werden nu ook angstig, wenkten met de hoeden, stonden allen op, en riepen als wanhopige mensen.

Zij, die dit van 't Oude Hoofd zagen, meenden dat het een troep volk was, die zich dartel en overmoedig vermaakte, zodat niemand van de toeschouwers eraan dacht hulp te verlenen. Door dat opstaan en die beweging der verschrikte kinderen, raakte de boot aan het slingeren, schepte water, vloeiende vol en zonk in zulk een ondeelbaar ogenblik, dat allen uit het vaartuig gespoeld waren, eer zij er goed en wel erg in hadden.

Jammerlijk was het toneel dat volgde. Allen worstelden met de hoog opzettende en schuimende golven en deden de rivier een ijselijk geschreeuw om hulp dreunen. Nu merkten de mensen op het Oude Hoofd, dat er een ongeluk gebeurd was. Het was hun, 'alsof ze een kleine zondvloed zagen, hier een opgeheven arm, daar een hoofd, ginds drijvende mantels, hoeden, kappen, dozen enz.' Aan het Hoofd, waar anders heel wat schuitjes lagen, was er nu, niet een; nergens daagde redding.

De eerste twee slachtoffers waren Melesdijck en Allard. Melesdijck had zich, toen hij het roer in de steek liet, naast Allard geplaatst, waardoor deze zich bij 't zinken in zijn onmiddellijke nabijheid bevond.

Nauwelijks gevoelde Allard, dat de schuit het begon te begeven, 'of hij gaf zich gewillig over in 't geweld des doods, volliefde tot zijn zusters, geduldig onder Gods oordeel, en vergenoegd in zijns Heeren welbehagen'; want, en dit was het laatste wat men van hem zag, hij kuste zijn 12-jarige zusje Mina broederlijk, 'en daarna zich en haar in de handen van de Almachtige overgevende, zei hij: goede nacht, lieve zuster, het belooft de Heere nu, dat wij hier samen zullen sterven. Zo lieflijk als hij met zijn broers en zusters in zijn leven geweest was, zo vol oprechte liefde was hij jegens hen vervuld in zijn dood'.

Nu grijpt hem, die zwemmen kon, de ongelukkige Melesdijck vast en doet hem met zich zinken naar de 'afgrond des waters', en werd zo, zonder zijn eigen leven erdoor te behouden, oorzaak van Allards omkomen.

De overigen bleven nog drijven, 'nu eens onder, dan weer een weinig boven de golven, elk ogenblik ineens onvermijdelijk gevaar om allen door de stromen der rivier verstikt te worden'.

De eerste die zichzelf redde, was de 19-jarige Jeremias. Te midden van het gevaar, kwamen hem de woorden van Psalm 23 voor de geest: *al ging ik in het dal der schaduwen des doods, ik zal geen kwaad vrezen*. Dit gaf hem kracht; hij zag een riem drijven, en zwom erheen om er zich mee te steunen. Toen hij merkte dat zijn jongste broer, de 14-jarige Rudolphus, dichtbij hem ging zinken, schoof hij de riem toe, waaraan deze zijn behoud te danken heeft gehad, en zwom verder, vertrouwend zich op een andere wijze te zullen behelpen. Hoe, wist hij niet. Want men schijnt ver van de oever verwijderd te zijn geweest. Onder 't zwemmen omziende, merkte hij opdat het boord van de schuit weer boven water uitstak. Dáarheen zwom hij dus, en klom erin.

Intussen had men in de hele omtrek de angstkreten der ongelukkigen gehoord, en hun nood uit de verte vol ontzetting aangezien. Nu' vertoonde zich in deze zware zontvloed' zegt ds. Mees, 'een regenboog van Gods hulp, ...zo buitengewoon wonderlijk, alsof de Heere onmiddellijk Zijn hand uit de hemel had toegereikt'.

Twee heren nl. wilden met een jachtje naar Den Briel varen, maar de onstuimigheid van het weer ziende, gaven ze opdracht om snel in de Maas te steken en een proef te nemen, of zij het zouden aandurven. Dit jacht buiten komende, verneemt het ongeval en schiet dadelijk erop af.

De vader van het gezin verkeerde inmiddels in de grootste nood, en beschrijft ons zijn gewaarwordingen op een treffende wijze. Zijn eigen mantel is hem om de hals vastgeraakt, en bovendien is hij verward in de reisrok van de reeds verdronken Melesdijck. Hij worstelt zich daaruit los. Maar nu grijpt hem de dienstbode, om zich boven water te houden, bij het haar en drukt hem onder water. Na veel inspanning raakt hij van die hand bevrijd, en komt weer een weinig boven, doch erg verzwakt en bedwelmd.

Nergens ziet hij een schip, dan alleen een Middelburger, dat vol volk was, maar zo sterk voor de wind zeilde, dat het de drenkelingen niet kon oppikken, zonder hen te overvaren, of door de zuiging des te eerder te doen zinken. Ook verklaarde de stuurman later, dat hij het roer niet had kunnen bewegen, zo waren zijn handen eraan vastgekleefd. ds. Mees hoorde nog de trommelslager, die op het schip was, maar hij was nu al zo afgemat, en in zijn verstand beneveld, dat hij bijna niet meer boven kon blijven. Hij begint het op te geven. Een duizeling, van het gedruis der golven volgde. Ook kreeg hij water binnen. En dat alles, zonder pijn of benauwdheid, alsof hij op een zacht bed rustte.

Het jacht is het eerst bij Anna, die - niet ver van haar vader drijvende - al vier keer gezonken was. Haar wordt een haak toegestoken; zij vat die, maar haar vader dicht bij haar ziende ontwaakt het gevoel van kinderliefde in haar bezwijkend gemoed. Als zij de haak vasthoudt, is haar vader verloren.

En met het geroep: 'Och, redt mijn vader, redt mijn vader toch!' laat zij de haak los, met opoffering van haarzelf; de schipper slaat de haak nu in haar lakens kleeft, dat - hoewel nieuw - toch scheurt. Anna heft voor 't laatst met een eerbiedig gezicht de handen samengevouwen naar Boven; toont daardoor, welke kracht van de hemel haar ziel heeft vervuld, en wordt als derde offer bedolven.

Het jacht schiet daarop voort; men reikt de haak aan vader Mees toe. Bij hem is de nood op het hoogst, de krachten zijn op hun zwakst, de hoop om geholpen te worden is verdwenen, en het zinken nabij, toen hij voor 't laatst zich trachtte naar boven te werken, en de armen tot zwemmen uit te slaan. Hij ziet de lucht weer, en merkt de

hem toegestoken stok op. Het is hem als een droom. Hij hoort een stem, en grijpt nu de haak met zoveel hevigheid vast, 'dat ik - zegt hij - niet weet, of de stok mij, of ik de stok vast hield, zo vast kleefde mijn hand eraan.'

Door het geweld waarmee ds. Mees gegrepen had, kwamen zijn helpers vanwege zijn zware gewicht in verlegenheid met hem, en - omdat zij tevens dachten dat hij een boer uit Overmaas was en zij de stedelingen wilden helpen - riepen ze hem toe: 'Laat los, kerel, laat los!' Daar dit niet gebeurde, trok men hem naar het jacht toe. Hij pakte toen de hem toegestoken hand beet, maar alweer met zo'n kracht, dat de redder, een zwak man, bang was overboord getrokken te zullen worden, en daarom van angst begon te schreeuwen.

Ds Mees wordt echter met moeite het jacht binnengesleept. Eindelijk was de spanning voorbij. Geheel machteloos viel hij - buiten kennis - tegen de grond. Aan zijn kleding of gezicht begon men hem te herkennen, beurde hem omhoog, en gaf hem wat wijn te drinken, die hij echter in zijn bewusteloze toestand met het ingezwolgen water weer uitbraakte.

Voor drie van de deelnemers aan de tocht was de Maas al een graf geworden. ds. Mees zelf en Jeremias waren gered. Maar de dienstbode en de drie jongste kinderen, Rudolphus, Willemina en Margrieta, lagen nog met de dood te worstelen. Voor hen daagde er redding van een andere kant. Een Spaans schip had de vorige avond niet binnen 't Hoofd kunnen komen, en was niet ver van de plaats van het ongeval voor anker gaan liggen. Zodra deze lieden de noodsituatie opmerkten, maakten zij zich met een sloep klaar om te hulp te komen. Pijlsnel roeiden zij vooruit, en waren in een ogenblik dichtbij. Het eerst schijnen ze op Jeremias, die nog in de half gezonken schuit zat, te zijn aangevaren. Deze flinke, beste jongen weigerde alle hulp, eer de anderen gered waren, en wees de plaats waar men vissen moest. De Spanjaarden waren zo gelukkig, de drie kinderen en de dienstbode te kunnen redden. De laatste dreef, na gedurig zinken en weer boven komen, juist onder de oppervlakten van het water, werd dus gezien en als dood opgehaald, zodat men haar als een lijk half in de sloep en half buiten boord legde, om zich niet te vergrijpen, 'aan het vissen van een dood mens'.

Rudolphus, de stamvader van ons geslacht, werd nog drijvende op hem door Jeremias zo edelmoedig toegeschoven roeispaan gevonden en aldus gered. Aandoenlijk is het, uit de mond van vader Mees de belevenissen van de twee kleinste kinderen, van tien en twaalf jaar, te vernemen. Ik deel dat met zijn eigen woorden mee:

'Mijn dochter Willemina zegt enige keren weggezonken en telkens weer zeer ver boven het water uit omhoog geworpen te zijn, zonder te weten hoe; maar zij had telkens gezegd: O, lieve Heere, wees mij genadig! en: *O, Heere, vergeef mijn zonden!* Mijn kleinste kind van tien jaar, Margrieta, zegt op het water gedreven en haars vaders hcofd eens op haar schoot gehad te hebben, toen had ze hem bij de neus gepakt, en over de wangen gestreken; en toen ze de harde haren gevoelde, had zij gedacht: dat is mijn vader..., O, wonderlijke hand van de Almachtige God! Kleine kinderen drijven en worden gered, die zichzelf heel niet konden redden, en flinke mannen, ook die enigermate zwemmen konden, zoals mijn oudste zoon, zinken naar beneden; waarlijk mogen de verlostten zeggen: wij hebben inderdaad bevonden hetgeen God in Zijn Woord belooft, wanneer gij door het water gaat, Ik zal bij u zijn; en door de rivieren, zij zullen u niet overstromen.

Wij kennen nu het lot van al de aanvankelijk zo opgewekte en vrolijk gestemde, en daarna zo bitter lijdende en bedroefde reisgenoten.

Alleen vermeld ik nog, dat Jeremias - na door de Spanjaarden aangeboden hulp te

hebben afgewezen - eindelijk met wat oude versleten lompen uit zijn slijkachtige verblijf werd opgetrokken, in een boerenschuitje klom, en - helemaal in overeenstemming met zijn aard - eerst nog de drijvende goederen opviste, en zo aan land kwam.

Het jacht, waaraan ds. Mees zijn leven te danken had, voer hem naar de stad. Zijn bewusteloze toestand duurde voort, tot hij aan wal kwam; daar zag en hoorde hij vele mensen praten, maar als in droomtoestand. Twee sterke mannen steunden hem aan weerszijden, en droegen hem haast naar het huis van dhr. Maes op het Staten-Timmerwerf aan 't eind van de Haringvliet, waar hij 'adergelaten' werd, een zweetdrank gebruikte en toen langzamerhand weer wat bijkwam. 'De kleinste kinderen, die het minst kunnen, om zich te behelpen, zijn het best bewaard; zij praatten dadelijk over eten, toen ze eenmaal op een warm bedje lagen'.

Onbeschrijfelijk is de innerlijke gemoedstoestand, waarin ds. Mees en zijn zoon Jeremias hun woning weer binnengingen. Hartverscheurend was de ontmoeting met de oudste, getrouwde dochter Talitha en haar man.

De eerste zorg was nu, naar de lijken der verdrinkenen te gaan zoeken. Dat van Melesdijck werd al gauw gevonden. Naar de andere twee is lang gedregd.

't Vaderhart ging daar diep onder gebukt, en ontroerde hevig bij de gedachte aan 'zulk een ongewone begraafplaats in het hart der zee'. Hem werd wel bemoedigend voorgehouden, dat de lichamen op de negende dag zouden gaan drijven en gevonden worden, maar hij hield dit voor bijgeloof, en kon de idee niet van zich afzetten, dat de dierbare lijken een prooi der vissen waren.

Eindelijk bracht men toch de volgende donderdag 6 juni, dus eerst volle acht dagen na de ramp, het lijk van Allard, dat zeer ver afgedreven gevonden was, bij zijn diepgetroffen vader thuis. Deze stelde de begrafenis op zaterdag, de achtste, in de mening waarschijnlijk, dat het lichaam van Anna wel spoorloos zou blijven.

Maar juist op die zaterdag werd hem ook dat gebracht. Dit deed de stroom emoties weer bij vernieuwing in zijn binnenste losbreken. Grote schrik veroorzaakte het hem. Maar al gauw erkende hij het toch als een bijzondere zegen en een pleister om die zware wonden langzamerhand wat te helen. Hij schreef later o.a.: 'Ik ben verwonderd geweest over de bijzondere weg van de Allerhoogste, dat Hij mijn smekingen verhoord heeft, om beiden tezamen in hun rustplaats te brengen op één dag'. Waren de blijken van meeleven overstelpend vele, toch wogen ze niet op tegen de talrijke onheuse een harde uitspraken van vele mensen inzake dit ongeval, in krant, in wagen, op trekschuiten, in en buitenshuis verbreid. Daarom besloot hij, zich spoedig in het openbaar tegen al die aantijgingen te verdedigen.

Te midden van zijn eerste droefheid, en van zijn onzekerheid aangaande de lijken zijner kinderen, vond hij voldoende kracht, om zich met die weerlegging bezig te houden. Het verdient werkelijk onze verwondering, dat hij al op maandag 10 juni voor de gemeente optrad, en zijn eerste predicatie hield over het droevige ongeluk op de Maas, naar aanleiding van Jesaja 43, 2; welke preek op dinsdag 18 juni door een tweede gevolgd werd; terwijl hij ruim een week later die beide - van schets gehouden - leerreden met enkele nadere omstandigheden over het voorgevallene uitgebreid, voor de pers gereed maakte.

Medelijden en nieuwsgierigheid deden vooral bij de tweede preek een enorme belangstelling voor de dienst ontstaan. De kerk was boordevol.

Ds Mees had zich tegen o.a. de volgende beschuldigingen te verdedigen: Het zou van een kinderlijke onbedachtzaamheid, en roekeloze, ja onverantwoordelijke onvoorzichtigheid getuigen, om met heel zijn familie 'in zulk een klein schuitje zich op de grote

rivier de Maas te durven begeven, en dat in een erg onstuimig weer'. Hij had groter vaartuig moeten nemen, zei men. Ook maakte men bezwaar tegen het uitstapje als zodanig, op de dag nl., gewijd aan 's Heeren Hemelvaart. Al deze en dergelijke verwijten besprak ds. Mees uitvoerig in zijn preken.

We kunnen het hier niet alles woordelijk weergeven. Zijn naamgenoot, mr Gregorius Mees Azn. schrijft in zijn *Gedachtenisboek*, in de vorige eeuw aan ds. Mees' nagedachtenis opgedragen, letterlijk: 'Mij dunkt, dat wij door het ongeluk op de Maas het gezin van ds. Mees en hemzelf van een zeer gunstige zijde hebben leren kennen, vooral omdat er innige liefde en gehechtheid, die de proef konden doorstaan, tussen ouders en kinderen, en tussen broers en zusters heersten. Hoe zullen Allard en Anna bij de eerste 'oefening voor de ganse familie', toen hun plaatsen ledig bleven, gemist zijn!'

Lang was hun lot nog een voorwerp van belangstelling. Want begin 1681 was een tweede druk van het 'droevig ongeluk' nodig.

Het laatste deel van dat jaar 1681 was voor ds. Mees belangrijk, daar hij het verlies van zijn vrouw door een tweede huwelijk wenste te vergoeden. Hij handelde niet naar de raad van vader Cats:

*Die vijftig jaren telt, en kinderen heeft verworven,
al is zijn bedgenoot om deze tijd gestorven,
die, zeide ik, is het best, dat hij zijn kamer sluit,
én voor gerimpeld vel én voor een jonge bruid.*

Tenminste wanneer men daarin een algemene afrading van het huwelijk, op die leeftijd en onder die omstandigheden leest.

Het is onbekend, hoe oud zijn tweede vrouw bij haar huwelijk was. In de 'Geslachtslijst' stond nl. noch haar geboorte, noch haar sterfjaar aangetekend. Zij was van aanzienlijken huize, en huwde- blijkens een op 31 december 1681 gedateerde acte - op huwelijks voorwaarden. Zij heette Juffr. Maria de Mije, minderjarige dochter van dhr Joan de Mije, o.a. lid van de vroedschap. Het huwelijk had op 19 januari 1682 plaats, twee jaar na Rudolpha's dood; en daarmee zal het huiselijk geluk van vroeger weer zijn hersteld.

'Als ik enigszins moest gissen naar het karakter van deze vrouw van ds. Mees, zou het alleen zijn naar aanleiding van haar handschrift. Fiks, stout, en fraai geschreven staan de voor honderd drieëntachtig jaren gestelde letters. Zij was, zou ik durven zeggen, een vrouw van vaste beginselen, geschikt om een moeilijke taak op zich te nemen; berekend om haar eigen zaken te regelen; minder zacht van karakter dan haar voorgangster Rudolpha, maar iets voorhebbende in fermiteit'.

Dit huwelijk bleef kinderloos. 'Ik stel mij haar voor als een jonkvrouw van veertig jaar of daaromtrent, die van patricisch geslacht, niet onbemiddeld en enig ontzag inboezemende, op goede voet met haar stiefkinderen stond, daar haar man haar, met zijn schoonzoon Jacobus Phenix, benoemde tot voogden en administrateurs over zijn nagelaten minderjarige kinderen'.

Sterven van Mees

Het leven van ds. Mees liep ten einde. Winter 1693-'94 was hij vele weken erg zwak, zodat men toen reeds voor zijn leven vreesde. Hij herstelde wat, maar de gedachte aan een spoedig heengaan bleef hem bij. 'Niet lang voor zijn dood was hij in de avondgodsdienst. De dag was reeds gedaald. De Bijbel lag voor hem; die sloeg hij op, zette de vinger op de geopende bladzijde, en gevoelde een grote drang om te zien wat

daar te lezen stond, daar hij meende, dat het hem betreffen zou. Het kaarslicht kwam, en zie! het was Deuteronomium 31, 14.

En de Heere zeide: 'Ziet, uw dagen zijn genaderd om te sterven'. Van zijn collega de With weten wij, hoe helder de geest, hoe vol hope het hart, hoe geheel vervuld met een zalige toekomst de als opgetogene ziel was, en zulks te meer, naarmate de gewichtige stonde naderde.

De verzwakking of het verval van krachten eindigde bij hem in een ontsteking van de ingewanden, en daarmee in het z.g.. 'koude vuur'; een afschrikwekkende naam, in zover daartegen geen geneesmiddel bestond. Hij betuigde verkwikt te worden door de gedachte, dat hij rust na arbeid, en vrede na al zijn moeilijkheden zou genieten, dat hij zou ontbonden worden om met Christus te zijn, daar dat verreweg het beste was. Stil en gelaten wierp hij zich neer op Jezus' volmaakte gerechtigheid door het geloof, zeggende: 'Ja, ik weet in Wien ik geloofd heb en ik ben verzekerd, dat Hij machtig is, mijn pand, bij Hem weggelegd, te bewaren. Ik heb de goede strijd gestreden, en het geloof behouden'.

Op zijn sterdag, dinsdag 21 september 1694, vroeg een van zijn nabestaanden hem, of hij wel gevoelde de genade Gods aan zijn ziele en dat zijn zonden vergeven waren. Zijn antwoord luidde: Ja' ik gevoel het, dat Jezus mij zegt: *Zoon, wees goedsmoeds, uwe zonden zijn u vergeven.*

Hij merkte nu, dat de dood met rasse schreden naderde. Hij wilde, dat ieder de kamer verliet en hij in de eenzaamheid- voor een ogenblik - alleen mocht zijn, om als Hiskia zijn aangezicht naar de wand te keren en tot de Heere te bidden. En nu alleen met God zijnde, hoorden zijn familieleden, die aan de kamerdeur luisterden, hem zeggen: 'O vader, aanschouw Uw Zoon; een aartsvader zal op zijn zoon zien, hoeveel meer Gij, o Hemelse Vader'.

En zo getroost niet alleen, maar zo blij en juichend reisde hij de eeuwigheid in, dat hij tot zijn vrouw sprak: 'de Heere vertoont mij zulk een volheid van heerlijkheid, dat ik mij die niet toeëigenen durf'. Zo bleef hij, zolang hij kon, 'werkzaam', en stierf kort daarna zeer kalm, zijn ziel Gode bevelende.

Op zaterdag 25 september werd hij begraven. Zijn collega de With sprak de lijkrede uit. Mees was ruim 63 jaar oud geworden. Hij liet een weduwe en slechts vier kinderen na. De weduwe stierf in 1700; zij trok na het overlijden van haar man f. 400 per jaar van de stad.

Het getal nakomelingen van de stamvader van het geslacht Mees - Rudolphus - bedroeg in 1871 niet minder dan 450 personen.

Samenvattend kan men nog het volgende van ds. Gregorius Mees opmerken: hij was geheel de predikant van de 17e eeuw. Rechtzinnig in de volste betekenis des woords; andersdenkenden streng beoordelende en harde uitdrukkingen, met zijn sterke en doordringende stem, tegen hen op de preekstoel niet sparende; verstandig Godgeleerde; met dat vuur en die overtuiging uit het hoofd sprekende, dat hij zelf tranen stortte en die bij zijn hoorders overvloedig uit de ogen perste; een deftig leraar, ijverig boetprediker en aangenaam heilverkondiger; een Apollos, machtig in de Schriften, een heiltrompetter, een krachtig bestraffer en doordringende overtuiger, enz.

Dit zijn de eigen woorden van Mr. Greg. Mees Azn.

Van ds. Mees' nagelaten werken, negen in getal, noemen wij vooral graag het laatste: 'De Gouden Keten der Saligheyt', naar Romeinen 8, vs 28-30; verschenen in 1685, en 422 bladzijden omvattend. Het werk was opgedragen aan de gezusters Raye.

(Gegevens naar eigen exemplaar.) Zo spreekt deze rechtvaardige nog door middel van zijn geschriften, nadat hij sinds lang gestorven is.

6. Schets van het leven, de persoon en de arbeid van HERMANNUS WITSIUS (1636-1708), predikant en hoogleraar.

Wij zullen trachten in grove trekken het leven, het karakter en de arbeid van deze grote Godgeleerde te tekenen. De nadruk zal in deze korte schets meer vallen op hetgeen Witsius als hoogleraar heeft gepresteerd, dan op zijn arbeid in enkele gemeenten.

Heel moeilijk is het niet het leven en vooral de arbeid van grote theologen, die twee of driehonderd jaar geleden geleefd hebben, in schets te brengen, omdat er overvloedig bronnen over hen aanwezig zijn. Er is soms veel over hen geschreven. Hun boeken hebben de eeuwen overleefd en worden ook nu nog gebruikt,

Moeilijker is het echter hun persoon, hun aard en karakter zuiver weer te geven.

Soms werd hun portret geschilderd, en kunnen wij daarvan iets van hun persoonlijkheid aflezen. Dan moet echter de schilderij bijkans de volmaaktheid bereikt hebben, en moeten wij in staat zijn, uit oogopslag en uit de vorm der gelaatstreken het karakter van de afgebeelde te kunnen afleiden.

Maar het moeilijkst is wel, een tekening van hun huiselijk leven te geven, waarin wij ons 'leven van de tegenwoordige tijd niet terugvinden. De afstand van drie eeuwen is ook zo groot. Wij kennen de levenswijze uit die dagen niet anders dan bij benadering. Ons nageslacht zal de onze tot in bijzonderheden kennen, omdat die in verhalen uitvoerig en aanschouwelijk wordt getekend. In vroeger dagen deed men dat veel minder dan nu. Het zwaartepunt is vrijwel verlegd. Veel biografen (=levensbeschrijvers) gevoelen meer voor karaktertekening dan voor vermelding van hetgeen hun held heeft tot stand gebracht.

Van het werk dat door Witsius is verricht, is veel bekend gebleven, en wel eigenaardig, wij kunnen Witsius wel niet ten voeten uit tekenen, maar kunnen toch van zijn gestalte gelaat, stem, ogen enz. iets meer zeggen, dan van de meeste mannen uit de oudheid mogelijk is. Maar sterker trekt zijn eenvoudig Godvruchtig levensgedrag de aandacht.

Van veel betekenis is ook weer bij deze merkwaardige man, wie en wat zijn ouders geweest zijn. De kinderen zijn wel lang niet altijd het evenbeeld van vader en moeder. Ook laten Godvruchtige ouders niet altijd een Godvruchtig zaad na. Genade is geen erfgoed. Maar Gode zij dank! toch zet zich het verbond der genade over de geslachten, de families en over de huisgezinnen voort. Niemand spreekt dat tegen. Wij zien dat dagelijks en wij zien dat overal, al eerbiedigen wij Gods vrijmacht, wanneer Hij soms in Zijn soeverein welbehagen één of twee gezinnen of geslachten overslaat.

Zo heeft de Heere echter niet in het gezin der ouders van Witsius gedaan. Hermannus heeft Godvruchtige ouders gehad. Zijn vader Nicolaas Wits, of met de Latijnse uitgang dier dagen, Nicolaas Witsius, is in het kerkelijk leven eerst diaken en later ouderling en in het burgerlijke leven raadslid, schepen, ontvanger en later burgemeester van Enkhuizen geweest.

Zijn moeder, Johanna Gerhardi, was de dochter van de Enkhuizer predikant, een man die meer dan eenmaal de scherpte van het zwaard is ontkomen.

Op 12 februari 1636 is Hermannus in Enkhuizen, in die dagen een niet onbelangrijke stad van koophandel, geboren. Zijn ouders hebben hun zoontje de naam van zijn grootvader van moeders zijde gegeven, en hebben God gebeden dat hun Hermannus in de voetstappen van zijn grootvader mocht wandelen.

De Heere heeft deze bede verhoord en heeft hun veel meer gegeven dan zij van hem

vraagden. Want niet alleen is Hermannus een man geworden, die zijn God teder vreesde; niet slechts heeft hij de Heere mogen dienen maar hij heeft Hem zelfs in het Evangelie mogen dienen. En uit het leraarsambt deed God hem zelfs opklimmen tot hoogleraar aan verscheidene universiteiten. Na eerst enkele kerken in Noord- en Zuid-Nederland met voorbeeldige ijver te hebben gediend, mocht Witsius daarna alle kerken bijeen dienen door haar goed geoefende dienaren te verschaffen. De ouders schonken hun jongen een bijzonder Godvruchtige opvoeding. Zij wilden hun kind volgaarne tot de aller-bijzonderste dienst des Heeren wijden, indien het Gode beliefte hun Hermannus daarvoor te willen gebruiken.

Al heel gauw bleek de jongen van ongewone aanleg te zijn. Iemand zei van de knaap: de jongen wandelde de stadiën van het gewone onderwijs niet door, hij liep er niet door, hij sprong er door. Het was toen reeds duidelijk te zien, dat de knaap voor de toekomst op het terrein der wetenschap, iets groots beloofde. De oom van onze Hermannus heeft zijn neefje bij zich in huis genomen en onderwees hem in de klassieke talen ze) deugdelijk, dat de jongen vóór zijn 15e jaar niet alleen vloeiend Latijn sprak en schreef en met groot gemak het Nieuw-Testamentisch Grieks las, maar zelfs de Hebreeuwse registerboeken van Samuël in het Latijn overbracht met aanwijzing van de oorsprong der woorden en van verandering der punctuatie.

Wie begrijpt zoiets van een vijftienjarige jongen? Hermannus was toen hij reeds Latijn, Grieks en Hebreeuws kon lezen, nauwelijks de kinderschoenen ontwassen.

Op die leeftijd is hij naar Utrecht gegaan, waar Voetius en Leusden met anderen hem onderwijs gaven. Want Hermannus Witsius werd student.

Een student van 15 jaar aan Utrechts hogeschool.

Doch een jongen, die bij zijn leermeesters de lof van grote kennis en van buitengewone ijver oogstte. Hij werd ook door zijn medestudenten niet geplaagd of uitgelachen. Hij was in zijn kring eerder geliefd, en hij liet daar een lichtend spoor achter.

In 1654 ging student Witsius in Groningen verder studeren, waar hij een jaar lang aan de voeten van de bekende hoogleraar Maresius heeft gezeten, en diens onderwijs indronk. En was niet in Leiden de pest uitgebroken, student Witsius zou Groningen met Leidens hogeschool hebben verwisseld. Nu keerde hij tijdelijk naar Utrechts academie terug. De Heere wilde Witsius blijkbaar om een belangrijke reden verhinderen naar Leiden te gaan. Hij moest in Utrecht in aanraking komen met de Eerw. **Justus van den Boogaart**.

De omgang met hem schijnt de jeugdige student, die opging in zijn studie, tot rijke geestelijke zegen te zijn geweest. Zijn gesprekken, zijn preken en voorbeeld, zegt Witsius zelf, hebben mij de enige geheimen van Christus' Koninkrijk leren kennen. Met behulp van die man is Witsius uit de voorhof, waar hij zich had opgehouden, en waar hij zichzelf had zoeken te behagen, door Jezus in Zijn binnenste kameren geleid om met afwerping van alle ijdele roem van wetenschap, als een kindeke het Koninkrijk Gods te ontvangen.

Van 1656 af begon zijn leven in de richting van de ambtelijke arbeid te gaan. Tegelijk met een zekere Johannes Laatdrager gaf Witsius zich voor het praeparatoir examen (= voorbereidend onderzoek) op, en het is hem met de grootst denkbare bereidwilligheid vergund, naar het predikambt te staan.

Hermannus Witsius was nu beroepbaar, en ging proponeren. Toch lag nog in geen enkele gemeente zomaar de beroepsbrief voor kandidaat Witsius klaar. Hij had in vele vacante gemeenten van Noord-Holland gepreekt. En men hoorde hem overal graag. Doch - om welke reden is ons niet bekend - er werd nog niet dadelijk ergens een

beroep op hem uitgebracht.

Het is merkwaardig dat kandidaat Witsius in die dagen meer dan eens in het Frans in de Franse kerken preekte. Hij werd daartoe aangezocht door de predikant van de Utrechtse Franse gemeente Boissins. En hij ging er niet prat op, in het Frans te kunnen spreken. Veeleer beseftte de jongeman, dat hem voor het optreden in een kring van Franse gelovigen nog heel wat ontbrak; en daarom liep de leergierige jonge Witsius een tijdlang met het plan rond, naar Frankrijk te gaan, om zich in dat land verder in zijn schone taal te gaan bekwamen.

De Heere liet hem dit echter niet toe. God had met hem wat anders voor. In Frankrijk zou Witsius gemakkelijk voor ons Hollandse kerkelijke leven verloren kunnen gaan, en de Heere had de Hollandse theoloog niet voor Frankrijk bestemd. Witsius zou in de Gereformeerde kerken van zijn eigen Vaderland tot een rijke zegen worden gesteld. Hij ontving onverwachts een be roep .De kerk van Westwoude in Noord-Holland beriep hem. Hij nam natuurlijk met blijdschap die roeping aan, en heeft in Westwoude gedurende een viertal jaren met lust en ijver gewerkt. Met kracht wierp ds. Witsius zich daar vooral op het catechetisch onderwijs van de jeugd der gemeente.

Na drie jaar in de heilige bediening te zijn werkzaam geweest, huwde hij met Aletta van Borchorn. Uit dit huwelijk zijn vijf kinderen geboren, van wie één der dochters bij haar vader thuis is gebleven, toen de huwelijksband door het overlijden van zijn zwakke vrouw was verbroken. Na de vier jaar in Westwoude, werd Witsius in Wormer beroepen, waar veel verwarring heerste en de gemeente in onrust was. Met grote zegen heeft hij daar gearbeid en alle moeilijkheden kunnen oplossen. Toch was Wormer, ook toen alle geschillen daar waren opgelost, het land der ruste voor Witsius niet.

Dat zou tot op zekere hoogte Goes voor hem worden. In Goes heeft Witsius zich zo goed thuis gevoeld en was hij zo geliefd, terwijl daar de omgang met zijn ambtgenoten zo hartelijk schijnt geweest te zijn, dat de jonge dominee meermalen de wens uitsprak, in Goes oud te mogen worden. Maar zijn Zender heeft dat niet gewild. Op onderscheiden delen van de akker geeft Hij op verschillende tijden ook weer diverse arbeid. Nu eens moet zijn dienstknecht stekels trekken, dan weer nauwkeurig wieden en een volgende keer ingaan tot de arbeid van zijn voorganger.

Witsius werd uit het zuiden geroepen naar het hoge noorden; uit Zeeland naar Friesland; van Goes naar Leeuwarden. De afstand was groot, doch ook de overgang was niet minder groot. Van de nogal soepele Zeeuwen naar de stoere en vaak onbuigzame Friezen. En toch werd Witsius' optreden en arbeid in Leeuwardens gemeente ten zeerste gewaardeerd. Nog meer dan dat. Leeuwardens gemeente hing met buitengewone liefde haar herder en leraar, die uit het zuiden kwam, aan. De gemeente daar had Witsius lief. Zo dikwijls hij voor haar optrad, - hing men aan zijn lippen. De preken waren de broeders en zusters te vlug beëindigd. Het amen verraste niet zonder teleurstelling alle hoorders. Zozeer stond zijn arbeid in een goede reuk, dat aan Witsius de opvoeding en het onderwijs eerst van de Prins van Nassau, Hendrik Casimir, erfstadhouder van Friesland, en daarna van diens zuster Amalia, later gehuwd met de Hertog van Saksen-Eisenach, werd toebetrouwd.

Heeft het leven van Witsius tot nu toe alleen in het teken van de ambtelijke arbeid in enkele kerken gestaan, voortaan zou het anders moeten. Zijn gaven en werkkracht waren te groot, om tot de kring van een gemeente beperkt te blijven. Hij zou weide kerken blijven dienen, maar van heden af ook in een andere vorm. Hij zou ertoe

meewerken, dat zij van goed onderlegde dienaren des Woords werden voorzien. Witsius werd naast predikant ook professor.

In Franeker was de hoogleraar Schotanus overleden. En Franekers hogeschool riep Witsius om diens plaats in te nemen. Ook waren aan Franekers kerk twee leraars ontvallen. De gemeente verzocht nu Witsius ook als leraar voor haar des zondags te willen optreden. En daarin bewilligde hij. De eer was groot, maar welk een omvangrijke taak!

Studeren, college geven en preken.

Geen rust dus. Op de werkdag niet en op de rustdag niet. Altijd in het geweer. En toch heeft deze moedige geleerde deze zware taak op zich durven nemen. 7 maart 1675 nam hij afscheid van Leeuwardens gemeentè, en 15 april van dat jaar hield Witsius voor curatoren en studenten zijn inaugurele rede over het onderwerp: Een waar Godgeleerde. Welk een werkkraft legde deze man in Franeker aan de dag! Franekers hogeschool was in die tijd aan het afbrokkelen. Witsius heeft haar nieuw leven in weten te blazen. De traagheid week en de animo keerde terug. Witsius deed er nog meer dan doceren, leren en prediken, Van zijn hand verschenen ook tal van werken, die hij te midden van zijn veelvoudige arbeid juist in Franeker heeft geschreven. Van hoeveel betekenis deze geleerde ook was, toch wandelde hij steeds in eenvoud zijn weg. Al spoedig werd Witsius als hoogleraar ook buiten Friesland bekend. Groningens hogeschool benijdde Franeker het bezit van zulk een man, en deed een poging hem aan Groningen te verbinden. Doch het lukte niet. Toen echter Franciscus Burmannus in Utrecht overleden was en er dus een professorale zetel aan die hogeschool vacant kwam, is Utrecht zo gelukkig geweest de in steeds breder kring bekend wordende geleerde aan zijn hogeschool verbonden te krijgen.

Waar Witsius op zijn 15e jaar student was geworden, wordt hij nu op zijn 39ste jaar hoogleraar. Ook in Utrecht was Witsius predikant voor de gemeente, en hoogleraar voor de studenten. 25 april 1680 werd hij voor de gemeente bevestigd, en vier dagen later sprak hij aan de academie zijn oratie uit over de Voortreffelijkheid van de Evangelische waarheid.

Maar nog was aan zijn professorale loopbaan het einde niet gekomen.

Wij gaan voorbij, dat ook Witsius - als eerder Burmannus - deel uitmaakte van een gezantschap naar Koning Jacobus van Engeland, waar Witsius zelfs in kennis kwam met de aartsbisschop van Canterbury en met de bisschop van Londen. Wij haasten ons om Witsius op het hoogtepunt van zijn loopbaan te zien. Dat hoogtepunt bereikte hij ongetwijfeld, toen de hogeschool van Leiden bij de dreigende dood van Spanheim Witsius verzocht, bij haar een leerstoel te bezetten. En niet slechts curatoren en burgemeester der stad Leiden nodigden hem daartoe met aandrang uit: Willem III, koning van Engeland en tevens stadhouder van onze gewesten heeft aan deze benoeming zijn hoge goedkeuring gehecht. Zijn jaren begonnen nu te klimmen. Hij was over het hoogtepunt van zijn leven heen.

16 oktober 1698 begon hij in Leiden zijn arbeid. Hij was toen dus 62 jaar oud. Witsius kon zich daar ongestoord aan zijn studie en colleges wijden, omdat hij in deze academiestad des zondags van het preken was vrijgesteld. Tien jaar lang liet de hoogleraar daar het licht van zijn godgeleerde kennis helder stralen.

De eenvoudige hoogleraar die gaarne aan de voeten van de hoogste Profeet en Leraar als leerjongen neerzat, werd door de Grootmogende Heren Staten van Holland en West- Friesland aangezocht om de hoogste zorg voor het college van hoogleraren op zich te nemen. Dit eervolle ambt, dat voor hem grote baten afwierp, nam hij op zich,

doch hij was ook weer ze; onbaatzuchtig, dat hij in 1707 ontslag vroeg, toen hij gevoelde dat zijn lichaamskracht niet langer voldeed, om zijn werkzaamheden in deze kring naar behoren te volbrengen.

Witsius' levenszon neigde naar de ondergang.

Ook de Godvruchtigste dienaar des Woords, ook de knapste hoogleraar gaat heen. Allen kunnen gemist worden. De geleerde Witsius kon zijn leerstoel leeg laten, terwijl de zaak des Heeren toch rustig voortgang vond.

Zonder ontzetting zag hij het uur naderen, waarop hij de weg van alle vlees zou gaan. Hij ging naar het land van zijn rust.

Zijn jaren waren tot een vrij hoge leeftijd geklommen. Voor die rust kwam, heeft Witsius eerst nog moeten lijden. Hij leed aan jicht, graveel, nierziekte, en geen dokter was in staat, zijn lijden te verzachten. Zijn lichaam ging achteruit, zijn geest werd dof. Toch heeft hij goed geweten, dat hij het eind van zijn loopbaan bijna bereikt had, en hij sprak daarover tot zijn vrienden, die hem in de ure van scheiden omringden, met grote kalmte. Maar langzaam Verviel hij in volslagen bewusteloosheid, waaruit hij niet meer bij kennis is gekomen. 22 oktober 1708 ontsliep hij op 73-jarige leeftijd zacht en kalm.

Zo is Witsius van de aards academie overgegaan - met haar onvolledige en vaak gebrekkige kennis en vele, onbeantwoorde vragen - naar de hemels': Hogeschool, waar niet alles van de grote God en Zijn christus geweten wordt en de kennis niet volmaakt zal zijn _ wie zal de grote God doorgronden? - doch waar alle Godskennis zuiver is, en alle vragen op hemelse wijze beantwoord worden.

Witsius is gestorven, zoals hij leefde. Hij zocht in dit leven zichzelf niet, maar de roem van de allerhoogste God. In dat zo(3ken heeft hij bij lange na de volmaaktheid niet bereikt. E zijn uitlatingen van hem, die wijzen op innerlijke strijd niet hoogmoed op zijn kennis. Witsius kende zijn eigen zondige hart, hij leefde ingetogen en streed flink. Voor alle dingen, waartoe hij geroepen werd, spande hij zich in. In zijn gemeenten was hij voor ieder een vraagbaak, een vader en een vriend. Hij had ook alles 'mee'. Heel zijn uiterlijk. Witsius was een man met een knappe figuur, recht als een kaars. Hij had een mooi gezicht - wordt van hem gezegd - had een welluidende stem was scherp van gehoor en gezicht, zodat hij niet zo lang, voor zijn dood bij helder maanlicht de Griekse letter kon lezen. Voeg daar nog bij zijn steeds vriendelijk optreden, zijn zuiver oordeel, zijn sterk geheugen, en ge ziet in de hoogleraar Witsius een man voos u, in wie de hoogste eigenschappen van ziel en lichaam, zodanig verenigd zijn, dat iedereen van hem houden moest, en wij God er dank voor brengen, dat Hij in Zijn bijzondere genade te midden van een diepgezonken mensengeslacht mannen als deze Witsius heeft verwekt, die eertijds als een lichtend schijnsel afstaken tegen de donkere achtergrond van egoïsme, domheid en gemakzucht.

Over zijn kennis zullen we niet breed gaan uitmeten, maar slechts opmerken, dat het is om van te duizelen, als we van hem lezen, dat hij in 1654, dus op zijn 18e jaar, in Utrecht een rede in de Hebreeuwse taal uitsprak, die tot onderwerp had: *De Messias der Joden en der Christenen*. O nee, wij willen de mens Witsius 'niet verheerlijken.

Hij zocht geen eigen lof. Hij probeerde nooit met stijlbloempjes en mooie ornamenten hetgeen hij op kansel en kathedr ten gehore bracht voor zijn hoorders in verhoogde glans te plaatsen. Hij zocht Gode te behagen door de wetenschap te dienen en Gods kerk stichting te schenken. Een groot deel van het brede terrein der wetenschap heeft Witsius doorwandeld, doch was bovenal in de Schriften onderwezen. Hij wist niet

alleen veel, hij kende Gods Woord door en door, en bracht uit die geestelijke schatkamer - als de mond van Christus - oude en nieuwe dingen voor eenvoudigen en ongeletterden, doch ook voor geleerden tevoorschijn en toonde zich wars van allerlei partij schappen.

Hij verheerlijkte ook het oude niet, terwijl hij al wat nieuw was wantrouwde. Witsius ontdekte overal Gods gaven en vond behagen in de gouden eenheid in de hoofdzaken en in de gulden vrijheid in ondergeschikte en bijkomstige aangelegenheden, die hij met oordeel des onderscheids wist te schiften. Hij was ook iemand met 'n onafhankelijk karakter. Witsius was zichzelf. Hij droeg niemands naam. Hij volgde niemand door dik of dun. Voetius zomin als Coccejus.

Witsius verheugde er zich het meest over, dat hij christen - gezalfde Gods - mocht heten; wat heel mooi blijkt uit het voorwoord van zijn werk over de '*Huishouding der verbonden*' Zeker, Witsius is evenals alle predikanten en hoogleraren tot zijn diepe smart zondaar geweest, maar hij is niet minder tot zijn grote vreugd hoogst benadigend geweest, om zó lang en zóveel voor zijn Zender te mogen arbeiden hetgeen kan blijken uit zijn nagelaten geschriften, waarvan we de meeste hier laten volgen.

In zijn eerste standplaats gaf Witsius (1661) in het licht: "de Christelijke Jood omtrent de beginselen des geloofs en de heilige Drie-eenheid".

Toen hij de kerk van Wormer diende, gaf hij uit: "Practyke des Christendoms" met de geestelijke prenten van de mens; waarbij de onwedergeborene niet over de hekel gehaald wordt en bij de brave onwedergeborene ver achtergesteld, maar waarin God wordt verheerlijkt, omdat de staat der genade, hoezeer door de zonde voor een tijd verdonkerd, de staat van de onwedergeborene - hoe schoon die zich ook soms laat aanzien - ver te boven gaat.

Toen Witsius in 1669 te Leeuwarden in de heilige bediening stond, gaf hij zijn, "Twist des Heeren met Zijn wijngaard" uit, van welk werk verschillende herdrukken verschenen. Ook gaf hij zijn Afscheidspredicatie daar in druk.

In Franeker vond Witsius in weerwil van zijn studie voor preken in de gemeente, en voor doceren aan de academie, nog tijd om te schrijven: " Over de Huishouding der verbonden van God met de mensen" (1677).

Meermalen is dit werk herdrukt. Voorts: "Oefeningen over de Apostolische Geloofsbelijdenis" (1681).

In Utrecht verscheen: "Oefeningen over het Gebed des Heeren (1689). De vierde uitgave van dit werk - samen met de verklaring der XII Artikelen - kwam in 1712 te Herborn tot stand.

Verder: "Heilige Mengelstoffen " (1692), in vier boeken, waarin Witsius handelt over de Profeten en de profetie, over de verborgenheden van , de Levietische Tabernakel, over de vergelijking van Aärons priesterschap met dat van Christus, over de raadsvergaderingen der Hebreeën, over de vier dieren uit Daniël, over de Molochdienst, over de tegenwoordige en toekomstige eeuw, over de zin der Brieven in de Openbaring, over de Scheuring der Donatisten. Ook zijn lijkrede over de dood van Maria, koningin van Engeland, n.a.v. Klaagl. 5, 16(1695).

Toen Witsius te Leiden werkte, verscheen van zijn hand het tweede stuk der 'Heilige Mengelstoffen', met tal van diverse onderwerpen (1700).

Ook gaf Witsius in Leiden nog zijn 'Melemata Leidensia' (Leidse zorgen) in 1703. Ook hier vindt men diverse onderwerpen behandeld.

In het jaar 1704 heeft hij de geleerde wereld het resultaat van zijn onderzoek naar Paulus' Romeinse burgerschap meegedeeld.

En tenslotte schreef Witsius menige voorrede in werken van andere schrijvers; Geestelijke gezangen; Bezwaren tegen de volgelingen van Jean de Labadie, terwijl ook nog handschriften van deze geleerde schrijver zijn zoekgeraakt.

7. Schets van het leven en de arbeid en iets over het sterven van WILHELMUS EVERSDIJK (1653-1729),

het laatst Dienaar des Woords te Rotterdam,
Naar de bewerking van dr. Daniël van Henghel.

Hier hebben we één van Rotterdams uitnemende predikanten uit de 17e eeuw.

Hij was een man, die bij zijn gemeente steeds in hoge achting stond, maar altijd over zichzelf de staf brak. Eversdijk heeft zichzelf nooit gemeten aan de eer, die hem door anderen overvloedig is geschonken; hij heeft zichzelf altijd willen zien in het licht, dat Gods Woord op zijn leven wierp.

Dominee Eversdijk was ook, in al de kerken die hij diende, een ijverige dienstknecht van God, die alom het licht van Gods Woord kostelijk liet stralen. Hij was als de kaars die in het verspreiden van licht zichzelf verteerde. Het hinderde hem niet, dat hij zelf minder werd, als hij maar zag, dat Christus in het midden der gemeente gestalte kreeg. Eversdijk was een man met een knappe gestalte, maar die zelf van zijn onreine hart gruwde. Een man van grote welsprekendheid, maar die van God en Zijn dienst altijd wel sprak. Iemand die men om zijn ijver en arbeid veel heeft geprezen, doch die alle lof afwees en die aan God toekende, Die Eversdijk als instrument wilde gebruiken. Een beminnelijk man, maar die nooit probeerde zichzelf te behagen.

Hij probeerde met heel zijn leven God te verheerlijken, en ook zijn naaste lief te hebben.

Ds Eversdijk is het waard, in onze dagen nog eens even in herinnering te worden gebracht, al zou hij zelf dat nooit begeerd hebben. We kunnen ook veel van hem leren, zoals wij dat van vele anderen uit vroeger en uit onze tijd kunnen. Het gaat echter beter, een reeds lang overledene dan een hedendaags prediker zich tot voorbeeld te kiezen. Op de gedenkdag der geboorte van Hem, Die de christelijke wereld in de wintermaand alle hulde biedt en haar dank betuigt, is in 1653 te Ellewoutsdijk-(Zuid Beveland) Wilhelmus in de pastorie geboren. Zijn vader, ds. Johannes Eversdijk, uit een aanzienlijke Zeeuwse familie, en zijn moeder Cornelia van Campen, eveneens uit een aanzienlijke Familie gesproten, ontvielen de knaap al vroeg, zodat de jonge Wilhelmus onder voogdij gesteld, bij een tante in Goes werd opgevoed.

Maar God wilde hem tot 'n Vader zijn: Hij riep hem als 'n jeugdige Samuel, ongeveer 17 jaar oud; onder de dienst van ds. Barentzonius werd hij krachtig bekeerd. Goes was de jonge Eversdijk een goede plaats, om er zijn jongensjaren door te brengen. Witsius getuigde van de gemeente Goes, dat hij er de kracht der godzaligheid in bloei vond en Gods uitverkorenen er hand aan hand op reis naar de hemel waren.

Al jong tot God bekeerd, leerde Wilhelmus op de hemelse hogeschool de beginselen der geestelijke Godgeleerdheid. Hij leefde in Goes in de kring van Godvruchtige mensen, en oefende zich onder het bijwonen van velerlei oefeningen tot godzaligheid.

Met genade tegen de begeerlijkheden der jonkheid gewapend, vertrok Wilhelmus Eversdijk in 1675 naar de hogeschool te Utrecht, waar hij de hoogleraren Voetius en Essenius, maar vooral ook Gerardus van Mastricht en Hermannus van Halen in hun volle kracht aantrof. De jonge Eversdijk heeft in Utrecht, Hoewel niet zo heel lang, ook het kostelijk onderwijs van de hoogleraren Leijdekkers en van de voortreffelijke Witsius genoten. Met de laatste onderhield Eversdijk veel briefwisseling. Onder de bekwame De Vries studeerde hij filosofie, en onder Leusden Oosterse talen en Joodse oudheden; welke hoogleraars allen van de student een zeer loffelijk getuigenis gaven. Met een schat aan kennis toegerust, en van God-Zelf geleerd, keerde Eversdijk in

1680 naar Zeeland terug, en werd op dezelfde dag, dat hij als proponent tot de predikdienst toegelaten werd, door de kerk van Wemeldinge beroepen. Hij ging erheen, doch was er slechts nog heel kort, toen een onverlaat de pastorie in brand stak ; uit welke brand hij alleen zijn vege lijf kon redden en de preek, die hij de volgende dag - het was dus op een zaterdag - moest houden. Bovendien was de nacht van die brand een koude nacht. Een winternacht met een strenge vorst, waarin de jonge predikant een lichte kou opliep, die hem een tijdlang veel last heeft bezorgd. Maar de jongeman heeft zijn werk niet onderbroken, en de Heere heeft door de ijverige arbeid van deze Zijn dienstknecht ook een vuur in de gemeente doen ontbranden: een heilig vuur. De Heere heeft hem in Wemeldinge als panden van een rijke oogst, vele eerstelingen geschonken. Met het begin van zijn dienstwerk begonnen echter ook ds. Everdijks beproevingen, waarvan deze Godvruchtige dienaar des Woords stellig niet verschoond bleef. Eerst was zijn huis in brand gestoken, en toen verloor hij na niet meer dan negen maanden gehuwd te zijn, zijn echtgenote.

Een man met zoveel gaven, als waarmee de Heere de jonge Eversdijk had toegerust, kon in die Zeeuwse hoek niet lang verborgen blijven. Hij was nog geen vol jaar op zijn eerste standplaats werkzaam, of Eversdijk werd door de kerk van Zaltbommel beroepen. De beroepene schijnt wel genegen te zijn geweest. Zaltbommels roeping op te volgen, maar bepaalde voorschriften verhinderden hem, om reeds binnen het jaar zijn eerste gemeente te verlaten. Men heeft van Zaltbommel uit nog pogingen gedaan, deze hindernissen uit de weg te ruimen. Dat lukte echter niet. Wilhelmus Eversdijk moest zijn werk in zijn eerste gemeente nog enige tijd voortzetten. Toch niet zo heel lang meer.

De kerk van Oostzaan bracht in 1683 een beroep op hem uit, en ds. Eversdijk vond geen vrijmoedigheid, dat af te slaan. Hij vertrok naar Oostzaan, na vooraf hertrouwd te zijn met Geertruida Spoor, die hem drie kinderen schonk, die echter alle drie tot grote droefheid van de ouders in hun prille jeugd overleden.

De toeloop was des zondags in Oostzaan groot. Schuiten vol mensen staken uit Amsterdam naar Oostzaan over , om de jonge Eversdijk te horen, en keerden vol dank over de genoten zegen weer naar hun woonplaats terug.

Maar ook Oostzaan heeft hem niet lang kunnen houden. In het jaar 1684 beklom hij van rustdag tot rustdag als dienaar des Woords de kansel in zijn nieuwe gemeente, 's Hertogenbosch, toen een dorp bij de stad Heusden. Hij was er graag. Toen echter Rotterdams Kerk hem beriep en ds. Eversdijk meende die roeping te moeten opvolgen, en het uur van scheiden kwam, viel het uiteen gaan zwaar. Men kon het beter een van elkaar gescheurd worden noemen, dan een vriendelijk van elkaar gaan. ds. Eversdijk had nu, om het zo eens uit te drukken, zijn bestemming bereikt. Rotterdam zou zijn blijvende woonplaats zijn, waar hij rustig al zijn krachten en talenten ontplooiën kon. Men liet er hem echter niet met rust.

Na van een ernstige ziekte hersteld te zijn, zocht eerst in 1695 de kerk van 's Gravenhage en twee jaar later de leraarlievende gemeente van Utrecht ds. Eversdijk aan zich te verbinden. Van een tweede ziekte genezen, verbond hij zich als het ware weer opnieuw met deze woorden aan Rotterdams kerk: 'beide, Grieken en barbaren, beide, wijzen en onwijzen, ben ik een schuldenaar geworden'.

Tegelijkertijd sprak hij uit, dat het zijn wens was, indien het God behaagde, in Rotterdam te blijven doorwerken en ook eenmaal daar te mogen sterven. Toch bleven hem in zijn geliefde woonplaats Rotterdam de tegenheden van dit leven niet bespaard.

In 1710 verloor hij daar zijn tweede vrouw. God gaf hem echter in Maria de Raat een derde vrouw, die hem overleefd heeft, en op een christelijke wijze het verlies van haar man betreurde.

Wij willen nog iets over *de hoedanigheid van Eversdijks trouwe arbeid zeggen*.

Niet het minst in Rotterdam heeft hij zich als een uitnemend dienaar doen kennen. Hij was met buitengewone gaven begiftigd, maar hij deed niet - als zovelen, doen, die ook grote talenten ontvingen, doch die zorgvuldig voor het oog van anderen verbergen -: Eversdijk heeft zijn talenten op de geestelijke bank geplaatst, om er de hoogst mogelijke rente van te trekken, en zijn God toe te brengen. Eversdijk had alles mee.

Van hem wordt gezegd, dat hij bij de verborgen schat zijns harten, bij een groot verstand met een vast geheugen en bij een gezond lichaam ook een recht eerwaardige gestalte bezat; op de kansel als met het aangezicht van een engel stond, maar met zijn zware, heldere stem tot beroering der goddelozen wist te donderen, om even later als een zoon der vertroosting op een lieflijke wijze de kleinen op te beuren. Zijn gebaren waren op de kansel nooit gemaakt, maar altijd natuurlijk; helder en duidelijk was zijn wijze van preken, schoon waren zijn gebedsgaven. Zijn openbare gebeden in de samenkomsten der gemeente waren als een geestelijke wierook, en welriekende geur, door hemels vuur in zijn hart ontstoken.

Hoe werd hij bij ogenblikken diep in Gods volmaakheden ingeleid, en drong hij tot in het binnenste heiligdom door. Hoe levendig wist hij de Heere de geestelijke noden van het volk voor te stellen, en welke kostelijke pleitgronden wist hij voor God aan te voeren, de hemel met geweld in te nemen, zodat allen, die het hoorden, in hun hart 'amen'- zeiden.

Dat ds. Eversdijk ook toen hij al lang predikant was, met ijver zijn studie voortzette, getuigt hij in de Voorrede van de boeken, die hij schreef. De lofnaam van Vorst Messias heeft hij daarin, als evenzoveel heerlijke stralen, in een vergrootglas samengetrokken. Zijn boeken werden door andere schrijvers aangehaald. Eversdijk onderwees dus de schare met woord en pen, zowel in het openbaar als bij de huizen. Overal waar hij kon, sprak hij anderen van de 'weg der zaligheden', van des christens roeping, en ook gaarne van de heerlijkheid des hemels. Hij voelde zich gedrongen aan te spreken.

In elk gezelschap was hij als een ster, altijd zonder rust, nimmer zonder licht. Van zot geklap en gekkernij had hij een hartgrondige afkeer. Hij hield niet van pracht en overdaad. Eversdijk was altijd zichzelf gelijk, en was overal predikant.

Hij leefde in zijn leer, maar leerde ook met zijn leven. Wat eens van de kerkvader Basilius gezegd werd, dat zijn stem als een donder klonk, en hij met zijn leven als een bliksem straalde, kan ook terecht van ds. Eversdijk worden getuigd. Zijn kennissen zeiden van hem, dat hij zich altijd erg nederig gedroeg, doch Gods genade nooit hoog genoeg kon verheffen. Hij achtte zichzelf als niets, doch vond in Jezus alles. Hij oefende zich in zelfverloochening, en zocht op de weg der heiligmaking steeds verder te komen en ook anderen hoger op te leiden.

Wanneer men dit alles leest, zou men haast willen vragen: was dominee dan welhaast een heilige in dit nog zo zondige leven? Dus een uitzondering? Een man met een hart, dat enkel hemels voelde?

Men zou dat denken, als we van alle kant zulke schone getuigenissen van hem horen. Maar ds. Eversdijk had aan zijn leven ook een binnenkant, en die binnenkant was niet mooi. Over de onreinheid van zijn ziel droeg hij leed voor God. En hij trachtte zich

daarvoor niet te verontschuldigen door te zeggen: de runderen die de ark trokken, struikelden ook, en God heeft oudtijds zelfs tot hogepriesters gesteld mensen, die zwakheden hadden. Nee, Eversdijk schaamde zich niet, zijn zondige zwakheid te erkennen. Hoe gering hij over zichzelf dacht, blijkt voldoende uit de keus van zijn intree- tekst, waardoor hij in navolging van de apostel, zich zelf aan de gemeente voorstelde als de allerminste der heiligen, die het uit genade gegeven was, om onder hen door het Evangelie te verkondigen de onnaspeurlijke rijkdom van Christus (Ef. 3, 8).

En geeft de Heere naar Zijn belofte den nederigen genade, ook deze genade, zo rijkelijk aan deze dienaar des Woords, geschonken, is niet ijdel, dat is: niet zonder vrucht en inhoud geweest. Want Eversdijk arbeidde niet alleen overvloediger dan vele anderen voor zijn Koning, maar zag ook de gemeente ongemeen onder die arbeid bloeien. Die vrucht volgde op zijn toewijding, doch vloeide er niet uit voort. Die schone vrucht, dat zeer velen in Rotterdams gemeente als levende, leesbare brieven van Christus door anderen gelezen konden worden, was genade van God en was nooit vrucht van Eversdijks uitnemende arbeid, docht heeft er wel mee in nauw verband gestaan.

Wat zijn laatste levenstijd betreft: hoe meer Eversdijks stervensure naderde, hoe ijveriger hij werkte. Hoe dichter hij de kroon zag wenken, des te ijveriger jaagde hij ernaar die te grijpen. Hoe dieper de steen valt, des te vlugger valt ze. Zo ging het Eversdijk.

Dat wordt echter niet altijd bij alle dienstknechten in 's Heeren wijngaard gezien. Als de avondschemering komt, verlangen sommigen, die nog veel konden doen, naar een algehele rust. Toen men Eversdijk, met het oog op zijn gezondheid, ried om emeritaat te nemen, weigerde hij. Hij wilde liefst midden in zijn werk sterven. Dikwijls was men onder zijn prediking bevreesd, dat het de laatste maal zou zijn. Maar hij hield vol. Zijn laatste leerrede sprak hij uit op Hemelvaartsdag. Hij wist niet dat die preek zijn zwanenzang zou worden.. Op aangrijpende wijze moet hij in die laatste preek geschilderd hebben, hoe heerlijk het zijn zal, met Christus in de hemel gezet te zijn (Ef, 2.6).

En toen kwam vlug het einde. Een ernstige ziekte (waarschijnlijk longontsteking) overviel hem. Al gauw werd het ergste gevreesd. En toch vreesde hij zelf niet. Hij verlangde naar zijn ontbinding. Hij sprak tot zijn collega, ds. D. van Henghel: "Collega, ik ga nu sterven, mijn werk is afgelopen, ik heb mijn genadestaat van rondom bezien en mijn roeping en verkiezing, langs die eenvoudige geloofsweg, kunnen vastmaken. Ik heb met veel zwakheid mijn ambtswerk volbracht, doch in mijn dienst ben ik oprecht geweest, als voor Gods aangezicht. Ik wens u nog veel zegen op uw werk toe."

Men ried hem nadrukkelijk aan, niet langer te spreken. Het zou de koorts opwekken. Ook andere collega's bemoedigde hij, en wekte hen op tot getrouwheid. Want hij zag zware tijden over Gods kerk komen. In het verdere verloop van zijn ziekte was hij veel in zichzelf gekeerd. Maar als hij sprak, zei hij dikwijls: *o, in het land van Im-manuël, daar zal de rust zijn.*

Tot een vriendin die haar dominee op zijn sterfbed bezocht, sprak hij: Ik heb u en al mijn kinderen aan de grote Herder der schapen overgegeven; groet ze van mij, en zeg hun, dat ze zich dicht bij de Heere Jezus moeten houden. Och, wat is Hij zoet en vol! Houdt allen Hem tot een voorbeeld om na te volgen. Houdt toch vrede onderling. Ik raad u aan, om dagelijks het verbond met uw God te vernieuwen tot heiligmaking.

Laat niet om een klein geschil de vrede verstoord worden.

Het waren gulden woorden uit de mond van een stervende dienstknecht Gods. De volgende dag was het de rustdag, waarop in de gemeente het Heilig Avondmaal zou gevierd worden. *Ik heb ook Avondmaal met Jezus gehouden, sprak hij, toen de kerkdienst afgelopen was. Och, wat een volheid van genade is er bij Hem! Wat zal het zijn, om straks met Hem in de hemel aan te zitten, aan de bruiloft des Lams!*

Drie dagen voor zijn sterven zei hij tot een collega, die bij hem kwam: 0, ik verlang zo naar de rust en heb nog maar één begeerte, dat mijn Bonds-God mij als met een vurige wagen een haastige overgang geeft. En die bede is vervuld. Ds. Eversdijk is heel zacht gestorven. 51 jaar oud.

Vrijdags erna is zijn zielloos lichaam in de Laurens -(of: Grote-)Kerk tot de dag der opstanding te ruste gelegd: 11 juli 1729.

De lijkpredicatie werd gehouden door ds. **Daniël van Henghel**, uit Daniel 12, vers 3, "De leraars nu zullen blinken als de glans des uitspansels, en die er velen rechtvaardigen gelijk als de sterren, altoos en eeuwiglijk."

8. Het leven en de arbeid van de voortreffelijke hoogleraar JOHANNES a MARCK (1656-1736),

Wij hebben in voorafgaande schetsen met enkele, vlugge pennestreken het leven getekend van mannen, die door God begiftigd waren met buitengewone kennis der Heilige Schrift, met de gave van grote welsprekendheid in de dingen, die het koninkrijk Gods aangaan, en wier namen nu nog in hun geschriften voortleven.

We gaan nu een Godgeleerde bespreken, die daarin de voorgenoemden heeft overtroffen. We gaan u iets meedelen over een jongeman die tot op hoge leeftijd groen en fris is gebleven, van wie professor Witsius gezegd heeft: "Als men de levenden niet moest ontzien, zou ik wel iemand kunnen noemen, die niet alleen in dezelfde ouderdom als Baliël, en zelfs 'jonger, te weten op zijn 19e jaar tot doctor in de filosofie en in de theologie is gepromoveerd, en kort daarna op zijn 21ste jaar tot de theologische kathedra van een beroemde academie verheven, de professorale waardigheid zozeer heeft opgehouden, dat hij door voorzichtigheid en statigheid niet slechts de jongelingen voorging, maar zelfs door vaardigheid en kloekheid van verstand, vastheid en scherpzinnigheid van oordeel en encyclopaedische kennis zowel van vele talen, als van zaken, de ouden en die in onze kunst zijn grijs geworden evenaarde, kortom een ieder tot verwondering strekt"

Zulk een jongeman, die tot over de 70 jaar onafgebroken heeft gewerkt, is het waard, dat ook nu nog zijn beeld en arbeid ons eens wordt voorgehouden.

Johannes à Marck's geboorteplaats was Sneek.

Hij is dus uit een provincie afkomstig, die aan ons land meer grote mannen schonk. Zijn vader, Hoewel ook theoloog, heeft zich in zijn woonplaats als rector der Latijnse school geheel aan taalstudie gewijd. Zijn moeder heette Margarita Cloppenburg, 'een parel in naam en daad' genoemd; zij stamde uit een geleerde familie.

Hun zoontje Johannes is geboren 10 januari 1656, en de volgende dag gedoopt door Hermannus l'Espi'ere, toenmaals predikant te Sneek.

Het was in dat jaar in Nederland en in een groot deel van Europa een droevige tijd. De pest heerste overal, en rukte ouderen en jongeren, onder wie ook de moeder van de kleine Johannes, uit dit leven weg. Nergens was een voedster te vinden, aan wie de zuigeling kon worden toevertrouwd. Maar het kind was veilig onder de beschermende hand van een alles voorziend God, Die het knaapje tot iets groots had voorbestemd.

Het moederloze jongske werd ten huize van grootmoeder Elisabeth Bessels opgevoed, waar Johannes tot aan haar dood is gebleven, en is daarna weer thuis gehaald, waar met behulp van zijn andere grootmoeder in Sneek, de uiterste zorg aan de opvoeding van het jongetje werd besteed.

Toen Johannes 5 jaar oud was, kon hij al goed lezen en ook vrij goed schrijven. Tot zijn grote vreugde zag de vader de jongen al heel spoedig in de kennis van het Latijn en Grieks snel vorderingen maken. Hij zou bijzonder vroeg in staat zijn, het onderwijs aan de Academie te volgen. Maar wat gebeurt? Zijn vader stierf op 10 september 1667, en het knaapje was op 11-jarige leeftijd wees. Dat sterven van zijn vader onderbrak voor korte tijd de studie van de jongen. Maar niet lang. Bij de nieuwe rector maakte de jonge Johannes zulke vorderingen, dat hij al op zijn 14e jaar aan de Franeker Hogeschool als student kon worden ingeschreven. Twee moeilijkheden troffen hem hier al spoedig.

De eerste was de oorlog van Engeland, Frankrijk en de bisdommen Minster en Keulen, waardoor het land de ondergang nabij kwam. In plaats van boeken werden de

wapenen te voorschijn gehaald. De tweede tegenslag voor de jonge student was, dat de hoogleraren Schotanus en Steinbergen overleden. Gelukkig bleef de hoogleraar Arnoldus nog over. Onder deze hoogleraar begon Johannes a Marck zijn theologische studiën. Het voldeed hem echter in Franeker niet in alle opzichten. Hij wilde zijn gezichtskring verruimen, en het liefst zijn studie aan een andere universiteit voortzetten. Groningen trok hem wel aan, vooral om de colleges van de geleerde **Alting** in het Hebreeuws, doch Leiden nog sterker, omdat in Leiden de beroemde Christoforus Wittich doceerde.

A Marck ging dus naar Leiden, en werd bij de rector-magnificus Frederik Spanheim als student ingeschreven. Hier gevoelde hij zich goed op zijn plaats. Hij ontmoette in Leiden vrienden, en vond er bekwame leermeesters, zoals Trigland, Hulsius, van Wezel, de Moor en Zevenhoven. Student a. Marck volgde de lessen van professor Wittich over het Verbond, van Coccejus over de Psalmen, en die van Heidanus en van Vechtman, en de disputen van Hulsius. Het sterkst trokken hem de colleges van de hoogleraar Spanheim aan. Bij Trigland oefende hij in de vakanties Engels en ging Duits leren.

Aan de voeten van de Leidse Gamaliëls onderwezen, gaf hij dagelijks bewijzen van zulk een groot verstand en van zo'n zeldzame geleerdheid, als in geen jaren aan de Leidse universiteit bij een student was aangetroffen. A Marck voelde zich echter al na 2 jaar genoodzaakt zijn academische studie af te breken. De kerk van Midlum had namelijk een beroep op hem uitgebracht.

Een zekere Johannes van Goslinga, een man uit de Friese adelstand - die de jonge a Marck niet anders dan van naam kende, doch ook van zijn grote roem had horen spreken - schijnt hierin de hand te hebben gehad. A Marck was nog niet eens praeparatoir geëxamineerd. Met de mooiste getuigschriften van Spanheim, Wittich, Knibbe en anderen voorzien, vertrok hij naar Friesland, werd 13 april 1675 tot het predikambt toegelaten, wettig beroepen, en is 9 mei van datzelfde jaar door professor Witsius te Midlum bevestigd. Hij heeft er echter niet langer dan anderhalf jaar, dus wel kort maar zeer trouw, gearbeid. Het volk hing hem aan. De toeloop zelfs uit Franeker en Harlingen, was groot. De nog zeer jeugdige dominee heeft in Midlum veel moeten preken. De gemeente in Midlum was dat van haar predikanten gewoon.

Zulk een groot licht, als deze a Marck is geweest, kon niet lang binnen de enge wanden van een kleine Friese gemeente besloten blijven. Reeds zijn classicaal examen had hem bekendheid gegeven. Elk sprak met lof van de jongeman. Zijn vrienden rieden hem aan, in de filosofie en theologie te gaan promoveren. Dat deed hij dan ook. Voordat hij de leeftijd van 20 jaar bereikt had, promoveerde á Marck op 21 en 22 juni 1675 in de filosofie, en op 24 en 25 juni in de Godgeleerdheid. Op 28 juni werd hij door zijn oom, prof. Wubbema, tot doctor in de filosofie, en de andere dag, door Arnoldus tot doctor in de theologie verklaard.

Deze ongehoorde zaak heeft de Gedeputeerde Staten van Friesland doen besluiten, de ijver en geleerdheid van deze jonge doctor te honoreren met een gift van f. 500, --. Reeds spoedig werd overwogen, de jonge geleerde tot het professoraat te roepen.

Na een tussenpoos van slechts één jaar, dus toen ds. Marck in zijn 21ste jaar was - zo - snel ging hier alles in zijn werk - , werd hij op aandringen van Albertina, Princes van Nassau, en van de Hoogmogende Heren Gedeputeerde Staten en van de Curatoren (overeenkomstig de besluiten der Friese Staten) benoemd om aan Franekers Hogeschool, die in het land beroemd was geworden door mannen als Lydius, Lubbertus, Maccovius, Amesius, Schotanus, Bogerman, Cloppenburg, Valkenier én anderen...., om naast Arnoldus en Witsius de jongelingschap in de Gereformeerde

Godgeleerdheid te onderwijzen.

Na van zijn gemeente afscheid genomen te hebben - zij zag haar jonge leraar met smart uit haar midden vertrekken! -, werd Johannes á Marck, een ruim 20-jarige hoogleraar, op 15 september in Franeker, in tegenwoordigheid van de voornaamste Friese groten, als professor gehuldigd.

A Marck hield zijn inaugurele oratie over het onderwerp: "De vernedering der theologische kennis", later in druk verschenen.

De jongeman van 20 jaar zag nu als leerlingen aan zijn voeten: sommigen, naast wie hij eens op de schoolbanken had gezeten, maar die hem nu met grote bewondering eerden als de jonge hoogleraar, die met vlugheid, onvermoeidheid en welsprekenheid stromen van wetenschap uitstortte en zich op allerlei manier beijverde de vooruitgang van hun studie te bevorderen. A Marck behandelde voor hen de didactische theologie volgens het systeem van Maresius. Hij behandelde ook nu en dan de rooms-katholieke en Arminiaanse geschilpunten: soms ook de consciëntiegevallen van Amesius, de Brief van Paulus aan de Romeinen en die aan de Galaten.

Ook de kerkgeschiedenis vergat hij niet.

Geen ziekte of koorts, waarmee hij ook zelf nogal eens geplaagd werd, verdoofden in hem de lust tot studie en onderwijs.

Tot driemaal toe heeft men geprobeerd, de jonge hoogleraar aan de universiteit van Groningen te verbinden. Tweemaal sloeg hij dit af. In 1682 werd á Marck benoemd door de regenten tot eerste hoogleraar in de theologie, en tot academisch prediker op een jaarwedde van f. 1800, -- en vrij wonen. Die derde benoeming kwam geheel onverwachts. Franeker deed alle moeite om zijn hoogleraar te houden. Men beloofde hem de wedde van Groningen. Men wilde hem nog meer eretitels verlenen, men beloofde naast hem ook een hoogleraar in de wijsbegeerte tot verlichting van zijn werk, te zullen benoemen. Maar toen de Friese Overheden in gebreke bleven om deze laatste belofte na te komen, en uit Groningen sterke aandrang op á Marck werd uitgeoefend, nam hij de benoeming aan.

Op 1 juni 1682 verliet hij de academie van Franeker, en nam kort daarop aan de Hogeschool van Groningen de plaats in van Prof. Maccovius, terwijl á Marck als academisch prediker Jacobus Alting opvolgde. Professor á Marck heeft voor zijn inaugurele rede tot onderwerp gekozen: 'Het beslissen/beslechten/der kerktwisten'.

Hij opende in juni zijn colleges in tegenwoordigheid van alle hoogleraren. Bij zijn komst in Groningen trof hij die bekende Hogeschool, waar Gomarus, Alting, Maresius en Widmar gedoceed hebben, en een menigte studenten het onderwijs hebben bezocht, 'woest en ledig' aan. Daarin kwam nu snel verandering. Spoedig waren er 80 jongemannen, die door hem werden onderwezen in de dogmatische leerstukken, in de kennis der Schrift, in de homiletiek (=predikkunde), enz. Toen á Marck nauwelijks een jaar in Groningen werkzaam was, breidde zijn arbeid aldaar niet weinig uit.

Hem werd nl. opgedragen, ook in de kerkgeschiedenis lessen te geven, welke nieuwe leerstoel hij betrad met een oratie(=rede) over: 'De overeenkomst van de oude en hedendaagse dwalingen der pausgezinden'.

Van lieverlee verschenen nu telkens van zijn hand geschriften, zoals 'jeugdige oefeningen', een exegetische verklaring van Jesaja 53, een 'Kort begrip der theologie', een werkje, dat herhaaldelijk is herdrukt en dikwijls is gebruikt. Voorts een verklaring van de Openbaring van Johannes.

In de prettige stad Groningen werd zijn rustige arbeid verstoord door ontstane twisten,

die zelfs á Marck niet wist bij te leggen. De Staten van Groningen en Ommelanden hadden nl. prof. á. Marck tot eerste theologische hoogleraar aangesteld, en dit werd hoogst kwalijk genomen door zijn ambtgenoot Johannes Braun (een Coccejaan), die daarom alle omgang met zijn collega verbrak. Dit kan echter van die professor niet erg verstandig heten. A. Marck had immers niet om die eer gevraagd; neen, de Staten hadden hem die eer waardig gekeurd. Het verwijt kon dus alleen de Staten van Groningen treffen.

De verwijdering bleef voortduren, hoezeer a. Marck ook geprobeerd heeft, de onderlinge broederlijke liefde te herstellen. Dit is hem echter niet gelukt.

Aan deze onaangename verhouding kwam echter een eind. Want na een arbeidsperiode van bijna 8 jaar aan de Groninger universiteit, werd á. Marck in de vacature Stephanus Monachus, tot hoogleraar benoemd aan de academie van Leiden. Met een redevoering over: "De schuldige eerbied voor de Heilige Schrift", deed á. Marck zijn intrede aan de Leidse universiteit op 5 december 1689. Hier trof hij de grote Spanheim, eens zijn leermeester, aan.

Ook zijn geliefde vriend Trigland, die hem de halve predikdienst afstond. Na de dood van Spanheim werd á. Marck in diens plaats benoemd tot hoogleraar in de kerkgeschiedenis. Deze arbeid aanvaardde hij met een rede over: "De wonderen van het voortgeplante Christendom".

Aan de Leidse Hogeschool heeft á. Marck het overige van zijn lange leven: niet minder dan 41 jaar, doorgebracht. Zijn werk is daar lang, zeer lang in dankbare herinnering gebleven. Tot in de grijze ouderdom heeft á. Marck al zijn academische arbeid kunnen verrichten, en heeft nooit de rust gezocht, die hem op zijn hoge leeftijd gegund was.

Prof. a. Marck is één der grootste sterren aan de wetenschappelijke hemel der Leidse universiteit geweest. Ook hebben de drukpersen onder de arbeid van deze ijverige geleerde gezwoegd. We noemden al enkele geschriften, die in Franeker en Groningen van zijn hand verschenen, en het zou niet wel mogelijk zijn, alles weer te geven, dat door zijn vruchtbare pen in Leiden is voortgebracht.

Van de door hem behandelde onderwerpen noemen we er enkele.

Het zijn de V boeken van Mozes, het Hooglied van Salomo, de Twaalf Kleine Profeten, de Profetische Psalmen van David. Ook heeft hij gehele hoofdstukken uit de overige profetieën, uit de Evangeliën, de Brieven en merkwaardige plaatsen in de Schrift verklaard; en heeft dit zo gedaan, dat geen te grote beknoptheid onvolledigheid, en geen te grote uitbreiding verveling veroorzaakt. Haast alles wat men zocht, vond men in á. Marcks geschriften. Na al zijn aantekeningen bij zijn uiteenzetting gelezen te hebben, getiteld: "Ophelderende geschiedenis der verhoging van Christus", vinden wij een lijst van zijn geschriften, tot het 28ste jaar van die (18e) eeuw verschenen; waarbij nog komt het boek in het jaar 1730, in het Latijn geschreven, over: ***"De verwachting der toekomstige glorie van Jezus Christus, uit de profetische Godsspraken, tot bevestiging van het Christelijk geloof en van de ternedervelling van de tegengestelde ongodsdienstigheid"***.

In dit geschrift heeft de oude hoogleraar - die nu de hemel zeer nabij, en door het geloof van zijn zaligheid verzekerd was - in een levend geloof en met een vurig verlangen zich vermaakt in de hemelse glorie, die door God voor hem en voor alle heiligen in Christus was weggelegd.

Van zijn bediening des Woords kunnen wij het volgende zeggen.

Zeer ijverig heeft de geleerde professor a. Marck, met grote eenvoud, de predikdienst te Leiden waargenomen, en zijn leerzame stichtelijke sermoenen altijd in beschaafde

taal met aangename stem uitgesproken. Zijn prediking is ook daar lang in dankbare herinnering gebleven.

Uit een hart, dat ontstoken was door de Heilige Geest, stortte hij steeds met vuur en kracht het gebed der gemeente uit voor het aangezicht des Heeren.

Zijn adviezen in de kerkenraad en ter classicale vergadering waren van grote waarde en werden van hoge betekenis geacht. Voeg hierbij zijn Godvruchtige en voorbeeldige levenswandel, en ge hebt het beeld van een man voor u, die wat anders is geweest, dan een sierlijk ornament. Professor á Marck is een pilaar geweest een man, die een rijke gave Gods mag heten aan 's Heeren strijdende, dikwijls zinkende en steeds weer herlevende Kerk geschonken.

Hebben wij tot nu toe een klein overzicht van Johannes a Marcks leven en van zijn optreden in het openbaar gegeven, we willen nu onze blik verengen, en zijn leven binnen nauwer grenzen bezien. Wij gaan hem eens in zijn huis opzoeken, en zien eens zijn op- en neergaan in zijn huiselijk leven.

In het begin 1677 is a Marcks grootmoeder gestorven, oud en der dagen zat. Dat sterven vooral is oorzaak geweest, dat a Mark aan het stichten van een eigen gezin ging denken. Hij koos tot levensgezellin Helena Bijkholt, de dochter van Johannes Bijkholt, een rechtsgeleerde die vroeg gestorven is. Helena was in Friesland gaan wonen, toen haar moeder ging hertrouwen met Henderik van Schooten van Sterrenga, zoon van een Leids advocaat.

A Marcks huwelijk werd op 23 september 1677 in de kerk van Franeker ingezegend door Prof. Trigland. Uit dit huwelijk zijn zes kinderen geboren. Bij de geboorte van het zevende kind verloor de moeder, 30 mei 1686, het leven.

Toen de dagen van grote rouw voorbij waren en ook voor zijn gezin het leven zware eisen meebracht, vond prof. a Marck in Catharina Urzinus een tweede uitmuntende vrouw, van goede familie. Uit dit tweede huwelijk zijn niet minder dan negen kinderen voortgekomen, van wie er echter niet één oud werd, en vijf reeds in de wieg stierven.

We keren even tot het jonge leven van prof. a Mark terug. We zagen reeds, dat het bekende spreekwoord: *vroeg rijp - vroeg rot*, niet altijd opgaat. A Marck was vroeg rijp. Hij was nog heel jong een krachtig en geleerd man, doch is dit tot in hoge ouderdom gebleven. De vroegrijpe vrucht is lang een gave vrucht gebleven. En vroegrijp is a Marck zeker geweest. Prof. Antonius Hulsius heeft van deze jonge geleerde gezegd, dat hij wonderlijk verrukt was, toen hij de jongeman zag, die bij de eerste oogopslag van een boek, de Hebreeuwse, Griekse, Chaldeeuwse en Syrische teksten - voor de vuist - vaardig in het Latijn wist over te zetten. Zulk een jongeling - bekent Hulsius - had hij nooit eerder ontmoet. Al wat die jongeman sprak, schreef of deed, ging zijn jaren ver te boven.

Prof. Trigland heeft onder a Marcks portret het volgende vers geplaatst, dat in het Hollands luidt:

*De kunst vertoont hier Marck naar 't uiterlijk gelaat,
doch zij verbergt 't geen het meest in hem te prijzen staat.
Zijn groot vernuft voor zich en and'ren fijn geslepen,
wordt van geen wereld haast, laat staan, in prent begrepen.*

Dus, op zijn twintigste jaar, werd van hem reeds gemeld en bij doorluchte hoogleraars bij gesteld.

Een teken dat Gods gunst geen acht slaat op de jaren. Geeft dit zijn lente, wat zal de oogst al vrucht vergaren!

Wat echter nog veel belangrijker is dan die grote mate kennis, is zijn waarachtig zedig, vredelievend, Godvruchtig, leven; en echt Godgeleerde als hij was, heeft a Marck altijd uit Gods Woord geleefd en gesproken. Nooit is hij een dienstknecht der mensen geweest. Hij had steeds behagen in de gulden vrijheid van profeteren, een vrijheid, die zich van alle slaafsheid afkeert, en evenzeer van alle verderfelijke toegeeflijkheid.

A Marck bewees, te durven verschillen van de uitleg van andere godgeleerden, en ook de naam van beroemde schrijvers weerhield er hem nooit van kritiek te oefenen op dingen, die hem in hun werken niet aanstonden. Hij achtte het steeds van het grootste belang, verschillende gevoelens te vergelijken om langs deze weg tot het rechte inzicht te komen. In twijfelachtige gevallen vermeerde hij een haastig en lichtvaardig besluit. Het licht der rede achtte hij een uitnemende gave van God, maar a Marck hield zijn eigen woord - zomin als de bezwaren, die hij tegen anderen had - voor hemelse orakels. Hij wantrouwde zozeer de gevoelens van zichzelf en die van anderen dat hij ze steeds aan de toets van Gods Woord onderwierp wel wetende dat de verdorven aard van de mens een enorme invloed op ons inzicht uitoefent.

De doctor in de wijsbegeerte toornde er met alle kracht tegen, als men de wijsbegeerte een uitlegster der Schrift noemde. Hij wist, dat de Schrift zichzelf verklaart. Als de filosofie Gods Woord gaat verklaren, worden de profetieën producten van de menselijke verbeelding; worden de wonderen werkingen der natuur, zo worden de verborgenheden des geloofs ontkend en wordt de zin der Schrift veracht. Als man des vredes heeft het hem steeds pijn gedaan, dat het rijk des vredes door inwendige beroerten verontrust werd. Gewetensdwang heeft hem altijd sterk tegengestaan.

A Marck had een afkeer van mensen, die een ladder oprichtten, waarlangs zij meenden de hemel te kunnen binnenklimmen, en zich in onverdraaglijke trots toe-eigenen, hetgeen alleen aan God toekomt. We bedoelen het noemen van allerlei kenmerken, waardoor die mensen wedergeborenen van niet-wedergeborenen wisten te onderscheiden. Hij stookte nooit twist, doch als men hem prikkelde, kon à Marck ook zijn eigen zaak met kracht verdedigen.

Zelf heeft hij geloofd en beleefd hetgeen hij anderen uit Gods Woord voorhield. Hij was een geleerde, zonder ijdele roem voor zichzelf te zoeken, en was ook zonder enige huichelarij een Godvruchtig man. Hij kende zijn zonden en zwakheden dieper dan hij de ongerechtigheid zag bij anderen, en beleed ze met ernstig leedwezen van zichzelf en van anderen voor God en voor de mensen.

Over Sions zonden droeg hij leed, maar anderzijds verheerlijkte hij God over het goede, dat Hij in haar gelegd had. Getuige daarvan zijn laatste boek, dat à Marck in het Nederlands heeft geschreven, over: "De ware gestalte der kerk benevens de rechte manier van het kerkbestuur". Dat boek lijkt wel op een testament, dat hij aan de kerk naliet en waarin zowel bliken als woorden voorkomen, die ons à Marks onwrikbaar geloof in Christus doen kennen, zijn tedere godsvrucht, zijn liefde voor de broederen, zijn voorzichtigheid, zijn nastreven van de vrede en van de goede orde in Christus' Kerk.

A Marcks geschriften, op vergevorderde leeftijd geschreven, bewijzen dat hij in zijn ouderdom groen en fris is gebleven. Zó doorwrocht zijn die geschreven, en tegelijk met zoveel jeugdig vuur en geestkracht, dat zelfs buitenlandse schrijvers daarvan melding hebben gemaakt.

Onze geleerde à. Mark heeft zijn leven naar de van oude gebruikelijke eenvoud ingericht. Zijn gezelschap werd door ieder gezocht, zonder ooit te trachten de mensen door allerlei attenties tot zich te trekken. Hij was behoorlijk lang. Uit zijn gezicht

sprak deftigheid. Hij was altijd vriendelijk en spraakzaam. Nooit was hij pronkerig in zijn kleding, maar hij was ook nooit slordig gekleed. Zijn gestel was tegen weer en wind gehard. Het scheen, alsof hij nog verschillende jaren zijn levensreis zou voortzetten.

Maar onverwachts kwam het einde. Op 18 januari nog te bed liggende, werd à Marck door een beroerte getroffen, die aanvankelijk enige tijd zijn tong het spreken zeer bemoeilijkte. Dit kwam echter nog weer tamelijk in orde. De beroerte herhaalde zich evenwel, en in weerwil van vele gebeden en ten spijt van alle aangewende hulpmiddelen, ontsliep de hoogleraar op de 30e van die maand in het jaar 1731, in zijn Heere en Heiland.

Zijn dokter, Willem Mijlius; gaf een vrij uitvoerig verslag van a Marcks ziekte en sterven. Onder andere zegt hij: hij heeft op zijn ziekbed tekenen van een gezonde geest gegeven, en door knikken, tasten, door een blij gelaat en enkele woorden getracht, uitdrukking te geven aan hetgeen er in zijn ziel omging. De beroerte was er oorzaak van, dat zijn arm - als men die optilde - slap op het bed neerviel, zonder dat hij in staat was, die te bewegen; de pols werd al sneller, alle eetlust verdween.

Op de 8ste dag openbaarde zich de witte spruw, die heel de mond en keelholte aantastte. Eindelijk verdween alle kracht. Geen geluid werd meer van hem gehoord, en op de 30ste dag van Louwmaand (januari) beëindigde de dood dit lange, vruchtbare leven; en de geleerde a Marck maakt nu in aanschouwing zijn Koning groot in Zijn schoonheid, van Wie hij zijn leerlingen en de gemeente zoveel heerlijks heeft geleerd. De strijdende kerk verloor een belangrijk getuige van Gods recht en genade, doch de triomferende had een dankbare juicher erbij.

**9. Een herder in Israël, of
Het leven en sterven van
FREDERIK VAN HOUTEN
dienaar des Woords te Middelburg.
Geboren 11 januari 1662 te Hoorn - overleden 2 april 1711 te Middelburg.**

Beschreven door ds. Petrus IMMENS.

Inleiding.

De persoon van Frederik van Houten is bij alle Godvruchtigen van zijn tijd, door geheel Nederland, om zijn tere godsvrucht, geestelijk verstand en heilige wandel vermaard en bemind geweest. Ook thans is zijn naam nog geacht en geëerd, en is zijn nagedachtenis tot zegen bij al degenen die hem uit zijn nagelaten predicates en geschriften kennen. Onder droevige omstandigheden aanschouwde hij de 11e januari 1662 te Hoorn het levenslicht. Zijn vader stierf enige maanden voor zijn geboorte, zodat zijn godvrezende moeder met een gezin van acht kinderen achterbleef. Het leven van Frederik van Houten laat zich in zijn beschrijving gemakkelijk in twee gelijke helften verdelen, nl. vijftientig jaar voor en evenzo veel tijd na zijn bekering die plaats greep, toen hij 25 jaar oud geworden was. Toen Frederik van Houten twee jaar was geworden, sloeg de alvernielende pestziekte van Amsterdam ook over naar Hoorn, en - in zijns moeders huis gekomen - rukte deze vreselijke ziekte in enkele uren twee van zijn zusters en één broer weg. Ze greep ook de jeugdige Frederik aan, en wel in zulk een felheid dat hij de zogenaamde blut-peper en koolpest tegelijk had en daarom reeds onder de doden gerekend werd. Echter herstelde de Heere hem op wonderlijke wijze, wat hij in het bijzonder vermeld heeft in het volgende Loflied, door hemzelf opgesteld en waarin hij tot zichzelf spreekt:

*Hij is het, Die door wonderen u bewaarde
van dat uw moeder u in droefheid baarde,
Hij is het, Die u op Zijn armen droeg
en in Zijn gunst zo teder gadesloeg;
opdat de pest u niet naar d'afgrond rukte
daar haar geweld u zo vervaarlijk drukte,
en binnen weinig' uren, door de dood,
drie spruiten in uw huis voorgoed de ogen sloot.*

Ouder geworden, werd hij te Hoorn op de Latijnse school geplaatst, omdat zijn Godvruchtige moeder de bedoeling had, hem tot de heilige Dienst te wijden. Op zijn 16e jaar verloor hij zijn moeder. Want het behaagde de Heere, haar niet te laten leven totdat hij bekeerd werd, Hoewel zij daartoe de hemel vaak met haar gebeden bestormd had. Hierop werd hij naar de academie te Utrecht gezonden, tot voortzetting van de reeds begonnen theologische studie. Naar aanleiding van zekere gebeurtenis veranderde hij van gedachten. en begaf hij zich naar Leiden, om in de medicijnen te gaan studeren. Daar promoveerde hij later tot doctor.

Wat zijn leven tot die tijd kenmerkte, was - mag men wel zeggen - uitwendige beschaving. Hij had echter de hoogste top der wereld gediend, en op de manier der studenten geleefd, door met hen om te gaan en niet dan de wereld te vertonen. Toch had hij van nature een gemakkelijk humeur, en bij allen, met wie hij omging, wist hij zich bijzonder aangenaam en geliefd te maken. En al was hij, naar zijn eigen woorden, niet anders dan werelds, paste hij toch behoorlijk op en gedroeg hij zich zo, dat hij

onder zijn medestudenten nog voor de beste gehouden werd. En door weerhoudende genade heeft hij zich aan geen buitensporigheden schuldig gemaakt, die later een vlek hadden kunnen leggen op zijn persoon. Wel vertelde hij later, welke gevaren hij ondervond van de kant van hen, die hun verkeerde gedachten in de daad omzetten. Maar hij werd van schuldige medeplichtigheid weerhouden door zijn waakzaam geweten, dat hij nog bezat en dat nooit naliet hem te waarschuwen, dank zij de indrukken, die hij van zijn Godvruchtige moeder meekreeg. En daaruit kunnen we opmaken, dat wij maar het zaad in de akker van het hart onzer kinderen - hoe jong ook - hebben te werpen, en aan God de wasdom moeten overlaten.

Toch hield hij een afkeer en tegenzin tegen de Godvruchtigen; hun naam kwam hem hatelijk voor, met name van die leraars, die zich met ernst en kracht op de Godsvrucht toeleegden. Hij veroordeelde hun streven als femelarij en koppige gemaaktheid en hield daarentegen, zoals de wereld het noemt, van 'geleerde koppen'. Totdat hij, eenmaal bekeerd, zich direct met de eerstgenoemde vereenzelvigde. Voordat de Heere God hem krachtig bewerkte, kreeg hij opnieuw lust, om de waarheid te onderzoeken. Hij wenste alle godsdiensten te laten, voor wat ze waren, en uit Gods Woord de beste te kiezen. Al gauw leek hem dit alles een dwaasheid. Zo leverde hij het bewijs van eigen verwaandheid en diepe onkunde vanwege 's mensen dwaalzucht. Ja, de Heere God had hem ook een goed ontwikkeld verstand geschonken, en hem een edele geest verleend, die door veel lezen en door met schrandere mensen te verkeren, grote helderheid bezat. Daardoor scheen hij in staat om in de wereld een groot man te kunnen worden.

Maar de Heere had wat beters met hem voor.

Toen hij 25 jaar oud was, werd hij overtuigd. Dat gebeurde bij hem niet, zoals wel bij anderen, heel plotseling. Door een innerlijke drijving werd zijn uitwendige leven op een, in het oog vallende, wijze dermate verbeterd, dat hij aan anderen, ja zelfs aan Godvruchtigen, als bekeerd voorkwam.

Naar zijn persoonlijk oordeel was die verandering in zijn leven alleen maar het gevolg van algemene overtuigingen, die zijn gemoed wel enigermate voldeden, en hem tot lezen en zingen - waartoe hij een natuurlijke aanleg bezat - opwekten, maar daarom nog geen bekering. Naar zijn mening was zijn hart van binnen nog teveel bezet en met zoveel vooroordeel belemmerd en met valse zandgronden versterkt, dat hij één en ander voor geen bekering kon houden".

Totdat de Heere sterker doorwerkte, zoals hij in een brief in deze woorden zegt: "Als de tijd des zondaars is de tijd der minne, dan wordt alle instrument verbroken, en hij die duisternis was, licht in de Heere".

Toen werd de Heere hem te sterk, óók onder andere middelen, en wel door de dienst van ds. Johan d' Outrein, toentertijd predikant te Oostzaan, niet ver van Purmerend, waar Frederik van Houten destijds verbleef. Hierbij ging hij, geheel losgemaakt, in het dadelijk verbond met God over, en verklaarde hij zich openlijk voor de Heere en Diens zaak.

Christus werd de zijne, en hij werd van Christus, zoals dezelfde brief, door hem geschreven, ons zijn innerlijke gestalte en het in hem ontstoken vuur ontdekt.

De brief vindt men als no. 7 in het boekje getiteld, 'Het beste werk der Christenen', een boekje, dat overwaard is om gelezen te worden.

Toen werd in hem een wonderlijke lust ontstoken om Gods volk te kennen, en met de besten, ijverigste, tederste, en meest gevorderden in het geestelijke leven te verkeren en hun handel en wandel te onderzoeken. Dit deed hem niet alleen door Nederland rondreizen, maar zelfs tot aan de grenzen van Duitsland: Kleef, Emmerich, Rees,

Schenken-Schans enz., om zo persoonlijk door de ijver en godsvrucht van 's Heeren kinderen tot ijver opgewekt te worden. Aan deze tijd dacht hij in zijn latere leven vaak met veel genoegen terug.

Hij had er ook verkeer met de verdorven, zgn. mystieken en piëtisten, die hem strikken wilden spannen. De Heere bewaarde hem echter, daar hij zag:

1o. Dat zij geen ontzag en eerbied voor Gods Woord hadden, terwijl het al zijn lust was;

2o. dat zij hoog van de toren bliezen, zichzelf wonder-wel te kennen en aan zichzelf verloochend te zijn. Hij evenwel bevond bij hen een grootsheid van hart en inbeeldingen, die lijnrecht in strijd waren met de Geest der nederigheid, waarmee God Zijn kinderen bezielt, in het gezicht van hun eigen onmacht en dwaalzucht, en dat hen klein maakt voor de Heere;

3o. dat zij de voldoening van Christus en de toerekening van Zijn gerechtigheid daaruit , tot rechtvaardigmaking des geloofs gering achtten. Hem evenwel waren Christus' offerbloed en verdiensten noodzakelijk en meer dan dierbaar. Hij zag er het bewijs in, dat zij hun zonden, Gods heiligheid en eigen onwaardigheid niet kenden, en dat zij daarmee de zo dringende noodzaak van voldoening en verzoening als de gehele inhoud en hoofdsom van Gods Woord, verloochenden.

4o. dat zij de deur openden voor een algemene godsdienst, en uit alle sekten hen tot zich namen, die met hen in de gewaande misvattingen overeenstemden en enige gewaande godsdienst voorwendden.

Totdat hij eindelijk, van de Heere meer bevestigd en versterkt, een brandende lust kreeg om de theologische studiën te hervatten. Zo gebeurde te Franeker in het jaar 1689. Hij vond daar behalve andere leraars, als predikant en tevens als leermeester de weleerw. heer Johan d'Outrein, wiens prediking eertijds in Oostzaan zulk een grote invloed op zijn leven had uitgeoefend. Met bijzondere ijver en naarstigheid legde hij zich erop toe, zijn kennis te vermeerderen, in de mening dat er geen groter sieraad van edele godsvrucht bestond dan studie en geleerdheid. Ja, hij kon echt boos worden, wanneer studenten, die de Heere vreesden, niet in alle opzichten werk van hun studiën maakten. Zijn verblijf aldaar was buitengewoon stichtelijk en voorbeeldig, zoals ik van oor- en ooggetuigen vernomen heb, zodat hij de liefde van zijn meester en van de dienaars Gods en de hoogachting van de studenten verwierf.

De oude heer Johan van der Waeijen getuigde, dat Frederik van Houten daar - als student onder zijn medestudenten - meer stichting gaf, dan al de professoren en predikanten. Daar behaagde het de Heere, hem bijzonder zijn aandeel in Gods genadeverbond te verzegelen. Een van zijn gezangen bewijst dit. Hierbij werd hij ziek, en, zou men kunnen zeggen, krank van liefde tot verwondering van allen, die met hem in aanraking kwamen en het gerucht ervan werd overal verspreid. Velen zijn door zijn verblijf aldaar niet alleen gesticht, maar sommigen metterdaad bekeerd, o.w. mannen van naam in Nederlands kerk, die wij niet noemen, omdat zij nog leven. Hij werd daar bij uitstek de bidder genoemd, en

dat talent had hij, zoals wij zullen zien, op een uitnemende wijze van God ontvangen.

Daarna vertrok hij in het jaar 1692 naar Utrecht, om onder prof. **Witsius** te studeren. In deze stad was hij bij alle vromen niet minder geacht en geliefd. Onder de studenten die maar enigszins meegaand door hem bevonden werden, was zijn verblijf oprecht, nederig en vriendelijk. Hij wekte hen voortdurend op tot inspanning, het sieraad van de vreze Gods, ja ook tot waarachtige bekering. Deze en gene, die thans met roem in Gods kerk mogen dienen, kunnen dit getuigen. Hij bleef in Utrecht tot het jaar 1693,

in welk jaar hij met lof proponent in de Classis Amsterdam werd. De gedachte aan de buitenlandse vrienden speelde hem nog zo door de geest, dat hij liever zijn vaderland verliet om daar, waar hij met zoveel genoegen verkeerdd had, de eerstelingen van zijn dienst te brengen. Hij wenste de vrienden, die hem eertijds zo gesticht hadden en die hij op zijn beurt geestelijk mocht opwekken, nu ook in het publiek aan te spreken.

Dat gebeurde dan het eerst te Kleef, waar de Heere veel zegen gaf ter gelegenheid, dat de keurvorst van Brandenburg, nu koning van Pruissen, aldaar met zijn hof vertoefde. Verschillenden van diens hofhouding werden overtuigd; in het bijzonder vier, van wie er twee vooral tot ruimte kwamen, en een als predikant in de bediening gekomen is. Kort daarop werd hem de bediening in het gasthuis te Embden toevertrouwd. Frederik van Houten kweet zich dermate van deze taak, dat hij kort erop tot herder en leraar van de gemeente Embden beroepen werd, met volle instemming van het hele consistorie (=kerkenraad) ter plaatse. Maar in dit beroep was een kleine omstandigheid, die enige verwijdering kon maken. Niet ten opzichte van zijnpersoon, maar in betrekking tot de wijze van het uitoefenen van het ambt. Daarom heeft hij, in plaats van zo'n belangrijke standplaats als Embden was, te houden, uit liefde tot de rust der kerk, zich liever met een geringere standplaats willen tevredenstellen.

Dit was de gemeente te Oudega, in de classis Leeuwarden in Friesland.

Zijn persoon was daar goed bekend en van vroeger jaren af bemind geweest. Hij liet daar ook niet weinig zaad na, en zijn naam is er bij allen, die de Heere kenden en bij allen, voor wie hij geen vreemdeling was, in zegening gebleven; zoals de brieven, die hij later vandaar ontving, voldoende getuigden.

Na verloop van een viertal jaren beëindigde hij zijn bediening in Oudega, vanwege het aannemen van een beroep uit de gemeente de Kaag (Classis Leiden). Daar heeft hij niet minder ijverig gearbeid en mest op die akker gelegd. Zelfs in de omliggende plaatsen was hij geacht en nuttig bij en aan allen, die de waarheid en Godsvrucht liefhadden.

Hij werkte daar echter niet langer dan veertien a vijftien maanden, aangezien hij tenslotte de aanzienlijke standplaats te Middelburg verkreeg. Op 7 augustus van het jaar 1702 beroepen, is hij in oktober daar zijn bediening begonnen. Achteneenhalf jaar heeft hij zijn ambtelijke bediening in die gemeente waargenomen. We zullen hierover nog nader spreken.

Iets over de persoon van ds. Van Houten.

Wat nu zijn persoon betreft: hij was inde omgang wonderlijk beminnelijk en vriendelijk van aard. Hij wist zichzelf uitermate te beheersen, zodat men hem, waar men hem ook aantrof steeds dezelfde bevond. Ten opzichte van zijn studiën, waarop hij zich in al de tijd na zijn bekering met alle ernst had toegelegd, was hij ver gekomen. Want hij was een man met een juist, fijn en beschaafd oordeel, die langzaam maar ordelijk doorging, en zo doordrong tot in de kennis van die zaken, die hij ernstig en met nadruk onderzocht. Zijn voorkeur ging uit naar de zogenaamde nieuwere studie, maar hierin wist hij zich te matigen, zodat hij met alle Godvruchtigen van harte kon verkeren en zich verenigen. Niets smartte hem meer, dan onderlinge twisten over de waarheid.

Persoonlijk maakte hij een groot onderscheid tussen verstandelijke en bevindelijke kennis der grondwaarheden. De laatste achtte hij zeer juist, noodzakelijk voor alle mensen om gelukkig te kunnen leven en zalig te sterven. Daar komt het voornamelijk op aan: zo hield hij het de mensen voor. Sierwaarheden tot verdere opheldering van de goddelijke wijsheid achtte hij - als ze in orde stonden - wel nuttig, maar wanneer de

mens ongeheiligd en als een loutere letterknecht zich daarmee bezighield en die kennis dus het hart niet raakte, achtte hij ze terecht schadelijk.

De beginselen van Christus' leer, van geloof en bekering, en van vernieuwing des harten predikte hij steeds als te kennen noodzakelijk. In dit teken heeft zijn prediking in de gemeente Middelburg wel heel duidelijk gestaan, omdat zij dit, naar hij meende, wel het allermeeest nodig had. Daarmee eigen zin en begeerte verloochende, ging hij aan andere leerstof voorbij, ook omwille van zijn zwakheid, in de gedachte: mijn leven zal mogelijk kort zijn; laat ik het nuttigste en het nodigste behandelen.

Het onderzoek der profeten had hem veel werk gekost, zowel op de universiteit, als later. Want dit stuk beschouwde hij als het voornaamste bolwerk tegen de atheïsten. Zijn tegenargumentatie was gegrond op vaste motieven, die de proef konden doorstaan. Tegenwerpingen, van welke zijde ook ingebracht, vermochten nooit de klem van zijn bewijzen te verzwakken. Ja, hij ontzenuwde die meestal geheel en al, omdat hij de zaken gematigd en oplettend onderzocht, waardoor hij daarover een rijp oordeel kon uitspreken. Als prediker en in de ambtspraktijk had hij iets voor op vele anderen, zodat men hem in dezen terecht onder de grote helden in de kerk mocht plaatsen. Hij wist alles op een haar te wikken, het geestelijke leven van de ware christen wonderschoon te tekenen, de verborgen schuilplaatsen van het hart bloot te leggen, en de vlekken, die Gods volk ontsierden, weg te nemen. Hij wekte hen tot een edel, en toch nederig Christendom op.

Vooralsin bezat hij de gave om de listen, waarmee satan de leer der waarheid en de ware Godsvrucht belaagt, diep te doorzien. Over dit stuk hebben wij (nl. Petrus Immens) ons menig uur met hem bezig gehouden, en wel met die verwondering aan mijn kant, dat ik sprak: "Collega, uw Eerw. moest die dingen op papier uitwerken".

Maar dan was het zijn nederigheid en zwakheid, waardoor hij het afkeurde, dat te doen.

In handel en wandel was hij een voorbeeld. Hoewel van een opgewekt humeur, onthield hij zich van platvloerse grappen, enz. Nooit heb ik iets uit zijn mond gehoord, dat ook maar de tederste en zwakste zou kunnen aanstoot geven. Zoveel achting had hij voor de stichting. Hij was altijd deftig, zedig en nederig; sprak nooit van zichzelf of van eigen doen en laten.

Van zijn barmhartigheid liet hij onder ons welsprekende bewijzen na. Hij verkeerde veel in de eenzaamheid, omdat hij die tot oefening van de gemeenschap met God zeer hoog hield. Hij kon niet leven, zonder die gulle, vrijmoedige en nederige toegang tot de Heere open te houden. Het lag hem in de mond bestorven, om Gods volk tot gebedsleven op te wekken. Hij was een minnaar van de gemeenschap der heiligen, hoewel zijn lichamelijke zwakte hem daarin veel hinderde.

Hij las bijzonder graag de levensbeschrijving van de grote helden in en na de Hervorming, om hem tot aansporing en voorbeeld te zijn. Hij wenste wel eens, de grote Willem Teellinck, die hier in deze stad Middelburg zo vruchtbaar gearbeid heeft, te hebben gezien en gehoord. En een Baxter in Engeland een Rutherford in Schotland, en een Van Lodenstein in ons land.

Wat hem persoonlijk betreft, zover men uit de omgang met hem heeft kunnen opmerken, de genade des Heeren werkte in hem de volgende bijzondere eigenschappen, zoals nederigheid, zachtmoedigheid en vriendelijkheid; ze waren hem in bijzondere mate eigen.

Hij was bij uitnemendheid nederig en kleingevoelende van zichzelf, omdat in hem uitblonk veel gezicht en gevoel van Gods hoogheid en glansrijke heerlijkheid. Het zich bewust-zijn van eigen zwakheid en onvolmaaktheid maakte hem klein in zichzelf. Hij sprak veel van de boosheid, listigheid en doortraptheid van het natuurlijk hart, ja

hij kwam steeds woorden te kort om van die modderpoel te spreken. Hoewel hij veel van de Heere genoot, sprak hij daar toch zeer bescheiden over, altijd het liefst tegenover vertrouwde vrienden minder hoog opgevende, dan hij bezat.

Altijd was zijn taal op dit punt: "Laat ons daarin de Heere erkennen en nederig zijn." O, zei hij, als men dan eens afwijkt, is het zo'n vlek in ons en een strik voor anderen, die zich dan te meer stoten. Hij was een groot bidder, niet alleen aan de universiteit, maar ook bij allen, die hem als predikant gekend hebben. Door vele dagelijkse oefeningen was hij in die heilige kunst zeer ver gevorderd, wat in hem opmerkten degenen, met wie hij meer van nabij verkeerde. Bij wie of waar hij ook was, bijzonder wende hij zich dat gedurig bidden en een heilige toegekeerdheid des harten tot God aan. En had hij meer krachten naar het lichaam bezeten, dan zou hij, naar de verhevenheid van de in hem wonende geest, veel meer hebben kunnen en ook willen doen, dan hij gedaan heeft. Hij kon daar wel met tranen in zijn ogen aan denken, maar ook met veel onderwerping aan Gods wil, Die het zo bestuurd.

Herder en leraar.

Wanneer ik nu ga spreken over hetgeen hij in de gemeente Middelburg gewerkt heeft, zowel voor zijn ziekte - waarin de Heere hem met een verlamming bezocht - als erna: wat heeft hij van meetaf in zijn dienst onder haar geen uitgelezen stoffen en stukken behandeld, om levendig en krachtig de eigen aard van een christen op de hem eigen wijze aan te tonen! Hoe bezat hij een bijzondere gave, om Gods volk edelmoedig op te bouwen, en hen tot sierlijke christenen op te leiden, slappe knieën vast te maken en trage handen op te heffen. Hoe onderworpen stil hebben wij hem bevonden gedurende de zes maanden van zijn ziekte, die hem voor de uitoefening van zijn dienst ongeschikt maakte. Bijna elke dag spraken we hem, en nooit hoorde men hem klagen. Nee, het was eerder een danken, dat God het zo wal, het zo vaderlijk met hem maakte, daarin n.l., dat hij zijn verstand en spraak mocht behouden. Hij had soms wel begeerte om te sterven, maar ook lust om nog te leven, tot eer van God en ten dienste van de gemeente, zoals zijn gedichten tijdens zijn ziekte gemaakt, bewijzen.

Na zijn herstel was het of hij nog dichter tot God gebracht was, en of hij van die tijd af verhevener predikte. Wanneer hij onder andere stoffen, de brief aan de Efeziërs begon en het eerste hoofdstuk beëindigde, gebeurde dat onder veel verwondering en tot grote stichting van hen, die het gehoord hadden. Hij kon niet nalaten, nog deze en gene stof van de hemel en van de heerlijkheid te behandelen, en te spreken over het verlangen ernaar uit 2 Corinthen 5, vers 1-4, en Romeinen 8, vers 26 en 27.

Waarlijk, wij persoonlijk en velen met ons, die hem hoorden dachten: zijn Eerw. zal het niet lang meer maken. Want naar zijn zwakheid preekte hij boven zichzelf.

Wat was hij niet bekwaam om natuurlijke mensen hun zandgronden te ontnemen; om hun de schrik des Heeren voor te stellen, en ze zo, was het mogelijk, tot het geloof te bewegen! Wanneer hij dat deed, geschiedde het krachtig en hartelijk om hen door de liefde van God en van Christus uit te lokken en heilig te dringen en, kon het, te dwingen. En hoewel hij een groot liefhebber was van kennis, toch legde hij er zich uitermate op toe, om degenen, die met blote letterkennis en beschouwelijke wijsheid verloren dreigden te gaan, te ontdekken en hun te tonen, welke de klippen waren, waarop ze zouden stoten. Te meer, omdat hij zichzelf met die zaken gedurende enige tijd had bedrogen, en hij dus het gevaar kende, was hij tot waarschuwen ervoor in staat.

Wat was hij bekwaam om tijdgelovigen, waangelovigen en ingebeelde christenen hun vijgenbladeren af te rukken en hun te tonen, wat hun ontbrak. Ja, nogmaals, wat wist hij het genadewerk klaar en onderscheiden, zelfs voor de eenvoudige uit te beelden.

Wat had hij een hand, om de afgewekenen, de tragen en de slappen op te zoeken, en ze lieflijk en ernstig op te wekken. Het was zijn gave, zoals ieder van Gods knechten, die op hun eigen wijze bezit, om Gods volk niet alleen vast te stellen, maar ze ook op te wekken tot een edele, christelijke wandel, hun de hemel en hun hoge staat voor ogen houden. O, wanneer hij een christen in zijn werk en wandel beschreef, Gods volk werd, wanneer ze hem beluisterden, als buiten zichzelf. Legde hij er zich toe op, om de zondige wangestalten van 's Heeren volk te ontdekken- hij wist de wonden zeer wel open te leggen, en de ziekte tot in de grond te verstaan. Als een arts, die in de geestelijke medicijnen, mede door zijn studie, jarenlange ervaring heeft, paste hij de medicijnen der ziele op een juiste wijze toe. Welk een liefde had hij niet voor de Heere Jezus, de Koning en Erfheer van Zijn volk, voor Zijn verdiensten en voor Zijn offerbloed! Dit waren zaken, in zijn hart en mond bestorven.

Had hij eens lust om van christelijke deugden te spreken, hetzij van de vergenoeging, nederigheid of lijdzaamheid: hij deed dat op een hem eigene en levendige manier, in woorden en uitdrukkingen, die de zaken schoon weergaven. Hij leefde door geloof, en deed zo zijn werk.

Hij studeerde en mediteerde meest biddende. Want hij heeft mij wel verteld, dat de stof, die hij behandelde, meest biddende door hem bestudeerd werd, en dat hij - zijn zwakheid voor de Heere belijdende - veelszins de trouw en de bijstand van zijn Verbonds-God mocht ondervinden. Was hij onder of op de kansel: aandacht en geloofsoefening was het werk, waar hij zich mee bezig hield.

't Is waar, hij was in zijn optreden, evenals in zijn humeur, kalm en evenwichtig. Zijn stem was niet hard, ze verhief zich niet met kracht van aandrang, zoals wel bij anderen voorkomt. Toch was zijn uitspraak helder en in zijn prediking was hij begrijpelijk, waardoor men hem graag beluisterde. Hij voerde een keurige preektrant, die deftig, Schriftuurlijk en wonderkrachtig was, zodat hij op de aller-levendigste wijze wist uit te drukken, wat hij zijn hoorders wilde bijbrengen. Voor degenen, die zijn woorden aandachtig hoorden en de voorgestelde zaken overwogen, sprak hij de woorden der wijzen, die naar Prediker 9, 17 in stilheid moeten worden aangehoord. De gepastheid in zijn woordkeuze en de ordelijke uiteenzetting der zaken, wezen op een grote helderheid van gedachten.

Hij versprak zich nooit, ja hij scheen alles van buiten geleerd te hebben, omdat hij vrijwel altijd zonder 'boekje' preekte. Alle vitzucht werd hierdoor aan letterzifters, politieken en schrandere wijsgeren ontnomen, te meer omdat hij het 'innige Christendom' zeer redelijk, Schriftuurlijk en overtuigend wist voor te dragen, en dat met de meest gepaste en uitgezochte teksten.

Velen hebben zijn bediening niet op de juiste waarde geschat. Goddelozen vonden er weinig aan, omdat de stof veelal boven hun begrip ging, en buiten hun bereik lag.

Letterkenners en zij, die op spiegelwijsheid staan, verdroot het, dat hij ze daarin niet tegemoetkwam, en dat hij hen tot ernstig zelfonderzoek maande; iets, wat zij meenden niet nodig te hebben.

Andere mensen, die zich naar het uiterlijke aan de bediening vergaapten, aan stem en aan gaven b.v., werden naar hun mening niet genoeg voldaan. Weer anderen, die men uit de aard der liefde, voor Godvruchtig mocht houden, waren lange tijd, sommigen misschien tot het uur van zijn dood, met vooroordelen tegen hem ingenomen. Zoals uit zijn nagelaten aantekeningen blijkt, smartte dit laatste hem niet weinig. Maar uit dit bittere behaagde het de Heere, zoetheid en heil voor zijn ziel te doen voortkomen. Niettemin zijn er, die weinig of nooit onder zijn dienst kwamen.

De beste en beproefde christenen daarentegen hebben wel het meest van hem gehouden en zich in zijn licht verheugd. Vooral zij, die aan zijn talent gewend waren,

hebben daarvan voordeel gehad en zullen getuigen, dat zijn prediking - totdat hij van hen heengegaan is - nooit naar waarde geschat is geworden.

Zo hebben wij Van Houten beschreven in hetgeen waarin hij, door Gods genade, uitblonk. Zagen wij hem hierin van zijn beste kant, hij had ook zijn verdorvenheden, en zo er iemand was, die er een diep en innig gevoel van omdroeg, dan was dat Frederik van Houten zelf. Evenwel: zijn feilen kwelden hem persoonlijk meer, dan dat anderen de last daarvan ondervonden. O, hij kende zich als de grootste en als de onwaardigste onder de zondaars. Zijn veelvuldige aantekeningen bewijzen afdoende, dat hij een bijzonder diep inzicht had in zijn boos en verkeerd natuurlijk hart.

Ziedaar dan de persoon van Frederik van Houten getekend, zoals wij hem kenden. Ik geloof, dat wij nog veel te weinig van hem, dat is van Gods genade in en over hem meegedeeld hebben.

Een gevoelig verlies.

Frederik van Houten is heengegaan, en het verlies, dat ons hierin treft, is buitengewoon groot te noemen. De Kerk des Heeren in het algemeen verliest een groot bidder en voorbidder bij God. Wat had hij een kracht in het bidden om bij , en voor de Heere ten goede voor land en kerk te pleiten!

Wij, zijn collega's, verliezen in hem een minzaam, vredelievend ambtsbroeder, die met niemand ooit enige werkelijk twist - ik zou haast zeggen - één woord van verschil gehad heeft.

Ik, Petrus Immens, in het bijzonder, omdat hij mij was als een broeder, als een Jonathan of een David. Van het moment af, dat wij elkaar ontmoetten, juist na zijn beroep hier te Middelburg, waren onze harten op het nauwst verbonden. Nooit is er verschil onder ons geweest, hoewel wij elkaar vrijheid gaven, zich uit te spreken. Dat kon, zonder de minste verwijdering; ja, nooit ben ik bij hem geweest, of ik werd gesticht. En hij is mij, moet ik toegeven, niet alleen een broeder, maar ook een meester en leraar geweest.

De kerkenraad mist een vredelievend en inschikkelijk medelid. Hij ontmoette allen op vriendelijke wijze, en in al de tijd, die hij in zijn midden verkeerde, maakte hij zich nimmer een onvriendelijke bejegening waardig.

De gemeente verliest niet minder. Wat de goddelozen betreft: zij hebben hem niet geteld. Maar als zij eens bedachten, dat hij eens, zoals zij nu, onbekeerd was, en van God vervreemd, een toonbeeld van 's Heeren genade werd, moest dit hun niet alle verontschuldiging ontnemen? Trachtte hij zulke mensen niet meermalen een indruk ervan te geven, en hoe krachtig kon hij niet voor hen bidden! Dat gebed verloren zij nu. Ook deze gesloten mond staat, naast zoveel andere reeds gestorvenen, te hunnen laste. Zijn woord en stem zal niet meer tot hun bekering, door hen gehoord worden.

Het was hem eigen, de burgerlijk-nette mensen en de uiterlijk-zedige lieden de fijnste 'streken' van een waan- en tijdgeloof voor te houden, en ze naakt uit te schudden. Ook dat missen ze nu in hem, die is heengegaan, en wiens mond Weldra met aarde bedekt zal zijn.

De kinderen Gods daarentegen hebben een predikant, een vader, ja een voedsterheer verloren, die in alle opzichten naar vermogen onder hen werkzaam was, opdat Christus een gestalte in hen mocht verkrijgen. Hoe wist hij de kleinen onder hen te schragen en te onderwijzen. Hoe wist hij ze in de beschouwing van God en Zijn hoogheid op te leiden, hun genadestaat - hoe jong enteder ook - te ontdekken. Hoe duidelijk kon hij datgene aanwijzen, dat de genade in haar voortgang kon beletten, of wat hen tot troost en ware blijdschap in de weg stond - zo mogelijk -

uit de weg te ruimen. Hoe ernstig pleitte hij voor en met hen bij de Heere. En nu zal dit niet meer door hem in de strijdende kerk gedaan worden, aangezien hij als een getrouw dienstknecht is opgenomen in de hemel.

Nog te groter is ons verlies, omdat hij (naar de mens gesproken) nog vele jaren had kunnen leven en zo onder ons nog veel had kunnen doen. Is hij namelijk niet op betrekkelijk jeugdige leeftijd weggeroepen, daar hij nog maar 49 jaar telde?

En weegt het gemis niet te zwaarder, omdat er zo weinig leraars zijn, die hun ziel zozeer aan de Heere en Zijn dienst hebben overgegeven als hij? Hoe diep was hij doorgedrongen in de bevatting en dadelijke betrachting van het geestelijke leven! Voorzeker, een smartelijk verlies is het, wanneer God de Heere deze gemeente ontbloot van zo iemand, in wiens licht men zich nog lang had kunnen verheugen. En dat te meer, daar men weet, wat en wie men verliest en men niet weet, wat voor iemand God ons nog in deze plaats zal teruggeven.

In heerlijkheid opgenomen.

Heerlijk komt bij dit heengaan het persoonlijk geluk van de overledenen tegenover ons gemis uit. Hij heeft de goede strijd gestreden en nu het geloof behouden. Thans is hem door de rechtvaardige Rechter de kroon der overwinning op het hoofd gezet; zijn hem de palmtakken der overwinning in de hand gegeven.

Ja, zalig is hij, want hij heeft voor de Heere geleefd, en hij is in Hem gestorven. Ja - zegt de Geest - *hij rust van zijn arbeid, en zijn werken volgen met hem.*

Hiervan hebben wij voldoende bewijzen, zodat wij dit naar de aard der liefde als zaken mogen vaststellen. Zijn bekering stond algemeen bekend, en voor hemzelf stond ze vast. Wanneer hij onder vertrouwde vrienden over bepaalde dingen sprak, rekende hij de tijd daarvan - zeer opvallend - voer of na zijn verandering.

Deze bekering is gevolgd door hem steeds bijblijvende ernst en ijver; wat voor een tijd van 25 jaar wel opmerkelijk is. Hij moge in die tijd voor zichzelf verwisseling van 's Heeren hand ondervonden hebben, ten opzichte van anderen bleef hij overal en altijd dezelfde. Hij toonde zijn geloof uit zijn werken, en anderen mochten met verwondering opmerken, wat Gods genade in hem vermocht.

Hij is dan ook in de Heere gestorven en ontslapen.

Wellicht heeft hij niet gedacht, dat de dood hem zo nabij was. Het verliep ook allemaal erg vlug. Zijn ziekte, die met een verkoudheid de éne dinsdag begon, eindigde reeds na acht dagen met de dood (op woensdag nl.). Hij had echter in zijn uiterste veel lust om van zijn hope op God te spreken, terwijl hij bad, om eenswillend met zijn Verbonds-God te mogen zijn.

De tweede of derde nacht van zijn ziekte werd hij aangevallen met dezelfde ondragelijke hoofdpijn, die de voorbode geweest was van zijn vroegere verlamming. Hieronder was hij niet zo onderworpen stil als hij wel wenste. Dit smartte hem, en het kostte hem veel worstelingen onder de belijdenis, dat de Heere hem nochtans gunstig was en zijn hart en geest bezadigde. Hij was zeer bekommerd, dat hij buiten zijn verstand zou raken, en daardoor onbetamelijk van zijn Verbonds-God en Erfheer zou gaan spreken. Deze gedachte bezorgde hem grote schrik en deed hem bijzonder naar stilte verlangen.

In zijn leven was het hem wel eigen geweest, naar zijn ontbinding te verlangen, ja soms zelfs in een mate, dat hij zich dienaangaande meermalen moest inhouden en matigen. Nu, in zijn ziekte, was hij zeer stil en gematigd. Hij zei, geen reden te vinden, om langer te willen leven, anders dan tot eer van God en tot stichting der gemeente.

Toen ik eens aan zijn ziekbed stond, zei hij mij, dat het spreken hem zwaar viel, en

merkte tevens op: waarover zouden wij spreken, waar wij tevoren niet van gesproken hebben? Hij ging verder: de grond van mijn hope is vrije genade in Christus' offerbloed. Mijn beweegoorzaken zijn de Heere bekend, en ze zijn voor Hem. Ik heb daarop gebouwd, niet als op mijn gronden, maar als op des Heeren genadebewijzen in mij.

Tot een andere collega zei hij nagenoeg hetzelfde, verklarende, vroeger wel te hebben verlangd, maar nu geheel stille te zijn. Zoals de Heere het deed, was het hem goed. Hij had zelf geen wil. Mocht hij ontbonden worden, hij was bereid. Hem bonden op aarde geen banden dan die aan Gods eer en de kerk.

Veelal beëindigde hij zijn verklaringen met te zeggen: het zal wél zijn, de Heere zal het wél maken. Tot iemand die bij hem waakte, sprak hij met veel nadruk: *Mocht ik tot eer van God, mijn Verbonds-God zijn!* Waarop die persoon hem erop wees, dat hij tot eer van God geleefd had en nog zijn zou. Dit antwoord ontlokte hem de woorden: *Ach, ik heb het er zo slecht afgebracht.*

Zondagsavonds, voordat hij op woensdag stierf, bad hij veel en met aandacht om 's Heeren zegen over een beroep, dat in de gemeente moest uitgebracht worden. Hij wilde nog zijn best doen om in zijn ziek-zijn de belangstellenden toe te spreken, maar hij kon hierin vanwege zijn zwakte haast niets meer. Zijn geest was afgemat door zijn uit- en opzien tot de Heere. 's Maandags, twee dagen voor zijn dood, bezochten hem verschillende goede vrienden, die hij hartelijk en gul in een levendige hope op God mocht toespreken. 's Avonds merkten wij, dat dit onderhoud hem erg vermoeid had. Hij sprak na die ontmoeting weinig wegens benauwdheid van de borst. Zijn hoop was echter levendig, zijn geloof bleef krachtig en hij vermaande nog zoveel hij kon.

De nacht, dat hij stierf, kon men hem bijna niet meer verstaan. Toch sprak hij nog en hij wilde zelfs veel spreken. Vooral was hij bezig met *de verzoening*; dat woord lag hem als op de lippen bestorven, en hij herhaalde het telkens. weer. Het leek ons, alsof hij het in dichtvorm wilde uitbrengen. Het slot van elke zin was: 'tot verzoening.' Het begin van de zin was niet te verstaan en dat scheen hem wel erg te bedroeven.

Toen wij twee á drie uur voor zijn dood met hem baden, was hij daaronder zeer werkzaam. Hij kon echter geen uiting geven aan zijn gemoedsgesteldheid.

En tenslotte, 's nachts even voor enen, op de 2e april, gaf hij zijn ziel op en stierf hij, zoals hij geleefd had: in de Heere, met een vriendelijke en lachende trek op zijn gezicht, als iemand, die inwendig getroost, zijn ziel aan God, zijn getrouwe Schepper en Weldoener overgeeft.

Toen was het ons, omstanders te moede, als Eliza bij het opvaren van Elia: *mijn vader, mijn vader, wagen Israëls en zijne ruiters!* Och, of op mij en mijn mede-amtsbroeders van zijn geest of liever van Jehovah's Geest, Die op hem rustte, ook nederdaalde!

Een afsterven, waarvan ik met recht mag zeggen: indien er ooit een predikant stierf, van wie vroom en goddeloos de mond vol had, dan was dat van Frederik Van Houten. Iedereen verklaarde de afgestorvene voor welgelukzalig. Zelfs zij, die hem nauwelijks gekend en die hem weinig in eer gehouden hadden, spraken nu over hem en over zijn zalige staat. Velen wensten met een Bileam naar Numeri 23, 10: *mijn ziel sterve de dood des oprechten, en mijn uiterste zij gelijk het zijne.* Anderen beklagden er zich over, dat zij hem niet beter gekend en van zijn genadegaven niet meer voordeel getrokken hadden.

Maar met dat al: Frederik van Houten is van ons heengegaan, en hij is onder de doden. En Hoewel hij zalig is. wij gevoelen het gemis in bijzondere mate,

Een gezegende nagedachtenis.

Het verlies van onze Godvruchtige voorganger mag ons echter niet te zeer ontmoedigen. Laat ons allereerst bedenken, dat hij als het ware te goed voor de wereld was en bij zijn heengaan besluiten, dat hij de Heere zo aangenaam was, dat de Almachtige, Die zoveel tijd - als van een middel in Zijn hand - gebruikt gemaakt had, Zijn dienstknecht nu wilde doen bezitten en genieten hetgeen, waar hij zoveel jaren naar gedorst en verlangd had. Ten andere, laat ons bedenken, dat zijn sterven een beproeving is voor Gods kerk in het algemeen, en voor onze gemeente Middelburg in het bijzonder. Hier kan men zeggen, Jesaja 57, 1: *De rechtvaardige komt om, en daar is niemand die het ter harte neemt, en de weldadige lieden worden weggeraapt, zonder dat er iemand op let, dat de rechtvaardige weggeraapt wordt voor het kwaad.* Zeker, als God zulk 'n kostelijk juweel oppakt, moet ons dat doen treuren en moeten wij leren, een recht gebruik te maken van degenen, die Hij tot ons nut ons nog liet, opdat de Heere ons niet nog meer slagen doe toekomen.

Voor al is het heengaan van Frederik van Houten een slag voor mij, Petrus Immens. Verloor ik in de afgelopen zes weken niet drie dierbare leden van mijn geliefd huisgezin: op 25 februari jl. mijn godvrezende, dierbare echtgenote en bovendien twee van mijn kinderen: het ene op 21 februari, en het andere de 11e maart?

En nu, terwijl de wonden ten gevolge van dit verlies nog vers en bloedend zijn, mis ik na 2 april mijn waarde ambtgenoot, die mij lief was als een vader en een broeder.

Och, de Heere lere mij onder Zijn heilige wil buigen, opdat ik uit al het bittere het goede en nuttige tot verzadiging van mijn leven mag verkrijgen. De algenoegzame God doe mij in Hem leven, opdat het mij en al Gods gunstgenoten vergund wordt, op Zijn tijd, ook in de Heere te sterven.

De goddeloze aanschouwe in hem een levendig schilderij om het leven in te gaan en om tot God bekeerd te worden. Want zo vaak hij op de kansel verscheen, trad hij op als iemand die voor zichzelf had ondervonden, hetgeen niemand ter zaligheid missen kan. Welke wonderen Gods genade doet en uitwerkt, toonde hij in zijn persoon en in zijn prediking overtuigend aan. Hij was een toonbeeld van die genade, waarvan hij de alles overwinnende kracht in zijn laatste vijftientig levensjaren rijkelijk heeft ondervonden, en namens zijn Zender, heeft aangeboden aan vroom en goddeloos, om ze te doen bedenken: hetgeen waar geworden is in Frederik van Houten, moet ook waar worden in mij. Oordeelt recht, wanneer gijlieden zulke leraars onder u hebt.

De dwaze en weelderige wereld en de schrandere en verdorven politieken denken dikwijls, dat het deze en gene onverstandige slechts is, die de Heere vreest. Maar in Van Houten., die zowel vóór als na zijn bekering een schrandere geest bezat, en die de wereld dóór en dóór kende, is dat wel anders openbaar geworden en werd aller mond gestopt. Ziet, ziet wat de alwinnende genadekracht van God vermag! Alles wat ook een Frederik van Houten voor zijn bekering als sufferij beschouwde, werd daarna door hem edele en kordate godsvrucht bevonden; en hij heeft die beoefend al de tijd, die hem, als nog over in het vlees te leven, door de Heere werd gegeven.

Gij geveinsden, houdt dit in uw gedachten, en laat u niet ophouden met een gewaande godsvrucht, die de wereld ende wereldsgezinde prijst, waar men zich als een huichelaar bij de vrome vroom en bij de goddeloze goddeloos gedraagt! Met zulke mensen wil de wereld wel leven, maar als het op sterven aan komt, zullen zij wel willen, maar niet kunnen sterven, zoals de voorganger, die van ons afgereisd is.

Fatsoenlijke, burgerlijke en waanwijze mensen hadden veel tegen zijn prediking. Ze hadden wel wat meer voedsel voor hun verdorvenheid van hem willen hebben. Maar ach, hoe menigmaal rukte hij hun, die op spiegelwijsheid verzot waren, en die de ware wijsheid voor dwaasheid achtten, het masker af, opdat dit hun nog dienen mocht tot dadelijke overtuiging, dat men met dat alles zal verloren gaan. Hij deed dit tot hun nut,

niet uit hoogmoed; want ziet: ook hijzelf had zich voor een tijd met die bespiegelingen opgehouden. En over die zandgrond en die klip zou ook hij gestruikeld zijn, als God het niet had verhoed, en Hij hem niet met Zijn licht bestraald had. En daarom was hij, zo lief als hem het behoud van hun ziel was, als biddende, dat ze niet rusten zouden, voordat God Zelf hen onder Zijn onderwijs gesteld had. Hij stelde hun voor, dat de bij verlichting, van de Heilige Geest verkregen kennis, de mens klein, beschaamd en nederig maakt, en God in hem groot wordt, en dat zulk een kennis tot heiligheid en ware, tedere godsvrucht leidt.

De ware kinderen Gods moet de gedachtenis van deze rechtvaardige Frederik van Houten tot zegening zijn. Is de dood van Gods gunstgenoten kostelijk in 's Heeren ogen, laat hij dat ook zijn in hun oog. Want zalig zijn ze, mogen wij zeggen, ja de Geest zegt het.

Hij was een lichtende kaars, door Christus van het hemelvuur genomen, ontstoken door de H. Geest. De uitverkorenen hebben zich voor een korte tijd in zijn licht echt verheugd, ja ook willen verheugen. Zij erkennen het, en, heeft het sommigen hunner mogen gebeuren, dat ook zij hun fakkeltje bij en aan het zijne hebben ontstoken, zij zijn daarvoor de Heere dankbaar. Maar nu ondervinden zij, dat hij een kaars was, die brandende verteerde. Immers het licht, dat in hem straalde, is nu van deze kandelaar geweken. Maar de onbevlekbare Zon, Jezus, bij Wie zijn kaars brandde en haar licht verspreidde, is en blijft Dezelfde. En zolang deze Zon aan de hemel schijnt, houdt Hij het licht in Zijn kinderen brandende, en wil Hij ook knechten geven, in wie Hij Zijn talenten legt. Wij moeten dus leren los te worden van allen en alles, wat ons hier aanhangt, omdat God Zelf, hem ons ontnam, en Hij het was, Die dit licht hier doofde, opdat hij in heerlijkheid onuitblusbaar eeuwig brande en licht geve.

God deed hem zijn loop beëindigen: misgunnen wij hem zijn erestaat niet. Wij hebben van hem genoten; God had hem eerder tot Zich kunnen nemen, zelfs in zijn vorige ziekte. Leren wij dan de Heere meer danken voor hetgeen wij gehad hebben, dan klagen over hetgeen wij nu missen. Staren wij hem na, zeggende: *Zalig zijn de doden, die in de Heere sterven*. Hij heeft verkregen het einde zijns geloofs, de zaligheid zijner ziel. Hij rust nu van al zijn arbeid, die hij in de Heere gearbeid heeft, en zijn werken volgen met hem.

Zijn lichaam is aan de schoot der aarde ter leen toevertrouwd, zoals het zaad aan de akker, maar het zal in de oogst als nieuw graan ingezameld worden.

We hebben van zijn levensloop gehoord, en zijn zalig einde gezien. Hij is weg, maar ons slechts voorgegaan. Wij zullen hem op Gods tijd volgen, zo wij de goede strijd des geloofs strijden en het geloof maar behouden. De eerkroon, die hem is opgezet, want dan ook ons. Brengen wij ons zijn lessen en zijn gebeden te binnen.

Laat deze zijn als nagelen, diep ingeslagen. Houden wij ons zijn gedrag, geloof, liefde en hoop, zijn nederigheid en tere Godsvrucht steeds voor ogen, als zijn navolgers, zoals hij een navolger van Christus was.

Misgunnen wij hem zijn geluk niet. Hij heeft er lang om gestreden en naar gegrepen, waartoe hij van de Heere gegrepen was.. Zoals er een tijd van lijden en strijd voor hem was, zo moest er ook een tijd van verblijden en van gekroond worden, volgen. Wij zijn geroepen om onze treden in zijn spoor te zetten, om zijn lichtend voorbeeld na te volgen.

IJvert en staat ernaar om, gelijk hij, de Heere te leven, en het sterven zal u, evenals hem, zalig zijn. Ontziet geen arbeid, al zou ze nog zo zwaar en moeilijk zijn: ge hebt, evenals hij, een sterke Helper. En er zal voor u, als voor hem, een Sabbat der ruste zijn. Ja, wat zeg ik? Zijn lichaam dat nu dood is, en het onze, dat nog moet verderven,

zal - gelijk Christus, als de Eersteling opgewekt is - ook opgewekt worden. *Want de Heere Zelf (1 Thess 4, 16-18) zal met een geroep, en met de stem van de Archangel en met de bazuin Gods; nederdalen van de hemel, en die in Christus gestorven zijn, zullen eerst opstaan; daarna wij, die levend overgebleven zijn, zullen te zamen met hen opgenomen worden in de wolken, de Heere tegemoet in de lucht; en zo zullen wij altijd met de Heere zijn. Zo dan, vertroost elkander met deze woorden.*

Amen!, 't zij zo, Ja Amen. De gedachtenis des rechtvaardigen (Spr. 10, 7):

10. PETRUS IMMENS (1664-1720)

In hoofdzaak door Prof. Jacobus Willemsen.

De predikantenfamilie Immens

Toen Petrus Datheen in 1578 te Dordrecht een belangrijke synode presideerde, werd er te Gent bij rentmeester Robertus Immens een zoon geboren, die dezelfde naam kreeg als zijn vader.

Nadat er nog een zoon geboren was, vertrokken de ouders met hun kinderen naar het Duitse Hessen om de wrede vervolging te ontgaan. Deze woedde toen in de Nederlanden door de komst van de tiran Alva.

Het was in die tijd te Gent als het ware een kweekplaats van aanstaande predikanten. Maar door de vervolgingen werd dit ernstig aangetast, zodat velen naar elders moesten vluchten.

Ook in Frankenthal, waar Datheen gewoond had, was al een grote vluchtelingengemeente ontstaan.

In die tijd vluchtten er wéér veel protestanten naar de Noordelijke Nederlanden.

De bovengenoemde Robertus Immens jr. werd op 20 april 1618 als student te Leiden ingeschreven. Hij was toen dertig jaar en kreeg, na zijn studie voltooid te hebben, de gemeente van Althena, bij Hamburg.

Petrus Immens was een zoon van Robertus Immens, - afkomstig uit Gent - die op 67-jarige leeftijd overleed te Hamburg, in het jaar 1645. Zijn vrouw, Anna Margreta van Voorburg, is in 1654 te Amsterdam overleden.

In 1623 was er bij hen een zoon geboren, die dezelfde naam **Robertus** kreeg. Op 25 juli 1645 werd er in Leiden een R. Immens ingeschreven als student. Dit moet ongetwijfeld Robertus geweest zijn.

Deze trad op 27 april 1649 in het huwelijk met ***Maria van der Deliën*** te 's-Hertogenbosch.

Maria was de enige dochter van Nikolaas Anthoni van der Deliën (predikant te 's-Hertogenbosch) en van Abigaël de Monier. Van 18 augustus tot 3 oktober is hij maar predikant geweest. Robertus Immens is, tot grote droefheid van zijn gemeente, in datzelfde jaar 1630 reeds overleden.

De grootvader van Abigaël kwam uit Gent. Omdat hij voor de Reformatie gekozen had en als predikant getrouw zijn ambt uitoefende werd hij overal achtervolgd.

Dit noodzaakte hem te vluchten naar Middelburg. Overeenkomstig zijn roeping preekte hij, ook in Zeeland.

Te Goes preekte hij in een schuur. Omdat de vrouw, van wie de schuur was, hem in de gelegenheid gesteld had zijn ketterse gevoelens de mensen in te scherpen, werd zij verbrand.

Eén jaar voor het huwelijk van Robertus en Maria, in 1648, was er een grote kerkvergadering te 's-Hertogenbosch.

Tijdens die vergadering werd proponent Immens te Schijndel beroepen. Enkele jaren later heeft hij een beroep naar Oirschot aangenomen.

Vanaf 1648, toen dit deel van Brabant geheel in handen van dé Staatse troepen kwam, werd in Oirschot de St. Petruskerk in handen gegeven van de gereformeerden.

Na zuivering van het gebouw zijn ze met kerkdiensten begonnen.

De roomse godsdienst werd in het openbaar verboden, maar werd in schuilkkerken beoefend. In Oirschot heeft hij het overige van zijn dienst vervuld. Hun huwelijk werd met negen zonen en drie dochters gezegend.

Anna Margareta was hun eerste kind en werd op 2 maart 1650 geboren. Ze was later een godvrezende, voorbeeldige vrouw en was gehuwd met Arnoldus Brieving. Op 23 november 1681 volgde hij zijn overleden schoonvader op als predikant te Oirschot. Later, in 1886, heeft hij een beroep aangenomen naar St. Annaland. In deze plaats is hij overleden. Hij liet één dochter achter, die later trouwde met Marcus Zueris Boxhornius van Migrode. Hij werd predikant te Philippine in Zeeuws-Vlaanderen.

Robertus Immens Jr. was het tweede kind van Robertus Immens Sr en Maria van der Deliën. Hij werd op 13 januari 1675 tot predikant bevestigd in St. Anna ter Muiden, in Zeeuws-Vlaanderen. Zijn levensschets volgt hierna.

De volgende kinderen waren: Nicolaus, Johannes, Andries, die op jeugdige leeftijd gestorven zijn.

Abigaël was de tweede dochter werd op 22 december 1658 geboren. Ook zij deelde in de vreze des Heeren. Ze is getrouwd geweest met ds. Jacobus Zuerius te Arnemuiden.

Een van de zonen, met de naam **Samuël**, ging later ook naar de Hogeschool te Utrecht. Daar werd hij door een vriend meegenomen naar de kerk waar de Utrechtse hoogleraar Witsius preekte uit 1 Samuël 3 vers 10. Tijdens deze preek riep hij enkele malen nadrukkelijk: "Samuël! Samuel!"

Dit was voor hem alsof deze stem vanuit de hemel rechtstreeks naar hem gezonden werd en gaf zoveel indruk op hem, dat dit het middel was tot zijn bekering.

In 1686 werd hij geroepen tot de heilige dienst en werd predikant te Poortvliet op het eiland Tholen.

Hij was tijdens zijn korte verblijf van nog geen twee jaren te Poortvliet voor velen tot een eeuwige zegen.

Hoewel hij nog jong en fris was, kreeg hij daar een indruk dat hij niet lang zou leven. Daarom preekte hij afscheid van zijn gemeente en liet weten dat hij naar Oirschot ging om bij zijn vader te sterven.

Toen hij thuis kwam, werd hij door zijn zuster verwelkomd. Tot haar sprak hij vervolgens: "Mijn zuster, ik kom hier in mijns vaders huis, om over te gaan naar het huis mijns Vaders hierboven."

In zijn verwachting werd hij niet beschaamd, want korte tijd daarna werd hij ziek en is gestorven, om te gaan naar het huis Zijns Vaders met zijn vele woningen.

Hij werd ook te Oirschot begraven in 1687.

David was het eerste kind wat te Oirschot geboren werd op 24 december 1661. Hij werd na zijn studie dokter in de geneeskunde te Utrecht. Later kwam hij in Middelburg wonen. In zijn woning hield hij regelmatig oefeningen, tot stichting van veel vrienden.

Eén van zijn zonen is predikant geweest te Kloetinge.

Daniël. Deze zoon werd op 3 april 1663 geboren en heeft ook met zegen zijn

dienstwerk als predikant verricht. Hij studeerde in 1685 gelijk met zijn broer David te Utrecht aan de Hogeschool.

Op 26 april 1693 werd hij te Asten en Ommel, in de classis van Peel en Kempenland bevestigd. In het jaar 1695 is hij reeds overleden.

Petrus werd op 26 oktober 1664 toen Petrus geboren. Zijn levensloop wordt hierna beschreven.

Maria, de jongste dochter, geboren op 3 april 1666, is reeds het volgende jaar op 10 juli gestorven.

Dit waren de kinderen van deze godvrezende ouders.

Toen de moeder op haar sterfbed lag, op 16 juni 1673, heeft ze al haar kinderen gezegend. Sommigen vertoonden de kentekenen van het nieuwe leven. Voor de anderen had ze verwachting dat ze nog toegebracht zouden worden.

Van de jongste zoon, de negenjarige Petrus, zei ze nog: "Ook Ismaël zal leven."

Ook zij had de gave van de dichtkunst gekregen.

Verschillende gedichten zijn opgenomen in de bundel van Adriaan van Loo. Enkele regels uit 'Een gebed tot Jezus' zijn:

*Ik verlange vroeg en spade,
En zie uit naar Uw genade,
Jezus naar Uw heilig bloed;
Neig myn hart, neig myn gemoed.
Laat my daar de kracht van voelen
Tegen al het zondig woelen,
Dat niet ophoud in myn hert,
Tot mijn leed en grote smart.
Dat zou hier myn hemel wezen,
Wil toch myne ziel genezen,
O Gy oorsprong aller deugd,
O Fontein van alle vreugd.*

Geroepen tot het ambt

Petrus werd op 26 oktober 1664 in de pastorie te Oirschot geboren. Hij was nog maar negen jaar oud toen hij zijn moeder al moest verliezen. Maar de Godvruchtige opvoeding had al indruk gemaakt op zijn jonge hart.

Volgens ds. Jac. Willemsen – predikant te Middelburg - was Petrus nog jong, toen hij door het inzien van zijn verloren staat de noodzakelijkheid van de wedergeboorte voor ogen kreeg. Het gevoel van zijn zonden deed hem zijn vloekwaardigheid inleven. Ja, hij werd de hel waardig en zag geen mogelijkheid om zichzelf te verlossen, want: "Dat bed zal te kort zijn..."

Vervolgens werd hij er aan ontdekt dat alle schepselen 'gebroken' bakken waren, waar het ook niet te vinden is. Deze overtuiging werkte in hem verlegenheid en bekommernis om van zichzelf en van alle mensen af te zien: "Ja gewisselijk, ik acht ook alle dingen schade te zijn, om de uitnemendheid der kennis van Christus Jezus mijn Heere." Er kwam een hongeren en een dorsten naar Zijn gerechtigheid.

Op Gods tijd mocht hij met al zijn zonden en wonden, schulden en lasten aan de voeten van de Heere Jezus terecht komen. Door het geloof mocht hij met Hem verenigd worden: "... Die ons geworden is wijsheid van God, en rechtvaardigheid en

heiligmaking en verlossing."

Dit kwam ook uit in het dagelijks leven van Petrus, want hij mocht met verzaking van al dit tijdelijke, hoe jong hij ook nog was, leven overeenkomstig de raad van Paulus aan zijn jonge medebroeder Titus (hoofdstuk 2 vers 12): "... dat wij de goddeloosheid en de wereldse begeerlijkheden verzakende, matig en rechtvaardig en godzalig leven zouden in deze tegenwoordige wereld."

Student te Utrecht

Het was in die tijd, dat de roeping tot het predikambt zich in zijn leven openbaarde. Spoedig werd, in 1685, zijn plaats dan ook gevonden op de Hogeschool te Utrecht.

Op deze Academie bestond de theologische faculteit uit de professoren H. Witsius, M. Leydekker, H. van Halen en P. à Maastricht. Vooral het onderwijs van H. Witsius, die tot in het buitenland bekend was, liet diepe indrukken achter. Dit had zijn oudere broer ook reeds ervaren.

Een van zijn medestudenten was Jac. Breukeland. Met hem is er vriendschap gebleven, wat later bevestigd is toen hij eveneens in Middelburg predikant werd.

Jac. Breukeland schreef later over P. Immens:

"Als student was hij een voorbeeld voor anderen en werd openbaar, van God geleerd te worden. Aan ons verkeer in die jonge jaren kan ik zonder ontroering niet terug denken."

Een jaar vóór zijn bevestiging was student Immens te Poortvliet. Dit was na het overlijden van zijn broer Samuël.

Hij wandelde daar in de eenzaamheid, toen de Heere hem op een bijzondere wijze kwam toe te roepen: "Zacheüs, haast u en kom af; want Ik moet heden in uw huis blijven."

Hij antwoordde vervolgens daarop met zijn hart: "Heere, ik ben niet waardig dat Gij onder mijn dak zoudt inkomen."

Toen hij thuis kwam, trok hij zich terug, waar de Heere hem op een bijzondere wijze Zijn zalige nabijheid openbaarde. Hij kon dit nooit meer vergeten en heeft zijn vrienden later dikwijls verteld, dat hij daar kon uitroepen met J. van Lodenstein:

O, zalig eenzaam,

Met God gemeenzaam!

Duurde dat vrij eeuwen lang.

De jonge predikant

Nadat hij Petrus afgestudeerd was, werd hij beroepbaar gesteld door de classis van Peel- en Kempenland.

Een beroep naar zijn geboorteplaats Oirschot mocht hij aannemen. Hij volgde daar zijn zwager, ds. Brieving, op. Hier werd hij op 8 augustus 1688 bevestigd.

In deze omgeving was hij nauw verbonden aan ds. Cornelis de Witt uit Oedenrode.

Ze zochten elkaar dikwijls op en waren dan gewoon naar de heide te gaan, om daar in de eenzaamheid te bidden. Met tranen en gebeden zochten ze dan het welzijn van de zielen, uit de plaatsen en omgeving waar ze over gesteld waren. Uit de bewogenheid des harten klom hun smeking op.

Ze hebben toen niet kunnen denken dat honderd jaar later de Gereformeerde religie in dit deel van Brabant voor een groot deel verdrongen zou zijn.

Na 1795 was het zover dat de St. Petruskerk in Oirschot weer in handen van de in hoofdzaak roomse bevolking terug kwam. Daarom kwamen na de scheiding van staat en kerk, na 1795, op veel plaatsen in Brabant de kerken weer in handen van de roomsen.

Naar Zeeland

De tweede gemeente van P. Immens werd West-Souburg, op het eiland Walcheren. Dicht bij het kasteel van Marnix van St. Aldegonde werd een kerkje gebouwd, wat vanaf 1595 door de aanhangers van de Hervorming gebruikt werd.

Tijdens de kerkeraadsvergaderingen van 12 december 1690 en 13 januari 1691 werd gesproken over het beroepen van Petrus Immens. Vervolgens op het Collegium Qualificatum van 15 en 21 januari.

coll. qua!. den 15 jan. 1695

alwaar besloten is den ed: heer cornel: van pere raad der stad vlissingen als ambaghtsheer van west-soub: geassisteerd met dhr: mr: Johan van are schepen en raad der stad voornoemt

en is alsoo geformeerd den coll. qual.

alwaar na aanroeping van gods naam een opwekkende aanspraak door den director gedaan (...?) voornoemt dienstig als nodig om samen in de vrees des heeren tot de meeste stichting en dienst dezer gemeente te blijven sich na een bequame herder en leraar ordene en godsalig de (...?) daarin is omgebracht wie sij geliefde voort te brengen en is uit de voortgebragte met eenparige stemmen vercoren tot ordinair herder en leraar inplaats van adriaan deinse beroepen en om nu tot beslissing in zijn dienst bevestigen de eerw: gods. en in den geeerde mr: petrus immens predikant tot oirschot in de meierij van den bosch en sijn om dese beroeping in te brengen in het coll. van walcheren op gisteravond donderdag gedeponeert nevens den director dhr sijmon willems: en lourus wisse ouderlingen

en ook geresolveerd Dokter immens sijn broeder tot middelb: tevens te laten toekomen van de bovenstaande door Mr: henric en sal ook den Director bij missive van den beroepene dit beroep bij de allereerste gelegenh: bekent maken

Tijdens de vergadering van 12 februari werd melding gemaakt dat de predikant het beroep had aangenomen.

Op 18 maart 1691 is P. Immens te West-Souburg bevestigd door de vorige predikant Adriaan Deinse.

A. Deinse had jaren geleden, uit achting, de afgezette Jacobus Koelman een beurt in zijn gemeente laten vervullen. Door de classis Walcheren werd hij hiervoor voor drie maanden 'gesuspendeerd' met verlies van traktement.

Immens' intredepreek was uit 1 Korinthe 9 vers 16: "Want indien ik het Evangelie verkondig, het is mij geen roem; want de nood is mij opgelegd. En wee mij, indien ik het Evangelie niet verkondig!"

Al spoedig bleek zijn ijver in het waarnemen van zijn werk. Hij begon in de winter ook met de zondagavond- en woensdagavonddiensten. Soms was het in bijzijn van één ambtsdrager, maar ook wel geheel alleen.

Eerste geschreven notulen door P. Immens.

De notulen van de kerkeraadsvergaderingen werden door Immens zelf geschreven. Op 8 april 1691 maakte hij een aanvang:

le consistoris gehouden den 8 April 1691

Ben ik Petrus Immens tot Oirschot in de Meijerije van den Bosch predikant geweest ten tijt van twee jaar en 7 maanden voor dat ik tot WestSoub bevestigd wird.

Den 6. April sijnde donderdag tegen de middag ben ik weder tuijs gekomen en hebben daarop des sondaghs tweemaal gepredickt en namiddag vervolgens consist. gehouden waar bbrs. mij hartelijk hebben verwellekomt en ik haar des Heeren rijken segen toe gewenst.

art 1

Heb ik doe aan de bbr. overgelevert de specificatie en quitantie van die hondert ueertigh guld: door mij aan De Hr. Ant: Martini professor en predicant tot s hertogenbosch overrijck bij zijn Eerw. voorschoten in t procureren van de dimissie onzer k.k. tot Oirschot en der Class. van (...?) maijerije van den Bosch waarbij zijn Ew. bekende voldaan te sijn en het Ew Coll. qual. te ontslaan.

art 5

was ooc in de vergaderinge gedelibereert den uijtsghrijf brief van haare Ed. Mog. de staten van Zeeland van alle avonden dags een bode iedere ten vijfde te willen aanstellen vermits de legers van de staat van sijn Majestijt den conink van Engellant en onsen Stadhouder was voor het front des selver van des halve leger onder de legers van de persoon van sijn Majestijt en is daarop goetgevonden de ure van 6 inplaats van vijfde ten deze tot nader order van hare Ed Mog:

art 6

ooc was nogh vastgesteld terwijl den 15 April het avontmaal sou uijtgedeelt worden om dijsdags den buijten omgank te doen met twee ouderlingen Simon Willem Huijge en Lourens Wisse en woensdags den binnen omgank met Pieter Jan Wouters en Willem Pijpe.

Achterin het Kerke-raads-actenboek II heeft hij een opgave vermeld van de predikanten die in West-Souburg gestaan hebben, vanaf de oprichting in 1595.

Verder schreef hij in het notulenboek over zijn afscheid, na een periode van vier jaar, zeven maanden en twaalf dagen. Hoe ze na de dienst, met tranen van ontroering afscheid genomen hebben.

In deze plaats is P. Immens getrouwd met **Katharina de Smit**. Zij was een dochter van Willem de Smit en Katharina van der Heiden. Vóór het vertrek naar Zaltbommel werd hun eerste dochter geboren.

De opvolger van Immens te West-Souburg werd zijn vroegere studievriend Jacobus Breukeland, die hem later ook naar Middelburg zou volgen.

Zaltbommel

Daarna heeft P. Immens ruim twee jaar in de gemeente van Zaltbommel het evangelie verkondigd. Hij vervulde daar de plaats van Abraham A. Hellenbroek, die een beroep van Rotterdam had aangenomen.

In deze grote gemeente stonden doorlopend twee predikanten.

Na het vertrek van Petrus Immens in 1688 naar Middelburg, volgde ook spoedig het vertrek van zijn collega Justus Schalkwijk à Velde naar Zeeland.

Toen deze in 1699 een beroep naar Goes aangenomen had, zou het voor Zaltbommel er maar donker uitzien.

Het schijnt dat het tot 1731 zou duren voor er weer een predikant kwam, die 'naar het hart van Jeruzalem sprak'.

Een naam en een plaats in kerk en school

In vroeger jaren is Middelburg een lange tijd een zeer welvarende stad geweest. Vooral in de 'Gouden Eeuw' tot 1650 was Middelburg na Amsterdam in belangrikheid de tweede handelsstad. Daarna is dit Rotterdam geworden.

Vooraf via de Verenigde Oost-Indische Compagnie kwamen er in Middelburg grote schatten binnen. Begin 1700, ten tijde van Petrus Immens, beschikte Middelburg nog over 22 kaapvaarders met 3361 manschappen en met 514 stukken geschut.

Tijdens het verblijf van Petrus Immens woonden er vijfentwintigduizend mensen in Middelburg. Zoals in die tijd op veel plaatsen, was de Gereformeerde religie ook hier de voornaamste met de meeste aanhangers.

Reeds in 1559 werd de 'nye leer' te Middelburg al verkondigd door Geleijn de Hoorne. In 1566 en 1567 gingen ook Petrus Datheen en Caspar van der Heijden in de gemeente voor. In dit laatste jaar werd de vervolging zo zwaar, dat de gemeente werd ontbonden en iedereen verplicht werd weer naar de mis te gaan.

In 1574 ging de stad over tot prins Willem van Oranje en werd er direct weer een gemeente gevormd. Men begon met kerkdiensten in de West-monsterkerk op de Markt. Dit gebouw werd spoedig afgebroken en werd de Nieuwe Kerk in gebruik genomen. In de zeventiende eeuw waren er vijf kerkgebouwen beschikbaar.

Immens werd op 12 januari 1698 in Middelburg bevestigd. In deze plaats gevoelde hij zich bijzonder thuis.

Vooraf voor de heilige dienst was er bij hem en bij veel andere predikanten in die tijd een grote ijver. Naast het geestelijk leven was er ook onderzoek van taal, oudheid, natuur en kerkgeschiedenis, om Gods Woord aan het onderscheiden publiek duidelijk te kunnen verklaren. Door zijn godsvrucht, zijn herderlijke zorg, zijn eenvoudigheid om de waarheid helder voor te stellen, was Immens al spoedig bijzonder geliefd.

De uitspraak van zijn woorden was aantrekkelijk en kunstelijk gevormd, maar niet gemaakt of gedwongen. Zijn taal was deftig, Schriftuurlijk en overeenkomstig de verhevenheid van de waarheden die hij preekte.

Levendig waren zijn gebeden en geschikt tot opwekking van het hart. Vooraf door de Geest der genade en der gebeden, die dikwijls op hem rustte. Hij bestormde dan de hemel en deed een heilig geweld op de tederste ingewanden van Gods barmhartigheid. Hij was een worstelende Jacob, vooral op de plechtige boetedagen, wanneer hij als Mozes in de breuk voor het aangezicht des Heeren stond, om de grimmigheid af te wenden.

Bijzonder veel werk maakte hij van de catechisaties. Zijn leerlingen zocht hij de leer der waarheid, die naar de godzaligheid is, bij te brengen.

Altijd was het zijn orde om de zondaar te overtuigen, de overtuigde te bemoedigen en de weg te wijzen. Verder om de bekommerde te onderwijzen en op zekerheid aan te dringen en de verzekerde te wijzen op zijn voorrecht en verplichting.

Maar ook het nabijkomende werk werd doorzocht.

De Latijnse school

Ds. Immens is ook een bepaalde tijd curator van de Latijnse school geweest. Het begin van de school lag in 16e eeuw. Na de overgave van Middelburg, in 1574, aan de Prins van Oranje, werd het schoolhoofd van de 'Groote School' vervangen door de vroegere predikant Robertus Flaminus. Hij was predikant geweest in het Zuid-Nederlandse Yperen. Ook hij was voor de vervolging naar het noorden gevlucht.

Ongeveer tien jaar later was er sprake van een Illustre school te stichten. Om dit te bereiken werd er alles aan gedaan om de bestaande school te verbeteren. Het gewenste doel werd echter later toch verkrege.

Van 1608 tot 1619 wist men de later vermaarde Antonus Walaeus aan de school te verbinden. Hij gaf catechisatielessen en aan de hoogste klassen gaf hij ook les in het Grieks. Ook de bekende professor Franciscus Gomarus, die vanuit Leiden kwam, heeft nog les aan deze school gegeven.

Na een tijd van verval werd in 1650 het werk weer hervat. In de loop van de jaren was de school regelmatig aan hoogtepunten en dieptepunten onderworpen.

In 1709 werd door de magistraat de school weer heropend en werd Immens ook aan de school verbonden. Samen met zijn ambtgenoot Joh. Aalstius gaven ze, als hoogleraar, lessen naar het ontwerp van Salomon van Til.

Later waren er weer anderen aan de school verbonden, zoals J. Bierman, A. Voget, S.K. de Bruine, G. van Hemert, J. Willemsen, I. Schorer, (e.a.).

Verschillende predikanten werden bij een beroeping naar elders, met een professoraat vereerd, tot behoud van de school. Er werden ook openbare lessen gegeven, in de 'wandelkerk', tussen de Nieuwe Kerk en de Koorkerk

Herder en leraar

Immens was als ijverig predikant een voorstander van het gezelschapsleven (de conventikelen). De gezelschappen werden al gehouden korte tijd na de Nationale Synode van Dordrecht. Maar het was vooral na 1715 dat het gezelschapsleven in Middelburg weer opbloeiende. Overal waar het mogelijk was, werkte hij mee tot opwekking

Van Pieter Boddaert is bekend dat hij wel aan vijf verschillende gezelschappen deelgenomen heeft. Vanaf begin 1720 kwam Pieter Boddaert met Johan Schorer op het zondagavondgezelschap bij Petrus Immens thuis.

Hier kwam ook Jacoba Petronella Winckelman; zij sprak over verschillende gezelschappen in die tijd. De onderlinge stichting, die dikwijls genoten werd, ook bij de predikanten, was dan onuitwisbaar.

Immens' collega, Bernardus Smytegelt zag in het gezelschapsleven ook het goede. Hij had als jongen in Goes het gezelschapsleven in een schone vorm meegemaakt. Maar ook dat de vromen toen al bevreesd waren voor de toekomst:

(...) "Onder welke ik door Gods beschikkinge verkeerd hebbe van mijne jonkheid af. God bracht mij tot die discoursen, die zij met malkanderen spraken/ als zij bij malkanderen te bezoeken of ter maaltijd waren. (..) Wat waren 't voor redenen/ die zij met malkandere verhandelden? Die kwamen hier op uit: Och God! zeiden zij/ het wordt zo donker, en wij hebben zoveel liefde tot de waarheid! Hoe zal t' nog gaan?

(...) De tranen waren dikwijls getuigen op hunne wangen."

Vanaf de kansel gaf hij adviezen ter bevordering, maar stelde ook de uitwassen aan de kaak.

Regelmatig kwam dit op kerkelijke vergaderingen aan de orde. Om de vrijgeesten tegen te gaan, verboden de Staten van Zeeland in 1714 de conventikelen. Dat dit van niet lange duur was, vooral na 1715, is begrijpelijk.

Aan ziek- en sterfbedden werd Immens ook gevonden. Bij deze gelegenheden was hij bezet met liefde, ernst, zachtmoedigheid, bescheidenheid, teerheid, maar ook met getrouwheid, om niet met een ingebeelde hemel in het verderf te storten.

In geheel zijn optreden was altijd merkbaar een toegekeerdheid tot zijn hemelse Zender. Het leek wel of hij altijd besepte voor Zijn aangezicht te staan.

Daarom was hij in voorspoed nooit bijzonder opgetogen, wetende dat dit spoedig kon veranderen. Maar ook in de grootste smarten mocht hij de hand van zijn Vader zien.

Hij wenste altijd het Lam te volgen, waar Het ook heen ging.

In de winteravonden preekte hij op dinsdag- en donderdagavond, om beurten met deze predikanten in de Nieuwe Kerk. Voor deze diensten was er een grote belangstelling, zodat de kerk meestal vol was. Dit werd genoemd het 'kapittelpreken', wat in 1631 al ingevoerd was. Hij heeft de Bijbel helemaal door gepreekt.

Op een andere dag in de week preekte hij zijn bijzondere oefeningen met betrekking

tot het Heilig Avondmaal.

Immens heeft geen bekendheid gezocht, maar door middel van het onderstaande boek is hij nu al bijna driehonderd jaar in gedachtenis onder de liefhebbers der waarheid.

Nagelaten geschriften

* De oefeningen over het Heilig Avondmaal werden door hem alleen gehouden. Dit was hij gewoon om op maandag te doen.

Deze oefeningen waren door Jacoba Petronella Winckelman opgeschreven en werden in 1752 voor het eerst uitgegeven met de titel 'De Godvruchtige Avondmaalganger'.

Door Jac. Willemsen, professor in de theologie te Middelburg, werd een uitgebreid voorwoord hierin geschreven.

* Verder heeft P. Immens geschreven 'Het wonder van Gods genade door Jezus Christus, of het heilig leven en de zalige dood van Jonkvrouwe Cornelia Constantia Winckelman, met veel blijdschap in de Heere ontslapen te Middelburg in Zeeland op 22 januari 1716, in de ouderdom van 24 jaren'.

Dit boekje is uitgegeven in de vorm van een brief, van P. Immens aan haar zwager die predikant in Dordrecht was.

Over het leven van haar zuster Jacoba Petronella, werd geschreven door haar nicht Maria Elisabeth Winckelman. Hier zal Jac. Willemsen ook wel op aangedrongen hebben. Later zijn deze boekjes gebundeld tot één uitgave, waarvan de hoofdzaken in dit boek nog volgen.

* Naar aanleiding van het overlijden van zijn zielevriend Fr. van Houten op 2 april 1711, schreef Immens een lijkrede over Openbaring 14 vers 13.

* Op 2 december 1721 kwam er onder zijn naam een boekje uit met als titel 'Eenige uitmuntende oefeningen en predikatiën gedaan door de heer Petrus Immens. Te Middelburg gedrukt bij Willeboord Eling'. Onder de titel staat 'Uitgegeven door eenige aanhoorders derzelve'.

Sommigen betwistten dat de inhoud van Immens was, want zij meenden dat dit van zijn vriend H. de Frein geweest is. In het voorwoord staat:

"Wij erkennen dat ze zo niet zijn alsof zijn hand die gecorrigeerd had, echter is het van ons gedaan in die oprechte eenvoudigheid om door enige aftreksels iets van hem mee te delen tot uw geestelijk nut en voordeel. Om door dit geringe middel zo nu en dan eens te herdenken welke vrucht gij eertijds van hem genoten hebt en uw ziel daarin vermaken."

Ook staat hier vermeldt hoeveel hij preekte over één tekst of over een bepaald onderwerp. Zo deed hij b.v. **76 preken** over: "Wanneer de ziel in het verbond wordt ingelaten."

Bij het lezen van dit boekje en het vergelijken met 'De Godvruchtige Avondmaalganger', wordt de indruk gewekt, ondanks dat het van sommigen tegengesproken wordt, dat de inhoud tóch van Petrus Immens is.

De eerste oefening uit dit boek lijkt meer een schets met punten, die nog niet uitgewerkt zijn.

De 'Oefening gedaan op den 19 februari 1720, van het gebruik maken des Middelaars van een gelovige ziel, van het begin tot het einde van zijn leven' is haast een woordelijke weergave van de elfde verhandeling uit 'De Godvruchtige Avondmaalganger'. Het maakt echter wel een vrij slordige indruk. Mogelijk is van sommige oefeningen de puntenverdeling van Immens, maar is de verder uitwerking van Ds. H. de Frein.

De twee preken dateren uit 1714 en handelen over 2 Samuël 12 vers 13, als voorbereiding op het Heilig Avondmaal.

Henricus de Frein werd op 18 april in het jaar 1700 te Middelburg bevestigd, in de plaats van J. Fruytier.

In het rampjaar 1672 was hij geboren. Hij voorzag dat hij ook in een droeve tijd zou sterven. In het jaar 1747 werd dit bevestigd.

Tijdens zijn theologische studie in Utrecht werd hij krachtdadig overtuigd van zonden. Toen hij thuis kwam en zijn vader dit bemerkte, waren er twee die tranen stortten. De één van droefheid en de ander van blijdschap.

In zijn eerste gemeente, de kleine gemeente van Wilsveen onder Leiden, mocht hij er verschillenden rekenen tot zijn geestelijk zaad. Toen het beroep uit Middelburg kwam, middels de afgevaardigde predikant B. Smytegelt en ouderling D. Fruytier, heeft hij dit met schroom aangenomen.

Nadat hij, volgens de gewoonte, in al de plaatselijke kerken gepreekt had, werd hij op 18 april in de Nieuwe Kerk door J. Fruytier bevestigd. Diezelfde middag deed hij in de Oostkerk zijn intrede.

Reeds vanaf zijn eerste jaren was hij veel in de studeerkamer, waar hij dikwijls de liederen van Van Lodenstein zong.

De Frein was, zoals reeds omschreven, één van de predikanten waar P. Immens een nader contact mee had.

Tijdens zijn 46-jarig verblijf in Middelburg heeft hij o.a. een Catechismusverklaring geschreven, maar hij stelde die van Smytegelt boven zijn eigen uitgave.

Ook is het huiselijk leed hem niet gespaard, hij is vijfmaal getrouwd. Zijn derde vrouw was Sara Fruytier, een zuster van zijn bevestiger en ouderling, Daniël Fruytier. Korte tijd na zijn vijftigjarig predikantschap, preekte hij voor het laatst over zondag 19.

Daarna werd hij ziek en kon zeggen: "Mijn hoop is onsterfelijk, haast leg ik de staf des geloofs neer en zal ik wandelen door aanschouwen." Hij stierf op 11 januari 1747; het jaar toen de Franse troepen Nederland binnenvielen.

Zijn schoonzoon schreef na zijn overlijden: "Hij had een aangenaam en blij wezen en een vrolijk temperament."

In datzelfde jaar 1700 kwam er nog een predikant bij, door de komst van Jacobus Plancius. Hij bleef hier tot 1722.

Daarna kwam Daniël Bongaard, die hier predikant was van 1701 tot zijn overlijden in 1705.

Immens' zielevriend werd **Frederik van Houten**. In 1702 kwam hij naar Middelburg. Hij is niet getrouwd geweest.

Hij studeerde nog in Franeker toen de Heere hem, na langdurige twistingen, van zijn aandeel in het genadeverbond kwam te verzekeren. Daarna is hij nog in Duitsland werkzaam geweest, waar hij contact had met de latere koning van Pruisen.

Terug in Nederland werd hij voor één jaar predikant te De Kaag. Zoals nog zal blijken, kreeg hij op die plaats een huisgenoot in de Franse vluchteling Jakob Hanapier.

Samen gingen ze naar Middelburg, toen Van Houten een beroep naar deze plaats had aangenomen.

Van Houten Was een begaafd man met een vrolijk karakter.

Hij beoefende ook graag de poëzie. Misschien kon hij daarom dikwijls niet nalaten enige 'siertaal' te gebruiken, wat door niet iedereen werd gewaardeerd.

Er waren ook godvrezenden die hem op een afstand hielden. Dit was voor Van Houten tot grote smart, maar hierdoor werd hij nauwer aan de Heere verbonden.

Op zijn sterfbed zei hij tegen zijn vriend Immens:

"De grond van mijn hoop is vrije genade in Christus' offerbloed en mijn bewijzen kent de Heere en die zijn voor Hem, dat ik daarop gebouwd heb, niet als mijn gronden, maar als Gods genadebewijzen in mij."

Hij stierf met een vriendelijk, glimlachend gelaat en herhaalde: "Tot verzoening, tot verzoening."

Na zijn overlijden werd door P. Immens de lijkrede gehouden uit Openbaring 14 vers 13. Dit was op 6 april 1711, waarbij hij verklaarde aan hem verbonden te zijn geweest, zoals David aan Jonathan.

Daarna is Van Houtens pleegzoon, Jakob Hanapier, in het huis van Immens opgenomen.

Een andere vriend was **Jacobus Breukeland**. Hij kwam in 1704 en bleef tot zijn dood, in 1724, te Middelburg. Waarschijnlijk was hij niet zo begaafd in het spreken. P. Boddaert schreef later van hem:

"Daar blyft noch; schoon maar een gering getal,
Dat Breukeland, gelyk hij waard was, eerde."

Johannes Aalstius werd in 1705 te Middelburg tot predikant bevestigd. Hij werd in 1709 professor aan de Illustre school en was ook een bestrijder van de dwaalgeesten in die tijd. Toch was hij zelf ook niet helemaal vrij van cartesische smetten. In 1712 is hij al gestorven.

Dr. Johannes Bierman werd in Middelburg in 1709 predikant, tot zijn overlijden op 22 juli 1721. In 1710 werd hij hoogleraar.

Balthasar Boudaan was predikant van 1711 tot 1727.

Op 7 augustus 1713 werd Willem Biscop bevestigd. Hij kwam vanuit Londen en is overleden op 9 maart 1719.

Uit Zierikzee kwam datzelfde jaar Johannes Plener en diende de gemeente tot 1754. Hij overleed in 1762.

De derde predikant die in 1713 bevestigd werd, was Johannes Plevier. Hij diende de gemeente tot zijn emeritaat 1754 en is overleden in 1762.

Als laatste werd tijdens het leven van Immens bevestigd Hendrik Willem Coetier. Dit was op 1 oktober 1719. Hij werd echter ontslagen in 1741.

Zelfs uit het Duitse Bremen kwam een predikant, **Albertus Voget**, die benoemd werd tot hoogleraar aan de Illustre school. Hij was een geleerd man en had een ingewikkelde preektrant.

Hij werd de opvolger van P. Immens en verbleef in Middelburg van 1722 tot 1728.

Zijn opvolger in 1728 was de Middelburger **Jacobus Willemsen**. In 1740 werd hij hoogleraar. Op 27 november en 11 december 1774 herdacht Willemsen zijn vijftigjarig predikantschap en in 1778 was hij te Middelburg een halve eeuw predikant.

Na één jaar emeritaat, is hij in 1783 overleden.

Hoewel hij niet gelijktijdig met P. Immens te Middelburg predikant was, is het wel op zijn plaats zijn naam hier te noemen, omdat door zijn toedoen 'De Godvruchtige Avondmaalganger' uitgekomen is, waar hij een voorwoord in schreef.

Een groot aantal predikanten hebben in de Zeeuwse hoofdstad hun standplaats gehad. Het gebeurde ook wel dat er uit het nageslacht iemand predikant werd.

Zo werd Corn. Boott (1711-1752) in het jaar toen Smytegelt overleed, werd bevestigd. Smytegelt was zijn oudoom en Willem Teellinck was de grootvader van zijn moeder Debora.

Een korte opleving in Middelburg

De laatste vijf jaren van het leven van P. Immens zijn niet onvruchtbaar geweest. Ondanks al de zorgen die in kerkelijk Middelburg waren met de dwalingen die de kop op staken, was er vooral tussen 1715 en 1720 sprake van een zekere opleving. Vanuit de verschillende brieven, levensbeschrijvingen en nagelaten preken kan dit vastgesteld worden.

In een brief van 5 mei 1719 schreef P. Immens over het werk Gods in die tijd:

"Gods genadewerk staat onder ons nog niet stil. Daar comen nog al vele over onder de kleyne en ooc groote. Onder die voegt sich ook tot de goede de Hr. Schorer, brenger deses. (..) De jongen Hr Boddaert, Griffier ter Admiraliteit heeft ooc lust en sich tot God gewent en nog andere."

In een andere brief schreef hij:

"Hoewel de satan raast, de Heere Jezus Zich niet onbetuigt laat, door Zijn wonderdaden in het midden van Sion te bewijzen. (..) Hij is groot in het bekeren van zondaren."

De meesten die in die jaren tot bekering kwamen in Middelburg, behoorden tot de hogere en de lage kringen.

Persoonlijk leven en gezinsleven

Uit het huwelijk van Immens zijn acht kinderen geboren, waarvan er verschillenden heel jong gestorven zijn.

In West-Souburg werd op 3 mei 1693 zijn oudste dochter geboren, Maria Katharina. Ze is nog geen zestien jaar oud geworden, want op 18 mei 1708 is zij reeds gestorven. Op dertienjarige leeftijd werd ze door ds. P. de la Roqué aangesproken om in de lente van haar leven de Heere te zoeken. Dit maakte toen niet direct zoveel indruk, maar het werd later door de indachtmakende Geest zo in haar hart geplant, dat het bleek een zaad der wedergeboorte te zijn.

Op haar ziek- en sterfbed heeft ze met veel blijdschap des geloofs daarvan getuigenis mogen afleggen.

Een andere dochter, Katharina, werd geboren op 20 oktober 1707. Zij is later getrouwd met Daniël de Smit. In haar leven is de vreze Gods ook openbaar gekomen, onder de bediening van Ds. Willemsen. Op de leeftijd van 29 jaar is zij ook reeds overleden.

Een dochter met de naam Sara Jacoba is getrouwd geweest met Dr. Leonard de Smit. Ook hun dochter Johanna heeft het nieuwe leven leren kennen. Zij trouwde met koopman Jan de Heere en woonden te Dordrecht. Ze hebben daar één zoon nagelaten.

Op 3 februari 1709 werd vader Immens plotseling ernstig ziek. Een ieder in zijn omgeving dacht, dat het sterven zou worden.

Zelf zei hij er later van: "Mijn gezicht was reeds gebroken, mijn doodskleed was gereed en ik werd door allen voor dood aangezien." Tot grote blijdschap van zijn vrouw, kinderen en gemeente werd hij hun weer terug gegeven.

In deze tijd mocht hij veel van de liefde Gods ondervinden, wat hem nog meer aanmoedigde om zijn dienstwerk weer getrouw te mogen voortzetten.

Petrus Immens is er in Middelburg achtergekomen, dat het hier het land der rust niet is. Zijn vrouw is reeds overleden op 25 februari 1711. Maar er was nog meer droefheid, want was er op 21 februari ook een kind overleden, op 11 maart en een week daarna volgden er nog twee kinderen.

Deze verliezen werden nog verzwaard, toen zijn zielsvriend Van Houten op 2 april in

datzelfde jaar stierf. Tijdens zijn begrafenis moest Immens de lijkpredikatie houden.

De enige zoon **Petrus** was in het jaar 1701 geboren. Zijn vader hoopte hem later te mogen zien in dezelfde bediening waar hij ook in geplaatst was. Maar helaas is het zover niet gekomen, want na een kort ziekbed is zijn zoon op negentienjarige leeftijd gestorven. Er waren ongeveer negen jaren verstreken nadat zijn vrouw en drie dochters door de dood waren weggerukt, toen hij ook zijn zoon moest afstaan.

Mocht hij eerst zeggen: *"Hij is de Heere, al beliefde het Hem mij tot stof te vermalen, ik heb niets te zeggen, Zijn doen is majesteit en heerlijkheid."*

Ook nu mocht hij zich diep voor de Heere vernederen met de woorden: "Toen antwoordde Job den Heere en zeide: Zie, ik ben te gering; wat zou ik U antwoorden? Ik leg mijn hand op mijn mond. Eenmaal heb ik gesproken, maar zal niet antwoorden, of tweemaal, maar zal niet voortvaren", (Job 39: 36-38).

Over deze tekst heeft hij na het overlijden van zijn zoon in de 'vroegpredikatie' gesproken.

Zijn gevoelens drukte hij uit in een ontroerend gedicht, **na het overlijden van zijn zoon Petrus**, op de volgende wijze:

O zwaar' en bitt're stond, door die gevreesde slag,
Ach, wat verschilt die van die heugelijke dag,
Toen ik, als vader, om die tijding mij verheugde,
Dat mij een zone was geboren. Maar die vreugde
Is nu in rouw verkeerd. O, smartelijke maar'!
Mijn dier'bre zoon is dood! Die nog geen twintig jaar
Bereikte, is als een bloem in 't bloeien afgesneden.

't Is waar, ik zag vol vrees de dood met snelle schreden
Steeds naad'ren, wjl zijn kwaal, (o wonde van mijn hart)
Mij dit al vroeg deed zien tot bitt're zielesmart.
Dit echter troost mij nog in dit zo treurig scheiden,
Dat hem Gods goede Geest vooraf wou voorbereiden
Om wel te sterven, toen de Heere Zelve tot hem kwam
Met Zijn genade en hij tot Jezus toevlucht nam.

Toen 's hemels gunst, met 't meerd'ren zijner jaren,
Ook Zijn genadelicht meer in hem op deed klaren.
Vooral op 't ziekbed, toen hij in de lof van God,
Met blijd' erkentenis uitbarstte voor het lot
En 't heuglijk ziekbed dat de Heer' hem had gegeven.
'k Zou, sprak hij, zo mij God deed in gezondheid leven,
De dwaze jong'ling licht gevolgd zijn op het spoor.

Maar dank zij God, Die mij kwam met genade voor,
En stuitte in mijn loop, wanneer ik henen rende
Op 't brede hellepad en mijn gevaar niet kende.
Wanneer ik walg'lijk lag gewenteld in mijn bloed,
Toen zag Hij op mij neer en riep tot mijn gemoed:
*O jongeling, zoek Mij in 't beste van uw dagen,
Gij zult Mijn kind zijn, en Ik M' als Vader dragen.*

Uw voorrecht is: Mijn juk te dragen in uw jeugd;
 Sterft gij dan vroeg, zo erft gij vroeg de vreugd.
 Zijt gij verlegen met een drukkend pak der zonden,
 Daar is gerechtigheid in 's Heilands dierb're wonden.
 Schuil daarin, daar is troost voor het verbrijzeld hart
 Vrees dan geen vloek der wet, geen duivel leed of smart.
 Ja komt de dood, gij wordt van 't zondenpak ontslagen;
 De kroon wordt aan het eind der loopbaan weggedragen.

Dan zingt men 't nieuwe lied voor eeuwig voor Mijn troon,
 En zegt: De zaligheid zij Gode en Zijn Zoon!
 Wie ben ik, grote Heer, dat Gij dus in genade
 Op zulk een zondaar ziet, een arme worm, een made?
 Wie ben ik? Wie ben ik? dat Gij Uzelf aan mij
 Bekend maak, wat ik tot Uw roem belij!
 Dat G'ene liefdevlam deed in mijn harte gloeien?
 Dat G'ene levensstroom deed in mijn ziele vloeien?

Ik sta verwonderd als mijn ziel het overdenkt,
 Aan welk' onwaardigen Gij Uw genade schenkt.
 Mijn lieve vader, droog uw tranen, staak uw wenen!
 Word ik van u gerukt, k' ga naar den hemel henen;
 Alwaar ik u ook ter bestemder tijd verwacht,
 En velen vinden zal, o vreugd!, van ons geslacht!
 Om samen 's Heeren lof met Godgewijde psalmen
 In 't hoge hemelkoor voor eeuwig uit te galmen.

Ik weet, dat 's Heeren Geest mijn harte heeft bewrocht,
 Dat Jezus door Zijn bloed mij voor Zich heeft gekocht.
 O, zaal'ge liefdedienst, die Hem wordt opgedragen!
 Hij kroont het zwakke werk en neemt daarin behagen.
 En gij mijn zuster, die ik broederlijk bemin,
 Vaarwel, vaar eeuwig wel, God geen' u ook die zin.
 Hij doe u Zijne Naam als Zijne kinders vrezen!
 Dat zal een hartevreugd voor onze vader wezen,
 Wanneer gij door gena', naar 't eeuwig leven streeft
 Daar m' in de roem van God voor eeuwig zalig leeft.

En wilt Gij, grote God, dat mijn benauwdheidsvlagen
 Nog hoger klimmen, laat Uw hand mij onderschragen.
 Verkort mijn stervensangst, o, Heere Jezus kom!
 Mijn Goël, Middelaar, mijn Heer, mijn Bruidegom!
 Wat doe ik langer hier? Hier kan ik U niet loven
 Gelijk ik wens, maar hoop 't volmaakt te doen daarboven.
 Hier is voor mij geen werk, in stad of land of kerk.
 'k Vrees nu geen dood, 't is 't eind van 't worstelperk.

't Is niet veel maanden, o, mijn Heer' en God geleden
 Toen mij Uw Geest bewrocht, dit troost mij nu op heden.
 Mijn vader, sprak hij voorts, ai treur toch niet zo zeer,

Gij ziet Gods wil, o, geef mij over aan de Heer'
 "Ik doe zulks, lieve zoon! God had u mij gegeven;
 Eist Hij u weer, zei ik, tot een veel beter leven,
 Ik offer u Hem op, als eertijd Abraham
 Zijn zoon. 'k Zwijg Gode, Die m' u gaf en weer ontnam."

Maar 's Heeren vrijmacht deed de smart nog hoger stijgen,
 Dit deed zijn bange borst geprangt zieltogend hijgen.
 De vrienden stonden om zijn bed vol druk geschaard
 Wij zonden zucht op zucht met tranen hemelwaart.
 Wij smeekten, dat de Heer' hem in dit bitter lijden
 Toch ondersteunen wou en doen zijn strijd volstrijden.

Straks doet hij 'd ogen op en spreekt de vrienden aan:
 "Vaarwel, was zijne taal, mijn werk is afgedaan,
 God geve, naar mijn wens, u allen, dat na dezen,
 Uw eind ook, als het mijn, eens mag gezegend wezen,
 Ik geef mij over aan mijn Zielebruidgom,
O kom, ontvang mijn geest, o Heere Jezus kom!"

Een felle doodskneep dreigt zijn jeugdig hart te breken.
 Dit deed hem voor het laatst nog deze woorden spreken:
 "O Jezus, maak het kort! O kom, en neem mij aan!" ...
 Hij zwijgt en is de weg van alle vlees gegaan.

Uit de grote verdrukking gekomen

Het was niet lang na het overlijden van P. Immens jr. dat ook de Middelburgse predikant op het ziekbed kwam.

Welke ziekte het was, is niet bekend, maar het is zeker dat een kaars met zo een grote vlam snel zou verteren. In het reeds eerder genoemde boekje 'Enige uitmuntende oefeningen en predikatiën' staat in het voorwoord: "De laatste stof die hij hier gepreekt heeft, in de Oude kerk op 27 oktober 1720, was over de 9e Zondag, van de schepping."

Volgens Jac. Willemsen was zijn laatste preek die hij gedaan heeft in de Nieuwe Kerk op 3 november 1720.

Hij behandelde toen de zevende zondag van de Heidelberger Catechismus. Tijdens het behandelen van juist deze stof sprak hij zo nadrukkelijk, zo opgetogen en zo ernstig, dat er vele toehoorders waren, die dachten: "Dit is zijn zwanenzang."

De volgende zondagmiddag toen hij nog maar net begonnen was met preken, werd hij onwel en moest van de preekstoel afkomen.

Daarna is hij op bed gekomen zonder er nog vanaf te komen. De pijn die hij had, was zo zwaar dat hij weinig kon spreken. Maar zijn ziel was werkzaam en hij was rijkhalzend om ontbonden te mogen worden en met Christus te zijn.

Eén van zijn medepredikanten liet zijn droefheid blijken door het aanstaande verlies voor Gods Kerk.

Volgens ds. Willemsen was zijn antwoord echter:

"De Heere heeft mij niet nodig. Ik heb het mijne gedaan. God zal voor Zijn Kerk wel zorgen."

Ook op het laatste zocht de vijand hem nog te benauwen. Tot andere vrienden sprak hij: Ik weet, ik zal zeker zalig worden, maar het zal maar nauwelijks, nauwelijks, nauwelijks zijn (1 Petrus 4:18). Het is wat te zeggen, te sterven als een leraar, waaraan zóveel is toevertrouwd en die daarvan aan God rekenschap zal moeten geven."

Het was op 18 november 1720 dat hij als laatste woorden duidelijk hoorbaar sprak: *"Nu zal ik haast over al mijn vijanden zegepralen."*

Enkele uren daarna is hij in de Heere ontslapen. Hij was ruim 56 jaar. Op 25 november is hij in de Oostkerk begraven.

Ds. Jac. Willemsen schreef hierover:

"... terwijl de tederlievende gemeente, die de lijkbaar volgde, met een diep gezucht en met hete tranen het allersmartelijkst verlies van haar beminde leraar betreurde."

Naar de gewoonte van die tijd werden er lijkgedichten gemaakt. Zijn vriend en ambtgenoot J. Breukeland liet eerst in een toespraak wat over het karakter van zijn vriend weten:

"In al zijn gemeenten is hij openbaar geworden als een vriendelijk, zachtmoedig, ernstig en wakker man, trachtende zich overal een predikant te betonen, niet afnemende, maar in ijver toenemende, zodat zijn laatste jaren de minste niet geweest zijn." In zijn rouwklacht ontboezemde hij:

*Hier ligt de lijkbus van die man,
Die met zijn leer en leven stichtte;
Hij leeft, die, in de hope van
Het eeuwig heil, zijn hoop hier richtte.*

*Genade Gods, in hart en mond,
Heeft hij aan zondaars voorgedragen,
Naar 't recht van 't eeuwig zoenverbond,
Tot roem van 's Heeren welbehagen.*

*Getrouwe broeder in de Geest,
Wij volgen 't spoor van u geweest;
Genade die de ziel geneest,
Om voor Gods troon te staan verzezen.*

Verschillende collega's en vrienden gaven blijk van de achting die ze voor hem hadden. Zoals ds. J. Breukeland, maakten ook P. Boddaert, J. Op Somer en P. Dathenus. P.M. de Lichte en P. Wesseling op zijn overlijden een gedicht ter nagedachtenis.

Maria Elisabeth Winckelman schreef op zijn sterven o.a.:

*Ai, vrienden die mijn graf bezieet,
Ach, treurt toch niet
Nu 'k hier mag rusten.
Mijn levensloop was aan zijn end,
'k Had m' ook gewend,
Naar 's hemels kusten.
Mijn ziel is reeds voor Godes troon,
En heeft de kroon,
Nu al ontvangen.*

*Die werp ik voor mijn Heiland neer,
En geef Hem eer
Met lofgezangen.*

*'k Ben in Gods weg u voorgegaan,
Op deze baan
Moet gij ook treden,
Hebt goeden moed! Daar komt een end
Aan all' ellend'
En tegen heden
O, 't zalig end vergoedt haast al
Het ongeval,
Dat u mocht treffen.
Geen sterveling op aarde kan
De waarde van
Dat goed beseffen.*

*Zo haast gij zult van uwen post
Zijt afgelost,
Zult g' ook hier komen,
De plaats is reeds van eeuwigheid
Voor u bereid
En al de vromen.
Weest lijdzaam, onderworpen, stil,
In 's Heeren wil;
Hij zal het maken.
Gij zult ook als 't uw tijd zal zijn,
Uit deez' woestijn
Eens binnen raken.*

Jacobus Willemsen

Professor Jac. Willemsen is de drijfveer geweest tot de uitgave van het waardevolle werk: *De Godvruchtige Avondmaalganger*. Hij heeft het geheel nagekeken en een voorwoord geschreven.

Willemsen werd geboren op 22 juli 1698 en was twee jaar toen hij zijn vader verloor. Zijn grootvader Jacob, dikwijls ouderling en lid van de rederijkerskamer 'Het bloemke Jesse', oefende nogal invloed op hem uit. Dit kwam later uit in zijn Coccejaanse traditie en zijn liefde tot de poëzie.

Vanaf zijn twaalfde jaar ging Jacobus naar de Latijnse school en op zijn negentiende jaar naar de Hogeschool te Utrecht.

Daar studeerde hij met zijn stadsgenoot Izac Schorer, die later als collega in Middelburg, zijn hartsvriend zou blijven.

Tijdens zijn verblijf is na het overlijden van professor F. Burmannus in zijn plaats F.A. Lampe tot hoogleraar benoemd. Willemsen heeft altijd met waardering over hem gesproken. Nadat hij afgestudeerd en als proponent beroepbaar gesteld was, kreeg hij al spoedig een beroep naar Heemstede, wat door hem werd aangenomen.

Dit was echter van zeer korte duur. Toen hij na vijf maanden naar Vlissingen beroepen werd, was hij graag nog wat langer gebleven:

"Maar het was anders by den Heere opgesloten en verzegeld in Zyn schatten. Tot vader Abraham was 's Heeren woord: ga gy uit uw land en uit uw maagschap (...). Maar tot my was het woord des Heeren/ als tot Jacob: keer weder tot het land uwer vaderen en tot uw maagschap en Ik zal met u zyn."

Met zes collega's maakte hij daar een aangename tijd door, daar ze als 'broeders en zusters in vrede leefden'.

Na twee en een half jaar nam hij een beroep aan naar zijn 'dierbaar' Middelburg.

Hier werd hij op 4 januari 1728 door Joh. Plevier bevestigd.

In november van dat jaar trad Willemsen in het huwelijk met de 16- jarige Anna Katharina Matheeuws. In 1736 is zijn jonge vrouw plotseling gestorven.

Twee jaar later is hij weer in het huwelijk getreden met familie van zijn eerste vrouw, Elisabeth Verwout Noiret. Ook uit het tweede huwelijk zijn geen kinderen geboren.

In 1740 kreeg Willemsen een zeer aantrekkelijk beroep naar Amsterdam. Hij wilde dit beroep aannemen, maar weer sprak de geschiedenis van Abraham hem aan:

"Toen hy zich gewillig toonde om op Goddelijk bevel zyn eenige zoon, zyn Izaek dien hy liefhad te slachten, daarin wederhouden wierd en in last kreeg: strek uwe hand niet uit."

De Middelburgse raad bood hem uit erkenning het professoraat aan op de Illustre school. Vanaf 1755 was hij ook curator van de Latijnse school.

Toen in 1747 Willem IV op zaterdag de eed als stadhouder van Zeeland aflegde, kwam hij de andere dag, zondag 21 mei, bij Jacobus Willemsen naar de Nieuwe Kerk.

De prins werd zo hartelijk toegesproken dat hij tot tranen toe bewogen was. Na de dienst vroeg hij om deze preek nog eens te mogen lezen. Echter was er van de lange preek niets op papier gezet. (Bij Willemsen duurden de diensten wel twee tot drie uren lang.) Later heeft hij deze preek alsnog zo goed mogelijk opgeschreven en uitgegeven. Jac. Willemsen had een bijzonder arbeidzaam leven, ook mede door al zijn schrijfwerk, waarbij vooral de poëzie een grote plaats ingenomen had.

Tot zijn ouderdom toe bleef hij alle werkzaamheden uitoefenen.

In 1778, op 22 juli preekte hij precies op het uur van zijn geboorte uit 2 Samuël 19 vers 35a: "Ik ben heden tachtig jaren oud."

In maart 1780 werd Willemsen ziek en was onder zware pijnen nog bezig met zijn

bemide liederen van Van Houten en Van Lodenstein. Toen het sterven werd, sprak Willemsen tot zijn huisgenoten, dat hij 'het lied van Mozes en het Lam' hoorde zingen. Diezelfde dag, 31 maart, is hij gestorven en enkele dagen daarna in de Oostkerk begraven.

De Godvruchtige Avondmaalganger

Met recht mag van P. Immens wel gezegd worden, *dat hij nog spreekt nadat hij gestorven is* door zijn uitgesproken oefeningen die later in druk verschenen zijn.

Het was de begaafde Jonkvrouw Jacoba Petronella Winckelman die de 'maandagavond oefeningen' tijdens het uitspreken opgeschreven heeft.

Het zou echter nog 32 jaar duren voordat ze uitgegeven werden. Toen het dan ook zover was, heeft professor Jac. Willemsen het geheel nagekeken en een voorwoord geschreven. Veel gegevens hieruit zijn in het voorgaande reeds verwerkt.

Na dit voorwoord schreef J.P. Winckelman in dichtvorm een woord van herinnering, aanbeveling, opwekking en ze besloot hierin met een verzuchting om genade, Geest en leven, om meer gelijkvormig te worden aan het beeld Gods.

Enkele strofen hieruit zijn:

*Spreekt Habel nog na zijnen dood
Door zijn geloof en heilig leven,
Waarvan hij proeven heeft gegeven
Als 's Heeren gunst- en bondgenoot!
Hoor hem in 't Woord de roem der helden,
Die 't Koninklijke deugdenpad
Betraden naar de hemelstad,
Tot 's Heeren eeuwige lof vermelden.
Deez' eer geschiedt nog 't allen tijd'
Aan 't volk dat God is toegewijd.*

*Die eer geniet ook 's Heeren knecht, Die al ruim dertig jaar geleden
Is 't algemene pad getreden,
En in het stof des doods gelegd.
'k Meen Immens, die al zijne krachten
Verteerd heeft in den dienst van God,
En nu geniet het zalig lot,
Waarop Gods trouwe knechten wachten,
Deez' grote man, zijn naam en werk,
Blijft nog tot zegen in Gods kerk.*

*Die ongemene vriend'lijkheid
In 't onderlinge sadmverkeren,
Die lust om anderen te leren,
Waartoe hij altijd was bereid;
Dat bidtalent, aan hem gegeven,
Waartoe hij dikmaals met de Heer'
Kon worst'len, pleiten, en niet eer'
Afliet, maar zolang aan bleef kleven,
Tot hij 'd Almachtige verwon,
Die zijn verzoek niet weig'ren kon.*

[Er is van dit boek wel gezegd, dat er valse mystiek in zit. Nog ná de 2^e wereldoorlog schreef een predikant dat we moeten oppassen omdat Immens een Coccejaans predikant was. Hadden de critici hetzelfde geloofsleven gekend als Immens, ze zouden hem in de geest omhelsd hebben en God verheerlijkt voor deze man en zijn kostbaar nagelaten werk.]

11. Robertus Immens Jr.

In hoofdzaak door Prof. Jacobus Willemsen.

Robertus was het tweede kind van Robertus Immens Sr en Maria van der Deliën. Hij werd geboren op 7 juli 1651. In zijn jonge jaren kwam de godsvrucht al uit. Vooral ook op de Hogeschool te Utrecht verwekte zijn leven jaloersheid onder zijn medestudenten.

Robertus werd op 13 januari 1675 tot predikant bevestigd in St. Anna ter Muiden, in Zeeuws-Vlaanderen.

Deze gemeente werd overstroomd met vluchtelingen uit Frankrijk, waar in die jaren geen vrijheid van godsdienst was.

Echter waren er velen, die de weelde van vrijheid misbruikten en alleen maar ijverig waren in hun beroep in deze plaats.

Ook was onder deze gevluchte hugenoten de zuiverheid van de leer aan het verduisteren.

Was in het begin van die eeuw nog een professor als Gomarus aan de School van Saumur in Frankrijk verbonden geweest, later werden daar, eerst bedekt en daarna openbaar, aan de jonge predikanten dwalingen voorgehouden. Ook het rationalisme van de Fransman R. Descartes liet hier zijn invloed gelden.

Robertus Immens was echter zo ijverig en getrouw in het vermanen tot waarachtige bekering, dat hij niet alleen in de kerk aan het zieleheil arbeidde, maar zelfs met de boeren achter de ploeg meeliep onder voortdurende bidding en smeking: "... laat u met God verzoenen".

Bij de vrouwen werd hij gezien achter de karnton tijdens het bereiden van de boter. Aan ijver ontbrak het de mensen niet, maar het was alleen voor de tijd.

Dit was de ijverige predikant tot veel smart, want de zielen waren Op zijn hart gebonden.

Ds. Jakobus Willemsen uit Middelburg schreef later over een geoefende zielsvriendin, die destijd ook onder de bediening van R. Immens was. Dikwijls was ze tegen hem onvriendelijk en toonde haar afkeer door op te merken dat ze moest werken en tot andere dingen haar tijd niet kon besteden.

Zijn voortdurende aanspraak werd toch het middel dat zij uiteindelijk achter de karnton in haar hart gegrepen werd.

De predikant mocht, in het' verborgen, ruim delen in de liefde Gods, maar hij werd ook gewaar dat dit altijd samengaat met strijd en aanvechting, wat uitkwam in enkele dichtregels:

*God doet Zijn volk ter helle dalen,
En voert hen op naar 's hemels trans
Zo rijst de zon met schoner glans
Na een verberging van haar stralen.*

Toen hij weer een bittere kruisbeker moest drinken, kreeg hij een gezicht op Hem, Die het kruis verdragen heeft en de schande veracht. De begeerte tot het Heilig Avondmaal deed hem toen de volgende dichtregels schrijven:

*Mijn waarde ziel! hoe dus ontstelt?
Wil toch niet langer blijven treuren*

*De zonden last, die u nu kwelt
Zal immers Jezus van u scheuren.*

*Al zijn uw eigen krachten zwak
Wil uwe nood aan Jezus klagen
Bezwijkt gij onder 't zondenpak
Vertrouw op Hem,
Hij zal het dragen.*

*Hij nodigt u nu aan Zijn dis;
Waarom dan zo een rouw bedreven?
Steun maar op Hem;
Hij zal gewis
U ook wel verder krachten geven.*

*Hij roept ze niet, die zijn gezond,
Maar wil der zielen Herder wezen
Heeft u de zonde dan gewond
Die Jezus zal u weer genezen.*

*O Jesu! grijp mij bij de hand
Zet toch mijn harte gretig open
Opdat zo zonder tegenstand
Uw balsem in mijn ziel mag lopen.*

*Ach! geef nu toch een wormpke kracht
Laat Uwe macht in zwakheid blijken
Kom in mijn ziel, die op U wacht
En wil daar nimmermeer uit wijken.*

Enkele verzen uit 'Klacht en gebed tot Jezus, in het naderen tot Zijn tafel'.

In die tijd zou het Heilig Avondmaal bediend worden. Toen hij voor de tafel stond, mocht hij op een bijzondere wijze de liefde Gods proeven en smaken door het liefdebevel: "Neemt, eet, dat is Mijn lichaam, dat voor u gebroken wordt; doet dat tot Mijn gedachtenis."

Maar ook vervolgens met betrekking tot de drinkbeker: "En Ik zeg u, dat Ik van nu aan niet meer zal drinken van de vrucht des wijnstoks tot op de dag, wanneer Ik met u dezelfde nieuw zal drinken in het Koninkrijk Mijns Vaders."

Door de liefde en de kracht van deze woorden geloofde hij, dat dit het laatste Avondmaal geweest was op de aarde.

Dit vertelde hij dezelfde dag aan zijn beste vrienden.

Boven de laatste Kerkeraadsacte van 20 juli 1677 tekende hij zelf aan:

"Onder de h. handeling en uytreykinge van de teekenen hebben wy sonderling verwackringe in de aangekomene gevonden in meer eerbiedigheyt naderende als wel voor heen. De Heere wil het agtervolgen."

Met deze wetenschap was hij de tijd door God bepaald afwachtende.

Toen het volgende Avondmaal aanstaande was, vroeg één van de vrienden of hij nog dezelfde gedachte had. Dit werd door hem bevestigd. Zelfs nadat hij de huisbezoeken en de voorbereiding gehouden had, liet hij weten 'niet aan te zullen zitten aan de tafel'.

De Heere gaf hem zijn verwachting, want één dag voor de bediening werd hij onwel en stierf, om nu aan te mogen zitten met Abraham, Izak en Jacob.

Dit was op 8 oktober 1677, in de ouderdom van 26 jaar.

Uit zijn eigen gedichten werd toen vervuld:

*Als dan myn ziel van 't vlees zal scheiden
Neem my ook op in Uwen troon
Opdat ik my daar mag verblyden
En alzo eeuwig by U woon.*

Zijn nagedachtenis is tot zegen geweest, door zijn in 1680 te Middelburg uitgegeven 'Enige vermakelijke- zielsverkwikkende gezangen, passende en ziende op het gebruik van des Heeren Heilig Avondmaal'.

Ook zijn er zeven gedichten opgenomen in het tweede deel van de gedichtenbundel van P. van Sorgen 'Dichtkundige zielezangen', uitgave Utrecht 1709.

Volgens Jac. Willemsen zijn er ook enkele gedichten van hem in de bundel van Adriaan van Loo opgenomen.

Eén van deze gedichten is 'Liefelyke zielsdwang of innige hartstogten tot den Heere Jezus', waaruit enkele strofen volgen:

*O liefde, wonderbaar en groot!
Myne arme ziel was, leevend' dood,
Toen Jezus my kwam trekken.
Ja Zich gansch voor my overgaf,
Zyn leeven gaf, om my uit 't graf
Der zonden op te wekken.
Hy riep,
Ik sliep,
'k Sloot mijn oren,
'k Wou niet hooren;
Maar Hy drong my
Door myn hart.
Zijn liefde dwong my.*

*O! neem myn hart; het koomt U toe.
Het is der vreemde heren moe,
O Jezus, Heer' en Koning!
Kom toch, myn Heiland, koom' er in,
Gebied en stuur het naar Uw zin,
Als in Uw eigen wooning.
Ach Heer,
Hoe zeer
Perst en dringt my!
Ach, hoe dwingt my,
Uw teére
Liefde en goedheid,
Och myn Heere!*

*Daar is myn hart geheel en al,
Of 't wil of 't kan; het moet en zal,*

't Moet U, myn Heiland minnen.
U, lieve Jezus, U alleen,
U, zoete Jezus, anders geen
En wil 't niet?
Dring er binnen.
Dring het,
Dwing het.
Doe het zwichten,
Door Uw schichten,
Al zou het scheuren
Dring er in;
O! 't zal niet treuren.

Wanneer, myn Heiland, ach myn Heer',
O zoete Jezus, ach wanneer
Zal ik U eens hierboven,
Bevryd van aller vreemden dwang,
Die my zo bang valt en zo lang,
Met Uwe kind'ren loven?

12. PETRUS DINANT (1663-1724), zijn leven en arbeid.

De verhoogde Heiland heeft Zijn achtergebleven gemeente opzieners en herders geschonken tot volmaking der heiligen, en tot opbouw van het lichaam van Christus. De arbeid der ambtsdragers is niet dezelfde. Die van de Apostelen is een andere dan die van de tegenwoordige dienaren des Woords. De eersten spraken dank zij inspiratie Gods Woord, de tweede groep dienstknechten verklaren door illuminatie (= verlichting van de Heilige Geest) dat Woord.

Is er al onder de Apostelen des Heeren groot verschil in aanleg en arbeidskracht, in karakter en kennis, onder de herders en leraars is het onderscheid niet minder opvallend. De Schrift vergelijkt hen bij lichten aan het uitspansel, doch de lichtsterkte en de lichtflonkering is zeer ongelijk. De ene ster is groter dan de andere ster. De ene straalt meer licht uit dan de andere. Ook schijnt de kleur van het licht niet ten volle gelijk. De ene dienaar des Woords wijdt zich in de gemeente meer aan de praktische arbeid, de andere meer aan het onderzoek der Schrift. De een is de man van de kansel, de ander meer van het studeervertrek. De een is een man van 'bezoek', de ander meer de man van studie. De een de man van het woord, en de ander meer de man van de pen.

Wij gaan hier iets meedelen over een uitmuntend dienaar van Christus uit vroeger dagen, die ook in het midden der gemeente met het woord, met prediking, onderwijs en vermaan zijn roeping heeft vervuld, doch wiens kracht niet in de laatste plaats lag in de verklaring van de Schrift met de pen.

Wij geven eerst een kort overzicht van de korte levensgang van de knappe Petrus Dinant, die reeds op 21-jarige leeftijd als dienaar des Woords in zijn eerste gemeente is bevestigd. Geboren in Zutphen, 23 november, 1663, heeft de jongeman eerst de lagere scholen doorlopen, en kwam reeds in 1680, dus 17 jaar oud, aan de universiteit van Utrecht, waar de Heere al spoedig liet zien, dat Hij deze jongeman in Zijn bijzondere dienst wilde gebruiken. Want nog niet lang als student ingeschreven, werd hij door Gods genadehand krachtig aangegrepen en gaf de Heere hem een nieuw hart, waarin door Gods Geest de vreze des Heeren was ingeprent. Onder de uitnemende leiding van de hoogleraren Gerardus de Vries, voor wijsbegeerte, en van P. van Mastricht en Herm. Witsius, voor theologie en aanverwante vakken, werd de jonge Dinant reeds op 6 maart 1684 proponent en een maand later beroepen in Ophemert en korte tijd later door dominee Sappius aldaar bevestigd. Juni 1684. In de theologie was hij Coccejaan.

Met de woorden uit de 50ste Psalm: *Verzamelt Mij Mijn gunstgenoten, die Mijn Verbond maken met offeranden*, deed Dinant zijn intrede in zijn eerste gemeente.

't Heeft echter niet zo heel lang geduurd, of onze jonge predikant werd beroepen in Oostzaan, waar hij ook heenging, en waar hij aan de gemeente met deze woorden zijn eigen roeping heeft voorgesteld: *O, Jeruzalem, Ik heb wachters op uw muren besteld, die gedurig al de dag en al de nacht niet zullen zwijgen; o, gij die des Heeren doet gedenken, laat geen stilzwijgen bij ulieden wezen*. Hij werd bevestigd 6 februari 1688. Het ene beroep volgde het andere op. Eerst uit Schiedam, waar Dinant enkele jaren heeft gewerkt. Toen uit Middelburg, voor welk beroep hij meende te moeten bedanken. Niet zo heel lang was hij rustig en ijverig in Schiedam aan het werk, of hij werd opgeschrikt door een beroep uit Rotterdam.

Tijdens de weken van beraad werd ds. Dinant bezocht door afgevaardigden uit de kerk

van 's Gravenhage, die hem verzochten nog enkele dagen te willen wachten met de beslissing inzake Rotterdams roeping, omdat binnen een paar dagen de kerk van Den Haag hem zou beroepen. Dinant heeft dat verzoek niet ingewilligd, maar zich terstond aan de gemeente Rotterdam verbonden, door haar roeping in de mogendheid des Heeren te aanvaarden. 16 november 1692.

Dinant is tot het einde toe in Rotterdam gebleven; daar stierf hij. Aan de voorspoedige levensloop van deze Godvruchtige man kwam een einde. Na zijn sterven werd gepredikt over de woorden uit de 37ste Psalm: *Let op de vrome en ziet naar de oprechte, want het einde van die man zal vrede zijn.*

Wij hebben even op het begin van zijn leven acht geslagen, maar zullen niet minder op Dinants einde letten.

Er bestaat een spreekwoord: eind goed, al goed; in dat spreekwoord ligt waarheid. Dinant was in zijn leven voorspoedig, maar was ook in zijn einde gelukkig.

Zo is het niet met alle mensen. Veel mensen, wie het bij hun leven wél ging, zijn er in hun einde wel eens niet te best aan toe. De rijke man in Jezus' gelijkenis, had het in zijn leven goed. Hij was gezond, rijk en gevierd. Alle dagen leefde hij vrolijk en prachtig. Maar zo bleef het niet. Hij sloeg na zijn sterven zijn ogen op in de hel, en riep om één druppel water, tot verkoeling van zijn tong, in de smarten van de hel.

Vrolijk en ook voorspoedig, zelfs zeer voorspoedig was de voortgang des levens bij die grote vijand der Joden, Haman, toen hij met de koning en met Esther aan de maaltijd was, doch smartelijk was zijn einde, toen men hem aan de galg hing. Met Gods volk gaat het anders. Hun einde is nog beter dan hun begin. Na een voorspoedig leven is ds. Dinant in volle vrede heengegaan.

Zijn leven was vrede en in volle vrede is hij ook gestorven. Meen evenwel niet, dat er nooit twijfel en tegenspoed in zijn leven zijn levensharmonie hebben verstoord.

Elk hart kent zijn eigen bittere droefheid en de waterspiegel van zijn leven is dikwijls oneffen geweest. Van zijn tegenspoeden weten wij het minst, van zijn voorspoed het meest. Men vertelt niet graag aan de ander zijn innerlijke worstelingen met het boze hart. Wij zien Dinant, zoals hij zich aan anderen heeft getoond. Wij zien elkaar altijd van de buitenkant. En Dinant heeft niet zoveel van zichzelf gesproken. Wij gaan dus af op hetgeen anderen van hem getuigen. Iemand uit zijn dagen die zijn leven heeft opgetekend, noemt hem een vroom en oprecht man, die wel zijn zonden en zwakheden had, zoals allen, en zelfs de heiligsten in dit leven die hebben, doch in bepaalde zin een volmaakt man is geweest; en gaat dan die benaming van 'volmaakt christen' op de volgende wijze omschrijven, nl. dat ds. Dinant volmaakt was in zijn Hoofd Christus, en in Hem volkomen rechtvaardig voor God. De Vader had hem om de volmaakte gerechtigheid Zijns Zoons door de Heilige Geest ook aanvankelijk geheiligd. Zijn ziel was in het verstand geheiligd. Zijn ziel was in de wil geheiligd. Zijn wil was gewillig gemaakt om op de wil van zijn Bonds-God *Amen* te zeggen. Zijn Verbonds-God had het stenen hart uit hem weggenomen, en had hem een vlezen hart geschonken.

Ook waren de genegenheden van zijn ziel geheiligd. In al haar krachten en uitingen richtte zich zijn wil op de heiligheid Dinants grote lust was aan een volkomen heiligheid. Die lust openbaarde zich in zijn klacht over het inwonende kwaad, en over zijn trage voortgang. Hij boog zich steeds in alles over naar de heiligheid, en verlangde naar de volkomen staat van zijn volmaaktheid in de hemel bij zijn God. Een bijzonder kenmerk van Dinants leven is ook geweest, dat hij zichzelf steeds is gelijk gebleven. Zoals het begin en het midden van zijn leven was, zo is ook het einde geweest.

Ds Dinant is één van de weinige Dienaren des Woords geweest, die met aardse goederen gezegend was. Hij was rijk, doch heeft zijn goederen niet te eigen bate aangewend. Hij was liefdadig jegens min bedeeden. Daarvan hebben we armen uit zijn omgeving weten te getuigen. Dinant strooide uit. Hij gaf aan de noodduftigen. Hij spoorde anderen aan, zich goede rentmeesters te betonen. Toch heeft hij er zich ijverig op toegelegd, het ook zelf te zijn.

Van zijn kanselwerk moet gezegd worden, dat het niet naar de studeerkamer riekte. Dinant was een geleerde, zeer zeker, maar zijn preken waren geen geleerde betogen, ook geen sierlijke, opgepronkte redevoeringen; ze waren altijd bediening des Woords. Geen preken, die sprankelden van vernuft, maar die wel bewijzen waren, schone vruchten van nauwgezet exegetisch onderzoek. Altijd zuiver, onvervalst Evangelie. ds. Dinant heeft zijn gemeente nooit trachten te voeden met schillen en draf.

Hij sprak geen zinledige en winderige woorden. Hij gaf het zuivere Woord in beschaafde taal, in sierlijke stijl. Dinant had een afkeer van platheden op de preekstoel. De tijd, die hem van zijn ambtelijke arbeid in de gemeente nog overbleef, gebruikte hij niet om eens gezellig uit te gaan, om eens te gaan vissen of jagen, of feestmalen te presideren; maar die wendde hij aan voor strenge studie. Een belangrijke en uitgebreide pennevrucht van zijn hand - die voor menig predikant in de loop van enkele eeuwen een kostelijke commentaar op die Brief bij een tekstkeus uit dat gedeelte der Schrift is geweest - is de uitnemende Verklaring van de Brief aan de Efeziërs.

Dinants bazuin gaf nooit een onzeker geluid. Zijn prediking was wekkende, maar ook zijn leven: trekkende.

Hij sprak en zelf handelde hij daarvoor. Het was met Dinant niet als met een wegwijzer op een kruispunt, die anderen wel de richting aanwijst om te gaan, doch die zelf blijft staan.

Hij legde evenmin anderen lasten op, die hij zelf niet met de vinger wilde aanroeren. Zijn leven sprak nooit de taal: hoort naar zijn woorden, maar ziet naar mijn adem. Dinant beleefde zijn prediking en heeft altijd getracht, waardig het Evangelie van Christus te wandelen.

Het is opmerkelijk: zijn laatste prediking was ontleend aan Hebréeën 11 over deze woorden, "en wat zal ik nog meer zeggen; want de tijd zal mij ontbreken" ...

De tijd heeft hem ontbroken, om verder de gemeente het Woord van de levende God te verklaren. Ds. Dinant is van de kansel opgeroepen om met de lofzingerende gemeente zijn God te verheerlijken, juichend staande voor de troon van zijn Zender.

Na een benauwde ziekte is ds. Dinant nog bijna in de kracht van zijn leven - hij werd niet ouder dan 61 jaar - in volle vrede ontslapen. Op een Rustdag ging hij in de rust, die er over blijft voor al het volk Gods. Het was op 20 augustus 1724, te Rotterdam.

Ds. W. Eversdijk hield de lijkrede, die in druk verscheen.

Dinant liet de volgende werken na:

De Achtbaarheid van Godts Woort. Waar in verklaart, Bewesen, en Verdedigt worden, de Noodzakelykheit eener Openbaringe.

De Brief van den H. Apostel Paulus aan die van Efeze, Verklaart en Toegepast.

**13. welbestede leven van
HENRICUS DE FREIN
(1672-1747),
dienaar des Goddelijken Woords te Middelburg.
Beschreven door zijn schoonzoon en opvolger.**

1. In Gods leerschool.

Henricus de Frein, predikant bij de gemeente van Middelburg, werd op de 11e juni 1672, in het rampjaar van onze Vaderlandse geschiedenis, te Delft geboren uit het huwelijk van Willem de Frein en Aafje Gyblants.

Willem de Frein werd te Delft geboren op 20 augustus 1649. Hij kreeg vroeg indrukken van de vreze Gods, waaruit hij werd bewogen - hoewel hij een eerzaam beroep geleerd had - om de jeugd te onderwijzen. Hij was een parel in de Godzaligheid, en hierdoor bij klein en groot geacht. Twee huwelijken heeft hij aangegaan. Het eerste, waaruit Henricus de Frein geboren is, sloot hij met genoemde Aafje Gyblants in 1670. Zij was een vrouw, die lang haar overtuigingen voor zichzelf gehouden had, maar bij een ziekte van haar man openbaarden zich die overtuigingen en brak zij door; hetgeen haar man zeer verkwikte.

Doch de lust van zijn ogen werd door een haastige dood van hem weggenomen, en wel op 26 juni 1672, in de tijd van de Franse troebelen, toen de dood als een weldaad werd omhelsd. De tijdsomstandigheden waren, vanwege de vrees voor de vreemde overweldiger, zo vol beroering, dat de achtbare regering te Delft, uit een bijzondere hoogachting voor Willem de Frein, hem aanried om zijn overleden vrouw vlug te begraven, aangezien ze hem niet garanderen kon, dat hij, zonder bekwame spoed, aan zijn beminde huisvrouw het graf tot een veilige rustplaats zou kunnen bezorgen. Voorzeker, een bange tijd!

Het tweede huwelijk, ging Willem de Frein aan, tegen het eind van het jaar 1672, met Maria van Ameide, uit welk huwelijk tal van kinderen geboren., zijn: een Willem, Jan en Maria de Frein, halfbroers en -zusters dus van Henricus de Frein, die allen echter reeds voor laatstgenoemde zijn gestorven.

Zoals gezegd werd Henricus de Frein uit het eerste huwelijk te Delft geboren, en wel op 11 juni 1672, dat voor Nederland zo droevige jaar. Deze geboortetijd heeft altijd diepe indruk op het gemoed van de latere predikant gemaakt, die vaak placht te zeggen: 'Ik ben in een droevige tijd geboren en ik zal in een droevige tijd sterven'. Doch God heeft aan hem de toezegging vervuld, die aan een rechtvaardige gedaan wordt; zodat zijn Weleerw. nog juist voor het kwaad is weggeraakt.

Zijn vader, een zeer Godvruchtig man, heeft - evenals zijn andere kinderen - ook Henricus Godvruchtig opgevoed en hem de Heere en Zijn dienst toegewijd. Wat was het een groot voorrecht voor de jonge De Frein, van zijn eigen vader onderwijs te mogen ontvangen! Wie kon hem beter in zijn prille jeugd 's Heeren vreze leren, dan hij die ze persoonlijk ook al vroeg geleerd had? Wie kón het met tederder zorg doen, dan een vader, die zich zoveel moeite troostte om zijn zoon tot een zaad voor de Heere af te zonderen? Menigmaal droeg hij hem op aan de troon der genade, gaf hem Godvruchtige en heilzame lessen, zolang totdat hij die van anderen nodig kreeg.

De middelbare scholen te Delft - om de Latijnse en Griekse taal te leren - doorliep dhr Henricus de Frein met de hoogste lof zodat hij verschillende prijzen verwierf.

Bekwaam voor de academie, zond zijn vader hem naar die van Utrecht. Daar ging hij niet heen zonder Godvruchtige vermaningen van zijn godvrezende vader mee te nemen, die hem, als Salomo zijn zoon (Spr. 3, 6) vermaande: **Ken den HEERE in al**

uwe wegen, en Hij zal uw paden recht maken!; die hem opwekte om veel met de Bijbel te studeren, en die hem de raad gaf: als ge een goed prediker wilt worden, sta er dan naar een goed Schriftgeleerde te zijn.

Een raad, die Henricus de Frein gedurende zijn hele leven met veel nauwgezetheid opvolgde. Zijn vader trachtte hem ook indrukken te geven, wilde hij niet als een blinde de blinden leiden, dat hij zelf bij ondervinding de bekering moest kennen om deze aan anderen te prediken.

Die genade van Boven werd op Utrechts hogeschool in het hart van Henricus de Frein gewerkt. Terwijl hij aan de voeten van beroemde hoogleraars onderwezen werd, was het hem tevens vergund aan de voeten van de Heere Jezus onderwezen te worden. Krachtadig werd hij overtuigd, kreeg veel inzicht in zijn onbekeerde staat, zodat hij zijn studie zelfs stop wilde zetten. Want hij zag in, wat er van een predikant vereist wordt. Voortreffelijk drukt dit de kerkvader Gregorius van Nazianze in die weinige woorden uit, die waardig zijn hier op te tekenen: "Een leraar moet eerst rein worden, om daarna anderen te reinigen; wijs zijn, om later de wijsheid aan anderen te leren; licht worden, om daarna anderen te verlichten; tot God gebracht worden, om vervolgens anderen tot Zijn gemeenschap te brengen; geheiligd worden, om dan anderen te heiligen".

Deze zaken wogen Henricus de Frein zeer op het hart, en hij getuigde daarvan met tranen van droefheid aan zijn geliefde vader, die het met tranen van blijdschap hoorde, zijn zoon Godvruchtige raadgevingen gaf en hem opwerkte om zijn studie in de vreze des Heeren te blijven voortzetten. Dat deed hij dan ook, en hij bewees daarmee een jongeling te zijn, wiens hart de Heere tot Zijn vrees had verenigd. Die vreze Gods bewaarde hem voor de verleidingen der jonkheid, was in hem het beginsel der wijsheid (Ps. 111, 10), en deed grote verwachting van hem koesteren dat hij een zeer nuttig instrument voor Gods Kerk zou worden.

Want dat velen dat onder de studerende jeugd niet worden, daarvan geeft de vermaarde J.F. Budaeus terecht deze reden, dat ze al direct in het begin van hun studie van het ware doel der bodgeleerdheid afwijken, en meer streven naar een menselijke en dikwijls ijdele geleerdheid, dan dat ze bekommerd zijn om Gods verlichtende en heiligende genade. Een echt Godgeleerde moet er naar staan, om van God- Zelf geleerd te worden.

Die wijsheid, welke van Boven is, waarvan Jacobus spreekt in zijn brief (Hfdst. 3, 17), zocht Henricus de Frein deelachtig te worden, en een schat van zulk een wijsheid te verkrijgen, als in een predikant vereist wordt. Hij verzuimde niet zich te oefenen in zulke wetenschappen, waardoor men een geleerde kan worden en legde het er voornamelijk op toe, een wijs en nuttig man te worden, onder inachtneming van het gezegde: niet die vele, maar die nuttige zaken weet, is wijs.

Het onderricht van grote en beroemde mannen op Utrechts Hogeschool maakte hij zich nuttig. Hij studeerde in de Oosterse talen onder Dr Heusden, in de wijsbegeerte onder de doktoren de Vries en Luijts; in de Heilige Godgeleerdheid onder de doctoren van Halen, van Maastricht, Witsius en Leidekker. De twee laatsten waren bij hem zeer geliefd en hij heeft tegen mij dikwijls met de hoogste hoogschatting over hen gesproken.

Henricus de Frein werd maart 1694 te Utrecht proponent. Hij trad hier en daar als prediker op, en werd tenslotte beroepen te Wilsveen, een dorpje tussen Delft en Leiden en achter Leidsendam. Daar werd hij bevestigd op 27 mei 1696, door ds. Nahuis met de woorden van Paulus uit de 2e Brief aan Timotheüs, hfdst.4, 5: Maar gij, wees wakker in alles, lijd verdrukkingen, doe het werk van een evangelist, maak

dat men van uw dienst ten volle verzekerd zij.

2. Leraar in Gods Kerk.

Henricus de Freins eerste standplaats was dus Wilsveen, Zoals hij daar op genoemde 27 mei 1696 bevestigd werd, deed hij er op diezelfde dag zijn intrede met het verzoek van Paulus: Broeders, bidt voor ons (1 Thess.5, 25). Zijn gemeente was op zichzelf beschouwd, klein, maar de toeloop van de omliggende plaatsen maakte dat hij al gauw voor een grote schare preekte, zodat de kerk haar nauwelijks kon bevatten. Het behaagde de Heere, de eerstelingen van zijn dienst op deze plaats wonderlijk te zegenen. Er ontstond een opmerkelijke uitwendige verandering in de gemeente. Zeer velen geraakten onder overtuiging, en hoewel sommigen terugkeerden, braken er echter velen door, en hielden vol. Ik heb, als predikant van Rijswijk, een reeds bejaarde juffrouw, die in Den Haag woont, gesproken, die mij vertelde, dat ze er nog zes in leven kende (van wie zij er een was) , die door Henricus de Frein tot geestelijke kinderen in de genade geteeld waren.

Schone zegen, al waren het alleen dezen geweest!

Zijn naam was als een goede olie, die alom een goede reuk verspreidde, zodat hij door deputaties van verschillende kerken gehoord werd.

Door die van Scheveningen op 19 januari 1698, door die van Hillegersberg, waar hij op het drietal kwam, op 4 mei 1698, door die van Nijmegen op 29 juni 1698, en door die van Purmerend op 25 oktober 1699. Allemaal voortekenen, dat ds. de Frein te grote talenten ontvangen had, dan om die aan die kleine gemeente te blijven besteden. Trouwens, hij was weggelegd voor ons dierbaar Middelburg, waar hij op 7 februari 1700 met 57 stemmen van de 60 leden beroepen werd.

Erg verlegen was hij om die roeping aan te nemen. Hoewel zijn gemeente maar klein was, toch was haar liefde groot, waarmee ze hem zocht te dwingen bij haar te blijven. Vooral zag hij op zijn jeugd en geringe ervaring, waardoor hij zich zo weinig bekwaam oordeelde om Middelburgs gemeente van nut en dienst te kunnen zijn.

Zoals een achtbare Farel nog was om Calvijn met klemmende redenen en allersterkste betuigingen te overreden, dat hij zich tot de dienst van de gemeente te Genève zou overgeven en zijn ambtgenoot te worden, zo was er ook een man nodig om Henricus de Frein te overreden.

Die man was mijn hooggeachte leermeester, de nu zaliger heer ds. Bernhardus Smytegelt, die met de ouderling Daniel Fruytier, afgevraagd werd om aan ds. de Frein het beroep in plena forma (=volledig beroep) over te brengen. Smytegelt betuigde hem met klem van redenen om dat beroep niet af te wijzen, maar in te willigen; wat hij tenslotte ook deed.

Op 27 februari 1700 werd hij bij zijn gemeente en op 1 maart d.a.v. bij de classis Delft ontslagen, en aan de Middelburger gemeente toegewezen. Hij had dus nog geen vier jaar te Wilsveen gestaan.

Op deze wijze kwam ds. de Frein naar Middelburg, zijn tweede en ook laatste standplaats. Op 21 maart 1700 deed hij er zijn eerste predicatie uit Hoogl. 4, 16: *Ontwaak, Noordenwind, en kom, gij Zuidenwind, doorwaai Mijn hof, dat zijne specerijen uitvloeien*, enz. Daarin gaf Zijn Eerw. een zeer groot genoegen, en het verwekte bij een ieder verwondering, dat God in hem, die nog zo jong was, zulke grote gaven gelegd had. Nadat hij, volgens een destijds in zwang zijnde gebruik, eerst alle kerken ter plaatse rond gepredikt had, werd hij op 18 april door de Weleerw. Heer Jacobus Fruytier des morgens in de Nieuwe Kerk bevestigd. Des middags deed hij in de Oostkerk zijn intrede met Paulus' woorden uit Col. 4, 3: *Biddende meteen ook voor*

ons. Na op 2 mei van zijn gemeente Wilsveen afscheid genomen te hebben uit 2 Th, 2, 11 en 12, gaf hij zich volledig aan zijn nieuwe gemeente, waarin hij tot enkele maanden voor zijn dood werkzaam is geweest.

In deze zijn voornaamste levensloop zullen we vooreerst letten op zijn werk voor het huis des Heeren in deze gemeente welk werk hij met mond en pen heeft trachten te bevorderen.

Tot het eerste behoort allereerst zijn prediking.

Henricus de Frein scheen een geboren prediker.

Als we op het meer uitwendige letten: hij was van aangename uiterlijke gaven voorzien. Zijn stem was helder en drong tot in het achterste deel der kerk door, verstaanbaar ook zelfs op zijn hoge leeftijd. Er was in zijn stem niets, dat het gehoor onaangenaam trof, maar ze bezat een natuurlijk bevalligheid en hij wist zo te spreken, dat hij met de hoostmogelijke aandacht en bijna zonder dat men moe werd, zijn gehoor wist te boeien. Zijn gebaren waren ingetogen, geschikt naar de zaken, die hij wilde behandelen; en toch 'ongemaakt' en spontaan ingegeven.

Henricus de Frein bezat in zijn hele voorkomen op de preekstoel iets bijzonders, dat hem wel stond en zich beter laat indenken door wie hem vaak hoorden, dan ik bij machte ben met woorden uit te drukken.

Zijn stijl was Schriftuurlijk. Zoals hij niet hield van al te gewone uitdrukkingsvormen, die op de preekstoel niet passen, zo was hij tevens afkerig van zulke, die al te hoogdravend waren. Hij maakte er geen werk van, zijn preken met stijlbloempjes op te sieren, met gezochte tegenstellingen te doorspekken, of met spreuken van kerkvaders, keizers, koningen of anderen beroemdheden op te vullen. Ook hield hij zich niet op met aardige woordspelingen.

Integendeel, alles wat uit zijn mond kwam, was zakelijk, bondig en krachtig. Paulus' voorbeeld trachtte hij na te volgen, om zijn rede en prediking te doen bestaan niet in beweeglijke woorden van menselijk wijsheid, maar in betoning des Geestes en der kracht (1 Cor. 2, 4). Zijn Eerw. was een Lakonische welsprekendheid van nature eigen, om in korte woorden vele zaken op krachtige wijze uit te drukken. Letten wij op het meer inwendige van zijn preken! Zijn uitleg was goedgekozen, alle delen van een leerrede bevattende, daaraan voldoende en tegelijk beantwoordende aan het grote doel der prediking. De Frein had niet de gewoonte om ver buiten het tekstverband te gaan uitweiden, maar de woorden die hij had voorgelezen, verklaarde hij in een nauwkeurige orde: Op hem paste niet de spottaal, dat hij met zijn tekst een overeenkomst had gesloten: indien gij mij niet aanraakt zal ik u niet aanraken. Heel duidelijk was zijn uiteenzetting in de bekendmaking van de waarheid, zichzelf aangenaam makende bij de gewetens der mensen.

De waarheden wist hij op een buitengewoon heldere en voor het verstand bevattelijke manier voor te stellen. Men moest vaak getuigen: zoveel woorden, zoveel taferelen. Deze zijn duidelijkheid, gepaard met de nauwkeurige gepastheid van zijn uitleg, maakte dat zijn hoorders wat mee naar huis konden nemen. Hij was in zijn preken wonderlijk-zakelijk. Deze roem heeft ds. de Frein genoten. Men behoefde op geen zaken te wachten, maar wel met ingespannen aandacht werkzaam zijn om de zaken na te gaan, die hij de een na de ander liet volgen en aan elkaar ondergeschikt maakte.

Hij deed zijn best op zijn preken, hoewel ze hem minder inspanning kostten als vele anderen; omdat hij uit de dialectiek de kunst had geleerd, om over zaken ordelijk te denken, te spreken en ze uit te breiden. Daarom preekte hij ook verstandig. De stoffen, die hij behandelde, doorgrondde hij, en behandelde hij niet oppervlakkig. Als de stof er aanleiding toe gaf, bewees hij, wat hij aan talen, geschiedenis, Bijbelkennis en

Godgeleerdheid gedaan had, en dat hij was 'een Schriftgeleerde, in het koninkrijk Gods onderwezen, die uit zijn schat nieuwe en oude dingen voortbrengt' (Mt. 13, 52). Niet minder was zijn preken: Godvruchtig erop bedacht om zijn hoorders niet alleen wijzer, maar ook beter te maken, en de Godsvrucht in hun hart te planten. Hij hield er daarom veel van, op zijn verklaring een hartelijke toepassing te laten volgen, waarin hij met onderscheid te werk ging. Hij bestrafte publieke zonden en zondaars, niet alleen met alle ernst, maar zocht ook, door getrouwe ontdekking, de ondeugdelijke en bedrieglijke grond des harten te zuiveren, en op een ontroerende wijze zondaars van hun onbekeerde staat te overtuigen. Op verschrikkelijke wijze schilderde hij de hel af, om de mensen door de schrik des Heeren te bewegen tot het geloof. Lieflijk kon hij de hemel vertonen, om hen daarnaar begerig te maken. De overtuigde zondaars trachtte hij met aanvoering van krachtige beweegredenen ertoe te brengen, om hun slechtheden te verlaten, en de weg des verstands te kiezen. Verlegen zielen gaf hij heilzame raad. Onder het gezicht van hun zonden gebukt gaanden wees hij op een rijke, genoegzame

Jezus, en verzekerde hen, dat, indien zij tot Christus kwamen, zij niet uitgeworpen zouden worden.

Trouwens, ds. de Frein sprak uit eigen bevinding. Alles wat bij van Christus predikte, was een weergave van hetgeen Jezus in zijn eigen hart ingedrukt had. Twijfelmoedigen probeerde hij, door duidelijke kenmerken - alleen aan het Woord ontleend - vast te stellen. Hoe menige Godvruchtige zal er nog zijn, die tot roem van de Heere zou kunnen getuigen, dat de Frein voor hem of haar het middel geweest is, door wie men in de genade is versterkt geworden.

En om 's Heeren volk, naar hun omstandigheden, te bemoedigen, opdat ze zouden wandelen in de vreze Gods en in de vertroosting des Heiligen Geestes, maakte hij bijzonder veel werk, hun menigmaal toeroepende: Zo dan, vromen! vertroost elkander met deze woorden (1 Thess 4, 18): Mijn geliefde broeders, zijt standvastig, onbeweeglijk, altijd overvloedig in het werk des Heeren, als die weet dat uw arbeid niet ijdel is in de Heere (1 Cor 15, 58).

Het doel van heel zijn predikarheid was, om door middel van de Evangeliewaarheden, zielen te brengen tot, en verder op te leiden in de genade.

Letten wij op de vrucht van zijn bediening, in zijn beide gemeenten: God schonk op zijn dienst een wonderlijke zegen, door zijn Eerw. erkend in zijn Opdracht aan Middelburgs gemeente in zijn Strijdende Heilige: "Ik moet zeggen, dat mijn werk onder u niet ongezegd is gebleven, aangezien het Gode behaagd heeft, gedurende mijn bediening onder u, deze en gene te doen ontwaken uit zijn natuurstaat, en over te brengen tot Zijn gemeenschap, terwijl anderen, die reeds overgebracht waren, meer bevestigd zijn geworden tot verwakking van hun geloof, liefde, heiligmaking, troost en geestelijke blijdschap."

Toen ds. de Frein dit schreef, stond hij daar 13 jaar, en die vrucht was hem een prikkel, om aan te houden inde hartelijke wens en bede, dat de Heere zo en zo daar wilde toedoen". Zijn wens en bede heeft hij ook vervuld gezien. Want - en dit is iets zeldzaams! - hij heeft tot het einde toe op zijn dienst een opmerkelijke zegen genoten, en in zijn grijze ouderdom nog vruchten gedragen.

Hoevelen zijn er door zijn dienst toegebracht! Hoevelen zijn daarna door hem verder opgebouwd en bevestigd! Velen leven nog die hem, als hun geestelijke vader in Christus bewenen. Velen zijn al met hem de hemel binnengegaan, en genieten de eeuwige vreugde.

Is het een zegen voor een leraar, zo lange tijd tot nut van Gods Kerk hier op aarde te arbeiden: dat heeft Henricus de Frein ook mogen doen; en in de loop zijner bediening

op 27 mei 1746 volle vijftig jaren vervuld.

Hij was de tweede predikant te Middelburg aan wie dit geluk mocht te beurt vallen. Graag had men gezien en gehoord, dat zijn Eerw. bij die zeldzame gelegenheid een prediking had gehouden en het jubileum van zijn 50-jarige dienst had gevierd. Maar daartoe kon hij niet besluiten vanwege zijn zwakte.

In die ruime tijd heeft ds. de Frein een grote massa stoffen, zowel uit het Oude als Nieuwe Testament behandeld ('t zou weinig nut hebben, ze hier alle uit zijn daarvan bijgehouden register op te geven). Grote gedeelten van Gods heilig Woord behandelde hij in vervolgstoffen. Uit de Psalmen: de psalmen 1, 2, 22, 23, 72, 84 en 110; uit de profeten Jesaja 53. De meeste echter uit het Nieuwe Testament: Johannes 14-17, Handelingen 7 en 9, Romeinen 5-8. die heerlijke hoofdstukken Hebrëen 11 en 12, en heel de le Brief van Petrus.

Ook tot het houden van catechisaties en openbare Oefeningen wendde Henricus de Frein veel ijver aan. Wanneer het lichaam het toeliet, verzuimde hij niet op zijn beurt des zondagsmiddags na de preek te catechiseren. Door de week hield hij verschillende catechisaties: voor de kinderen, om hen de eerste beginselen der waarheden te leren, en voor wie tot jaren van onderscheid gekomen waren, om hen tot de belijdenis der waarheden te bekwamen. Hierbij heeft hij lange tijd des woensdags openbare Oefeningen gehouden, om een ieder, die er gebruik van wenste te maken, in de kennis der waarheid, die naar de godzaligheid is, te doen vorderen.

Op 27 december 1702 begon hij in zijn woensdag-oefeningen de Brief aan de Colossenzen te verklaren. Na die grotendeels te hebben behandeld, nam hij tot onderwerp voor zijn oefeningen bepaalde voorname stukken uit de praktijk des Christendoms. Op 17 november 1717 verkoos Zijn Eerw. over de waarheden te spreken naar de orde van de Heidelbergse Catechismus.

In 't huisbezoek was hij trouw en heeft dat tot het laaste toe ijverig volgehouden. Het werk van zieken-bezoeken achtte hij een belangrijke plicht voor een leraar. Hij ging, waar hij geroepen werd; niet alleen bij voornamen, maar ook bij geringen. De zielen van de armen waren hem niet minder dierbaar, dan die van de rijken.

Hij trachtte een ieder even getrouw te behandelen, en aan te tonen, wat ervoor nodig is, om zalig in de Heere te sterven. De onbekeerden bond hij op het hart, hoe vreselijk het zijn zou, onder zoveel genademiddelen onbekeerd te sterven en te vallen in de handen van de levende God. Ontmoette hij vromen, dan probeerde hij die hierdoor tegen die laatste vijand te bemoedigen, dat de dood door Gods Zoon verslonden was tot overwinning. Brengt de plicht van een leraar ook mee, kerkenraads- en classis-vergaderingen bij te wonen, om daar - tegelijk met anderen - die zaken af te handelen, die het welzijn van Gods Kerk, meer in het algemeen, betreffen: hoe ijverig Henricus de Frein daarin geweest is, hoe bondig zijn adviezen, kunnen zij getuigen, die met hem op die vergaderingen tegenwoordig waren. Zo heeft hij met de mond op allerlei wijze het heil van Gods Kerk zoeken te bevorderen.

Ja, hij heeft het ook zoeken te doen met de pen.

Meer dan een heilzaam geschrift gaf hij in druk. Door hem is geschreven " Een heilige strijdende in de wapenen tegen satan" (een verhandeling over Efëze 6:10-18, 'werkje - een 'achtje' - , dat om zo'n grote aftrek driemaal gedrukt is). "Het zalige uiteinde van een rechtvaardige weldadige en oprechte" is door hem gepubliceerd, ter gelegenheid van het zalig doch smartelijk sterven van ds. Jacobus Plancius, bij zijn leven beroemd predikant hier te Middelburg.

Daarentegen heeft ZijnWeleerw. ook aangewezen: "De ongelukkige staat der goddelozen zonder vrede, in dit leven, in hun dood, en in de eeuwigheid", in een preek over Jesaja 48, 22 (in octavo). Ook is van hem verschenen " Het spelen met de kaart

voor Christenen ongeoorloofd" (in een preek over Col. 3, 17; in octavo).

Het ware te wensen, dat dit kleine werkje veel gelezen werd, vooral door hen, die op het zondige kaartspel zo erg verzot zijn.

Tenslotte heeft hij aan de druk toevertrouwd zijn "Oefeningen over de Catechismus", waarvan het eerste deel reeds het licht zag, voordat ds. de Frein gestorven was. In nederigheid betuigde hij dat de Catechismus van Smytegelt er boven stond.

Na het werk van De Frein voor het Huis Gods beschouwd te hebben, letten we nu op hetgeen hij deed tot welzijn van zijn eigen huis.

Hij begreep dat het niet goed is, dat de mens alleen is. Hij achtte het huwelijk eerlijk en het bed onbevlekt. Daarom zocht hij een vrouw als aangenaam gezelschap in zijn huis. Verschillende huwelijken sloot hij.

Eerst op 14 augustus 1700, verbond hij zich in het huwelijk met Mej. Johanna Munnink, een koopmansdochter uit Zierikzee; maar in haar gezelschap verheugde hij zich slechts voor ruim een jaar, toen zij van hem door de dood op een smartelijke wijze werd weggenomen.

In een tweede huwelijk begaf hij zich op 16 oktober 1701, met Mej. Suzanna van de Poele, weduwe van Jacob Munnink, bij zijn leven wijnhandelaar te Middelburg; met deze vrouw was hij bijna elf jaar getrouwd, toen zij hem door de dood ontrukt werd.

Op 2 januari 1714 trad hij voor de derde maal in het huwelijk, en wel met Mej. Sara Fruytier, zuster van de WelEerw. Heer Jacobus Fruytier, beroemd predikant eerst hier te Middelburg, en later te Rotterdam; en op zijn tijd ouderling der gemeente.

Ook deze vrouw overleed na ruim vier-en-een-half jaar. Toen liet hij zijn oog vallen op Vrouwe Johanna Maria van Dusseldorp, uit Middelburg, wed. van dhr Pieter Macare, bij zijn leven Schepen en Raadslid van deze stad; met wie hij trouwde op 15 augustus 1719. Met deze verstandige Godvruchtige en met vele uitnemende eigenschappen begaafde vrouw genoot hij een zoete en aangename samenleving gedurende 21 jaar en 2 maanden; ze ontsliep in de Heere op 17 oktober 1740.

Ds de Frein, aan het aangenaam huwelijksleven gewoon - terwijl zijn lichamelijke zwakheden in deze jaren van zijn ouderdom, zulk een samenleven eisten - begaf zich op 1 juli 1743 in een vijfde huwelijk met Vrouwe Anna Boursse, uit Middelburg, weduwe van wijlen Mr. Hendril de Kuyser bij zijn leven Schepen en raadsheer der grafelijke heerlijkheid van Zeeland binnen Middelburg. Dit is de laatste vrouw van Henricus de Frein geweest, en werd mijn geliefde schoonmoeder, door het huwelijk met haar enige dochter Suzanna Cath. de Kuyser. Zo kwam ik in familiebetrekking tot ds. de Frein, die mijn schoonvader werd. Doch helaas! voor korte tijd.

Hoezeer ds. de Frein erop gesteld was, om zijn huis door een nageslacht gebouwd te zien, heeft hij toch bij geen van zijn vrouwen kinderen verwekt, behalve bij zijn tweede vrouw, uit wie hem een dochter geboren werd, die bij haar Doop Maria Magdalena genoemd werd, doch na een paar dagen overleed. Maar bekroonde 's Hemels gunst zijn huwelijken niet met kinderen, dit werd vergoed door de in alle opzichten aangename samenleving, die hem met elk van zijn vrouwen vergund werd. Hij werd bewaard voor hetgeen 't gangbare spreekwoord zegt: Tweede huwelijken zijn zelden gelukkig. Trouwens, ds. de Frein was een man, die ook alle liefde verdiende.

3. Zijn eigenschappen.

Bezien wij nu zijn eigenschappen, en allereerst de natuurlijke. Wat zijn lichaam betreft: Zijn Eerw was bedeed met een gezond, sterk lichaam, van middelmatige lengte, mager in zijn jeugd, maar later gezet; opgeruimd van voorkomen, met een vrolijk humeur, waardoor hij veel behagen in de muziek en vooral in het zingen vond.

Lodensteins' Gezangen of alleen of met anderen te zingen, was hem een vermaak en heilige ontspanning.

Letten we nu op de eigenschappen van zijn geestelijke vermogens. Hij bezat een helder verstand, een scherp oordeel en een sterk geheugen. Van lang geleden gebeurtenissen sprak hij alsof ze gisteren plaats grepen. Zijn herinneringsvermogen bleef hem tot op hoge leeftijd bij, zoals blijkt uit die overvloed van zaken, die men hem in zijn preken zonder haperen hoorde noemen. Levendig was zijn verbeeldingskracht, om - wat hij wilde - op een levendige wijze te schilderen.

Hierdoor maakte hij in zijn preken, zijn voordracht bijzonder aangenaam, en wekte bij zijn hoorders nieuwe aandacht. Hij was vlug van geest. 't Gebeurde eens, dat hij onder het gehoor van een candidaat zat, die tot zijn tekst had voorgelezen Hoogl. 5, 16, maar toevallig moest ophouden met preken. ds. de Frein beklom in diens plaats niet alleen de kansel, maar verklaarde die voorgelezen tekst zo nauwgezet en zakelijk, dat een ieder er zich over verbaasde. Hij was nederig van geest, en dacht gering over zichzelf. Vaak verklaarde hij er zich over te verwonderen, dat zoveel mensen hem naliepen. Door ootmoedigheid achtte hij de ander uitnemender dan zichzelf, naar Paulus' vermaan (Fil. 2, 3). Hij was openhartig van karakter, ja vaak te openhartig tegenover mensen, die niet tot zijn echte vrienden behoorden. In hem straalde een bescheiden, vriendelijke en goedge inborst. De beschrijving van een goed man bij Cicero, paste op ds. Henricus de Frein: Hij is, wie hij maar kan, tot voordeel, en benadeelt niemand. Maar letten we nu op al die eigenschappen, die door een bovennatuurlijke kracht van Gods genade in hem gewrocht waren. Daartoe rekenen wij in een woord: zijn godzaligheid. Ds. de Frein was en werd door allen, die hem kenden, gehouden voor een godzalig man; een leraar, die God vreesde. Trouwens, de beginselen van de vreze Gods waren al vroeg in zijn hart gewerkt en gingen vergezeld van een doorbrekende kracht.

De weg naar de hemel - die hij aan anderen predikte - kende hij uit eigen ondervinding. Hij wist, wat geloof en bekering was. Hoe heiligmaking beoefend moest worden, was hem geen onbekende zaak. Om erin te vorderen, daartoe zocht hij dagelijks genade, erkende die nodig te hebben, om zijn zonden niet alleen te doden, maar zo onder te brengen, dat hij tot geen andere kwam. Om de deugd uit het rechte beginsel, op de rechte wijze, door Geest en kracht van Boven en tot het rechte doel te betrachten, beleed hij dikwijls, dat de algenoegzame Jezus hem van God gedurig worden moest tot wijsheid, rechtvaardigheid, heiligmaking en verlossing (1 Cor.1, 30).

Hij wist wat het inhield, in licht en duisternis te wandelen, te leven onder bestraling en verberging van 's Heeren aangezicht; door Gods Geest een opgewekte en levendige gestalte te hebben, en daarentegen met de ongestalte der ziel te worstelen. Sprak hij in het bijzonder of in het openbaar over de menigerlei leiding van 's Heeren volk, dan moest men toegeven: ds. de Frein spreekt uit zijn hart, en hij kent die zaken bij ondervinding.

Ook wist hij wat het betekende, door de Geest van zijn aandeel aan Christus verzekerd te worden; gekust te worden met de kussen van Jezus' mond; God in Christus als verzoend aan te merken; met vrijmoedigheid toe te gaan tot de troon Zijner genade; de beloften van het genadeverbond zich toe te passen; daarmee aanhoudend te pleiten, en hun vervulling zowel hier in genade, als hiernamaals, gelovig in te wachten.

Besprak hij deze zaken, dan was zijn hart vol, zijn ogen stroomden van tranen, zijn woorden werden meermalen onderbroken, en hij eindigde met diepe verwondering erover, dat de Heere in Zijn vrije genade naar hem, onwaardige zondaar, had omgezien.

Zijn godzaligheid beoefende hij in zijn verborgen omgang met de Heere. Zijn studeerkamer was niet alleen zijn liefste plaats, waar hij het meest gevonden werd, om zich tot het werk der bediening voor te bereiden en in allerlei studiën bezig te zijn - reden, waarom hij weinig op straat gezien werd, en zelfs (naar hij wel verklaarde) gedurende de eerste twee jaar van zijn bediening in onze Middelburgse gemeente, de buitensingels der stad, tot zijn ontspanning, niet gezien had - maar zijn studeerkamer was ook zijn liefste plaatsje, om in het verborgen eenzaam, met God gemeenzaam om te gaan.

Zijn bidvertrek, waar hij zijn voor de wereld onbekende behoeften aan de Heere voorstelde, ja zijn gehele hart en al wat het drukte openlegde. Het was zijn Pniël, waar hij God wel eens van nabij beschouwde, in de onzienlijke dingen werd ingeleid, en voorproefjes van de hemel te smaken kreeg. Wat sprak hij dikwijls hartinnemend erover, hoe goed hij het voor zichzelf in dat verborgen leven met God bevond! Hoe prees hij dat anderen menig keer aan, zeggende dat, naarmate er meer verborgen gemeenschap met de Heere beoefend wordt, naar die mate het geestelijke leven beter gesteld is, en meer groei en wasdom ontvangt; daarentegen hoe de verslapping in verborgen afzondering het geestelijke leven doet kwijnen en in de genade doet achteruitgaan. Geen wonder dat Henricus de Frein op dat verborgen verkeer met God zo gesteld was. Naar waarheid mag men van hem zeggen, wat van de grote Jacobus Usserius vermeld wordt: In deze twee uitnemende oefeningen besteedde hij een groot deel van zijn tijd, nl. in verborgen bidden en in het leiden van anderer geweten, zowel in zijn publieke prediking als in persoonlijke gesprekken; de rest van zijn tijd wijdde hij aan zijn studiën.

Zijn godzaligheid toonde hij door met zijn gezin godzalige plichten te oefenen. Het was niet voldoende, die in het verborgene alleen te verrichten, maar hij trachtte, als een Jozua (24, 15) met zijn huis de Heere te dienen. Zo heeft hij, zolang hij kon, met zijn gezin 's morgens en 's avonds vaste huisoefeningen gehouden.

Dan las hij Gods Woord voor, sprak daaruit tot stichting, vermaan en opwekking, droeg de noden van land en kerk, en ook die van de zijnen, de Heere in cie gebeden voor, en verbond aan zijn gebeden: dankzeggingen, en verheerlijkte met zijn ganse huisgezin God, door het zingen van een gedeelte uit een Psalm, waarmee deze godsdienstige plechtigheid besloten werd.

Zijn godzaligheid bleek ook uit zijn gesprekken.

Een Godvruchtige is nergens meer en eerder toe genegen dan in bijzijn van anderen, over Godvruchtige zaken te spreken Dit was de lust en het leven van ds. de Frein.

Kwam hij ergens, zijn doel was om te stichten; hij begon een Godvruchtig gesprek, sprak dadelijk van de dierbare en beminnelijke Heere Jezus, van Wie zijn hart zo vol was, dat men van hem moest zeggen, dat hij - door voortdurende lezing en dagelijkse overdenkg - zijn hart tot een bibliotheek van Christus gemaakt had

Uit die verborgen schat gaf zijn hart een goede rede op. Gaarne zag men hem op de Godvruchtige gezelschappen verschijnen; ja, hierom was het dat hij van de godzaligen veel bezoek ontving. Hij was de toevlucht van overtuigden en bekommerden, die hem, als een vader, over hun staat kwamen raadplegen. Zijn wondergrote inzicht in de wegen Gods, was oorzaak, dat men het zelden betreurde, bij ds. de Frein geweest te zijn.

Meer gevorderden in de genade was het een genoegen, met hem te spreken, aangezien ze zijn besturingen niet alleen voor zwakken, maar ook voor sterken goed bevonden, om in het spoor der deugd en heiligheid in meerder kracht toe te nemen. Hoe vaak wekte hij hen op, zowel in het openbaar als persoonlijk, om altijd nabij God, nabij uw hart, nabij uw plicht, nabij het Woord, nabij de vromen te leven. Een les, die waard is

als met een pen in het hart van elke godzalige diep te worden ingegrift.

Zijn godzaligheid blonk ook uit in zijn gedrag en wandel. Wat hij anderen leerde, zocht hij zelf te beoefenen; hij probeerde matig, rechtvaardig en godzalgig te leven in deze wereld. Hij legde het erop toe, geen aanstoot te geven. Want hij wist nauwkeurig, dat er op de levenswijze van een predikant gelet, en de geringste fout in hem opgemerkt wordt. Dikwijls zei ds. de Frein: de zonden van leraars zijn leraars van zonden. Tegelijk hield hij het ervoor, dat er geen schadelijker mensen op aarde zijn, dan leraars die aanstoot geven, en hun leer niet versieren met een heilige wandel. Zulke predikanten, zei hij, makende mensen tot God-loochenaars

Ook blonk zijn godzaligheid daarin uit, dat Gods zaak en eer hem boven alles ter harte gingen. Toegeeflijk was hij in algemene en burgerlijke zaken, maar in die van zijn Heere en Mee ster gaf hij niet het minste toe. Zeer bekommerd toonde hij zich over Gods kerk, vooral in Nederland. De onvruchtbaarheid der heilige bediening, het diep verval in de zeden en de steeds toenemende zonden in het land, onder klein en groot, waren zaken die het gemoed van zijn Eerw. zeer drukten, en deden vrezen, dat God naast de toenmalige, nog zwaarder oordelen zou brengen. Zijn Eerw. zag geen ander middel om die geduchte oordelen te voorkomen, dan de reformatie en verbetering der zeden bij de inwoners des lands. Daarop drong hij sterk aan met overtuigen, vermanen, opwekken en alles aan te wenden, wat een leraar getrouw behoort te kenmerken.

4. Zijn beproevingen.

Beschouwen we nu tenslotte nog de thans zalige ds. Henricus de Frein in zijn tegenheden, die hem hier wederveroeren; we kunnen ze verdelen als meer uit- en meer inwendig. Tot de uitwendige tegenheden rekenen wij zijn vijanden. Want die had hij. Hoe groot de toeloop was van zijn voorstanders toch ondervond hij ook tegenstand van Wie hem niet mochten. Dit is trouwens het algemene lot van leraars, vooral van hen, die door Gods genade zoeken trouw te zijn. ds. de Frein mocht echter de hoon, smaad en laster met een wonderlijke gelijkmatige gemoedsgestalte verdragen, als een die met Paulus had geleerd, te gaan door eer en oneer, kwaad gerucht en goed gerucht (2 Cor. 6, 8). Hij zei wel eens: Hoeveel smaad en laster heeft de hoogste Leraar ondergaan, en zouden wij, mindere leraars, daarvan vrij willen blijven?

Zijn innerlijke tegenheden kunnen we weer splitsen in geestelijke en lichamelijke. Meer geestelijke van aard dus, die in zijn geest en gemoed plaats grepen, en veroorzaakt werden door de overblijfselen van zijn verdorven vlees. Hoewel zijn Eerw. een vader-in-de-genade mocht zijn, moest hij toch, evenals Paulus, klagen: *Ik, ellendig mens, wie zal mij verlossen uit het lichaam dezes doods?* (Rom. 7, 24). Vaak wenste hij van die oude mens eenmaal ontslagen te zijn. Menig keer klaagde hij over de kwellende kracht der zonde, die in hem woonde; doch het meest beleed hij die in het verborgen. Ik heb in het register van zijn predikstoffen, bij het eindigen van elk jaar, door zijn Eerw. telkens deze en soortgelijke korte woorden aangetekend gevonden: *O Heere! met nederige dankzegging erken ik wederom Uwe trouw; wees mij een Ontfermer wegens mijn gebrekkige dienst, vergeef mij mijn feilen, in mijn Heiland! Amen!*

Ook troffen hem lichamelijke beproevingen. Hoewel hij in zijn jonge en mannelijke jaren een sterk lichaamsgestel bezat, werd het nu en dan door zware ziekte verzwakt. In 1711 was hij erg ziek en zwak, in 1717 was hij tot stervens toe ziek, evenals later in oktober 1743, toen men aan zijn herstel wanhoopte. Doch de Heere heeft hem uit al deze ziekten verlost, om de loop zijner bediening te kunnen volbrengen.

Hierbij voegden zich aanhoudende lichaamsskwalen. Bij het klimmen der jaren had hij veel last van de aambeien. Ook leed hij bijna dagelijks aan kortademigheid, zodat hij het vaak erg benauwd had, en zijn dienst onder veel pijn naar het lichaam moest vervullen. Vooral als hij des voormiddags moest spreken, was hij genoodzaakt een paar uren van tevoren op te staan, en heel stil in zijn armstoel te zitten, opdat zijn borst wat ruimte zou krijgen; in die tijd was hij dan niet eens in staat om zijn preek eens in te kijken.

Zodra was hij echter niet op de kansel, of de lichaamszwakten en pijnen schenen verdwenen, en hij preekte met die vlugheid, ijver en kracht, alsof hij nog inde beste jaren van zijn leven was; zo werd hij door het werk zijns Heeren in beslag genomen.

Maar op hoge leeftijd gekomen, namen die lichaamskwalen dermate toe, en namen zijn krachten zo af, dat zijn Eerw. in het jaar 1746 de tijd gekomen achtte, om emeritaat aan te vragen. Hij deed dit per brief, gedateerd 22 juli 1746, bij de Eerw. Kerkeraad van Middelburg; en deze willigde het verzoek, zij het ook met betuiging van haar leedwezen, evenals de classis Walcheren, op 4 augustus in.

Op 15 september werd zijn verzoek door de Ed. Mogende Heren Staten van Zeeland ingewilligd, en op 17 september ontving hij afschrift van het genomen besluit.

Zo heeft ds. Henricus de Frein gedurende de tijd van 46 jaar en bijna 4 maanden predikant van Middelburg mogen zijn.

In die tijd ontving hij geen beroepen meer naar elders. Wel scheen men in Rotterdam voor hem te gevoelen, getuige het feit, dat hij in 1712 op een drietal aldaar voorkwam, en in 1721 op een zestal; zoals men hem ook in 1719 te Amsterdam eerde, door hem op een drietal te plaatsen. Maar nooit kwam het meer tot een beroep. Hij zelf wenste trouwens niet van standplaats te verwisselen, aangezien de Middelburgse gemeente hem lief was, en zijn dienst aldaar voortdurend gezegend werd.

Velen ontroerde en bedroefde het daarom, dat ds. de Frein met emeritaat ging, daar ze wel begrepen, dat de hun zozeer geliefde leraar niet vaak meer zou kunnen prediken. De uitkomst heeft die vrees bevestigd. Want na zijn ontslag was hij slechts tweemaal in staat de kansel te beklimmen. Op 11 oktober heeft hij voor het laatst, in de Nieuwe Kerk, over zondag 19 gesproken.

Na die tijd verliet hij zijn woning zelfs niet meer; werd bedlegerig; zijn hevige benauwdheden in de borst veroorzaakten meermalen hevige bloedspuwingen, zodat men op geen herstel meer durfde te hopen.

Zolang hij nog spreken kon, zei hij: *De Heere doe met mij, zoals het in Zijn ogen goed is*. Vaak verklaarde hij naar de dood te verlangen; niet zozeer om van zijn lichamelijke pijn ontslagen te zijn, maar om die redenen, die o.a. Philippus Melancthon kort voor zijn dood op een stukje papier had geschreven, nl. dat hij na zijn dood niet meer zou zondigen, God en Jezus zien zou, en de wonderlijke Godsgeheimen zou begrijpen, die hij in dit leven niet had kunnen bevatten. Om die oorzaken reikhalsde Henricus de Frein naar het vaderland van eeuwige klaarheid, zoals hij het placht uit te drukken. Zijn zinspreuk luidde: *Mijn hope is onsterfelijk*. Tot een geliefde vriendin, die hem kwam opzoeken, zei hij: *Weldra leg ik de staf mijn geloofs neder, en zal ik wandelen door aanschouwen*.

Enkele dagen voor zijn dood kon zijn Eerw. in het geheel niet meer spreken. Men bemerkte, dat hij van al het zichtbare losgemaakt, en tot de dood toebereid werd. Hij stierf op 11 januari 1747, in de ouderdom van 74 jaar en 7 maanden.

Toen de rouwklagers door de straten gingen, om de dood van ds. de Frein bekend te maken, dompelde de tijding hiervan een groot deel van Middelburgs gemeente in diepe rouw, daar zij een voornaam leraar in hem verloren.

Mijn hoog Eerw. collega Jac. Willemsen noemt hem 'de kroon van het twaalfstal'. De

vromen betreurden hem als hun geestelijke vader, wiens raad en geestelijke leiding zij nu zouden moeten missen. Vele anderen, schoon niet uit dit beginsel, beweenden hem, omdat ze hem voor een waardig en uitnemend predikant hielden.

Het was mij persoonlijk een aller-smartelijkste mededeling toen ik daags na mijn afscheid van Rijswijk, bij mijn vertrek naar Middelburg vernam, dat mijn zeer geliefde schoonvader overleden was. Een tijding die mij meer ontroerde dan ik in woorden vermag uit te drukken, en niet alleen de tranen uit mijn ogen perste, maar mijn hart door droefheid brak. En toch... , ik moest rusten in dat onveranderlijke raadsbesluit van Jehovah, van die God, Die nu ook mijn geliefde schoonvader - zoals een jaar ervoor mijn eigen vader - tot de zalige rust had willen overbrengen, zonder een van beiden, bij leven te hebben mogen zien.

Ds Henricus de Frein is niet gestorven, zonder dat hij herdacht werd. Zondags na het sterven heeft de hoog-Eerw. Prof. Jac. Willemsen in de avonddienst de overledene met veel teerheid en aandoening, zowel voor zichzelf als voor de gemeente, herdacht. Hij sprak bij deze gelegenheid uit Lukas 12, 43: *Zalig is de dienstknecht, welken zijn Heere, als Hij komt, zal vinden alzo doende.*

**14. De treffende leiding Gods in het leven van
JACOB HANAPPIER
Beschreven door prof. Jac. Willemsen.**

(Ontleend aan zijn voorrede op Petrus Immens' "Godvruchtige Avondmaalgangers"
(naar de 10e druk uit 1802).

Ds Jacob Hanappier, te Nantes in Frankrijk, uit zeer aanzienlijke ouders - die beide tot het roomse geloof behoorden - geboren, was in zijn jeugd de roomse kerk zeer ijverig toegedaan, waardoor hij de liefde van zijn ouders en de welwillendheid van zijn vrienden in hoge mate genoot. Toen hij dertien jaar was, werd hij door zijn vader naar Holland gezonden, om de Nederlandse taal te leren en in de koophandel bekwaamheid te verkrijgen. Maar zijn vader, die over hem zeer in zorg was, stelde alles op alles om, was het mogelijk, gedurende de afwezigheid van zijn zoon, in diens plaats een ander, Hollands kind, bij zich te krijgen, om het dan wanneer zijn zoon terugkwam, weer tegen hem uit te wisselen.

Dit gelukte echter niet, waarin achteraf de wondere leiding Gods kennelijk te zien was.

Toen de jeugdige Hanappier, na een erg gevaarlijke reis behouden in Holland was aangekomen, werd hij dadelijk te Bodegraven naar school gestuurd. Daar kreeg hij voor het eerst een afkeer van de vleselijke godsdienst van de room sen.

Deze afkeer werd bij hem hoe langer hoe groter. Tegelijk werd zijn lust daardoor levend om Gods Woord te onderzoeken, waaruit hem als een schemerlicht de dageraad der genade opging.

Veel las hij ook in 'Des Christens reize naar de eeuwigheid' (nl. van J. Bunyan), met zulk een gezegende vrucht, dat zijn gemoed erdoor aangezet werd, om zich met dat volk - op die grote reis - in een geest te verenigen, en een vriend en metgezel te zijn van hen die God vrezen.

Daarna kwam hij te Rotterdam, om daar - overeenkomstig zijn bedoeling - op een koopmanskantoor te werken. In die tijd toonde hij grote ijver, om de Hervormde godsdienst te onderzoeken, alsook de leer der waarheid, die naar de godzaligheid is, tot de hoop van het eeuwige leven.

Hij zocht en vond daar ook geschikte gelegenheid, om gemeenzamer met onderlegde en deugdzame Christenen om te gaan.

Onder het gebruik van die middelen, werkte de Heere gevoelig in en op zijn hart. Diep werd hij ingeleid in de gruwel van zijn zonden, en ontving tevens de genade om God veel en ernstig te bidden, tegen de zonde bewaard te worden en ze te bestrijden. Vooral, toen hij op zijn kantoor aan de grootst mogelijke verzoeken en gevaren bloot kwam te staan. Daar bevond hij zich op een zeer gladde plaats; hij stond daar nl. onder invloed van een rooms kantoorbediende, die er sterk bij hem op aandrong, bij het rooms geloof te blijven. Eens kreeg hij het zover, dat de jongeman - hoewel tegen zijn zin - met hem meeging naar de roomse kerk. Maar zijn gekweld geweten dreef er hem weer uit, eer de dienst nog geëindigd was; en hij weigerde beslist, voor de afgod {de zgn. 'broodgod' van Rome}) te knielen.

Terwijl in die tussentijd, door zijn omgang met de vromen, zijn hart al meer uitging naar de ware dienst van God, en hij hoe langer hoe meer zich van de roomsen verre hield, bereikte de tijding van deze dingen zijn vrienden, die van toen af alle mogelijke listen beraamden om hem weer in Nantes te krijgen.

Hij kwam daardoor in grote bekommering bij een koopman in huis, die - daartoe door zijn vrienden aangezocht - alles in het werk stelde om hem bij de eerste de beste

gelegenheid daarbij te helpen.

Doch de Heere ontdekte dat complot, en verlostte hem uit die grote nood, doordat hij - dank zij de zorg en hulp van enkele Godvrezenden - onderdak vond bij een uit Frankrijk afkomstige Godvruchtige schoolmeester, waar hij bescherming vond tegen het opdringerige optreden en de listen van zijn zgn. vrienden.

Daar kreeg hij met betrekking tot zijn staat voor de Heere, een veel helderder licht over zijn deerniswekkende toestand, waardoor zijn ernst meer en meer toenam, om in diepe verlegenheid, onder sterke roeping en tranen, de Heere achterna te kermen, ten einde genade te mogen vinden en barmhartigheid te verkrijgen ter bekwamer tijd.

Die heilige aandoeningen werden bij hem nog te meer aangewakkerd en verlevendigd door het onderricht, de omgang en ook de liefde van de godzalige predikanten Dinant, Hellenbroek, à Brakel en Superville, die - toentertijd uitnemende leraars in Rotterdams gemeente - deze (jongeman) als een vuurbrand uit het vuur poogden te rukken.

Doch desondanks brak er voor hem nog menige dag der benauwdheid en van gedurige angst aan.

De tijd, die voor zijn verblijf in ons land bepaald was, liep ten einde. Hij verzocht daarom zijn vader, om nog een jaar te mogen blijven.

Tevergeefs! Het gerucht met betrekking tot hem had op het gemoed van zijn vader zo'n krachtige invloed, dat deze hem gebod dadelijk naar huis te komen. Maar hij was daartoe door niets te bewegen.

Liever verkoos hij, als Mozes, met Gods volk kwalijk behandeld te worden, dan - voor een tijd - de genieting der zonde te hebben, en hij achtte de versmaadheid van Christus meerder rijkdom te zijn dan alle schatten van het roomse Egypte (vgl. Hebr. 11, 25 en 26) der dienstbaarheid.

Toen deed satan al zijn macht tegen hem aanrukken, en spande hem overal netten, om hem tenslotte gevangen te nemen en naar Frankrijk terug te voeren.

Doch de Heere bestuurde het telkens in de weg van Zijn voorzienigheid zo, dat de aanslag verijdeld werd. Hij maakte de gedachten van die arglistigen teniet, dat hun handen niet een ding konden bereiken. Hij ving de wijzen in hun arglistigheid, waardoor de raad der verdraaiden verstoord werd (Job 5, 12 en 13).

Gods bewaring deed het gemoed van de jongeman gevoelig aan. Hij zag er Gods hand in en werd erdoor in zijn vastberadenheid bevestigd.

Toen schreef hij zijn vader over zijn verandering en gezindheid in het stuk van de dienst Gods, en drukte tevens, op een zeer aandoenlijke manier, zijn medelijden en zielesmart uit over de betreurenswaardige staat, waarin zijn ouders en vrienden verkeerden als lid van de roomse kerk; onder opzien tot de Heere, dat ook zij, als dwalende schapen, van hun dwaalweg mochten terecht gebracht en krachtdadig bekeerd worden tot die enige Herder en Opziener van onsterfelijke zielen, de Heere Jezus Christus, Die Zijn schapen leidt in het spoor der gerechtigheid om Zijns Naams wil. Doch hierdoor werd het gemoed van zijn vader dermate verbitterd, dat deze toen aan één van zijn vrienden te Orléans schreef, dat die z'n zoon of levend of dood thuis moest brengen.

En, tenzij de Heere bij hem geweest was, toen zouden ze hem levend verslonden hebben, als hun toorn tegen hem ontstak. Toen zouden hem de wateren overlopen hebben; toen zou een stroom over zijn ziel gegaan zijn. Toen zouden de stoute wateren over zijn ziel gegaan zijn.

Men zocht hem met een list te vangen en dagvaardde hem, kwanswijs en met een

bedrieglijke bedoeling, om hem in handen te krijgen, om 's anderen daags op het Stadhuis te verschijnen.

In twijfel, al of niet te gaan, zocht hij hierover 's Heeren aangezicht, en won in deze aangelegenheid de raad van die Godvruchtige mensen in, met wie hij omgegaan had. Het besluit viel dat hij, terwijl hij zijn weg op de Heere wentelde en zijn leven aan Hem toevertrouwde, op de vastgestelde tijd naar het stadhuis zou gaan.

De Heere was hem goed en nabij, en verwakkerde zijn hart om vol moed en vuur, zelfs voor koningen te spreken van Zijn getuigenissen, zonder zich ervoor te schamen. Doch de Heere deed hem een godzalige dame, de moeder van ds. Superville - in wiens huis hij 's avonds tevoren met het Godvruchtige gezelschap overlegd gepleegd had - nog op tijd ontmoeten.

Deze dame begaf zich, op de hoogte als zij was van de bedrieglijke aanslag, op weg naar zijn huis om hem te waarschuwen. En hoewel hij reeds van huis gegaan was, deed de Heere hem haar ontmoeten.

Hoewel zij hem van gezicht niet kende, sloeg ze toch - door een bijzondere leiding van de Voorzienigheid - het oog op hem, en vroeg hem, of hij die jongeman soms was, die de vorige avond bij haar zoon was?

Toen hij met 'ja' antwoordde, ried zij hem aan, niet naar het Stadhuis te gaan, omdat zij zeker wist, dat men van plan was, hem op te pakken, en naar Frankrijk te brengen. Daarop is hij vastberaden thuis gebleven. Zo weet de Heere de Godzaligen te verlossen uit de verzoeking (2 Petr.2, 9). Zijn ziel ontkwam als een vogel uit de strik der vogelvangers. De strik werd gebroken en hij is ontkomen (Ps. 124, 17).

Toch was hij sinds die tijd in het Rotterdamse Zoar niet meer veilig. Daarom beschikte hem de Heere zoveel als een stadje Pella. Hij werd door zijn Rotterdamse vrienden aanbevolen bij de (thans zalige) ds. Frederik van Houten, toenmaals zeer getrouw leraar in de gemeente van Jezus Christus in de Kaag, bij Leiden. Deze nam hem bij zich in zijn huis en onder zijn bescherming.

Maar dit verwekte nieuwe beroering bij de roomsen, die, opgestookt door zijn vader - zodra zijn vertrek uit Rotterdam bekend werd - moord en dreiging begonnen te blazen. Men dreigde ook Hollandse kinderen op die manier in Frankrijk vast te zullen houden. Ook vervoegde men zich bij het Stadsbestuur van Rotterdam, dat deze zaak onderzocht en met veel accuratesse behandelde.

Intussen achtten de beschermers van de jonge Hanappier het geraden, dat hij voor het Stadsbestuur van Den Haag publiek getuigenis zou afleggen van zijn oprechte en ongedwongen gezondheid tegenover de Hervormde godsdienst. Dat deed hij met alle vrijmoedigheid; eerst onder vier ogen, daarna in het openbaar voor de ganse Overheid. Dit getuigenis werd daarna opgestuurd naar de magistraat te Rotterdam, die van heel de zaak, door middel van de predikanten á Brakel en Superville al op de hoogte was; en na kennis van het ingekomen attest te hebben genomen, besloten zij met eenparige stem, die jongeman onder hun bijzondere bescherming te nemen, en bovenbedoelde roomsen en de koopman met zijn aanhang nadrukkelijk te verbieden de jongeman lastig te blijven vallen.

Zo schonk de Heere hem opnieuw hulp in de benauwdheid, en voerde hem uit in een overvloeiende verversing.

Van toen af brak hij door alle hinderpalen heen, en nam zich met een heilige grootmoedigheid in de Heere voor, om te treden in Levi' s voetstappen, en te zeggen tot zijn vader en moeder: ik zie hen niet, let niet op hen, ik erken ze niet (vgl. Deuter. 33, 9). Zo verliet hij het Pausdom, met vrijwillige verloochening van alle, ja van de meest geliefde schepselen, zijn naaste vrienden, met hun vriendschap en gunst, ook

met hun tijdelijke goederen, aanzien en voordelen; en zo kwam hij, door het beroep van ds. van Houten naar Middelburg, in het jaar 1702 in ons midden (te wonen).

Hier in Middelburg ondervond hij niet slechts veel bewijzen van liefde, maar ook uitnemende stichting van die uitnemende Godsman, Middelburgs kostelijk kerkjuweel, de thans zalige ds. van Houten, die hem bij zich thuis hield en hem tot een geestelijke vader diende.

Uit dien hoofde sprak hem vader van Houten meestal als volgt aan: *mijn zoon Jacob!* Zoals deze hem ook van zijn kant als zijn geestelijke vader diepe eerbied betoonde en bijzonder liefhad. Gedurende de tijd van de verlamming waarmee de vrijmachtige Verbonds-God ds. van Houten in het jaar 1705 bezocht, en waardoor hij ruim zes maanden ongeschikt was voor de heilige dienst, bewees hem zijn oprechte zoon in het geloof, dhr Hanappier, alle mogelijke liefdediensten. Hij was ook in die tijd het gezegende middel, waarvan de Heere Zich bediende tot bewaring van vele geestelijke gezangen en gedichten, die het immer-bezige gemoed van de Godvruchtige ds. van Houten opgaf, en die, uit zijn mond door deze zijn geestelijke zoon opgetekend, daarna - naast nog andere - gedrukt en met veel instemming door alle Godvruchtigen ontvangen en door hen met bijzondere zegen en vrucht gelezen en gezongen werden. Door zulke bijzondere leidingen der Voorzienigheid baande de Heere voor de jonge Hanappier de weg tot de heilige Dienst, waartoe hij een vurige lust gevoelde, die door zijn geestelijke vader en andere Godvruchtigen gedurig in hem werd opgewekt en levend gehouden.

Hij begon, met het oog op dit doel, in 1705 de Latijnse en Griekse taal al vast te leren. Intussen bereikte hem het bericht, dat zijn vader gestorven was, zodat hij te meer ongehinderd zijn voornemen kon uitvoeren. Zo gebeurde het dat hij in 1707 zich naar Leidens hogeschool kon begeven, waar hij zijn studie met lof voortzette.

In de maand november van 1710 kwam hij weer naar Middelburg terug, en nam weer intrek bij ds. van Houten, die toen zeer begeerde zijn geestelijke zoon tot de dienst des Evangelies bevorderd te zien. Vaak zei hij, tot nog kort voor zijn dood: Ik verlang ernaar mijn Jakob nog eens op de kansel te zien; want ik geloof, dat hij een Boanerges, een zoon des donders, zijn zal.

Doch in Zijn vrijmacht vervulde de Heere zijn wens niet, maar loste kort daarna ds. van Houten van zijn post af, door een zalige dood, op 2 april van het jaar 1711. Zo voer die geestelijke Elia de hoge hemel binnen, terwijl zijn geestelijke Eliza hem nariep: *Mijn vader, mijn vader, wagen Israëls en zijne ruiters!* (2 Kon. 2, 12).

Van toen af nam ds. Immens, die met ds. Van Houten verkeerdt had als David met Jonathan, de jonge Hanappier aan als zijn zoon, en bij zich in zijn huis.

De jongeman meldde zich in datzelfde jaar juli bij de classis Walcheren, om inzake zijn bekwaamheid tot de heilige Godgeleerdheid onderzocht, en bij gebleken bekwaamheid, tot de heilige Dienst toegelaten te worden. Een en ander geschiedde tot voldoening. Hij is maar kort proponent geweest.

Hij werd al jong verwaardigd, het Evangelie der heerlijkheid van de zalige God te bedienen in de gemeente des Heeren te Kapelle op Zuid-Beveland, waar hij voorjaar 1712 beroepen werd.

Daar bleef Zijn Eerw. niet langer dan tot het eind van het jaar 1713, toen hij een beroep ontving naar 's Gravendeel, bij Dordt.

Hij nam afscheid van zijn eerste gemeente met Mozes' plechtige betuiging uit Deuter. 30, 9: Ik neem heden tegen ulieden tot getuige de hemel en de aarde. Het leven en de

dood heb ik u voorgesteld, de zegen en de vloek. Kiest dan het leven, opdat gij leeft, gij en uw zaad.

Op 10 december van dat jaar werd hij in zijn tweede gemeente bevestigd. Bij zijn intrede preekte hij uit Psalm 34, 5: *Komt gij, kinderen, hoort naar Mij; Ik zal u des HEEREN vreze leren*. In die beide gemeenten predikte hij met ongewone ernst het Woord des Heeren, en luisterde die prediking op door zijn Godvruchtige voorbeeld in heilige wandel en godzaligheid, met de verblijdende uitkomst, dat deze en die - onder zijn bediening - in Gods Sion geboren werd, die de Allerhoogste Zelf bevestigd heeft (Psalm 87, 5).

Enkele weken voor zijn zalig verscheiden, vertelde Zijn Eerw, hier te Middelburg aan mijn huis, en enkele goede vrienden in de Heere, die erbij tegenwoordig waren, - tot verheerlijking van Gods macht en liefde - dat de Heere hem in de gemeente 's Gravendeel twee belangrijke oogstperioden gegund had, waarin zijn bediening opvallend gezegend was, en vele kostelijke zielen, als zuiver tarwegraan, in de schuur der kerk waren ingezameld.

Ook deelde hij toen nog mee - en hij was toen zeer opgewekt en levendig gesteld - met dankzegging aan de Heere, die bijzondere zegen, die de Heere enige dagen tevoren geboden had over Zijn gaarne-getrouwe pogingen, die hij in het naburige Sluis (waar hij zich korte tijd om zijn vrienden te bezoeken had opgehouden) - en dat met wonderlijke levendigheid van binnen, alsof hij toen zijn zwanenzang zong - in de Heere had aangewend.

Kort daarna ontving hij het loon van een gaarne-getrouwe dienstknecht, van de Heere, en op 12 juni 1751 is hij, na een ziekte van negen dagen, veilig en heilig, godzalig en gelukzalig, in de Heere ontslapen.

Wat zijn innerlijk bestaan voor de Heere aangaat, wandelde hij ootmoedig met zijn God; ook wel in het licht van 's Heeren vriendelijk aangezicht; doch niet zonder wolken, die de Heere echter, Die licht geeft, dan wederom door de opgang van de Zon der gerechtigheid in zijn ziel, tot zijn vertroosting en blijdschap verdreef. Zijn ziekbed was als een predikstoel

Dit verdroot de vijand en wraakzuchtige satan, die zelfs in de laatste ogenblikken met grote droefheid hem nog bestreed.

Hij daarentegen sterkte zich in de Heere en riep de vorst van het heir des Heeren, vorst Michaël (Jes. 5, 14; Dan, 12, 1), die Held bij Wie hulp besteld is, ter hulpe aan. Men hoorde hem luidkeels één en andermaal roepen: *Michael! Michaël*. Daarna heeft hij de goede strijd des geloofs volstreden en is als één, die wettig gestreden heeft, met de onverderfelijke en onverwelkelijke kroon der heerlijkheid gekroond geworden.

Uit zijn huwelijk, dat hij in 1713 sloot met mej. Sara Strype, heeft hij behalve een dochter en een kleindochter, nog twee zonen nagelaten, van wie de jongste, de heilige Godgeleerdheid toegewijd, op 3 februari van dit jaar (nl. waarin prof. Willemsen zijn Voorrede schreef), door de classis Walcheren tot proponent is bevorderd.

De Heere verwaardigde hem, in de voetstappen der godzaligheid van zijn vader ijverig te mogen voortgaan, en om in de toebrenging des Geestes des levens in Jezus Christus geheiligd te worden tot de dienst der kerk en tot het winnen van vele onsterfelijke zielen, die hier zijn blijdschap mogen zijn, en hierna zijn kroon in Christus!

15. Iets over het leven en de arbeid van BARTHOLOMEUS VAN VELSEN (1675-1733)

Bartholomeu-s van Velsen is 8 maart 1675 in Amsterdam geboren. Zijn vader heette Hendrik van Velsen, en was de zoon van Bartholomeus van Velsen en Lijsbet Okhuizen die beiden in Loenen aan de mooie, kronkelende Vechtstroom hebben gewoond.

In het droeve jaar 1672 was deze Hendrik van Velsen gedwongen, met vele andere inwoners van die plaats voor de naderende vijand te vluchten. Hij ging van Loenen naar Amsterdam, waar hij voorlopig bleef wonen, en in het huwelijk trad met Geertrui Baam, een Godvruchtige vrouw. Uit dit huwelijk zijn hem drie zonen geboren, van wie de jongste vroeg gestorven is; de oudste onze Bartholomeus was, en de tweede, Eduard, is notaris geweest in Den Haag. Toen Bartholomeus anderhalf jaar oud was, verhuisden zijn ouders van Amsterdam naar 's Gravenhage, waar zijn vader niet slechts goede gelegenheid tot de opvoeding van zijn kinderen aanwezig wist, maar ook onder groot en klein veel geestelijk nut heeft gewerkt door zijn wekelijkse catechisaties en oefeningen, die hij met toestemming van de kerkeraad in 's Gravenhage hield.

Tot driemaal toe heeft Hendrik van Velsen er in het ambt gediend, en is regent van het Armenhuis geweest. Zo hebben zijn ouders tot 1721 in Den Haag gewoond, toen zijn moeder aldaar in haar Heiland ontsliep, en zijn vader, afgesloofd, een beroerte kreeg, waardoor hij genoodzaakt werd zijn gewone werk te staken, en bij zijn kinderen te gaan inwonen; het laatst bij Bartholomeus, bij wie hij op 25 juli van dat jaar, bijna 81 jaar oud, is ontslapen.

Door zulke ouders nu, wier huis een kerkje in het klein kon heten, werd onze Bartholomeus onder veel gebed, Godvruchtig opgevoed, en vroeg in de gereformeerde leer der waarheid onderwezen. Toen de ouders merkten, dat Gods Geest de knaap onder Zijn vernieuwende bearbeiding had genomen, en zijn leergierigheid groot bleek, besloten ze hun jongen met diens goedvinden te laten opleiden voor de dienst van 's Heeren kerk.

200 Hij was al 12 jaar oud, - voor die dagen niet al te vroeg, nl - toen Bartholomeus voor het eerst de Latijnse school ging bezoeken. In twee jaar doorliep hij de drie laagste klassen. In de drie andere, vooral in de hoogste, bleef hij langer, omdat hij onder Verweij, Lencourt en Mazeik het Latijn en Grieks grondig wilde leren.

In 's Gravenhage voor verdere studie goed toegerust, zond zijn vader hem in het voorjaar van 1693 naar de Hogeschool te Utrecht. Daar gekomen, ging hij dadelijk druk aan het werk, en stelde zich onder de leiding van Johannes Leusden, bij wie hij zich in het Hebreeuws en in andere Oosterse talen bekwaamde. Zo was de jonge Bartholomeus met de gewone sleutel der voorbereidende wetenschappen in de hand, in staat de poort tot de wijsgerige studie te openen, en die tempel te gaan doorzoeken. Voor deze vakstudie bleek hij grote aanleg te bezitten. Hij oefende zich krachtig onder de leraars in de wijsbegeerte, Gerardus de Vries en Johannes Luijts.

Op 23 mei 1694 gaf hij een proeve van zijn vordering, toen hij onder leiding van hoogleraar De Vries in het openbaar de stelling verdedigde, "Dat God wezenlijk is", en in het volgende jaar een dispuut hield over: 'Vooroordelen'. Op 22 mei 1696 werd hij zelfs tot doctor in de wijsbegeerte bevorderd, na in een dispuut de stelling over 'de honesto' (= over het eerbare) verdedigd te hebben.

Student Bartholomeus had intussen echter het grote doel: de Godgeleerdheid, niet uit

het oog verloren. Met gelijke lust en goede uitkomst studeerde hij in de heilige Godgeleerdheid, onder de voortreffelijke leiding van de hoogleraren Leijdekker, Witsius en Van Mastricht. Toch bleef het daar niet bij. Hij wilde ook andere hoogleraren horen, en vertrok daartoe naar Leiden om onder Spanheim, Trigland en à Marck zijn theologische studie voort te zetten.

Eindelijk had hij lang genoeg gestudeerd en geluisterd, en moesten nu ook anderen van hem leren en horen. Van Velsen deed in 1698 zijn voorbereidend kerkelijk examen. Hij slaagde met ere, en werd 23 jaar oud - onder het getal proponenten opgenomen.

Op 15 juli van dat jaar werd hij in Waverveen beroepen. Met dit beroep is iets niet in de haak geweest; het werd dan ook niet door Van Velsen opgevolgd. Hij heeft echter niet lang ledig aan de markt behoeven te staan. Hij werd in Noord-Holland 1699 in het dorp De Beets beroepen. Hier ging hij op 6 september heen, en werd er door ds. Assendelft van Uitdam in de dienst des Woords bevestigd. Van Velsen deed in De Beets zijn intrede met de woorden uit Jeremia 31, 'en Ik zal de ziel der priesters met vettigheid dronken maken'.

In deze gemeente is werken zijn lust en zijn leven geweest. Hier zocht hij zich ook een vrouw, die hij vond in Maria van Ostade, dochter van een koopman uit Haarlem, en zuster van de bekende Jacobus van Ostade, phil.doctor, met wie onze Bartholomeus van Velsen, evenals met de geleerde Hadrianus Relandt, later hoogleraar in de Oosterse talen, in grote vriendschap heeft geleefd.

Intussen heeft hij zich met grote lust en ijver ingespannen, het gemeentelven te De Beets op hoger peil te brengen. Hij had er bloeiende catechisaties, waar Hij zijn 'Kort ontwerp der stellige Godgeleerdheid' gebruikte. In werken onvermoeid, heeft Van Velsen in De Beets bijna 7 jaar met grote zegen het zaad des Evangelies gestrooid, toen hij in het veel volkrijker Zaandijk werd beroepen, en ook erheen ging. Daar deed ds. Van Velsen intrede met de woorden uit Deut. 32, *Neigt de oren, gij hemelen en Ik zal spreken en de aarde hore de redenen mijn monds. Mijne leer druppel als een regen, mijn rede vloeie als een dauw, als een stofregen op de grasscheutjes, en als druppelen op het kruid. Want ik zal de Naam des HEEREN uitroepen: Geef onze God grootheid!*

Hier ging van zijn gaven, van zijn ijver en van zijn degelijk prediken zulk een goed gerucht uit onder de bewoners van de Zaanlandse dorpen, dat door de toeloop van alle kant, de kerk van Zaandijk al gauw veel te klein bleek om de aangroeiende schare te kunnen bevatten. De kerk werd met een derde vergroot. Met een redevoering werd dit vernieuwde kerkgebouw nu plechtig in gebruik genomen. Hier vond hij recht veel genoeg, en al wat hem maar kon verkwikken. Hier in Zaandijk had hij willen blijven arbeiden, te meer toen hij zag, hoe rijk gezegend hier zijn arbeid was. Hier gaf hij Vragen-en-antwoorden, een beknopte schets van zijn Kort ontwerp der stellige Godgeleerdheid uit, later in Rotterdam herdrukt en met enkele praktische stoffen vermeerderd.

Niet langer dan 18 maanden heeft zijn licht op Zaandijks kandelaar geschenen. De kerk van Hoorn beriep hem en kreeg hem. De Zaandijkers waren uitermate bedroefd, hun leraar zo spoedig te zien heengaan. Hij deed zijn afscheid met de eigenaardige tekst: En hij onthield zich aldaar een jaar en zes maanden, lerende het Woord Gods, om in Hoorn met deze woorden zijn dienstwerk te beginnen: Welgelukzalig zijt gijlieden die aan alle wateren zaait, enz. Hier had Van Velsen een aanzienlijke standplaats, verkeerde er onder veelbeduidende ambtsgenoten, en werd met grote liefde ook in zijn derde gemeente bejegend. Hier was hij in zijn volle kracht en legde

zijn werkzame geest een zeldzame ijver aan de dag; een en ander maakte zijn naam in de verdere omtrek ook des te wijder bekend. Zijn gerucht drong zelfs door tot Rotterdam, waar Bartholomeus van Velsen ook beroepen werd, en na aannemen van dat beroep en overkomst, bevestigd werd door Wilhelmus Eversdijk en zijn intree hield met de woorden: *Want ik heb niet voorgenomen iets te weten onder u, dan Jezus Christus en Dien gekruisigd.*

Hier in Rotterdam was Van Velsen inde plaats gekomen van Wilhelmus à. Brakel, en hij heeft zijn best gedaan, om Rotterdam het verlies, in a Brakels heengaan geleden, zoveel mogelijk te vergoeden.

Ook in Rotterdam toonde hij zich een uitmuntend leraar en zieleherder. Vlug van verstand en helder in zijn oordeel hield hij als een wakkere dienstknecht Gods steeds zijn lendenen omgord en heeft door het aanhoudend gebruik van de gordel der waarheid, een rijke schat van wijsheid opgedaan, waardoor hij ook de verhevenste waarheden in haar kracht en vastigheid uit haar beginselen wist af te leiden en op vaste gronden zó te betogen, dat ze in haar volle kracht anderen op de consciëntie werden gebonden.

Van Velsen is inderdaad een groot godgeleerde geweest, als een tweede Apollos machtig in de Schriften, een man met geoefende zinnen, om geestelijke dingen met geestelijke samen te voegen. Daar kwam nog bij, dat hij met een vaste en vaardige geest zich zo over de allerbelangrijkste stoffen klaar en vatbaar wist uit te drukken, dat men hetgeen de prediker in zijn voorstelling had, duidelijk voor zich zag uitgebeeld. Gods Woord leefde in zijn mond. Zijn woorden vloeiden daarheen als een rivier. Hij wist uit de schat des Woords oude en nieuwe dingen voort te brengen.

Zijn gebaren waren natuurlijk, zijn stem was helder en de kracht van zijn spreken drong door het oor binnen in het hart. Met grote vrijmoedigheid durfde hij de zondaar diens wegen voor te houden, en de verborgen schuilhoeken van zijn hart open te leggen. Maar hij kon ook spreken naar het hart der Sionieten Gods. Hij zocht zich Gode beproefd voor te stellen, een arbeider die niet beschaamd maakt, doch het Woord Gods recht snijdt. Met zijn gebeden stond hij voor land, volk en kerk in de bres. Hij was altijd op zijn post. In plaats dat hij zijn werk door anderen liet verrichten, schoot hij toe om anderen te helpen.

Tot kort voor zijn dood heeft Van Velsen zijn catechisaties en oefeningen bijgehouden. Hij kon ze niet loslaten, zo lief waren ze hem. Hetgeen hij anderen leerde, werd ook door hemzelf beleefd. Zijn levenswandel was stichtelijk. Zeker, Van Velsen had ook zijn zwakheden, maar hij heeft zich in zijn leven nooit aan enig ding schuldig gemaakt, dat de ingang van zijn woord had kunnen tegenhouden.

Hetgeen velen niet kunnen, kon ds. Van Velsen: woekeren met zijn tijd, om de tijd uit te kopen tot voortzetting van zijn studie. Vroeg en laat was hij op zijn studeerkamer te vinden, ten einde de schat van zijn kennis te vermeerderen, en daarvan ook anderen te laten genieten. Hij schreef in 1720 een breedvoerig werk over "de beginselen van de geopenbaarde filosofie", dat hij later zou hebben vervolgd indien zijn drukke gemeentelijke werkzaamheden het niet verhinderd hadden.

Van Velsen heeft zich bij uitstek toegelegd op het bestuur van het gemeentelijke leven. Alles wat daar voorviel, speurde hij nauwkeurig na. Hij begreep het onderling verband der dingen al gauw, en had zijn vaste gronden, waarop hij alles wikte en woog. Op Classicale en Synodale vergaderingen werd met Van Velsens adviezen terdege rekening gehouden.

Maar het Latijnse spreekwoord: *Met anderen te dienen, word ik verteerd*, werd ook aan hem bewaarheid. Zijn lichaamskracht verminderde. Zijn al te veelvuldige arbeid sloopte zijn lichaam. Toen Van Velsen zich op de Synode te Breda bevond, kreeg hij

een attaque van beroerte, die hem, echter niet verhinderde zijn werk voort te zetten. Maar de aanvallen herhaalden zich, waardoor hij zich genoodzaakt zag in zijn predikdienst hulp te zoeken.

Op de 13e juli beklom hij voor de laatste maal de kansel, en preekte wel zeer hartelijk, maar met zo grote moeite, dat de aanwezigen in het kerkgebouw met de grootste onrust hem aanzagen.

Sedert die tijd verergerde zijn toestand. Zijn lichaam verzwakte. Benauwdheid op de borst maakte hem het spreken moeilijk. Van Velsen zag zijn einde naderbij komen, en schikte zich om onderworpen en gelovig de komst van zijn Koning in te wachten. Hij hield zijn lendenen omgord en de kaarsen brandende, om op de komst van zijn Heere te wachten en alzo doende, gereed te zijn om met Hem ter bruiloft in te gaan.

Acht dagen voor zijn dood verdween alle eetlust. Klagen deed Van Velsen echter nooit. Hij was een geduldig lijder en boog zich in stilte onder de hand van zijn God. Woensdagavond 30 september overvielen hem zware koorts. Zou ik het goede van God ontvangen en het kwade niet? was zijn woord in zijn benauwdheid en pijn. Dikwijls zuchtte hij: Hoe lang zal ik dit lichaam des doods nog met mij moeten omdragen?

Hij sprak vaak over de dood, en verlangde ernaar. Eens ernaar gevraagd, of hij niet eens iets tot zijn verkwikking wilde gebruiken, gaf hij ten antwoord: *nee, ik heb God en Christus, daarmee heb ik alles.*

Zijn vrouw en enige dochter zegende hij met de woorden: *De God des verbonds, de God Abrahams zij uw God en uws zaads God in der eeuwigheid.* Dat is alles, wat ik u te zeggen heb.

Hij sprak het met stervende lippen. Zijn laatste woorden waren niet vele. Maar dat behoeft ook niet, indien ons leven er maar getuigenis van aflegde, dat wij Christus toebehoren. Van Velsen getuigde niet anders, dan dat hij rustte in God als zijn God. Die getrouw is, Die Zijn verbond en Zijn belofte 'ja en amen' maakt, en dat hij daarin vastheid vond en zich daaraan vasthield met een volkomen vertrouwen.

In deze zielsgestalte worstelde hij bijna heel de rustdag met de dood. Men verwachtte tegen de avond de dood. Hoezeer ook de koorts opliep, toch leefde hij nog tot de volgende dag: maandag 5 oktober is ds. Bartholomeus van Velsen zacht en kalm in de ouderdom van 58 jaar en zes maanden in Zijn Heere en Heiland ontslapen.

**16. De eenvoudige en toch merkwaardige
JUSTUS MUNTENDAM
(1677-1708),
in zijn leven en einde**

Slechts een enkel woord over zijn afkomst, zijn studie, over de kerken, die hij diende, om iets langer stil te staan bij zijn arbeid en eigenschappen, om met zijn plotselinge sterven te eindigen.

Zijn vader was een zekere Jacobus Muntendam, afkomstig uit een dorp van die naam in Friesland. Zijn moeder heette Johanna van Asperen, afkomstig uit Utrecht. Beiden vestigden zich metterwoon in Harlingen, waar zij lang woonden en waar de oude heer Muntendam het toen zeer winstgevend bedrijf van messenmaker uitoefende.

Deze eerzame ouders zijn over een periode van 18 jaar gezegend met niet minder dan 12 kinderen, waaronder een tweeling en een drieling, allen in Harlingen geboren en meest jong gestorven. Van deze kinderen is één Johannes Muntendam geweest, het laatst predikant in Rotterdam en om zijn grote liefde voor zijn ouders bekend. In zijn huis hebben zij nl. hun laatste levensjaren doorgebracht.

Onze Justus Muntendam, geboren 11 augustus 1677, is er een van de drieling. De twee anderen, meisjes, zijn kort na elkaar nog vóór het tweede levensjaar overleden. De ouders waren er zeer op gesteld, dat hun kinderen Bijbelse namen droegen. Ze hadden 'n Joannes, 'n Daniël, 'n Nathanaël en twee Abrahams.

De drieling hadden ze willen noemen naar het edele drietal van Bethanië: Maria, Martha en Lazarus. Maar ze bedachten, dat er in de Schrift nog een andere Lazarus, een bedelaar, voorkomt, die vol zweren aan de poort van de rijke man lag. Uit vrees, dat hun kind uitgelachen en veracht zou worden, gaven ze hem die naam niet, maar noemden hem Justus naar Justus (=Jodocus) van Lodenstein, een groot vriend van hen uit Utrecht. De Geest des Heeren bleek de jonge Justus al vroeg in Zijn bearbeiding te hebben genomen. Er was iets van Lodenstein in de jonge Justus. Zodra het bleek, dat Justus op goede grond verlangde tot de bediening des Woords te komen, kwam hij bij zijn oudere broer thuis, die hem niet alleen in de eerste beginselen der christelijke leer, maar ook in die van de Latijnse taal onderrichtte.

Zodra hij voldoende voorbereid was, kwam hij op de Latijnse school, waar hij een paar jaar verbleef, verschillende klassen doorliep en met een uitstekend getuigschrift over zijn aanleg, ijver en vorderingen naar de universiteit van Leiden werd gezonden. Daar genoot hij het onderwijs van de hoogleraren Trigland, Witsius en à Marck.

Student Muntendam was in die dagen vooral een vereerder van prof. Witsius, over wie hij ook op latere leeftijd met de hoogste lof is blijven spreken. Tot op zekere hoogte ging hij gemeenzaam met hem om. Anderzijds stond Muntendam bij deze professor in hoge achting. Onder leiding van prof. Witsius, moest Justus Muntendam - in een openbaar dispuut - de zware stoffen, uit de Brief van Judas, vers 7-9, verdedigen: de straf des eeuwigen vuurs over Sodom. Het lasteren der heerlijkheden. En de twist van Michaël met satan over het lichaam van Mozes.

Met grote ijver voltooide Muntendam zijn academische loopbaan. De getuigschriften, die hij van de universiteit meebracht, spreken van zijn ijverige studie, eerst in de filosofie en de talen, daarna in de Godegeleerdheid; waaruit toen reeds kon worden besloten, dat - als God hem spaarde- hij een nuttig instrument tot de bloei van Gods kerk zou worden.

Met die getuigschriften begaf Muntendam zich naar de classis 's Gravenhage, om geëxamineerd te worden. Dat geschiedde 27 november 1702, waarbij hij zulk een

uitmuntend voorbereiden examen aflegde, dat de classis Den Haag hem zonder de minste aarzeling tot de bediening des Woords in de Gereformeerde kerken van Nederland toeliet.

Proponent Muntendam ging er nu op uit, om in verschillende kerken zijn preekgaven te laten horen.

Op 7 juli 1704 beriep de gemeente van Goederede (classis Voorne en Putten) hem tot haar herder en leraar. Hij ging er heen, en heeft in Goeree vier jaar lang al zijn kracht, ijver en wetenschap aangewend om onder de zegen Gods deze gemeente tot waarachtige bloei te brengen.

In Goeree trad ds. Muntendam 30 oktober 1704 in het huwelijk met de Amsterdamse koopmansdochter Petronella Winter, uit welk huwelijk hem te Goederede twee dochtertjes, Johanna en Aleida, zijn geboren, van wie de jongste slechts 8 maanden oud, in Kampen is gestorven; de andere is op haar 24ste jaar, in Rotterdam zeer plotseling tot grote droefheid van haar ouders ontslapen.

Muntendam bleef dus niet in Goederede. Een kerk in het oosten des lands begeerde hem. Na het overlijden van ds. Galle in Kampen, werd Muntendam aldaar in diens plaats beroepen. Hij volgde deze roeping op, en arbeidde er niet minder dan bijna 14 jaar. Muntendam heeft ook in Kampen ten volle beantwoord aan de verwachting, die men van hem koesterde. God schonk in Kampen een bijzondere zegen op zijn prediking en arbeid.

Hoeveel zielen zijn daar toen voor Gods koninkrijk gewonnen! Hoeveel stichting en geestelijke verkwikking is er niet alleen van de prediking - door hem gebracht - genoten, doch evenzeer in de Godvruchtige samenspreking met afzonderlijke godvrezende leden der gemeente. De geliefde vader Muntendam was in Kampen dikwijls in de gezelschappen der vromen te vinden, waar men sprak over bevinding en zielsgestalten; waar men gezamenlijk de knieën boog, en elkaar met het zingen van Psalmen en geestelijke liederen stichtte. Van die gemeente Kampen uit die dagen wordt door iemand het getuigenis gegeven, dat in de Handelingen van de gemeente in Judea en Samaria gegeven wordt, nl. "dat ze vrede hadden en gesticht werden, en wandelende in de vreze des Heeren en de vertroosting des Heiligen Geestes werden vermenigvuldigd."

Terwijl de gemeente Kampen zich koesterde in het licht van het Woord des Heeren, dat hij sprak, en velen zich in zijn licht dat hij liet stralen, verheugden, liep ze groot gevaar, dat niet het licht van het Woord, maar de man die het zo heerlijk liet stralen, uit haar midden zou worden weggenomen. Hoorn en Groningen begeerden hem. Ook Utrecht wilde hem graag beroepen. Hij ontried het, om rustig in de gemeente Kampen te kunnen blijven werken. De Heere had een ander plan met Muntendam. Hij zou zijn overleden broer Johannes Muntendam moeten opvolgen in de kerk van Rotterdam.

Hier werd hij 10 december 1721 beroepen, welke roeping hij in de vreze des Heeren opvolgde. Hij verliet Kampen. Hij werd als het ware van deze gemeente losgescheurd. Zijn laatste preek voor deze zo door hem geliefde gemeente was uit Psalm 138: "De HEERE zal het voor mij voleinden. Uwe goedertierenheid, Heere, is in eeuwigheid. Laat niet varen de werken Uwer handen."

In Rotterdam gekomen, werd hij 19 maart 1722 door Jacobus Fruytier met Paulus' woorden (2 Cor.4) bevestigd: "Maar wij hebben deze schat in aarden vaten, opdat de uitnemendheid der kracht zij Godes en niet uit ons." Des middags deed ds. Muntendam zijn intrede in Rotterdams gemeente met woorden, ook van Paulus uit de Corinthebrief: zijn Gods medearbeiders, Gods akkerwerk, Gods gebouw zijt gij".

Zijn omgang met de leden van deze zijn laatste gemeente was in alle opzichten te loven. Wel hebben sommigen hem, voor zijn komst in de Maasstad, belasterd en hem bij anderen zoeken zwart te maken, doch alle lastertaal is bij en na zijn komst in Rotterdam geheel verdwenen. Nog sterker, hij kwam bij allen in hoge achting, en ieder was er spoedig van overtuigd, dat hijzelf in toepassing bracht, hetgeen hij anderen leerde.

In zijn omgang met anderen paarde zich deftigheid aan vriendelijkheid, terwijl een gepaste vrolijkheid zijn gezelschap recht aantrekkelijk maakte.

Wat zijn prediking betreft, deze was meer gemoedelijk dan diep. Hij hield zich meer met gemoedsgesteldheid en geestelijke ondervinding dan met diepe Schriftbeschouwing bezig. Zijn preken waren zonder woorden van menselijke wijsheid opgesteld" en werden zonder opgesmukte vormen en manieren voorgedragen. Ze waren vol van hoge en geestelijke uitdrukkingen, en hadden veel overeenkomst met die van de leraar, naar wie hij vernoemd was: Jodocus of Justus van Lodenstein.

Hetgeen hij des zondags de gemeente aanbood, waren geen keurig-net gestileerde redevoeringen, met uitgezochte woorden en uitdrukkingen, alle keurig in zijn preken geordend, maar waren veeleer zakelijke stoffen. Onder de behandeling van deze voor de gemeente, stelde hij zich gaarne onder de momentele invloeden des Geestes. Als de Geest in de raderen kwam, kon hij spreken; niet uit het hoofd, maar uit het hart. Justus Muntendam gaf dus minder om de vorm.

Zijn prediking droeg geen wettisch stempel, doch was recht evangelisch. Voor de natuurlijke mens kon hij zo echt hartelijk en schoon op de fluit spelen. Hij zocht hem de rijkdommen van het Evangelie van Christus zo aantrekkelijk mogelijk voor te stellen, om hem tot het geloof te bewegen. Hij speelde voor het oor der gemeente liever op de fluit, dan voor haar klaagliederen te zingen.

Wat kon hij in zijn prediking de Christus in Zijn dierbaarheid noodzakelijkheid en gepastheid voorstellen! De bekommerde en heilbegerige zondaar wist hij met zulke innemende woorden op Jezus te wijzen. Op welk een eigenaardige wijze kon hij de mensen het schadelijke van dat moedeloos neergezonken zijn onder de last van zonde en van dat wegblijven uit de nabijheid van de grote Medicijnmeester onder de aandacht brengen! Hij legde in zijn prediking nadruk op de soevereiniteit Gods in het zaligen van zondaren. Hij liet aan Christus' gerechtigheid het volste recht wedervaren. Zijn verdienste was het enige, waarop de zondaar steunen mocht. Wat wist hij ook de heerlijkheid en de liefde Gods in Christus aan de grootste der zondaren zelfs, klaar en overtuigend de bekommerde ziel aan te prijzen, de zwarigheden en alle hindernissen uit de weg te ruimen, het geringste, de eerste beginselen van het nieuwe leven naar voren te brengen! Hij was er niet minder op uit, voor anderen de verkeerde handelingen, die uit een verkeerd begrip der Wet voortvloeiden, te ontdekken. Hij was zo bang, dat anderen harde gedachten van God en Christus koesterden.

Hij wist zo goed de eerste en de tweede oorzaak in het genadeleven te onderscheiden, tegen het quiëtisme (= valse lijdelijkheid) en het Arminianisme te waarschuwen, en ze, het volk tot een Gode-welbehagelijke levenswandel op te wekken.

Maar ds. Justus Muntendam was een mens, en had dus zijn zonden en gebreken. Anderzijds had God hem met vele christelijke deugden begiftigd. En van de schoonste deugden, die hem sierden, was nederigheid en vriendelijke bescheidenheid. Hij bezat een zachtmoedige en stille geest, die zich wist te buigen onder de hand en onder de zware handelingen Gods. Hij wachtte Gods einde af, en was ernstig beducht om Hem vooruit te lopen en zelf de dingen te willen regelen.

Muntendam had de vrede lief, doch hij zocht de vrede niet ten koste van de waarheid. Hij stond als een pilaar, als een koperen muur pal voor de waarheid. Ds. Muntendam had ook zeldzame gebedsgaven van God ontvangen. Onder zijn bidden werden de zielen diep ingeleid in het eigen niet. Er bleef niets bij de bidder over dan zonde en schuld. Maar biddende, wist hij zijn eigen ziel en die van hen, met wie hij bad, op te voeren naar de hemel en in te dringen in Gods barmhartigheden. In al zijn arbeid: huisbezoek, ziekenbezoek, het bezoeken meer nog van de armen dan van de rijken in de gemeente, heeft hij zich als een ijverig dienaar des Woords betoond.

Met een enkel woord willen we nog iets zeggen over de levenswandel van ds. Muntendam, om dan met zijn einde dit korte levensbericht te besluiten.

Van Muntendam wordt door één van zijn tijdgenoten het getuigenis afgelegd, dat zijn levenswandel, als die van een Henoch, een wandel met God is geweest. Hij raadpleegde in alle dingen de Heere, hij had zijn alleenspraken met God, en zocht steeds in Zijn nabijheid te leven. Dat was het leven zijns geestes, en daar sprak hij gaarne van.

Hij was eenswillend met God. Men hoorde hem nooit klagen, nog minder murmeren, als het hem niet naar wens ging, doch steeds sprak hij het eenvoudige, maar ware woord: De Heere wil het zo. Dat leven onder zulke indrukken, in diepe afhankelijkheid van Hem, nam in heel de openbaring van zijn leven gestalte aan.

Overal waar hij verkeerde, bleven zijn voetsporen achter. Te allen tijde was hij een vader, overal een lichtend voorbeeld.

Doch zoals de wateren die wegvloeien, is ook Muntendam, deze eenvoudige en toch merkwaardige man heengegaan. God heeft hem weggenomen. Het was op 20 juli 1738, een rustdag, in de morgen, dat hij door een plotselinge dood uit dit leven - 61 jaar oud - werd weggerukt.

Van zijn sterfbed weten wij niets. Hij heeft geen ziekbed gehad. 's Avonds tevoren was hij gezond ter ruste gegaan, had die nacht goed geslapen. 's Morgens gevoelde hij zich niet wel, kreeg hevige diarree en moest overgeven. Toch klom hij tot driemaal toe zelf weer op zijn legerstee. Niemand dacht, dat dit het begin van het einde zou zijn. Toch stierf hij opeens, zacht, alsof hij rusten ging, zonder iets anders gezegd te hebben, dan dit éne woord - toen hij de zorg van zijn huisgenoten zag -: De Heere hoort het gebed des ellendigen. Zo ging hij heen, midden in zijn werk, 'in het harnas gestorven'.

's Woensdags had hij nog gepreekt en op vrijdag zonder dit te vermoeden, was hij voor de laatste maal opgetreden met de woorden uit Psalm 97, 10: "De HEERE bewaart de zielen Zijner gunstgenoten. Hij redt ze uit der goddelozen hand". Het is zijn zwanenzang geweest.

De dood klom onverwacht de vensteren zijner woning binnen, maar Muntendam was bereid.

Hij kon en durfde en wilde sterven, om eeuwig bij God te leven.

17. Het eenvoudige leven en de arbeid van dominee GERARDUS SCHORRENBURG (1692-1732)

Gerardus Schorrenberg is op 24 januari 1692 te 's Gravenhage geboren. In het jaar dus, dat in onze Vaderlandse geschiedenis bekend is door de oorlog met Frankrijk, en misschien nog meer door iets, dat in onze landen van het Westen hoogstzelden voorkomt. In 1692 is ons land, nl. door een aardbeving bezocht.

Zijn ouders waren Dirk Schorrenberg en Maria Stompwijk. Toen Gerard nog niet ouder was dan acht jaar, verloor hij zijn vader door de dood, zodat zijn moeder als weduwe achterbleef met twee kinderen. Tien jaar later hertrouwde zij met uhr Anthonie Bogemaker, die zich een uitnemend vader voor de beide kinderen betoonde. Tot overgrote blijdschap van de moeder, ontdekte zij reeds vroeg de beginselen van des Heeren vreze in het hart vn haar jongen.

Die ontdekking heeft haar, als een tweede Hanna, aangespoord haar kind toe te wijden aan de bijzondere dienst des Heeren. Zou dat kunnen, zou Gerard dienaar des Woords kunnen worden" dan moest hem eerst de poort tot wetenschappelijke studie worden geopend. Hij moest de talen leren, die de leraar tot Schriftonderzoek in staat stellen.

Eerst heeft hij zich in zijn geboorteplaats, en daarna te Alkmaar op de studie der klassieke talen toegelegd, die een predikant voor zijn vorming niet missen kan. Met die voorbereidende kennis toegerust, zond zijn moeder hem naar de Leidse hogeschool, om daar zijn studie te voltooien. Met de vreze Gods toegerust, en met het Woord Gods gewapend, wist hij zich voor de verzoeken der jonkheid te wachten. Gerardus Schorrenberg heeft aan Leidse hogeschool nooit gewandeld in de raad der goddelozen; noch gestaan op de weg der zondaren, of gezeten in het gestoelte der spotters, doch veeleer steeds in des Heeren Wet zijn lust gehad.

Gerardus Schorrenberg was in Leiden steeds een voorbeeld van ijver en nauwgezetheid, wat hem de gunst van zijn leraars deed verkrijgen. Student Schorrenberg begreep in zijn studententijd heel wel, dat goede voortgang in studie allereerst afhangt van goede aanleg voor studie, maar dat voor studeren een juiste tijdverdeling en -besteding een zaak is van grote betekenis.

Eerst heeft hij zich met alle kracht op de studie van het Latijn en Grieks geworpen; daarna, onder leiding van Gronovius en Perizonius, op de geschiedenis. In de kennis der Oosterse talen studeerde hij o.l.v. Karel Schaaf, en bracht zelfs enkele vakanties door in Nieuwendam, om het onderwijs van de taalgeleerde Van der Hoogt te kunnen volgen.

Schorrenberg begreep ook goed, hoe nodig het voor de dienaar des Woords is, enige wijsgerige ontwikkeling te verkrijgen, omdat deze wetenschap de gedachten leert regelen en die in goede orde leert voorstellen. Daartoe volgde hij het onderricht van de vermaarde Wolf. Senguardius.

Dit alles was slechts de noodzakelijke voorbereiding. Het grote doel was immers de studie der Godgeleerdheid. Gerardus wendde dan ook al zijn vermogens aan, om zijn hoofd en hart tot schatkamer te maken, die vol moesten zijn van de zaligmakende kennis en wijsheid, om straks als een ervaren Schriftgeleerde in de dingen van het Koninkrijk der hemelen onderwezen, uit die schat oude en nieuwe dingen te kunnen voortbrengen. Om zover te kunnen komen, zat hij aan de voeten van de hoogleraren a Marck en Johs. Wesselius, welke laatste vooral de jonge Schorrenberg grote achting heeft toegedragen en van wie hij steeds met grote lof heeft gesproken.

Onder deze hoogleraar verdedigde Schorrenberg juni 1714 - onder grote bijval - in het openbaar de verhandeling: "Het geheimbeduidend stilzwijgen der Schriftuur in het

geschiedverhaal van Melchizédek". Onder zijn studie werd de ijverige student door een plotselinge ziekte overvallen. Welk een teleurstelling! Hevige pijnen en grote zwakte volgden uit dit ziekbed, en waren er oorzaak van, dat hij er ernstig over moest denken zijn theologische studie op te geven.

Zijn moeder, voogd en vrienden rieden hem van studierichting te veranderen, en ingeval van herstel, zich op de geneeskunde toe te leggen. Zij vreesden, dat zijn zwak lichaamsgestel de zware arbeid van predikant niet lang zou kunnen uithouden. Schorrenberg gevoelde er in die tijd van ziekte en langzaam herstel, wel wat voor om dat te doen, doch toen hij in Leiden terugkwam en die zaak eens met professor Wesselius besprak, ontried deze hem ten zeerste daartoe te besluiten.

Schorrenberg moest zijn eens gekozen loopbaan vervolgen. De hoogleraar had bij hem gaven voor het leraarsambt ontdekt. De Heere zou hem sterken tot het werk, dat Hij Zijn dienstknecht opdroeg te volbrengen. Schorrenberg heeft toen dan ook zijn voornemen, de theologische studie met die in de medicijnen te verwisselen, laten varen. Met kracht hervatte hij zijn studie, en na in het geheel zes jaar aan de universiteit te hebben doorgebracht, werd candidaat Ger. Schorrenberg door de classis Leiden en Neder-Rijnland op 30 juni 1716 tot de openbare predikdienst toegelaten.

Dadelijk daarna ging hij proponeren, en hij behoefde niet lang ledig aan de markt te staan. De hemelse Landheer zond Zijn Knecht Schorrenberg spoedig in Zijn wijngaard. Na elf weken proponent te zijn geweest, werd hij door de kerk van Ammerstol (Klein Ammers) beroepen. Hij aanvaardde die roeping dadelijk, en werd 22 november 1716 door ds. Janssonius in het ambt bevestigd. De tekst, daartoe door de consulent gekozen, was wat eigenaardig: "Zijn dit al de jongelingen? En hij zeide: de kleinste is nog overig en ziet, hij weidt de schapen. Samua zeide tot Isai: zend henen, en laat hem halen. Want wij zullen niet rondom aanzitten, totdat hij hier zal gekomen zijn."

De nieuw-bevestigde verbond zich ook met een tekst uit Samua aan zijn gemeente, nl: "Spreek HEERE, want Uw knecht hoort!"

In Klein Ammers trouwde hij met Antonetta van Sundert, die haar man geruime tijd overleefde en zijn vroegtijdig heengaan diep betreurde.

Het licht van Schorrenbergs uitnemende gaven kon niet onder de korenmaat van Klein-Ammers verborgen blijven. Na daar 21 jaar te hebben gewoond en gewerkt, werd ds. Schorrenberg in het veel groter en volkrijker Oostzaan beroepen. Zijn schip, bevracht met de paarden des Evangelies, landde in Oostzaan, waar hij door zijn zwager Van Ostade tot zijn ambtswerk werd ingeleid met de woorden uit 2 Corinthhe: "Die ons ook bekwaam gemaakt heeft om te zijn dienaren des Nieuwen Testaments, niet der letter maar des Geestes. Want de letter doodt, maar de Geest maakt levend"; op welke bevestiging de jonge leraar des middags met deze tekst intrede hield: "Want ik verlang om u te zien, opdat ik u enige geestelijke gaven mocht mededelen, teneinde gij versterkt zoudt worden, dat is om mede vertroost te worden onder u, door het onderling geloof, zo het uwe als het mijne."

In Oostzaan maakte ds. Schorrenberg grote opgang, en was bij de gehele gemeente zeer geliefd. Zijn arbeid werd er dan ook zeer gezegend Zijn naam werd ver buiten Oostzaan bekend. Velen kwamen uit Amsterdam naar zijn prediking luisteren. De oude pastorie werd omvergeworpen, en een nieuwe predikantswoning gebouwd, om hem het verblijf daar zo aangenaam mogelijk te maken, Doch..., nog voor de nieuwe pastorie gereed was, hoorden afgevaardigden uit Vlaardingen hem met zulk een genoeg, dat er 15 oktober 1720 een beroep uit Vlaardingen op hem werd uitgebracht. In zijn gemoed ten volle verzekerd, die roeping op te moeten volgen,

vertrok Schorrenberg naar Vlaardingen, nadat hij met Psalm 122, "Om mijner broederen en mijner vrienden wil zal ik nu spreken: Vrede zij in u! Om des huizes des Heeren onzes Gods wil zal ik het goede voor u zoeken", afscheid van de Noord-Hollandse gemeente genomen had.

In Vlaardingen leidde zijn collega Timmers hem tot het heilige dienstwerk in, met de last van Paulus aan de gemeente te Corinthe: Alzo houde ons een ieder mens als dienaars van Christus en uitdelers der verborgenheden Gods. En voorts wordt in de uitdelers vereist, dat elk getrouw bevonden worde." Des middags verbond ds. Schorrenberg zich aan de gemeente, met de tekst: - de vrijmoedige en toch zo nederige betuiging van Paulus - , "Mij, de allerminste van alle heiligen is deze genade gegeven om onder de heidenen door het Evangelie te verkondigen de onnaspeurlijke rijkdom van Christus., "

Met hoe grote vreugde en hoeveel zegen hij er ook moge gearbeid hebben, Vlaardingen was toch niet het eindstation van Schorrenbergs korte loopbaan.

Toen in Rotterdam de bekende leraar **Jacobus van Strien** emeritus was geworden, viel de keuze voor de open plaats op ds. Schorrenberg. Het was 1723. Hij had echter bezwaren, om het beroep naar die grote, beroemde stad op te volgen. Zijn talent - naar hij het zelf uitdrukte - was daarvoor te gering. Daar woonden zulke grdte en voorname mannen.

Helden Gods, dacht hij, en in het meer eenvoudige Vlaardingen werd zijn arbeid door God gezegend. Z6 gering dacht ds. Schorrenberg over zichzelf, dat hij zich gaarne als Saul achter de vaten had willen verbergen, en bedanken. Maar Godvruchtige vrienden wisten hem ervan te overtuigen, dat hij deze roeping moest opvolgen.

En hij deed het. Na een 21-jarig verblijf in Vlaardingen, nam hij vandaar op 30 mei 1723 afscheid van die gemeente met een diep-ontroerende prediking over Handelingen 20, 32, "En nu, Broeders ik beveel u Gode en den Woorde Zijner genade, Die machtig is u op te bouwen, en u een erfdeel te geven onder alle de geheiligden."

In Rotterdam werd hij op een rustdag, door de zo bekende ds. Fruytier aan de gemeente voorgesteld, en werd de last der heilige bediening met de woorden, van Jezus tot Petrus gericht, uit Johannes 21, 17 op zijn schouders gelegd: "Hij zeide tot hem ten derde malen, Simon, Jona' s zoon, hebt gij Mij lief? Petrus werd bedroefd, omdat Hij ten derden male tot hem zeide: Hebt gij Mij lief, en zeide tot Hem: Heere, Gij weet alle dingen, Gij weet dat ik U liefheb. Jezus zeide tot hem: Weid Mijne schapen".

Met grote instemming werd des middags door de gemeente naar de intreprediking van de nieuwe leraar, met de woorden uit Psalm 68, geluisterd: "De Heere gaf te spreken, der boodschappers van goede tijding was een grote heirschare."

Tot zover iets over de levensloop van Gerardus Schorrenberg.

Persoonlijke aard

Toen hij nog aan de academie was, vreesde hij ook zelf, dat hij niet in staat zou zijn de zware last van het ambt der bediening des Woords te kunnen dragen. Tenger van gestalte en bleek van gezicht als hij was, leek het alsof hij slechts zo nu en dan zijn werk zou kunnen verrichten. En toch kwam dat anders uit dan gevreesd werd. Zelden is hij ongesteld geweest. Slechts eenmaal moest hij enige rust in acht nemen, en was zeer verheugd toen hij weer de volle dienst kon vervullen. God had de niet al te sterke jongeman met uitnemende gaven toegerust.

In heel zijn optreden was Schorrenberg natuurlijk. Hij bootste in zijn spreken niemand na. Zijn stem klonk helder, zodat hij in staat was, grote kerkgebouwen te bepreken. Toen hij nog student en daarna in een kleine gemeente dienaar des Woords was, bezat Schorrenberg - naar het getuigenis van anderen - een zoetvloeiende zilveren stemgeluid, maar toen hij in veel groter kerken het Woord moest bedienen, heeft hij zijn stem wat geforceerd. Wanneer de raderen zijner ziel in beweging kwamen, maakten die ook de bewegingen van het lichaam gaande. Men ried hem vaak, zijn krachten wat meer te sparen, zijn lichaam te ontzien en zachter te spreken. Maar het schijnt, dat Schorrenberg zich op dat punt niet goed heeft kunnen beheersen.

Verder was hij iemand, die met een schrander oordeel was begiftigd. Dat bleek telkens weer, wanneer in bepaalde moeilijkheden zijn advies werd ingewonnen. Die adviezen waren altijd kort, zakelijk en helder, en werden ook ter classicale vergadering op hoge prijs gesteld.

Toch zouden al deze schone dingen niet méér dan een klinkend metaal of luidende schel geweest zijn, indien de liefde als de grote stuwkracht had ontbroken.

Maar zijn grote roem is altijd geweest, dat hij een vriend Gods was. Schorrenbergs liefde was de weerkaatsing van de liefde van Christus tot hem. Dat geloofde hij Toch had zijn geloof met veel twijfel te strijden. Die wolken dreven echter steeds weer af, en dan brak het zonlicht van een welverzekerd geloof weer door. Hij leefde door het geloof, en niet uit zijn gevoel Toch kon zijn hart, bij ogenblikken, als overstelpt zijn, zodat hij met de bruid in het wijnhuis gevoerd, moest uitroepen: ondersteunt mij met de flessen, en versterkt mij met de appels, want ik ben krank van liefde.

Toch was deze trouwe en ijverige dienstknecht Gods lang niet altijd aan Gods hemelboden gelijk. Schorrenbergs beminnelijke persoonlijkheid staat buiten kijf, maar toch was hij een mens, en hem was niets menselijks vreemd. Het is eigenaardig, de man die met zoveel gloed kon preken, had ogenblikken, dat hij met mensenvrees bevangen was. Hij noemde zelf zijn vrees zondige mensenvrees, waardoor hij voor een ogenblik weerhouden werd om getrouw te zijn. En dat smartte hem. Maar steeds brak door die sombere wolken weer het licht heen.

Het was regel bij deze dienaar des Woords, om met grote kracht de waarheid van Gods Woord op de harten van zijn hoorders zowel in de kerk, als in particuliere gesprekken toe te 'passen. Hij riep uit de keel, zonder in te houden, Jacob zijn zonden en Israël zijn overtredingen bekendmakende. Vaak riep hij de hemel en de aarde tot zijn getuigen aan, dat hij hun leven en dood had voorgesteld.

Waar het gemoed ontroerd was, zocht hij dat los te maken van alle valse grond. Gevoelde zich iemand geheel en al van alles ontbloot, en scheen alles bij hem buiten hope, dan wist ds. Schorrenberg zo iemand op lieflijke wijze de weg des levens voor te stellen. Hoe schoon kon hij dezulken de Zaligmaker van zondaren in Zijn algenoegzaamheid en bereidwilligheid tot zaligen tekenen!

In zijn gezin was hij trouw als een Abraham in het zijne. In de gemeente volbracht hij met onvermoeide ijver alles, wat zijn dienst van hem vroeg. Zondags en door de week leerde en vermaande hij de mensen. Elke woensdag behandelde hij - bij wijze van herhaling; in het proveniershuis, even buiten de stad - de stof, die hij de vorige rustdag op de kansel had behandeld. Zieken en noodlijdenden bezocht en troostte hij regelmatig. Wie onder zijn dienst door God waren gezegend en verkwikt, werden door hem opgewekt en aangespoord tot mildheid. Schorrenberg zaaide dus aan alle wateren.

Een kostelijke eigenschap van deze knecht des Heeren, is zijn eenvoud geweest. Hij verwonderde zich dikwijls over hetgeen anderen tot stand brachten, maar was zelden

tevreden over eigen prestaties. Het is dan ook geen wonder, dat ieder hem hoogachtte; dit bleek eerst rechtuit de tranen der gemeente, toen tijdens zijn ziekte in alle kerken voor hem gebeden werd, en ook uit de grote rouw bij zijn sterven.

Gold dit van de Rotterdamse gemeente in het algemeen, in bijzondere zin gold het van de Godvruchtigen in die stad, en vooral van hen, die onder zijn bearbeiding tot kennis der waarheid waren gekomen. Zij vormden zijn blijdschap en kroon, en zij doen hem onder de leraars die er velen gerechtvaardigd hebben, blinken als flonkerende sterren aan het uitspansel van Gods heerlijkheid.

Hoe schoner Gods beeld in hen uitblonk, hoe hartelijker Schorrenberg ze liefhad. Hun gezelschap was hem steeds aangenaam. In hun vrezen mocht hij hen bemoedigen, in hun moedeloosheid hen opbeuren, en in verlegenheid hen met goede raad dienen. Maar ook deze rechtvaardige is door de dood uit dit leven weggerukt. Wij schuiven even het gordijn van zijn sterfbed open, en zien hem daar als Lazarus met zijn vaderen ontslapen.

Evenals Lazarus werd de nog zo jonge ds. Schorrenberg ziek. Reeds veel eerder had hij over pijn in de zijde geklaagd. Betrekkelijk geruime tijd later bleek, dat hij daar een ernstig gezwel had. Wel kon hij er nog lange tijd zijn werk om doen, maar dat hield nu spoedig geheel op.

Zijn laatste prediking handelde op 18 juni over de vermaning van de apostel die hij aan de gemeente met grote ernst en hartelijkheid voorhield (2 Petr.1, 10): „Daarom, broeders, benaastigt u te meer, uw roeping en verkiezing vast te maken, want dat doende zult gij nimmermeer struikelen.”

In zijn ziekte kwam een kleine verbetering, al duurde ze kort. Zijn arts ried hem voor de verandering, eens een poosje naar Delft te gaan. Dat deed hij. Eerst ging het daar goed, maar al gauw, na een enkele week in Delft te zijn, gevoelde hij zich heel niet wel. Hij kwam weer naar huis terug, waar zijn kwaal zich nu op het ergst openbaarde, en het spoedig naar het lichaam sterven werd.

Ds Gerardus Schorrenberg is jong gestorven. Hij werd niet ouder dan ruim 40 jaar en 8 maanden. Overleed 26 september 1632.

Hij heeft in die korte tijd veel mogen doen, en is met droefheid uit dit leven losgelaten, om met vreugd in te gaan in de rust die voor de groten en de kleinen der Zijnen is bereid.

18. DANIEL VAN HENGHEL (1689-1733), Afkomst, leven en heengaan

In oude levensbeschrijvingen wordt dikwijls zeer uitvoerig uitgeweid over de voorouders van de persoon, wiens leven men tekenen wil. In dit opzicht heeft men oudtijds meermalen de maat overschreden, en is men tot grote breedvoerigheid vervallen. Toch kan het onderzoek naar het karakter der (voor-)ouders z'n nut hebben. Zo ouders, zo kinderen. De appel valt niet ver van de boom. Die regel heeft stellig z'n uitzonderingen. Uit Godvruchtige geslachten vallen dikwijls kinderen af. Er worden takken afgebroken. Er komen onder de hagelwitte kudde zwarte schapen voor. Sommigen zijn bastaarden, en geen zonen; kaf onder het koren, doch - gelukkig! - God doet in de lijn van het verbond der genade de regel gelden, dat Hij Zijn kinderen laat voortkomen uit geslachten en huisgezinnen, die Hem vrezen. Duidelijk wordt de regel bevestigd door de geboorte van de uitnemende dienaar des Woords, wiens persoon en leven we hier in 't kort beschrijven.

Daniël van Henghels grootvader, geboren in 1618 te Amsterdam, is niet minder dan 41 jaar lang in het ambt van predikant werkzaam geweest. Zijn grootmoeder Elisabeth de Witte stamde uit een degelijke en geachte Zeeuwse familie, en liet bij haar sterven tien kinderen achter, van wie de derde zoon David heette en de vader was van Daniël van Henghel.

David van Henghel was predikant in het dorp De Bilt (U), waar het kerkgebouw door de grote toeloop van buiten, zelfs uit de stad Utrecht, reeds spoedig te klein werd. Deze David trouwde met een volle nicht; wat niet in strijd mag heten met de H. Schrift, doch een zaak is, die veeleer ontraden dan aanbevolen moet worden, omdat dergelijke huwelijken veelal gebrekkige kinderen voortbrengen of kinderloos blijven. Dit huwelijk was hierop echter wel een grote uitzondering. Want uit dit familiehuwelijk werden niet minder dan elf flinke zoons en dochters geboren, van wie Daniël de oudste zoon was.

De Bilt mag zich dus beroemen, de geboorteplaats van de jonge Daniel te zijn. Hij zag daar op 3 maart 1639 het levenslicht. Zijn ouders gaven hem de naam van zijn grootvader, onder biddend opzien tot God, dat de vreze des Heeren van zijn grootvader ook in het hart van dit jongetje mocht wonen. En dit bleek reeds vroeg. Zijn ouders dan voedden de knaap op in de richting van het ambtelijke leven. Dit kon te gemakkelijker, omdat intussen Daniël's vader in Utrecht beroepen was waar bekwame leermeesters als Samuel Patiscus werden gevonden, onder wier leiding de jonge Daniel zich zeer voorspoedig ontwikkelde en al gauw een haast mannelijk oordeel bleek te bezitten. Geen wonder, dat Danie-1 niet slechts de liefde van zijn onderwijzers genoot, maar zelfs viel hem menige lauwerkrans als kroon op zijn werk ten deel.

Toen Daniël in 1704 zijn 15e levensjaar bereikte, was hij zover in zijn studie gevorderd, dat hij in staat was de lessen in de Joodse oudheden te volgen, terwijl hij reeds op die leeftijd zich met volle moed op de studie der wijsbegeerte wierp. Die studie had de liefde van zijn hart. Die liefde werd niet weinig aangewakkerd, omdat de grote filosofen Gerardus de Vries en Johannes Luijts als flonkerende sterren aan de hemel der wijsbegeerte aan Utrechts hogeschool hun licht verspreidden. Het was de jonge van Henghel niet genoeg deze wetenschap even op de drempel te groeten. Hij rustte niet, alvorens hij met zijn vlugge geest tot de diepste kern der wetenschap was doorgedrongen.

Van 1707 af ging hij nu en dan zijn filosofische disputen uitgeven en verdedigen. Wij

noemen als eerste: Van de Goddelijke besluiten, mathematisch opgesteld en betoogd. Hij disputeerde over: Ingeschapen denkbeelden. Er kwamen wel eens studenten van Leiden naar Utrecht, om deze disputeren van de jonge student van Henghel bij te wonen. Zelf bracht de ijverige Daniël het zelfs, dat hij onder Johannes Luijts promoveerde tot Doctor in de wijsbegeerte. Hij verdedigde in het openbaar stellingen over 'De vereniging van de ziel met het menselijk lichaam', en deed dat met zoveel kracht en klaarheid, dat de toejuiching der aanwezigen heel iets anders was dan de gebruikelijke loftuitingen bij soortgelijke gelegenheden.

Wat zal zich zijn geleerde vader over zijn flinke zoon hebben verblijd!

Meen echter niet, dat de knappe Daniël van Henghel onder zijn drukke wijsgerige arbeid, het grote doel van zijn leven uit het oog verloor. Allerm minst. Tegelijkertijd heeft hij zich ingespannen om zich met al zijn kracht toe te leggen op de studie der Godgeleerdheid, als de koningin der wetenschappen. Als theoloog stelde de jonge geleerde zich onder leiding van de bekende godgeleerde Melchior Leijdekker en Henricus Pontanus, door wier uitmuntend onderwijs, onder 's Heeren zegen, en in de weg van onafgebroken studie, onze jonge Daniël van Henghel in korte tijd z.i.) vorderde, dat hij reeds op 3 maart 1711 - na onderzoek door de classis Utrecht - volgaarne werd toegelaten om te dingen naar het ambt van dienaar des Woords in Nederlands Gereformeerde kerken.

Een jonge man, die zoveel voor de toekomst beloofde, als de jeugdige van Henghel, kon niet lang onbekend blijven. Purmerend zou haar leraar Hermannus Verbeek moeten afstaan aan Zevenhoven, en werd daardoor vacant. Van Henghel werd aangezocht er op beroep te preken. Kockengen en De Haar (classis Utrecht) werd hem door collatie (dat is het recht van een ambachtsheer, om een predikantsplaats te begeben) aangeboden Bij vader en zoon was echter de voorliefde voor Purmerend groter dan die voor Kockengen. Van Henghel verzocht om uitstel. Maar wat gebeurde? Kort voordat hij naar Purmerend zou gaan om daar te preken, werd zijn vader ernstig ziek En deze ziekte was dodelijk. Gerust had de candidaat zich nu in de gegeven omstandigheden ontslagen kunnen achten van zijn gegeven belofte. Toch deed hij dat niet. Hoewel reeds stervende, had zijn vader erop aangedrongen, dat Daniël op de afgesproken tijd naar Purmerend zou gaan. En zo gebeurde, Terwijl het ontzielde lichaam van vader boven aarde stond, ging de zoon in de mogendheid des Heeren naar Noord-Holland, om voorbereiding voor het Avondmaal te houden, met als tekst, uit Matth. 22, over de gast zonder bruiloftskleed.

Men stond in Purmerend zeer verwonderd. Men zei tegen elkaar: Hoe moet iemand, die in zulke droeve omstandigheden zó preken kan, het wel kunnen, wanneer hij het gemakkelijker heeft! Purmerend beriep hem op 19 juli 1711.

Na aanneming van het beroep, examineerde de classis Edam hem peremptoir. Men was over dat examen bijzonder te spreken. De jonge Van Henghel werd op 6 sept. 1711 te Purmerend in de dienst des Woords bevestigd door ds. Isak Verdonk van Durgerdam, met de woorden uit Handelingen 20, 28: 'Zo heb dan acht op uzelf en op de gehele kudde'. Men vertelt, dat zelfs de hoogleraar Leydekker deel nam aan de handoplegging. Des middags deed de jeugdige dienstknecht zijn intrede met de woorden uit 1 Cor. 4, 1: 'Alzo houde ons een iegelijk mens als dienaren van Christus en uitdelers der verborgenheden Gods.'

Helaas, Daniels vader mocht de blijde dag van zijn zoons bevestiging niet beleven. Zijn moeder wel. En de Heere heeft Zich steeds een Rechter der achterblijvende weduwe en een Vader der half verweesde kinderen, bovenal van de oudste, Daniël, betoond.

We komen nog even op de vader van Purmerends jonge predikant terug. Nog voor hij zijn 50ste levensjaar had bereikt rukte de dood hem uit dit leven weg. Het is opmerkelijk, dat de vader nog tot zijn kind met stervende lippen gezegd heeft: *Mijn zoon als ge ergens beroepen wordt wees dan getrouw in de bediening. Dan zult ook gij tot uw Vader komen, zoals ik tot mijn Vader heenga.* Dat laatste woord van zijn stervende vader is voor leven en arbeid van Daniël van Henghel van grote betekenis geweest. Trouw is steeds het kenmerkende van zijn optreden geweest. In Purmerend maakte nu de droefheid over het heengaan van haar voorganger plaats voor de vreugde over de uitnemende arbeid van haar jonge dienaar.

Toch was die vreugde steeds met de vrees vermengd, dat zij hem niet al te lange tijd in hun midden zouden mogen houden. Doch van Henghel kon voorlopig rustig blijven doorwerken. Wel maakte men zich in Purmerend nu eens bezorgd voor Zaandam, dan weer over Zaandijk, of een andere plaats, omdat de goede reuk van zijn arbeid naar alle kant uitging. Toch liet de Heere hem daar vier jaren lang rustig zijn werk verrichten. Toen kwam er opeens beroering in de wateren van Purmerends rustig kerkelijke leven. Koog ontnam aan Purmerend hun geliefde dienstknecht. Nadat hij 8 oktober in Purmerend afscheid had gepreekt, met de woorden uit Hand. 20, 18-21, werd hij aan De Koog bevestigd door ds. Georgius Erhard van Zaandijk - op 13 okt. - met Numeri 10, 1-10. Met de nederige bede van de grote Paulus: 'En ook biddende voor mij, opdat mij het woord gegeven worde .in de opening mijns monds.'

Met vrijmoedigheid deed van Henghel zijn intrede in zijn tweede gemeente. De Heere hoorde en verhoorde dit gebed en opende zijn lippen Zo zou zijn mond Gods lof vertellen. De grote liefde der Koogse gemeente, naast het nieuwe van zijn veranderde werkkring waren mee reden, dat van Henghel al zijn werkkraft inzette. De toeloop was groot. Het kerkgebouw werd veel te klein. Mensen van allerlei gezindte wilden van Henghel horen preken en stonden verwonderd over de bekwaamheid van deze jeugdige predikant. Maar Koog was voor ds. van Henghel niet het eindstation. God had meer en zwaarder arbeid voor hem. Er moesten veel meer schapen aan zijn hoede worden toevertrouwd Van Henghel zou zijn visvangst in wijder sop, zijn net in ruimer zee moeten uitwerpen. Vlaardingen beriep hem in 1716. Ook Purmerend deed een poging haar vroegere leraar terug te krijgen. Gods gedachten waren echter geheel anders. Noch het e-en noch het ander gebeurde.

God bracht hem wel naar het Westen, maar niet naar Waardingen. Wonderlijk zijn soms Gods wegen! Toen van Henghel zich voor ontspanning naar Rotterdam begaf, om daar enkele vrienden te bezoeken, werd hij uitgenodigd om daar eens te preken. Dat deed hij. Hij bediende er het Woord uit 1 Johs. 3, 2 'Geliefden, nu zijn wij kinderen Gods, en het is nog niet geopenbaard, wat wij zijn zullen.'

Men had wel gehoord, dat van Henghel een bij uitstek begaafd prediker was, doch nu zag men, dat de werkelijkheid de faam overtrof. Zo had men het niet durven verwachten. Men vond die preek onvergetelijk. Men kon er niet over uitgepraat raken. En zie, het eind was dat Rotterdams kerkenraad van Henghel beriep. Purmerend treurde, omdat het van hem moest afzien. Van Henghel had voor dat beroep bedankt. En Koog, -, wat had Koog' s gemeente te wachten? Zou hij heengaan? Zou zij grote aandrang om te blijven op hem oefenen? Ach, de gemeente gevoelde wel, dat het toch niet helpen zou. Koog zou haar dienaar des Woords zien heengaan.

Hij nam Rotterdam aan, en Rotterdams kerk was verheugd, Van Henghel preekte 7 februari 1717 met 1 Cor. 15, 12 in Koog afscheid, en werd op 21 febr. van dat jaar door zijn collega, de weleerw. ds. Daniël le Roy in zijn nieuwe en grote gemeente bevestigd. 's Middags deed van Henghel intrede met Handelingen 17 vs 1-3.

We willen nu nog enkele bijzonderheden uit het leven van deze merkwaardige man noemen.

Tot nu toe was ds. van Henghel ongetrouwd. Zijn moeder was bij hem thuis. Niet lang echter na zijn huwelijk met Adriana van Bergen - op 16 mei 1718 gesloten - stierf zijn moeder.

Daniël was zijn naam. Een Bijbelse naam. Niet minder dan die andere Daniël, in de Babylonische gevangenschap, had God ook hem van de jeugd af aan met grote wijsheid toegerust. Evenals de Daniël van oude dagen, had ook deze Danig een knap voorkomen. Zijn arendsogen - bewijs van een schrandere geest - schitterden altijd vrolijk en helder. Daniël was een man van grote betekenis aaneen heidens hof. Deze 18e eeuwse Daniël was een geestelijk dienaar van het hemelhof, en was als ambassadeur door de Opperste Majesteit uitgezonden, om aan het volk de wil des Konings bekend te maken.

Hij vond gunst bij de mensen. Hij was een man, die niet vijf, maar tien talenten had ontvangen. Van Henghel is één van Nederlands voornaamste en bekwaamste leraars geweest, een man met een gezond en vlug lichaam, met een geest, die dadelijk tot de kern van de zaak wist door te dringen, met een sterk geheugen; iemand met onvermoeide ijver en van werkzame dienstwilligheid, van vriendelijke meegaandheid en grote welsprekendheid. Wanneer van Henghel preekte, waren de kerken meer dan vol. Hij was dan ook een prediker. in wie vele kostelijke eigenschappen verenigd waren. Zijn preken waren helder, onderscheiden, lieflijk in voorstelling en zijn stem was in alle kerkgebouwen duidelijk te verstaan. Met welk een kracht en gemak sprak hij! Van Henghel mag een Apollos heten, een man, machtig in de Schriften Wat predikte hij ernstig! Een zoon des donders in zijn prediken tot hardnekkige zondaars, maar daarentegen was hij een zoon der vertroosting (Barnabas) voor heilbegerige zielen. Hoe begeerlijk kon hij Jezus in Zijn dierbaarheid voor de schuldbewuste zondaar tekenen. Hoe klein was hij, als hij bad. 'Een oprechte smekeling, doch een bidder, die een volgend ogenblik de zielen door de wolken kon opvoeren tot de troon van de Koning der koningen, Die in Jezus Christus de handen legt op de gebogen hoofden Zijner volgelingen

Een volmaakt man was van Henghel echter niet. Hij praatte wel, doch in de veelheid van zijn woorden ontbrak niet altijd de overtreding. Ook dit heeft hij met de Daniël van oude dagen gemeenschappelijk, dat hij niet vrij bleef van laster en van kwaadwillige verdachtmaking. Steeds werd ook bij hem de deugd door de nijd achtervolgd. Hoe groter het lichaam is, des te breder schaduw werpt het van zich. Wat echter de mensen ook van hem praatten, van Henghel bleef Daniël. God was zijn Rechter. Van Henghel had zijn Getuige in de hemel Menigmaal sprak hij in tijden van verdachtmaking: die mij oordeelt, is de Heere.

Jozefs verbreking en Sions welstand lagen hem na aan het hart Over de eerste sprak hij altijd met een bekommerd hart. Hij kende de onkunde van zovelen. Hij wist van de piëtistische stromingen en de velerlei onderlinge verdeeldheid, scheiding en liefdeloze veroordeling; wat alles wees op geestelijke achteruitgang.

Lang is zijn vrijdagavondcatechisatie in het Schotse kerkje in herinnering gebleven. Het was daar altijd eivol. En welk een rijke zegen gaf God op die arbeid! Hoeveel keurstoffen behandelde hij daar, zoals het lied van Hanna, Davids zwanenzang, de gelijkenis van de wijze en dwaze maagden, die van de arbeiders in de wijngaard, enz. Is het de al te grote inspanning vanwege het zware werk geweest, dat hem in de hete zomer van dat jaar verzwakte? Verstandig was het, dat hij met zijn vrouw bij vrienden

in een andere plaats wat ontspanning zocht. ds. van Henghel heeft niet kunnen denken, dat hij ze voor de laatste maal op aarde zag. Schijnbaar verkwikt en versterkt, vatte hij, teruggekomen, zijn werk weer op, Hij preekte weer in de vroegdienst, over Spr. 8, 20, 'Ik doe wandelen in de weg der gerechtigheid, in het midden van de paden des rechts.'

De volgende dinsdag preekte hij weer. Toen over de tekst: 'Hij legt weg voor de oprechten een bestendig wezen'.

Op de daarop volgende rustdag maakte hij een begin met de behandeling van de brief van Judas. Dinsdag daarop gevoelde hij zich niet wel, maar preekte 's morgens nog met levendigheid en met kracht, over Jes. 61, 9: 'Allen die haar zien, zullen ze kennen, dat zij een zaad zijn, dat de Heere gezegend heeft'. 't Is de laatste preek geweest, die door deze gulden mond is uitgesproken

Te midden van zijn werk, toen hij voor de gemeente de woorden van de apostel Judas zou gaan uitleggen, sprak God: Daniël van Henghel, ga in tot uwe rust, uw dag is ten einde, anderen zullen tot uw arbeid ingaan. De soevereine God deed de sterke man wederkeren tot verbrijzeling.

Donderdags werd hij doodziek. Reeds bij de eerste symptomen was zijn huisdokter voor het ergste bevreesd. Alle middelen, die tot genezing konden dienen, werden toegepast. Een tweede dokter werd geconsulteerd. Een kort ogenblik kwam er enige beterschap, maar al gauw zetten nieuwe aanvallen op. Zo bleef hij onder het gestadig wegebben van zijn krachten liggen.

Op zijn ziekbed liet God hem niet geheel onvruchtbaar voor zichzelf en voor anderen. Toch kon hij weinig spreken; de aard van zijn ziekte verhinderde dat. Dat behoefde echter ook niet meer. Door woord en wandel had ds. van Henghel immers heel zijn leven gesproken. Nu kon hij niet meer, dan soms een enkel woord zeggen, dat sprak van geloof smeed van zijn gewilligheid om te sterven, en van een vast vertrouwen op Gods genade in Christus. Toen zijn zuster hem vroeg: Kunt ge nu ook werkzaam zijn met Gods beloften en met de dierbaarheid van Jezus Christus, die ge anderen zo hebt aangeprezen? gaf hij ten antwoord: *Ja, volkomen*. En even later: ik ben naar het lichaam dodelijk benauwd doch heb 't van binnen ruim.

Toen hij zijn vrouw zag schreien, sprak hij tot haar: Waarom huil je, lieve vrouw? Ik heb je al lang tevoren gezegd, dat ik je zou voorgaan. Houd je mannelijk, ge zult me na niet te lange tijd volgen.

Tot anderen, die hem bezochten zei hij: Ik ga sterven. Tot de dokter sprak hij: Dokter, waar is nu uw bekwaamheid?, als wilde hij daarmee zeggen dat bij een sterfbed alle menselijke hulp geheel en al tekort schiet.

Eindelijk kon hij niets meer zeggen. De dokter verbood hem zelfs maar een poging te doen om te spreken. Als hij nog iets fluisterde, was het: Ik ben doodziek.

Op een opmerking van een collega: bij de Heere zijn uitkomsten tegen de dood, dat hebt ge voor uw ziel ondervonden, dat kan God u ook voor uw lichaam tonen, was Van Henghels antwoord: *Ik geloof niet, dat God dat doen zal*.

Tenslotte brak de dag van zijn sterven aan, een fatale dag in het politieke leven: 25 augustus 1733, een dag, die over oorlog of vrede zou beslissen.

Ds van Henghel is op die dag, nog geen 45 jaar oud, ingegaan in de rust, die God voor Zijn volk heeft bereid.

18. Het korte, doch werkzame leven en vredig heengaan van LUCAS LEEMAN (1702-1735.

Lucas Leemaen is geboren in Enkhuizen, een stad in het vroegere Westfriesland, bekend om zijn vrijheidszin en zedigheid in gewaad en in levenswijze: dezelfde stad, waar ook de grote godgeleerde Hermannus Witsius het levenslicht zag. Dat Leemaen iemand van hoge afkomst was, doet minder ter zake. Van meer betekenis is, dat van zijn ouders hetzelfde getuigenis kan worden gegeven, als de Schrift geeft van Johannes' vader en moeder: "deze beiden waren rechtvaardig voor God wandelende in alle geboden en inzettingen Gods onberispelijk."

Voorals zijn moeder, Meijnoutje Schuit heeft als een tweede Lois en Eunice haar kind in de vreze des Heeren zó verstandig en teder opgevoed, dat de zoon Lucas daaraan steeds met dankbaarheid heeft gedacht, en daarvan steeds tot anderen sprak.

Lucas Leemaen is in een merkwaardig jaar geboren - 16 oktober 1702 - , toen Europa in oorlogsbrand stond, en Koning Willem III, de ziel van de Alliantie, van zijn paard gevallen, en door de dood weggerukt, ons land in een gevaarlijke en diep treurige toestand achterliet.

Pieter Leemaen die zijn kind heeft overleefd, tad hem voor het gewone burgerlijke leven bestemd. Tot zijn 14e jaar heeft de jonge Lucas zich dan ook in die richting trachten te ontwikkelen. Toch ook weer niet met z'n volle instemming. Diep in zijn binnenste was een ander verlangen verborgen, dat een vaste vorm aannam, toen hij eens in een naburige plaats aanwezig was bij de bevestiging van een dienaar des Woords door de hoogleraar Joh. Wesselius.

Lucas wilde ook de Heere in het ambt dienen. Hij wilde dienaar des Woords worden. Hij had groot verlangen, om Gods volk te stichten en om zondaren terug te brengen van de dwaling huns wegs. Lucas maakte zijn ouders die innerlijke begeerte bekend, en deze waren volgaarne bereid hem in de gelegenheid te stellen, om tot de heilige bediening te komen; te meer, toen zij van zijn leermeesters hoorden, dat de aanleg van hun zoon uitnemend was, en er inderdaad iets goeds van hem kon worden verwacht.

Zo kwam hij op zijn 14e jaar op de school, waar Latijn en Grieks werd onderwezen, en waar hij de verwachting van zijn ouders en leermeesters niet weinig overtrof. Lucas vloog de klassen door. Na anderen begonnen, kwam hij die anderen spoedig ver vooruit.

Op 17jarige leeftijd kwam hij aan de hogeschool te Utrecht, om eerst een paar jaar onder Joh. Luijts in de wijsbegeerte, onder David Mill in de Oosterse talen en Joodse oudheden onder de Eerw. heer Duker te studeren in de Romeinse en Griekse antiquiteiten. Hij deed dat met al te grote ijver en toewijding, en zat des nachts zó lang te studeren, dat hij thuis gekomen, in het oog der zijnen meer op een geraamte dan op een mens leek. Lucas wist, waarvoor hij in Utrecht was gekomen. Hij had heel goed begrepen, met welk doel zijn ouders hun zoon naar de academie hadden gestuurd. Niet om daar pret te maken en met spel en slaap de tijd door te brengen, maar om ijverig te studeren. Hij deed het te veel. Hij besteedde meer geld aan olie en kaarsen dan voor zijn genoeg en uitgaan. Wat hij overdag op college hoorde, ging hij 's avonds en 's nachts uitwerken. Aan vijf uur slaap had hij genoeg.

Door zijn ouders naar de Leidse universiteit gezonden legde hij zich daar uitsluitend op de heilige godgeleerdheid toe, onder Joh. a Marck, Fabricius, Wesselius en Van den Honert. Hij bracht daar vier jaar door. Iemand heeft van hem gezegd: "Hij dronk

uit die rivier niet haastig als de honden het water uit de Nijl lekken, maar hij doorweekte zijn hart met de kennis der heilige waarheden." Onder de beroemde Wesselius legde Lucas Leemaen zich vooral op de homiletiek (=predikkunde) toe.

Hij begreep goed, dat prediken het grote doel van zijn studie was. Hij moest het licht van Gods Woord laten schijnen. En om dat te doen, had God hem grote gaven geschonken. Ook in het preken muntte hij, tot verbazing van zijn medestudenten, boven anderen uit. Hij was vlug ter tale, hij had een keurige woordenkeus hij was rustig in zijn optreden, wist zijn gedachten uitstekend te ordenen, en trad altijd met bescheidenheid op. Deze eigenschappen waren oorzaak, dat hij ook de liefde en achting van zijn leermeesters genoot, die dan ook uit dit alles voorzagen, dat Leemaen een brandende en lichtende kaars in Gods huis zou worden. Toen hij zijn academische studiën voltooid had, en God hem als een lamp voor Zijn Gezalfde had voorbereid, deed hij in 1725 zijn classicaal examen in Leiden, en werd onder het getal der proponenten opgenomen.

Twaalf weken later werd hij te Grotebroek, tussen Enkhuizen en Hoorn gelegen, beroepen. Grote bezwaren stonden deze beroeping in de weg. Leemaen had de vereiste leeftijd nog niet bereikt. Bovendien had men in die gemeente in geen jaren een candidaat, doch altijd predikanten beroepen. En nu opeens die uitzondering?

Maar de uitnemende gaven van de jongeman en de grote eenstemmigheid, waarmee men hem begeerd had, zijn oorzaak geworden, dat wat betreft zijn leeftijd dispensatie is verleend, en Leemaen in Grotebroek door Henricus Scheink van Enkhuizen is bevestigd. Hij had zijn wens verkregen, en heeft er als een brandende en lichtende kaars gestaan, en alom het licht des Woords verbreid. Velen uit zijn geboorteplaats vulden des zondags het kerkgebouw van zijn plaats. Het licht, dat zijn woord verspreidde, werd gezien in een naburig dorp, Hillegontsberg.

Men beriep hem daar. Hij nam het beroep aan, en deed er 11 juli 1730 zijn intrede met de woorden uit Jesaja: "Komt, laat ons opgaan tot de berg des HEEREN, tot het huis van de God Jacobs, opdat Hij ons lere van Zijne wegen, en dat wij wandelen in Zijne paden." Hoe helder en heerlijk scheen hier dat licht! Oog en hart werd naar dat licht heengetrokken. Welk een ongelooflijke aandrang is daar geweest! De wegen naar de berg Sion waren vol. Wat een drukken en dringen in de kerk. Het verlangen was ook zo groot, om zich in dat licht te verheugen. Aanzienlijken en geringen haastten zich naar het Huis des Heeren, onvermoeid. Hetzij het regende, of sneeuwde, hagelde of onweerde, niets hield hen tegen. Velen stonden daar verbaasd over. Zij kenden ds. Leemaen niet. Na twee jaar met grote opbouw in deze plaats te hebben gewerkt, werd hij in Hoorn beroepen, en aldaar 9 november 1732 bevestigd. Met de woorden uit Jesaja 40, 11 deed hij in Hoorn zijn intrede: "Hij zal Zijn kudde weiden als een herder, Hij zal de lammeren in Zijn armen vergaderen, enz."

Het is echter de gemeente Hoorn, zomin als aan de voorgaande gegeven geweest, zich lang in zijn licht te mogen verblijden. Want toen Daniel van Henghel en Bartholomeus van Velsen overleden waren, riep Rotterdams gemeente hem, waar hij dan ook zijn dienstwerk begon met de woorden uit Exodus 33, 13-15: "Nu dan, ik bid U, indien ik genade gevonden heb in Uwe ogen, zo laat mij nu Uw weg weten, eriz".

Ook in Rotterdam deed ds. Leemaen zich als een brandende en lichtende kaars kennen. Hij was dat niet van zichzelf. Zijn kaars was aan het Goddelijk licht ontstoken. Van de jeugd af aan heeft de Heere hem tot Zijn arbeid voorbereid. In zijn jonge jaren koesterde hij allerlei angstige gedachten over de eeuwigheid, en toen één

van zijn medescholieren door verdrinking om het leven kwam, maakte hij zich bezorgd over de ziel van zijn overleden schoolvriend, en wenste, dat zijn eigen ziel sterfelijk mocht zijn, als zijn lichaam, en te gronde gaan met dat lichaam, totdat hij de weg der verlossing door de Borg Jezus Christus duidelijk voor zich op het heilig blad zag uitgetekend.

Ds Leemaen was een brandende en lichtende kaars, brandend van liefde tot God en lichtend voor het heilzoekend oog der mensen. Brandend van liefde tot Christus, Die hij door het geloof had leren omhelzen, en door Wie hij vrijmoedig tot de troon der genade ging, en lichtende in woord en wandel overal Brandende in liefde voor zijn gemeente, waaraan hij van zijn sterfbed af door één zijner collega's zijn dank liet betuigen voor al de liefde, die ze hem had betoond. Maar hij brandde ook in een heilige ijver tegen alle zonde, waarvan hij gruwde: de •zonde van ijdelheid, wulpsheid, dartelheid en ongebondenheid, waartegen hij nog met zijn laatste preek over Eféze 5, 11 "En hebt geen gemeenschap met de onvruchtbare werken der duisternis, maar bestraft ze ook veelmeer" te velde trok.

Zo brandde en lichtte hij. En hetgeen zijn licht des te aangenamer deed schijnen, waren zijn vriendelijke, liefelijke, aandoenlijke bewoordingen, waarin hij de boodschap uit de hemel bracht Zijn woord was als muziek van de luit. Ook al duurde de preek wel eens lang, tot het laatst toe boeide zijn woord. Oor en hart bleven aan de lippen van deze predikant hangen tot het einde toe.

Leemaen preekte op Schriftuurlijke wijze. Van het begin van zijn studie af, had hij als vaste gewoonte aangenomen, des avonds negen hoofdstukken uit de Heilige Schrift te lezen. Hij trachtte zich op deze manier de Schriftuurlijke spreekwijzen eigen te maken. De Geest der gebeden was rijkelijk op deze predikant uitgestort. Hoe sterk is dat in de laatste gebedsure die door hem geleid werd gebleken! Zoals Leemaen een brandende en lichtende kaars in zijn rediking was, zo ook in zijn leven Hij was nederig, nia lig, gezellig en vriendelijk tegen allen, met wie hij in aanraking kwam, behulpzaam bij behoeftigen en gediensig voor een ieder' die op zijn hulp een beroep deed.

Maar hoe helder een kaars ook mag branden, toch verspreidt ze altijd enige rook en stank. Leemaen was een mens van gelijke bewegingen als anderen. Hij was zondaar. Maar dat wist ds. Leemaen, dat gevoelde hij, dat betreurde en beleed hij; en voor zijn zonde en voor de inklevende verdorvenheid zijns harten heeft hij verzoening gezocht in het bloed van Zijn Verlosser. ds. Leemaen heeft echter slechts voor een korte tijd, niet langer dan één jaar en ruim twee maanden in Rotterdam het licht laten schijnen en de gemeente daar heeft zich slechts voor een korte tijd in zijn licht mogen verheugen.

Zoals een brandende kaars in schijnsel-geven voor anderen verteert, zo is ook deze kaars uitgebrand, uitgegaan, gedoofd. En niet na een lang en afgesloofd leven, doch deze kaars is in de tijd, toen ze nog haar volle schijnsel gaf, uitgeblazen. De koorts greep hem aan, verliet hem weer voor een korte tijd, kwam terug, en putte zijn krachten uit. De dood nam op 16 september hem uit het land der levenden weg.

Ook op zijn ziekbed toonde hij zich een brandende en lichtende kaars. Een kaars, die uitgaat, kan nu en dan even opflikkeren, en een helder schijnsel geven. Zo is het ook met Leemaen op zijn ziekbed gegaan Nu en dan keerde hij tot het bewustzijn terug, en sprak hij. En al wat hij sprak, bewees, dat het ook licht was in zijn binnenste.

Hij was gewillig om te sterven. De dokter zag dominee' s toestand niet gevaarlijk in, maar hijzelf geloofde, dat deze niet zo ernstige ziekte het begin van het einde zou zijn. Langs deze weg zou God hem uit het leven wegnemen, en ds. Leemaen richtte zich in al zijn overdenkingen op een naderend sterven. Gelukkige man, en gelukkig zijn nog

steeds allen, die, als God ze oproept, willen sterven en kunnen en durven sterven. Verstandigen, die evenals ds. Leemaen deed, hun dagen leren tellen, de kaarsen brandende hebben, en gereed zijn, als de Heere komt. ds. Leemaen kende niet de minste vrees voor de laatste vijand. Hij was ook los van alle aardse dingen, zelfs van zijn lieve vrouw en van zijn vijf jonge kinderen, die hij zo liefhad, ook van zijn oudste zoontje, dat een paar weken zo gevaarlijk ziek was geweest, maar nu weer hersteld was. Hij wist, dat vrouw en kinderen man en vader zeer zouden missen, doch sprak: ik beveel ze geheel en al aan Gods voorzienige leiding. Hij zal het met hen wélmaken.

Op zijn ziekbed was zijn hart vol van God en van de liefde van Christus. Zo vaak de zieke zijn volle bewustzijn had, sprak hij daarvan, en sprak hij daarvan met kracht, soms zo krachtig, alsof hij op de kansel stond, en met een gezicht zo blij, alsof hij naar een feestmaaltijd ging. En dat deed hij ook.

Hij naderde de grote bruiloftszaal en was verheugd. De nacht voor zijn sterven zei hij een paar versjes op, die uit het Nederlands van die dagen vertaald, aldus luiden:

*O Jezus. 't zoet van alle zoet,
Heilhoop van 't hijgende gemoed,
ik wil U, Heer', met tranen zoeken,
die 't zielsgeroep tot U verkloeken.
'k Begeer U, Jezus duizendmaal,
mijn Jezus in mijn ziel toch daal',
wanneer zult Gij in vreugd mij baden,
en met Uw volheid heel verzaden?
Doch 'k zie, alwat ik zoek, ik tast
en houd 't met al mijn krachten vast,
werd flauw van Jezus' reine liefde.
Ik brandde als Gij mijn ziel doorkliefde.*

Ds Leemaen toonde zich ook in zijn lijden lijdzaam. Nooit kwam er een klacht van ongeduld over zijn lippen. Hij was onder alles stil en onderworpen. Zijn geloof was krachtig en de roem der hope op de aanstaande heerlijkheid was groot. Toen één zijner ambtsgenoten hem vroeg, of hij in deze strijd nog steeds vasthield aan zijn Borg, gaf hij met klare stem ten antwoord: al zou de Heere mij doden, zo zou ik nog op Hem hopen.

Toen hij tijdens zijn ziekte op een morgen wakker werd, vroeg hij naar het weer, en hoorde dat het mooi weer was; waarna hij zei: zo goed is God, dat Hij het licht laat schijnen over rechtvaardigen en over goddelozen. O, Hij is goed over al Zijne werken. Hij is genadig, Hij is zo getrouw, dat Hij op zulke arme en zondige schepselen zien wil. Wat is dat een wonder van genade, het zalige in een Drie-enig God! Is dat hier zo zoet, wát zal dat dan eens zijn, als God de koffer van alle zielzalige goederen, die in Hem zijn, zal geopend hebben en de ziel daarmee vervuld zal zijn! Daar is de tijd te eng voor, daar is juist de eeuwigheid voor geschikt.

Een ogenblik daarna vroeg hij, of hij niet wat te veel praatte, en toen men daarop 'ja' antwoordde, zei hij: 't Is ook niet in orde, en het is ook niet zoveel bijzonders, wat ik zeg. 't Is niet anders, dan het blaten van een schaap, maar toch, de grote Herder weet, dat ik Zijn schaapje ben; en niet anders kan dan blaten. Die hoge God ziet uit de hoge op mijn lage legerstede neer. Hij ziet, hoe -ik hier lig, en weet, wie ik ben. Hij kent mij. Hij is de grote Hogepriester, de medelijdende Jezus, Die nog nooit iemand, die Hem om Zijn ontferming smeekte, heeft afgewezen.

In diezelfde nacht klaagde hij eens, dat aan een ziek mens de tijd zo lang viel. Toen hij

van de bij hem wakende vriend ten antwoord kreeg: Dat komt, omdat de zieken op hetzelfde plaatsje moet blijven liggen, zei hij: Hierboven zal het niet verdrietig zijn, daar zal de plaats niet eng zijn. Want daar zal de ziel zich verlustigen in het zalige van een Drie-enig God. Toen een andere van zijn vrienden hem vroeg, of hij zich nog steeds aan God en Christus kon blijven overgeven, was enkele uren voor het sterven zijn besliste en blijde antwoord: Ja, Mijn berg is gegrondvest en ik vertrouw op de HEERE, Die Sion verkoren heeft tot Zijn woning.

Toen hij kort voor zijn heengaan zijn vrouw op enige afstand inde kamer zag staan, riep hij met flinke stem haar toe, dichtbij te komen en hem een kus te geven. Zo deed zij, en verwachtte dat hij nog enkele wenken voor het gezin zou geven. Dat deed hij echter niet, maar sprak: De Heere versterke u, die beware en bevestigde u, en geve dat ge Hem moogt kennen niet naar de letter of louter met het verstand maar met uw ganse hart.

In deze blijmoedige zielsgesteldheid, ging hij de ure der ontbinding tegen. Hij verlangde ernaar.

Zijn laatste woorden waren: "Ik weet, mijn Verlosser leeft! en zal de laatste over het stof opstaan, en als zij na mijne huid, dit doorknaagd zullen hebben, zal ik uit mijn vlees God aanschouwen, den welken ik voor mij aanschouwen zal en mijne ogen zien zullen, en niet een vreemde. Mijne nieren verlangen zeer in mijn schoot."

Zo is ds. Leemaen in volle verzekering zijns geloofs, zonder door de pijlen des bozen getroffen te zijn, , heengegaan naar het land van eeuwige zonneschijn. Dit rijk beladen schip heeft satan ongehinderd de veilige haven moeten laten binnenvaren. Zo is dit gezegende licht door de adem des doods uitgeblust. Het is als een kaars, niet met stank en walm en onaangenaam geknetter uitgegaan, maar met een aangename geur.

Tien jaar heeft het haar licht laten schijnen. Niet langer. Dominee Leemaen is gestorven op 16 september 1735. Nog geen 33 jaar oud.

20. De laatste uren van Jakobus Alting.

Euthanasia, of voorbeelden der wel gestorven en welker laatste uren in dit boek begrepen zijn. 4e deel.

Door Wilhelmus van Eenhoorn.

Predikant te Arnhem.

Alting was hoogleraar der heilige Godgeleerdheid en Oosterse talen te Groningen. Omtrent 3 jaar voor zijn dood begon hij met velerlei ongemakken te sukkelen, klagend over veel van pijn in dit zenuwachtige delen van de hals en van het hoofd; vrezende dat het tot een geraaktheid of beroerte mocht komen.

De 11e augustus 1679 werd hij 's middags door de koorts aangetast. Weinig dagen tevoren wanneer zeker vriend hem ontmoette, die hem met zijn gezondheid nog geluk wenste, zei hij tot hem: dat hij door de Goddelijke goedheid tot hiertoe nog een goede welstand was. Maar nu was hij gekomen tot die ouderdom dat hij denken moest om zijn gereedschap in 't kort bijeen te pakken en te verhuizen. Dat zijn vader en broeder niet veel ouder als hij nu was, beide gestorven waren en geen van hen 62 jaar bereikt hadden.

Zijn vader was Hendrik Alting, professor in de Godgeleerdheid te Heidelberg en te Groningen, waar hij zeer christelijk en Godvruchtig overleden is op 5 augustus 1644. Zijn andere zoon, broeder van deze Jakobus, was Menso Alting die raadsheer te Groningen is geweest en daar overleed in 1678.

Van het begin van zijn ziekte betuigde hij aanstonds, dat hij begeerde ontbonden te wezen en met Christus te zijn, tenzij het de Vader der geesten behagen mocht zijn dienst en werk nog te gebruiken; waarin hij volkomen berustte. Zonder ophouden vermaande hij zijn vrouw en kinderen om toch de wil van het hoogste Opperwezen te gehoorzamen. Hij verwachtte de dood met lijdzaamheid. 's Nachts voor zijn dood wanneer de ziekte hem de slaap belette, zei hij uit Psalm 77: *Gij o God, houdt mijn ogen wakende; mijn hand was des nachts uitgestrekt en liet niet af.* Wanneer de morgenstond aankwam - evenals zijn eerwaarde vader Hendrik, daags vóór zijn overlijden getoond had vol geloof en moed te zijn - zong hij de 130e Psalm zoals die door Luther is berijmd, met een heldere stem en vurige zuchtingen. Dit had hij te voren meermaals gedaan. Bijzonder was hem veel in het hart en in de mond het Hoog Duitse gezang: *Ich ruf zu Dir, Her Jesu Christ.* Het 5e vers dat zo begint: *Ich lieg in streit und wederstress. Hielf, o Herr Gott, Dem schwachen* etc. Hij was zo vurig van gemoed en zo aangedaan toen hij dat zong, dat hij zich van tranen niet kon onthouden. Hij verhaalde dat zijn grootvader Menso Alting, zich in de ure des doods ook met dezelfde troost had opgebeurd en verkwikt.

Zijn vrienden en anderen die bij hem waren en hem beklagden, vertrooste hij met de woorden van David uit 2 Samuel 15 vers 25 en 26, die hij met enige verandering aldus uitsprak: *Indien ik genade zal vinden in de ogen des Heeren, zo zal Hij gewisselijk mij de gezondheid wedergeven en maken dat ik mijn bediening waarnemen kan. Maar indien Hij also zal zeggen: Ik heb geen lust tot u; zie hier ben ik, Hij doe met mij zoals het goed zou zijn in Zijn ogen.*

Toen hij stervende met zijn ganse hart zich op de zaligmaker Christus had neergelegd zijn 2 beroemde mannen R. Keuchenius en J. Abbrink gedurig getuigen daarvan geweest. Onder derzelver vurige gebeden heeft hij zachtjes de geest gegeven de 20e augustus 1679 's morgens tussen 7 en 8 uur; iets minder als 61 jaar oud zijnde. In welke ouderdom zijn vader Hendrik en zijn broeder Menso ook te Groningen

gestorven zijn.

Menso Alting - die aan de Gereformeerden in het algemeen en aan de moederkerk in Embden bijzonder grote diensten heeft gedaan - is aldaar zeer Godvruchtig overleden de 7e oktober 1612.

Ik zou deze laatste uren van Jakobus Alting, als niet veel bijzonderheden tot stichting behelzende, wel hebben kunnen voorbijgaan. Want als ik de voorbeelden van geleerde mannen die op dergelijke wijze gesproken hebben en zo gestorven zijn, zou ophalen, zou ik er enige boeken mee kunnen volmaken. Het moet iets meer als algemeen zijn hetgeen ik de lezer van stervenden meedeel.

Evenwel heb ik bij anderen ook onze Alting gevoegd, niet alleen omdat het geslacht der Alting's oud en beroemd is en deze ook in het bijzonder een zeer geleerd man is geweest, wiens geschriften onder de geleerden nog in veel achting zijn; maar voornamelijk omdat de verschillen tussen hem en zijn collega Maresius gelegenheid en aanleiding hebben gegeven tot die al hatelijke en verfoeilijke fractie namen van Voetsianen en Coccianen; gelijk in een naamloos boekje van 't welke de zeergeleerde Renfert zeker de maker is, middagklaar heeft aangetoond.

Uit hetzelfde ziet men uit welke geringe en zondige beginselen die namen en partijschappen zijn voortgekomen en hoe dwaas het is zo of zo een partij aan te hangen. De wereld schijnt nu wijzer te worden; en bij gematigde en Godvruchtige verstanden in de drift wat verminderd. In het voorbericht van het 2e deel heb ik daar meer van gezegd.

W. van Eenhoorn

Naschrift.

Een verre nakomelinge van dit geslacht was Jaantje Aalting, laatst wonende te Ouddorp, waar zij Godvruchtig in de Heere is ontslapen.

Zie voor haar Levensschets: 12 vrouwen die de Heere vrezen, deel 10.

www.theologienet.nl

20A JACOBUS ALTING (1618-1679) GRONINGEN

Gans Israël.

Voetiaanse en Coccejaanse visies op de Joden gedurende de zeventiende en achttiende eeuw

Proefschrift ter verkrijging van de graad van Doctor aan de Universiteit Leiden, op gezag van de Rector Magnificus Dr. D. D. Breimer, hoogleraar in de faculteit der Wiskunde en Natuurwetenschappen en die der Geneeskunde, volgens besluit van het College voor promoties te verdedigen op woensdag 20 september 2006, klokke 15.00 uur

door **MATHIJS VAN CAMPEN**. Geboren te 's-Grevelduin-Capelle in 1950

3.1. EEN PROMOTIE MET EEN JOODS TINTJE

In de loop van 1651 speelde zich aan de Groningse universiteit een opmerkelijk voorval af. Een jonge student van christelijke huize – een zekere Thomas Ghyse uit Zutphen – promoveerde tot magister in de *artes liberales* en tot doctor in de filosofie. Promotor was de befaamde oriëntalist Jacobus Alting. Deze verzocht de promovendus plaats te nemen op een verhoging zoals gebruikelijk is op een rabbijnenseminarium wanneer een Joodse student de eindstreep heeft gehaald.

Alting legde uit dat deze gewoonte al heel oud was en terugging op de wijding van Jozua door Mozes. Hij maakte excuses voor het feit dat hij de andere daarbij behorende rituelen niet kon overnemen, te weten de handoplegging en het overhandigen van de sleutel.¹ Vervolgens wendde hij zich in het Hebreeuws tot de promovendus met de spreuk:

Met toestemming van het hoofd van de academie, de heren voorzitters, de onbaatzuchtige

*en belangeloze heren die de bevoegdheid daartoe bezitten, draag ik u de Smicha (bevoegdheid) over. U bent (vanaf nu) bevoegd. Men zal u rabbi noemen. Ik bevestig hiermee en zeg u dat u bevoegd verklaard bent en toestemming hebt om recht te spreken in de zin van de voorgeschreven wijsheidswetten en om leerlingen te onderrichten en op te leiden tot de Smicha in de leerhuizen.*²

Deze niet alledaagse academische plechtigheid vormde niet de enige verklaring voor Altings bekendheid. Hij was een erudiet geleerde, die de Groningse academie een grote uitstraling bezorgde.³ Tal van buitenlandse studenten kwamen op zijn onderwijs af. Hoewel hij van geboorte afkomstig was uit Duitsland, had hij zijn wortels toch diep in het Groningerland geslagen. Hij zou er een deel van zijn jeugd en vele jaren als hoogleraar doorbrengen. Ondanks diverse mogelijkheden om elders benoemd te worden, is hij deze stad tot aan zijn dood toe trouw gebleven.

De wieg van de hebraïst had in Heidelberg gestaan. Zijn vader, Hendrik Alting (1583-1644) die in Herborn had gestudeerd, doceerde in deze stad theologie. Tijdens Jacobs geboorte was zijn moeder alleen thuis, aangezien zijn vader als één van de vele buitenlanders tegenwoordig was op de synode van Dordrecht.⁴

¹ J. Alting, *Hebraeorum Respublica Scholastica: sive Historia Academiarum et Promotionum Academicarum*

in populo Hebraeorum, Amsterdam 1652, 120-122; vgl. J.E. Vleeschhouwer, 'Promotie, ' 152; het

voorval kwam ook ter sprake in een lezing die de jonge rabbijn Moritz Güdemann op 22 januari

1870 hield voor de Verein zur Förderung jüdischer Literatur zu Wien onder de titel 'Jüdisches im

Christenthum des Reformationszeitalters.'

2 Met dank aan rabbijn J. Friedrich uit Antwerpen die mij behulpzaam was bij de vertaling van deze spreuk.

3 Over hem: NWPGN I, 119-127; D. Nauta, 'Jacobus Alting;' P.H. Roessingh, *Jacobus Alting; Jacobi*

Altingii Vita, in: J. Alting, *Opera Omnia* I; D. Nauta, *Maresius*, 369-385.

4 *Jacobi Altingii Vita*, in: J. Alting, *Opera Omnia* I.

Omdat de familie door de politieke omstandigheden gedwongen werd Heidelberg te verlaten, woonden de Altings gedurende een korte tijd te Emden. Later kreeg de student Jacob hier een jaar lang (1638-1639) Hebreeuwse les van rabbijn Gumprecht ben Abraham.⁵

5 *Jacobi Altingii Vita*, in: J. Alting, *Opera Omnia* I.

In diezelfde periode maakte hij kennis met de beroemde christelijke hebraïst Joh. Heinrich Hottinger uit Zürich, die voor studie een tijdlang in de Republiek vertoefde. De goede verstandhouding tussen beide liefhebbers van het Hebreeuws en de rabbinica zou blijven bestaan. Alting noemde hem later met ere in een voorrede van zijn *Fundamenta Punctuationis Linguae Sanctae*, samen met Joh. Buxtorf te Bazel. Grote waardering zou hij gaandeweg gaan koesteren voor de Amsterdamse rabbijn Menasseh ben Israel. Alting prees hem in een rede die hij hield tijdens de overdracht van het rectoraat in Groningen.⁶

In 1627 was het gezin inmiddels naar Groningen verhuisd, waar vader Alting een benoeming tot hoogleraar had ontvangen als opvolger van H. Ravensberger.⁷

Jacobus volgde in deze stad de lessen oosterse talen van Gomarus en studeerde daarnaast ook enige tijd in Franeker, waar hij Coccejus leerde kennen. De leermeester was buitengewoon ingenomen met deze student, terwijl de waardering van Alting voor Coccejus niet minder groot was. In Utrecht volgde hij colleges bij Voetius en maakte hij kennis met de briljante Anna Maria van Schurman.⁸

Ook in Leiden was Alting in de collegebanken te vinden, onder meer bij Constantijn l'Empereur.⁹

Om zich te bekwamen in de Engelse taal vertoefde hij enige tijd in Engeland. Hij werd er tot diaken en later tot priester in de anglicaanse kerk gewijd door bisschop John Prideaux (1578-1650), die tevens zijn geestelijke vader werd. Van Prideaux, die doceerde te Oxford, is bekend dat hij chiliastische visies, die in zijn omgeving de ronde deden, verwierp. Ondertussen rekende hij wel met een glorierijke periode voor de kerk op aarde na de bekering van de Joden.¹⁰

Tijdens zijn verblijf in Engeland bereikte Alting in 1642 het verzoek om de taak van Gomarus in Groningen over te nemen.

6 J. Alting, *Hebraeorum Respublica Scholastica*, 50.

7 D. Nauta, 'Hendrik Alting,' 22, 23.

8 *Jacobi Altingii Vita*, in: J. Alting, *Opera Omnia* I.

9 P.H. Roessingh, *Jacobus Alting*, 15.

10 R.J. van Elderen, *Toekomst*, 103.

De leerstoel van Arminius' begaafde tegenvoeter was in tweeën gesplitst. De strijdlustige Samuel Maresius (1599-1673) werd hoogleraar theologie, terwijl Alting – nog geen vijftig jaar oud – Hebreeuws en oosterse letteren ging doceren.¹¹ Ze hielden op dezelfde dag hun inaugurele rede en betrokken hun woning in hetzelfde gebouw. Toch zouden na verloop van tijd diepgaande meningsverschillen tussen die twee aan het licht komen. Eén daarvan gold de waardering van de bijbeltalen voor theologische studenten en predikanten. Tijdens een college in november 1669 verklaarde Maresius onomwonden dat kennis van het Hebreeuws niet echt noodzakelijk was. In perioden dat het de kerk wel ging, zoals ten tijde van de kerkvader Augustinus, was men niet of nauwelijks bekend met deze taal. Behalve iemand als Hieronymus kon niemand ermee uit de voeten. Een duidelijk bewijs dat al die moeite om aankomende theologen Hebreeuws bij te brengen min of meer overbodig was. Alting reageerde in ferme taal en hield Maresius voor dat de hele Reformatie wel achterwege had kunnen blijven, 'daar het ook in de Roomse kerk mogelijk was om zalig te worden.'¹²

3.2. HEBRAÏST IN HART EN NIEREN

Zijn leven lang was Alting behalve in het Hebreeuws ook geïnteresseerd in de Talmoed en de rabbijnse geschriften, evenals in Joodse oudheden en Joodse geschiedenis. Naar zijn inzicht was de benaming Hebreeuws afgeleid van de persoonsnaam Heber, een nakomeling van Sem. Heber was evenwel niet de bedenker van deze taal (Gen. 10:21; 11:14-17). Niemand anders dan God zelf is de auteur ervan. Alting beschouwde het Hebreeuws als de moedertaal die de mens met de schepping had meegekregen. Tot in de Babylonische ballingschap hadden de Joden hun taal zuiver bewaard. Pas daarna was er sprake van verbastering. De Groningse oriëntalist ging hierbij een andere weg dan Elia Levita (1468/1469-1549) en veel andere geleerden, zowel rabbijnen als christen-hebraïsten.¹³

Tijdens colleges leerde Alting zijn studenten gebruik te maken van geschriften van Joodse geleerden.¹⁴ Uit zijn eigen publicaties blijkt een grote bekendheid met Joodse traditiewerken. Hij schreef een verhandeling over de Kabbala.¹⁵

Voor de uitleg van het Oude Testament raadpleegde hij de Joodse commentaren zoals de aantekeningen op de Psalmen van Kimchi. Alting ging het gesprek met rabbijnen niet uit de weg. Anders dan veel Joodse geleerden hield hij vast aan de overtuiging dat met de term Silo uit de profetie van Jakob (Gen. 49:10) de Messias bedoeld wordt en niet een stad met die naam of nog weer iets anders. Over de uitleg van deze en andere messiaanse teksten verschilde hij grondig van mening met Isaac Abravanel.¹⁶

11 D. Nauta, 'Samuel Maresius,' 159.

12 J. Alting, *Opera Omnia* V, 374 (brief aan Ant. Perizonius d.d. 19 februari 1670); vgl. M.J. Mulder,

'Alting,' 23.

13 P.H. Roessingh, *Jacobus Alting*, 23, 24.

14 BWPGN I, 120.

15 J. Alting, *De Kabbala Scripturaria*, in: *Opera Omnia* V, 118-125.

16 J. Alting, *Schilo: seu de Vaticinio Patriarchae Jacobi, Quod Genes. XLIX. vers. 10. exstat*, in: *Opera Omnia*

V, 1-140; vgl. B. Netanyahu, *Abravanel*, 251, 325.

Een belangrijke bijdrage aan deze tak van wetenschap leverde hij met zijn reeds genoemde *Fundamenta Punctuationis Linguae Sanctae*, dat in 1654 te Groningen werd uitgegeven.¹⁷ Getuige de zeven drukken die in de loop der tijd uitkwamen, is het

werk bijzonder populair geweest.¹⁸ Tot in het begin van de negentiende eeuw stond deze grammatica in hoog aanzien.¹⁹ Het boek opent met een uitvoerige beschrijving van de regels voor het vocaliseren van een Hebreeuwse tekst. De etymologie wordt door Alting volledig gezien vanuit het gezichtspunt van de vocalisatie. Van zijn hand verscheen tevens een grammatica voor Syrisch en Aramees.²⁰

In de voorrede van deze grammatica benadrukt hij nogmaals het belang van training in het Hebreeuws voor theologen. Hij beroept zich daarbij onder meer op Maarten Luther, die in zijn commentaar op Psalm 45 de bestudering van het Hebreeuws sterk aanbeveelt. Daarnaast haalt hij Alphonsus Mendoza aan die van mening is, dat niemand een goed theoloog genoemd kan worden die niet enigszins met de Hebreeuwse taal bekend is.²¹

Aan deze grammatica is toegevoegd een viertal in het Hebreeuws geschreven brieven, waarvan Alting er drie ontving en één zelf heeft geschreven. Het betreft de correspondentie met een Joodse boekhandelaar uit Hongarije. Aan enkele Hongaarse studenten die in Nederland zouden komen studeren, had Alting gevraagd uit hun land een Joods boek mee te brengen. Hij wilde deze *Catechismus Judaicus* – vermoedelijk het boek *Leqach Tov* – graag in zijn bezit krijgen, omdat hij van plan was er gebruik van te maken voor zijn lessen rabbinica.

Tussen Alting en de Joodse boekverkoper ontstond een briefwisseling, die in *Fragment titelpagina Fundamenta Punctuationis van J. Alting*

17 J. Alting, *Fundamenta Punctuationis Linguae Sanctae*, in: *Opera Omnia* V, 1-89.

18 Na de Latijnse edities van 1654 en 1658 verscheen in 1664 te Amsterdam een Nederlandse vertaling onder de titel *Grondige onderwijsinge van het stellen der stippen in de Hebreeusche Tael, zijnde het moeijelijckste deel van deselve Spraeck-konst, ten dienste der leerzuchtige liefhebbers van den grondtekst des O.T.*

Het werk was opgedragen aan de burgemeesters en de stadsraad van Amsterdam. In 1675 volgde de derde druk van de Latijnse uitgave; vgl. L. Fuks en R.G. Fuks-Mansfeld, *Hebrew Typography* II, 441 (nr. 602); J. Nat, *Oostersche talen*, 8.

19 Chr. Sepp, *Godgeleerd onderwijs* II, 76.

20 *EJ* 2, 778 noemt de grammatica van Alting ‘the first European one to explain the structure of the syllable (*systema morarum*).’

21 J. Alting, *Fundamenta Punctuationis*, Aanspraak aan de lezer: ‘Dico non posse meo iudicio verè dici Theologum, qui in Ebraicis literis non mediocriter fuerit institutus.’

de grammatica is opgenomen en wordt aanbevolen aan Altings studenten ‘ter oefening in de punctatie’. Een van de Joodse brieven uit Hongarije eindigt met de opmerkelijke wens *conversionis Judaeorum*.²²

Verscheidene leerlingen van Alting zouden hun sporen op het terrein van Hebreeuws en rabbinica verdienen. Onder hen springen enkelen eruit. Een groot taalgeleerde was Jacob Rhenferd (geb. 1654), die van 1682-1712 hoogleraar in de oosterse talen te Franeker was. Behalve door het onderwijs van Alting was hij ook gevormd door zijn verblijf onder de Joden van Amsterdam. Later ontbood hij in Franeker een Poolse rabbijn, die zijn studenten rabbinica bijbracht. Rhenferd had bijzondere interesse voor kabbalistiek.²³ Een andere leerling van Alting die de aandacht op zich vestigde, was Johannes Meier. Hij was van 1684 tot 1725 verbonden aan de theologische faculteit van Harderwijk. Behalve de interesse voor Hebreeuws deelde hij ook de liefde voor het Joodse volk met zijn Groningse leermeester.

Meier was een van de christelijke theologen die het voor de Joden opnam tijdens de geruchtmakende affaire te Nijmegen, waarbij de Joodse gemeenschap vals werd beschuldigd van rituele moord.²⁴

Was Alting een coccejaan? D. Nauta is geneigd die vraag ontkennend te beantwoorden. 25 W. J. van Asselt rekent hem echter zonder meer tot de kring van het coccejanisme.²⁶ Ongetwijfeld was Alting een ‘vriend en vereerder’²⁷ van de Leidse coryfee en had hij veel denkbepelden van Coccejus overgenomen. Tegelijkertijd springt zijn zelfstandigheid in het oog. In foederaal-theologisch opzicht ging hij zijn eigen weg en hetzelfde geldt voor zijn positie in de sabbatskwestie. Ook wat betreft het onderscheid tussen *paresis* en *aphesis* plaatste hij zijn eigen accenten. Per slot van rekening zijn evenwel de overeenkomsten tussen Coccejus en Alting talrijker geweest dan de verschillen. Om die reden verdient hij een plaats in de rij van coccejanen die in ons onderzoek de revue passeren.

22 J. Alting, *Fundamenta Punctuationis*, Aanhangsel: ‘Huic, utpote Judaeo, Hebraicè respondi, finiens voto conversionis Judaeorum;’ vgl. M.J. Mulder, ‘Alting, ’ 25; P.H. Roessingh, *Jacobus Alting*, 22 geeft een andere – foutieve – lezing: ‘Om zijne leerlingen ook te oefenen in het hebreuwsche schrift zonder vocalen en punten, schreef hij zelf vier brieven in zulk schrift; waartoe eene briefwisseling met een’ amsterdamschen rabbi, over de bekeering der Joden, aanleiding gegeven had. Deze brieven zijn achter de derde uitgave van zijn werk opgenomen.’

23 J. Nat, *Oostersche talen*, 27.

24 J. Nat, *Oostersche talen*, 31.

25 D. Nauta, ‘Jacobus Alting, ’ 25.

26 W.J. van Asselt, *Portret*, 264, waar Alting een ‘vriend en leerling’ van Coccejus wordt genoemd.

27 Chr. Sepp, *Godgeleerd onderwijs* II, 315, 316.

3.3. SPES ISRAELIS

3.3.1. Ruim vijftig Israëlpreden

Een belangrijke bron om Altings visie betreffende de Joden op het spoor te komen, is zijn uitleg van Romeinen 11. Hij hield over dit hoofdstuk vierenvijftig academische preden die verschenen onder de titel *Spes Israelis*.²⁸

De titelpagina van dit geschrift duidt *in nuce* aan wat hij wil bereiken: de verborgenheid van de bekering der Joden (*mysterium conversionis Judaeorum*) ophelderen en deze bevestigen vanuit het profetische woord. De *conciones* werden eveneens uitgegeven in zijn *Opera Omnia: Commentarius Theorico-Practicus In Caput XI. Epistolae Pauli ad Romanos, sive Spes Israelis*.²⁹

In de aanspraak aan de lezer gaat hij reeds uitvoerig in op de problematiek betreffende de bekering van de Joden en hun herstel (*restitutio*) in Kanaän. Behalve de visie van John Prideaux passeren ook de standpunten van vele andere theologen uit de kerkgeschiedenis de revue.

Paulus’ bedoeling met dit centrale hoofdstuk is onder meer de heidenen te wijzen op hun roeping om de Joden tot jaloersheid te verwekken. Mochten zij onder deze taak uit willen komen, dan ontnemt de apostel hun iedere verontschuldiging door breedvoerig Gods weg met Israël te ontvouwen. Hij wil hen bereidwillig maken en tevens bemoedigen door hen ervan te overtuigen dat het herstel van Israël zeker zal plaatsvinden. Ze hoeven niet bang te zijn dat ze vergeefse moeite doen.³⁰

Dat is Paulus’ voornaamste intentie: hij wil de heidenen aansporen hun missie ten opzichte van de Joden te verstaan en meteen hen ontlasten van alle zorg over de uiteindelijke afloop.³¹

28 J. Alting, *Spes Israelis, sive Commentarius Ecclesiasticus in Caput Undecimum Epistolae ad Romanos*.

In quo Mysterium Conversionis Iudaeorum explicatur & quam plurimis testimoniis Prophetis confirmatur, Leeuwarden 1676. Ik raadpleegde het exemplaar dat zich bevindt in de bibliotheek van de rijksuniversiteit Limburg te Maastricht; behalve hoogleraar was Alting in 1647 ook benoemd tot academieprediker. In totaal hield hij zo'n achttienhonderd preken, onder meer over de Psalmen en het boek Jeremia.

29 J. Alting, *Opera Omnia* IV, 11-172.

30 J. Alting, *Commentarius ad Romanos* XI, 126; J. Alting, *Spes Israelis*, 379.

31 J. Alting, *Commentarius ad Romanos* XI, 129; J. Alting, *Spes Israelis*, 388.

De aanspraak 'broeders' in Romeinen 11:25 is veelbetekenend in Altings ogen.

Paulus heeft er een speciale bedoeling mee. Hij wijst de heidenen erop dat ze ingeplant

zijn in de olijfboom Israël, zodat zij takken van dezelfde boom zijn geworden.

Joden en heidenen zijn één familie geworden. Daarom ondersteunden de volgelingen van Jezus in Antiochië de broeders die in Judea woonden ten tijde van de hongersnood (Hand. 11:29). En Petrus spoorde zijn lezers aan de Joodse broederschap lief te hebben (1 Petrus 2:17). Juist omdat Joden en heidenen door Christus bij elkaar horen, mogen christenen de Israëlieten niet haten, ook al zijn ze van ons vervreemd en staan ze zeer vijandig tegenover ons. We doen er goed aan een voorbeeld te nemen aan wat Joden eertijds deden. Alting verwijst naar Hooglied 8:8, 9 waar de kleine zuster vergeleken wordt met de heidenen. De *gojim* werden, ondanks het feit dat ze vijanden van Israël waren, toch 'zuster' genoemd. Israël had in vroeger tijden het goede met de volkeren voor. Zo moeten de Joden op hun beurt door ons als 'broeders' worden erkend en hebben wij al het mogelijke te doen voor hun welzijn, al moeten we de geschikte tijd daarvoor wel afwachten.³²

Onder het woord 'mysterium' verstaat de Schrift in het algemeen een geestelijke zaak die door zichtbare dingen wordt afgebeeld. Zo noemt Paulus het huwelijk een verborgenheid, om daarmee de eenheid tussen Christus en de kerk aan te duiden. Een verborgenheid is iets dat niet door het menselijke verstand kan worden gekend. Het moet geopenbaard worden door een bijzondere verlichting, een profetische ingeving, een aanwijzing uit de Schrift of door het zien van een overeenstemmende gebeurtenis.³³ In Romeinen 11:25 slaat de verborgenheid op de situatie van de Joden. Daarbij denkt Paulus niet aan de omstandigheid dat de meeste Joden verhard waren of dat er enkelen van hen in Jezus geloofden.

Dat was reeds algemeen bekend. Nee, de verborgenheid slaat op de toekomstige bekering van het Joodse volk. Over het feit op zich behoeft geen twijfel te bestaan, aangezien de zaak zeer waarachtig en zeker is. Wat betreft de wijze waarop en de omstandigheden waaronder deze bekering zal plaatsvinden, is evenwel nog veel duister. Hetzelfde geldt voor de middelen die aangewend zullen worden bij het herstel van Israël. Niet alles is bekendgemaakt. We hebben deze niet onthulde aspecten van het geheimenis te respecteren en onze nieuwsgierigheid te bedwingen (Deut. 29:29). Het is ons geraten genoeg te nemen met wat de Bijbel ons leert. In de Schrift vinden we de grenzen van wat wij geloven betreffende de toekomst van Israël.

Tegelijkertijd mogen we aan deze dingen ook niet achteloos voorbijgaan, zoals bij sommige tijdgenoten van Alting het geval was. Ze verontschuldigten zich met het argument dat het nutteloos, althans niet noodzakelijk is om verborgenheden te kennen en te overdenken. God heeft ons zijn openbaring echter niet voor niets gegeven. Wat bekendgemaakt is, moet overdacht en voor zover het onze plicht aangaat, ook worden uitgevoerd.³⁴

32 J. Alting, *Commentarius ad Romanos XI*, 127; J. Alting, *Spes Israelis*, 382.

33 J. Alting, *Commentarius ad Romanos XI*, 127; J. Alting, *Spes Israelis*, 382: ‘per illuminationem specialem, prophetica inspirationem, Scripturae indicationem, aut etiam eventus consentanei observationem.’

34 J. Alting, *Commentarius ad Romanos XI*, 128, 133; J. Alting, *Spes Israelis*, 385, 386, 403.

Nog minder hebben wij recht of reden om ons te ergeren aan de weg die God met Joden en heidenen gaat. De gemeenteleden in Rome waren zich boven de Joden gaan verheffen. Ze stapten in dezelfde valkuil als de Joden voorheen.

Omdat het Woord Gods aan Israël geopenbaard was, meende men dat de kerk hun als een exclusief privilege was toegewezen. De heidenen stonden erbuiten.

In de gelijkenis van de verloren zoon doorbrak Jezus die gedachte, meende Alting. De oudste zoon ergerde zich aan het feit dat de vader genade bewees aan de jongste en wilde daarom zelf het huis niet meer binnengaan. De heidenen op hun beurt zijn zich ook gaan verheffen op hun aanneming. En omdat de Joden weigerden toe te treden, meenden de christenen dat deze nu voorgoed buitengesloten waren. Zulke wijsheid is verwaand en verkeerd.³⁵ Men wil God de wet voorschrijven. Het staat de Vader echter vrij om de jongste zoon te ontvangen, zoals niemand Hem kan verbieden de oudste weer binnen te halen. God doet met zijn huis wat Hij wil en daar hebben wij af te blijven. Beter is het Hem te aanbidden en zijn veelvuldige wijsheid te erkennen. Zoals Hij aan de heidenen een geestelijke omkeer tot zaligheid gaf, zo zal Hij met de Joden evenzo doen.³⁶

Laten wij God grootmaken, wiens genade in beiden openbaar wordt. En laten we wensen, dat hetgeen Hij thans aan ons schenkt, Hij ook zal geven aan de Joden, zodat we ons gezamenlijk mogen verblijden en God verheerlijken.

3.3.2. Tweevoudige bekendmaking van het mysterium

Hoe maakt God in het algemeen heilsgeheimen bekend? Langs twee wegen. Door een bijzondere openbaring en door middel van de Schrift. Beide manieren worden ook gebruikt ten aanzien van Gods weg met Israël. Paulus kan zich zowel beroepen op een rechtstreekse onthulling als op de profetieën. Inhoudelijk gaat het geheimenis over het wegnemen van de verharding van Israël. Net als Coccejus verwijst Alting bij het woord verharding naar handen die met eelt overtrokken en daardoor minder gevoelig geworden zijn.³⁷

Hierin voltrekt zich Gods oordeel, maar we moeten niet generaliseren, aangezien er een beperking is. De verharding is slechts over een deel van Israël gekomen. Sommigen betrekken het ‘ten dele’ op de tijd, aangezien de situatie van verharding niet blijvend is. Anderen vertalen het met ‘enigermate’, waardoor het oordeel afgezwakt wordt. Daarvoor is echter geen aanleiding, want er is geen voorbeeld van ernstiger verharding dan onder het Joodse volk. Alting kiest niet voor een kwalitatieve duiding van het ‘ten dele’, maar voor een kwantitatieve. Het valt op dat hij in dit opzicht niet zijn leermeester Coccejus volgt. Het gaat niet om een beurtelingse verharding, maar om een partiële. Israël is verhard, maar dat geldt niet voor iedere individuele Jood.

Enkele takken van de olijfboom zijn weliswaar afgebroken, maar niet allemaal. De Groningse hebraïst meent daarin een les te lezen voor de heidenchristenen. Zoiets kan ons immers ook overkomen. Israël heeft buitengewone zegeningen en voorrechten ontvangen. God is met de Joden op vriendschappelijke wijze omgegaan.

In meerderheid hebben zij echter zijn Zoon, die onder hen leerde en wonderen

verrichtte, afgewezen. Hetzelfde deden zij met de apostelen, die te midden van hen preekten en deze verkondiging met tekenen bevestigden. Ondanks alle

35 J. Alting, *Commentarius ad Romanos XI*, 128; J. Alting, *Spes Israelis*, 386.

36 J. Alting, *Commentarius ad Romanos XI*, 128; J. Alting, *Spes Israelis*, 386, 387.

37 J. Alting, *Commentarius ad Romanos XI*, 129; J. Alting, *Spes Israelis*, 389.

voorrechten heeft hen toch een zo zware verharding getroffen. Wat zal er dan met de heidenen gebeuren als zij op dezelfde wijze handelen? Trouwens, heeft zich zoiets al niet voorgedaan? Zijn de kerken in het Oosten niet verhard door hun filosofie, waarmee de mensen tot allerlei dwalingen verleid zijn? En zijn er daarom in de Oriënt geen islam, heidendom en verschillende sekten ontstaan?

In het Westen hebben het pausdom en het atheïsme de overhand gekregen. Het grootste deel van Europa, Azië en Afrika is van het ware christendom vervreemd.

Gelukkig zijn er uitzonderingen, net als in Israël. God heeft naar de verkiezing van zijn genade sommigen bewaard. Deze weldaad heeft God ook aan dit deel van de Lage Landen, aan de provincie en de stad Groningen willen bewijzen. Alting roept zijn hoorders op deze gunst te erkennen en ervoor te waken dat deze niet misbruikt wordt. Laat de zonde ons hart niet verharden. We hebben voor het Woord Gods te beven en we dienen het te overdenken, zodat we niet afvallen. Dat geldt te meer daar de oordelen Gods ophanden zijn.

De verharding van het Joodse volk is niet alleen beperkt qua omvang, maar ook wat de tijd betreft. Het ingaan van de volheid der heidenen is het markeringspunt.

Onder deze volheid verstaat Alting de menigte der heidenen, die wereldwijd door het evangelie bekeerd worden. Zoals de volheid van Israël alle stammen van het Joodse volk omvat, zo betreft de volheid der heidenen alle geslachten van de aardbodem. Wat zal er eerst gebeuren? Gaat de volheid der heidenen vooraf aan die van Israël of volgt die er juist op? In Romeinen 11:25 lezen we dat de volheid van de heidenen eerst moet plaatsvinden, maar in vers 12 heeft Paulus gezegd dat deze na de bekering van de Joden komt.

Alting meent dat we met beide moeten rekenen: er is een volheid die voorafgaat en één die volgt en die nog rijker is dan de eerste.³⁸ De eerste volheid komt geleidelijk, ‘successievelijk’ tot stand door de prediking van het evangelie, de tweede is evenwel als de opwekking van een dode. Deze zal ‘algemeen en gelijktijdig’ zijn. Door het voorbeeld van het bekeerde Israël zullen de heidenen, zowel in het Oosten als in het Westen in beweging worden gebracht.

De vraag is intussen of die voorafgaande volheid van de heidenen al niet achter ons ligt, gelet op de geestelijke malaise in de kerken. De liefde voor het evangelie is verminderd, de ijver is gering, de twisten zijn hoog opgelaaid en de goddeloosheid is toegenomen. In Altings tijd zijn er christenen die daaruit concluderen dat de volheid van de heidenen reeds passé is. Onze coccejaan is het daar niet mee eens, aangezien dan ook de bekering der Joden al had moeten plaatsvinden. In de apostolische periode is die volheid zeker nog niet tot stand gekomen. Lang niet alle volken zijn door de volgelingen van Jezus met het evangelie bezocht, zoals bijvoorbeeld de Amerikanen. Van het bestaan van zulke volken wist men lange tijd niet af, terwijl die toch ook bereikt moeten worden.

In de zeventiende eeuw zijn er nog steeds veel gebieden in Azië, Afrika en Amerika, die nooit van het evangelie hebben gehoord. Christus is nog altijd niet het licht en het heil tot aan de uiterste grenzen van de aarde. Pas als het evangelie helemaal rondgegaan is, zal het – op het allerlaatste moment – terugkeren naar Israël.³⁹

38 J. Alting, *Commentarius ad Romanos XI*, 130; J. Alting, *Spes Israelis*, 391.

39 J. Alting, *Commentarius ad Romanos XI*, 130; J. Alting, *Spes Israelis*, 393.

De verborgenheid van Romeinen 11:25-27 maakt ons duidelijk dat Gods toorn langdurig zal zijn. In de tussentijd wordt voltrokken wat God bepaald heeft.

Alting verwijst naar de kanttekeningen van de statenvertalers bij Lukas 21:24, waar gesproken wordt over het vertreden van Jeruzalem, totdat de tijden der heidenen vervuld zijn. Daarbij wordt tevens geattendeerd op Romeinen 11:25. Zover zijn we nu nog niet. Het einde van de wereld laat op zich wachten, voorspellingen van sommige mensen ten spijt. Alle dwaze berekeningen moeten falen, aangezien alleen de Schrift betrouwbaar is. Deze laat echter veel in het ongewisse en door menselijke verklaringen wordt de Schrift alleen maar meer verduisterd.

Niettemin moeten wij het einde der tijden wel overdenken, opdat we gehoorzaamheid betrachten ten aanzien van soberheid, waakzaamheid en gebed.⁴⁰

3.3.3. Christenen: een obstakel voor Israël

Alting stelt vast dat het christendom van zijn dagen zelf een belemmering vormt voor het opheffen van de verharding van Israël. De afgoderij in de kerk van Rome, waaraan de Joden zich bijzonder stoten, is niet het enige struikelblok. Het is met name het goddeloze leven, eerder heidens dan christelijk, ook onder protestanten die de antichrist de rug hebben toegekeerd. Daardoor verergeren wij alleen maar Israëls verharding. Een en andermaal striemt de Groningse hoogleraar in deze *conciones* de levenswandel van de christenen. Men hoeft alleen maar te luisteren naar hun gesprekken en dat onder vrijwel alle standen, leeftijden of seksen. Wat je hoort, is niet anders dan wat de heidenen uitkramen, als het nog niet erger is. De wereldgelijkvormigheid is groot. Wereldse gesprekken, heidense gewoonten, schaamteloosheden, begeerlijkheden, dronkenschap, drankzucht, verfoeilijke afgoderij, gierigheid, laster, leugens, men komt het allemaal tegen. De buik wordt tot een god gemaakt, evenals de mammon.⁴¹

De Joden zullen nooit van het christendom overtuigd worden zolang de belijders ervan zo'n 'ergerlijk en schandalig' leven leiden. Daarom, wie wenst dat Israëls verharding eerder ophoudt en daaraan wil bijdragen, moet zich inspannen om de volheid der heidenen te doen ingaan. Net als enkele voetianen legt Alting verband tussen de toekomst van Israël en de missionaire activiteiten van de kerk. Die twee zijn rechtstreeks op elkaar betrokken. Het is onze plicht er alles aan te doen om het evangelie te brengen naar de heidenen, die er nog nooit van gehoord hebben of die het op de verkeerde manier hebben vernomen van de antichrist.

De scheepvaart op de beide Indiën leent zich daartoe bij uitnemendheid. Helaas is de koophandel niet of nauwelijks gericht op de volheid der heidenen, aangezien wereldse rijkdommen hoger in het vaandel staan. Men heeft liever dat de naam van Christus wordt vergeten, dat er over Hem gezwegen wordt, dan dat het handelsverkeer gehinderd wordt. Men is er alleen op uit zichzelf te verrijken.

Ieder moet zoveel hij kan proberen om de heidenen en hun slaven te winnen voor Christus door leer en leven. Zo zal Gods huis vol worden en mogen wij eraan meewerken dat de verharding van Israël wordt weggenomen.⁴²

40 J. Alting, *Commentarius ad Romanos XI*, 130; J. Alting, *Spes Israelis*, 393.

41 J. Alting, *Commentarius ad Romanos XI*, 140; J. Alting, *Spes Israelis*, 427.

42 J. Alting, *Commentarius ad Romanos XI*, 130, 131; J. Alting, *Spes Israelis*, 393, 394.

Overzeese missie is evenwel niet het enige. Ook dicht bij huis dient het één en ander te geschieden. Alting heeft niet alleen de extensieve volheid der heidenen in het oog, maar legt nadrukkelijk ook de vinger bij de intensieve dimensie.

Behalve voor uitbreiding van zendingsactiviteiten pleit hij ook voor geestelijke vernieuwing van de christenen. We hebben vooral gericht te zijn op de volheid van de genade in ons eigen leven, zodat we onberispelijk zijn, vervuld met vruchten der gerechtigheid (Fil. 1:10, 11). De geleerde coccejaan roept op tot 'heilige samenspreking' (*sancta conversatio*). Het Woord moet rijkelijk in ons wonen (Kol. 3:16). Dan zullen onze gezichten stralen in deze wereld en worden anderen erdoor aangestoken, ook de Joden.⁴³ Het geestelijke peil van het christenleven, zowel naar de binnen- als naar de buitenkant is kennelijk voor onze coccejaan van beslissende betekenis in relatie tot het Joodse volk. Een armetierig geestelijk leven en een slordige levenswandel houden de Joden af van het heil in Christus, terwijl een Godvruchtige levenspraktijk juist wervend en winnend kan zijn.

Alting is ervan op de hoogte dat over het begrip 'gans Israël' het nodige verschil in opvatting is. Wat moet verstaan worden onder de volheid van het Joodse volk? Geldt deze belofte voor 'allen en een ieder afzonderlijk'? Of moet eerder gedacht worden aan een deel van Israël? In de visie van Alting zal het hele Israëlitische volk (*tota natio*) worden bekeerd.⁴⁴

Anders dan zijn leermeester Coccejus betreft hij de uitdrukking 'gans Israël' exclusief op het Joodse volk en niet op de totaliteit van bekeerde Joden en heidenen. Dit impliceert voor hem evenwel niet dat het heil aan geen enkele individuele Jood kan ontgaan. Sommigen zullen toch in hun verharding en ongeloof omkomen. En ook na het herstel van Israël blijven er onder hen zondaren, die de beloofde zaligheid mislopen. Het is net als met de volheid der heidenen. Uit alle geslachten der aarde, uit alle volken op deze wereld zullen mensen binnengeleid worden in de kerk van Christus. Maar daarmee is niet gezegd dat alle onderdanen van een volk zonder uitzondering behouden worden. Met de volheid van Israël is het niet anders gesteld. Uit alle geslachten, uit alle stammen worden Joden gebracht tot Christus' kerk. Niet één van de twaalf wordt overgeslagen. Niettemin kunnen er wel leden van elke stam verloren gaan. Het valt op dat Alting in Openbaring 7 onderscheid constateert tussen de 144.000 verzegelden uit de stammen van Israël (vs. 4) en de schare die niemand tellen kan uit de volken (vs. 9).⁴⁵ Het feit dat volgens de Bijbel het heil voor heel Israël beloofd is, vormt een aansporing voor de christenen daar ook om te bidden. Deze belofte maakt tevens dat we de vervulling ontspannen tegemoet mogen zien, aangezien God een man van zijn woord is.

Dat de toekomstige bekering van *totus Israel* het menselijke verstand te boven gaat, zal Alting niet ontkennen. Velen klinkt het zelfs belachelijk in de oren, net als bij Sara toen ze hoorde dat ze op negentigjarige leeftijd nog een kind zou krijgen. Maar God is een God van wonderen. Hij doet wat Hij zegt en geeft wat Hij belooft. Zijn gedachten en wegen zijn hoger dan de onze.

43 J. Alting, *Commentarius ad Romanos XI*, 131; J. Alting, *Spes Israelis*, 394.

44 J. Alting, *Commentarius ad Romanos XI*, 131; J. Alting, *Spes Israelis*, 396.

45 J. Alting, *Commentarius ad Romanos XI*, 132; J. Alting, *Spes Israelis*, 797: 'ex singulis tribus Israelis duodena millia signantur, quae Agnum sequuntur, distincta ab innumera multitudine Gentium ex omnibus nationibus, quae itidem sequitur agnum.'

En laten we er eens op letten hoe de Joden, verspreid over de hele wereld zich vrij van uiterlijke afgodendienst weten te houden.⁴⁶ Die standvastigheid door de eeuwen heen verdient onze bewondering, zeker als we letten op het feit dat zij vroeger wel aan afgodendienst deden.

3.3.4. *De hermeneutische sleutel*

Ons treft in Altings uitleg van Romeinen 11 het permanente beroep op het Oude Testament. Zijn *conciones* bestaan voor een substantieel deel uit soms zeer uitvoerige schriftcitaten. De beloften en profetieën uit Tenach hebben voor hem niet afgedaan en worden evenmin onmiddellijk vergeestelijkt. Zij blijven staan in hun betekenis voor het Joodse volk. De geleerde coccejaan weet zich in deze hermeneutische benadering gesteund door de apostel Paulus, die immers zelf ook enkele aanhalingen uit de profetieën aanvoert om het *mysterium* aangaande Israël te onderbouwen. In het profetische woord vindt hij de ‘bewijzen’ (*probationes*) voor wat hij eerder over de toekomst van het Joodse volk heeft gezegd.⁴⁷

Paulus beroept zich op hetgeen geschreven staat. Daarin ligt de zekere bevestiging van wat hem aangaande het geheimenis van Israël is geopenbaard.⁴⁸

De profetische en apostolische geschriften blijken overeen te stemmen wat betreft de verborgenheden Gods. ‘Niets wordt er in het Nieuwe Testament overgeleverd wat niet in het Oude Testament voorzeggd was.’⁴⁹

Het apostolische getuigenis is in feite niets anders dan een verklaring van het profetische woord. Zoals de profeten getuigen waren van de leer van Mozes, zo getuigen de apostelen van Mozes en de profeten. Ze geven er een toelichting op en laten de vervulling ervan zien.

Altings visie op de verhouding tussen de beide testamenten doet onwillekeurig denken aan het geveleugelde woord van de Utrechtse dogmaticus A.A. van Ruler, die meende dat het Nieuwe Testament niets anders is dan een lijstje met vreemde woorden achterin ter nadere verklaring van het Oude Testament.⁵⁰ Het Oude en het Nieuwe Testament staan op één lijn, ook ten aanzien van de toekomst van Israël.⁵¹ Onze coccejaan vat het kort en krachtig samen: de vernieuwing van de Joden is oudtijds al voorzeggd en beloofd in de profetische geschriften.⁵²

Enkele afzonderlijke verhandelingen worden gewijd aan de door Paulus geciteerde woorden uit respectievelijk Jesaja 59:20, 21 en Jesaja 27:9. Alting is van mening dat de apostel evengoed andere – duidelijker – profetieën had kunnen aanhalen. Daaruit kan worden afgeleid dat ook de overige uitspraken uit het Oude Testament op het huidige Israël mogen worden toegepast.

46 J. Alting, *Commentarius ad Romanos XI*, 133; J. Alting, *Spes Israelis*, 402.

47 J. Alting, *Commentarius ad Romanos XI*, 132; J. Alting, *Spes Israelis*, 400.

48 J. Alting, *Commentarius ad Romanos XI*, 133; J. Alting, *Spes Israelis*, 403.

49 J. Alting, *Commentarius ad Romanos XI*, 134; J. Alting, *Spes Israelis*, 404: ‘Nihil traditur in Novo, quod

in Veteri non fuerit pronunciatum.’

50 A.A. van Ruler, ‘Oude Testament,’ 123.

51 Het Oude Testament is voor Alting niet minder heilig dan het Nieuwe. Nog minder mag het als afgedaan worden beschouwd. Hij verzet zich dan ook tegen degenen, die menen dat de boeken van Mozes en de profeten slechts dienen om de schuld van de Joden te illustreren; vgl. P.H. Roessingh, *Jacobus Alting*, 141.

52 J. Alting, *Commentarius ad Romanos XI*, 134; J. Alting, *Spes Israelis*, 404.

Alting legt er de vinger bij dat de formulering van Paulus over de Verlosser die *tot* Sion komt uit de Septuaginta afkomstig is. De Hebreeuwse tekst spreekt over *uit* Sion. De keuze voor het woordje *tot* in de Nederlandse vertaling is terecht, want de Verlosser komt ten goede van Sion (Zach. 9:9). Dat Hij *uit* Sion komt, is overigens ook juist, want dat maakt de afkomst van de Messias duidelijk. Hij komt *uit* Sion en Hij komt *tot* Sion. Alleen tot Sion? Gelden de zegeningen die hier beloofd worden niet evengoed voor de heidenen? Zeker, maar het primaire adres is Israël, aangezien dat het eigenlijke Sion is. De beloofde heilsgoederen zijn in de eerste plaats bestemd voor het Joodse volk en vervolgens ook voor de volkeren. Deze zijn in Sion geboren, zoals Psalm 87 zegt. Het is evenwel geen natuurlijke geboorte, maar een geboorte door het woord der waarheid, het zaad van de wedergeboorte (1 Petrus 1:23). Gelovige heidenen zijn geboren burgers van Sion, zoals Paulus een geboren Romeins burger was. Hij had Rome nooit gezien, maar bezat wel het burgerrecht omdat zijn vaderland Tarsus een Romeinse kolonie was. Zo is het ook in de verhouding Joden en heidenen. De Joden zijn kinderen Sions, omdat zij dit voorrecht meekregen van hun voorouders. Dat mag de zonen en dochters van Abraham niet worden ontzegd. Trouwens, ze zijn daardoor eerder te beklagen dan te benijden. Zoveel eeuwen zijn zij verstoken van het wonen in de heilige stad en van de privileges die daarmee gepaard gaan. De Joden leven in ballingschap, terwijl wij bevoorrecht zijn. Toen God het evangelie van het koninkrijk tot ons zond, heeft Hij ons tot een kolonie van Sion gemaakt. Wij ontvingen de leer (*doctrina*) die uit Sion is voortgekomen. Dat missen de natuurlijke kinderen Sions op dit moment, maar later zullen ze deze zegen weer ontvangen. 53

3.3.5. *Het verbond als fundament van Israëls hoop*

Wat is het diepste motief voor de hoop op Israëls uiteindelijke vernieuwing? Het begrip verbond is voor Alting doorslaggevend. Het wordt hem aangereikt in het oudtestamentische citaat uit Jesaja 59:20, 21. Behalve een bevestiging van het geheimenis aangaande Israël ziet hij hierin ook de theologische basis voor de blijvende verwachting inzake het Joodse volk. Het verbond is het fundament voor het herstel van Israël. Daarin ligt het anker van de hoop voor de Joden vast.⁵⁴ Wie meent dat Israël niet hersteld kan worden, doet in feite het verbond van God teniet.

Weliswaar heeft Israël van haar kant het verbond geschonden. Daarom heeft God de Joden een scheidbrief gegeven en zijn zij verstrooid in de ballingschap. Van Gods kant is het verbond echter nooit vernietigd. De verbondsgoederen worden hun wel tijdelijk onthouden, maar hun ongeloof heeft de betrouwbaarheid van God (*fides Dei*) niet teniet gedaan.⁵⁵

Hij houdt zich aan zijn verplichtingen, zowel wat het verbond met Abraham betreft als wat het Sinaitische verbond aangaat.

Wij moeten niet doen alsof zij vanwege de kruisdood van Jezus buiten het verbond vallen. De apostel Petrus verzekerde hen op de Pinksterdag: *U komt de belofte toe en uw kinderen* (Hand. 2:39). Nota bene, tegen de ongelovige Joden zei de apostel dat zij nog altijd recht hebben op de erfenis van het verbond.

53 J. Alting, *Commentarius ad Romanos XI*, 135; J. Alting, *Spes Israelis*, 407.

54 J. Alting, *Commentarius ad Romanos XI*, 141; J. Alting, *Spes Israelis*, 429.

55 J. Alting, *Commentarius ad Romanos XI*, 142; J. Alting, *Spes Israelis*, 432.

Zo probeerde hij hen te overreden om tot het geloof in Christus te komen. Alting is van mening dat de Joden vandaag nog altijd met ditzelfde argument overtuigd moeten worden.⁵⁶

Al is het verbond met de Joden niet opgezegd, sedert het kruis en de opstanding van Jezus is er wel iets veranderd. Het is nu niet langer exclusief voor Israël bestemd. Voor christenen betekent het een troost dat zij er nu ook bij mogen horen. Eerst waren zij vreemd aan de beloften, zonder hoop en zonder God in de wereld (Ef. 2:12). Maar dankzij het bloed van Christus zijn zij thans ook toegelaten tot het verbond. Dat is een grote weldaad, waarin wij roemen en waarvan de tekenen en zegels ons aangereikt worden in het sacrament van het heilig avondmaal.

Alleen, hoe gaan christenen om met het verbond? Brengen zij het er beter vanaf dan het Joodse volk? Israël, het tienstammenrijk, wordt door de profeet de vrouw van God genoemd, maar zij is een ‘afkerige’ (*aversa*) die zich afgeeft met de afgoden. Van Juda, ook getypeerd als Gods vrouw, geldt hetzelfde. Zij wordt de ‘zondares’ (*praevaricatrix*) genoemd. Zij pleegt overspel met de ene minnaar na de andere. Maar moet van de christenen niet precies hetzelfde gezegd worden?

De rooms-katholieke kerk is al duizend jaren bezig met afkerigheid sinds zij de afgodendienst toeliet, niet alleen door de beelden maar vooral vanwege de paus.

Als de plaatsvervanger van Christus zetelt hij in de tempel van God. Rome is het beeld van Israël, de afkerige, terwijl de hervormden (*evangelici*) het beeld van Juda, de zondares vertonen.⁵⁷

Zij bezitten de tempel Gods en het heiligdom van de Schriften, dat de rooms-katholieken de rug toegekeerd hebben. De onderlinge verdeeldheid maakt de protestantse kerk echter tot een zondares. De één is van Paulus en de ander van Apollos, van Luther, Calvijn, Zwingli of Menno (Simons). Ieder houdt er zijn eigen belijdenis op na: de *Augustana*, de Helvetische, de Franse, de Anglicaanse, de *Confessio Belgica*. Wij dienen God op basis van menselijke voorschriften. Dat is de kern van het afwijken van God. Wij worden niet bewogen door Gods zegeningen en niet gekastijd door zijn oordelen. Alting signaleert hier een leerpunt voor de kerk. Wij mogen hoop putten uit Gods weg met Israël. Ondanks alle ontrouw van de Joden heeft God het verbond met zijn volk toch niet opgeheven. Om diezelfde reden hoeven ook wij niet te wanhopen, maar mogen we uitzien naar vernieuwing. Dankzij Gods trouw is de Reformatie gekomen. De hervormde christenen werden teruggeleid van het overspelige Rome naar hun eerste man, Christus Jezus.⁵⁸

Dat is evenwel geen vrijbrief. God kan ons vanwege onze hernieuwde ontrouw toch straffen, zoals Hij Israël gestraft heeft. De christenen in Azië, Afrika en een groot deel van Europa hebben reeds gemerkt wat dat inhoudt. En hoewel dit oordeel niet even zwaar en langdurig is als voor de Joden, voor hen die het treft, betekent het de ondergang. Laten we ervoor waken niet hetzelfde te moeten ondergaan. Stel je voor dat wij of ons nageslacht zouden meemaken dat de volheid van Israël zich manifesteert, terwijl wij zelf er buiten staan. Niet alleen de rijkdommen van die tijd – het leven als uit de doden – moeten we dan missen. We zullen ook vernield worden vanwege het versmiden en misbruiken van alle zegeningen. Christenen hebben alle reden om zich met Daniël te verootmoedigen en hun zonden te belijden (Dan. 9:5).

56 J. Alting, *Commentarius ad Romanos XI*, 142; J. Alting, *Spes Israelis*, 433.

57 J. Alting, *Commentarius ad Romanos XI*, 142, 143; J. Alting, *Spes Israelis*, 434.

58 J. Alting, *Commentarius ad Romanos XI*, 143; J. Alting, *Spes Israelis*, 435a.

We constateren dat Altings uitleg van Paulus' woorden in Romeinen 11:25-27 geheel en al betrokken is op Gods weg met het Joodse volk. Ook na Goede Vrijdag is deze niet opgebroken, zij het dat Israël wel tijdelijk Gods toorn ondergaat. Het Joodse volk had en heeft de eerste rechten. Toch is zijn *applicatio* niet exclusief op Israël gericht. Voortdurend ziet hij in Gods handelen met de Joden een stuk onderwijs voor de kerk

in het algemeen en voor de gereformeerde christenen in het bijzonder. Via Israël houdt hij zijn christelijke tijdgenoten een spiegel voor, zowel een spiegel van Gods gericht over de zonde als een spiegel van zijn trouw aan het verbond. In de volgorde van toepassing heeft Israël consequent de voorrang.

Alvorens de lijnen door te trekken naar de eigen situatie krijgt het Joodse volk het volle pond.

De uiteindelijke bevrijding die de Joden ten deel zal vallen, bestaat uit twee elementen. De Messias zal komen tot Israël en vervolgens gaat Hij hun ongerechtigheden wegnemen. De komst van Jezus tot zijn volk beschouwt Alting primair als het voorbereidende werk. De beloofde vergeving veronderstelt en vereist de komst van de Messias om de losprijs te betalen en de tiran te overwinnen. Dat bedoelt onze coccejaan met *preparatio*. Maar het komen van de Verlosser straks dan? Sommigen zijn van oordeel dat Christus ten tijde van Israëls herstel terugkomt uit de hemel. Hij zal onder het Joodse volk present zijn en hen verlossen. Alting ziet dat echter anders en wijst een lichamelijke komst van de Messias af.

Het gaat om zijn komen in de prediking van het evangelie.⁵⁹ De tegenstanders van de *spes Israelis* verwijten de voorstanders dat zij Christus uit de hemel willen trekken, opdat Hij zo de Joden zal bevrijden. Maar dat is lastering en gebrek aan schriftkennis. Christus komt in het gepredikte Woord en niet anders. Door de evangeliieverkondiging verschijnt Hij om de loskoping en de verlossing die Hij tot stand heeft gebracht toe te passen. Zo neemt Hij hun ongerechtigheden weg. Dat is iets waar christenen zich nu al over verheugen. Op deze wijze komt Christus immers dagelijks tot ons. Het evangelie is de strijdswagen van Christus, waarmee Hij onder ons verschijnt. Hetzelfde geldt van het heilig avondmaal, dat ook kan worden gezien als een vervoermiddel van Christus. Via de ene manier komt Hij in onze oren, via de andere voor onze ogen, in onze mond en langs al die verschillende wegen komt Hij in de harten. Zo kwam Hij in zijn eerste verschijning als de Overwinnaar en zo zal Hij ook triomferen bij zijn komen tot Israël. Wegneming van de zonde en bekering van het hart zal Hij Israël geven. Let wel, de Messias wacht niet tot het moment dat het Joodse volk ervoor kiest zich te bekeren. De omkeer van de Joden is niet een voorbereiding om de komst van de Verlosser tot stand te brengen. Het is een weldaad die de Messias aan Israël gaat geven om zo te bewijzen, dat Hij tot hen is gekomen. Als Hij zijn komst moest uitstellen totdat de Joden zich van hun ongerechtigheden afwendden, dan kwam het er nooit van. Zijzelf zijn immers niet in staat zich te bekeren. Daarom wacht Hij de omkeer van Jakob niet af. Hij wacht alleen tot het Zijn eigen tijd is.⁶⁰ Christus gaat zijn volk vernieuwing geven. Dan leven ze niet langer voor zichzelf, maar voor Hem. Eikenbomen der gerechtigheid zullen ze zijn, tot eer van God.

⁵⁹ J. Alting, *Commentarius ad Romanos XI*, 137; J. Alting, *Spes Israelis*, 416, 417.

⁶⁰ J. Alting, *Commentarius ad Romanos XI*, 140; J. Alting, *Spes Israelis*, 425.

3.4. LAND ONDER GODS HAND

Het was voor Alting geen vraag of de Joden ooit zullen terugkeren naar hun land. Onder collega's was zijn uitgesproken standpunt ten aanzien van de landbelofte algemeen bekend.⁶¹ In de academische preek *De Judaeorum Restitutione in patriam* bracht hij zijn gedachten breedvoerig onder woorden.⁶² De preek werd gehouden op 24 september 1672 naar aanleiding van de bevrijding van de stad Groningen in datzelfde jaar. In de *Opera Omnia* is deze opgenomen als een intermezzo tussen het

commentaar op Romeinen 11 en de uitleg van Romeinen 12. Deze keuze is gemaakt vanwege de verwantschap van de thematiek, de *argumenti affinitas*.

Alting is dankbaar dat de gebeden zijn verhoord en dat er na het oorlogsrumoer weer gedoceerd en gestudeerd kan worden. Hij hoopt dat dit met dezelfde hartstocht en dapperheid zal gebeuren als waarmee gevochten is.

61 H. Groenewegen, *Verlossing Israëls* I, 6.

62 J. Alting, *Sermo Academicus de Judaeorum Restitutione*, *Opera Omnia* IV, 173-176.

De coccejaan pakt de draad weer op waar hij de laatste keer gebleven is. Al jaren was hij tijdens college bezig met de uitleg van Jeremia. De profeet beschrijft de trieste corruptie van het Joodse koninkrijk en voorspelt de rampzalige gebeurtenissen die zullen volgen. De Babylonische ballingschap wordt aangekondigd maar ook de terugkeer uit het exil. Daar bovenuit wordt een nog veel zwaardere ballingschap voorzien vanwege het verwerpen van de Messias en zijn evangelie.

Tevens wordt hier echter beloofd de daaropvolgende algehele bekering van Israël, waardoor niet alleen de tien stammen (Efraïm) maar ook de overige twee (Juda) hersteld gaan worden.⁶³ Zij zullen worden samengevoegd in een nieuw en eeuwig verbond met God. De symbolische koop en verkoop van een stuk grond in Jeremia 32 illustreert wat de profeet wil zeggen. Na de verstrooiing volgt de terugkeer naar het land van de belofte. Voor sommige christenen is dat een onmogelijkheid of zelfs een puur verzinsel. Alting wil daar echter onverkort aan vasthouden. Al bij de torenbouw van Babel, toen God de volken over de hele aardbodem verstrooide, heeft Hij de plaats vastgesteld waar het Joodse volk zou wonen. Gedurende enige tijd mochten andere volken er vertoeven, maar met de roeping van Abraham (Gen. 12:7) en de wegzending van Lot (Gen. 13:15) heeft Hij dit land voor eeuwig aan het nageslacht van Abraham gegeven. Alting benadrukt: ‘totam, inquam, terram Canaan in possessionem aeternam’ (Gen. 17:7, 8).⁶⁴

Zolang er nog maar enkele leden van dit volk zijn, hebben zij krachtens Gods schenking recht op Kanaän. Het is het land onder Gods hand! Toen Hij Israël Kanaän gaf, heeft Hij zijn hand opgeheven als teken van eedzwering. God heeft plechtig beloofd dat dit land voor Israël bestemd was zoals blijkt uit Genesis 26:3, Ezechiël 20:6 en ‘oneindig veel’ teksten meer. Een *documentum illustre* betreffende deze zaak vindt Alting in Psalm 105. Niet zonder oorzaak wordt dit gedeelte herhaald in 1 Kronieken 16. God gedenkt aan zijn verbond tot in eeuwigheid en de landbelofte is daarvan een onvervreemdbaar onderdeel (Ez. 36:28 en 37:25, 26). Wie durft ontkennen dat het een vast verbond is? Wie gelooft dat wat God bewaart, tot in eeuwigheid heeft ingegrift in zijn herinnering, omvergeworpen en vernietigd kan worden?⁶⁵ Tot in duizend geslachten toe blijft de landbelofte van kracht. Ook het feit dat het bezit van het land soms onderbroken werd vanwege de ontrouw van het Joodse volk brengt daarin geen verandering. De Babylonische ballingschap heeft de geldigheid van de landbelofte toch ook niet ongedaan gemaakt? Zelfs het ‘verraden en doden van de Messias’ heeft daarop geen beslissende invloed.⁶⁶ God let niet op de onwaardigheid van Israël, want dan zou het al veel eerder afgelopen zijn geweest met het volk. Als God naar de verdiensten van mensen zou kijken, is er voor niemand, ook niet voor ons enige zegen te verwachten. God ziet op zijn eigen waarheid. Alles draait voor de hebraïst om de kernwoorden *tma* (*emeth*) en *hwnma* (*emoena*).⁶⁷ God is een God van waarheid (*veritas*), kracht (*firmitas*) en standvastigheid (*constantia*).

63 J. Alting, *De Judaeorum Restitutione*, 173a.

64 J. Alting, *De Judaeorum Restitutione*, 173b.

65 J. Alting, *De Judaeorum Restitutione*, 173b.

66 J. Alting, *De Judaeorum Restitutione*, 174a.

67 J. Alting, *De Judaeorum Restitutione*, 174b, 175a.

Onveranderlijkheid behoort tot het wezen van God en daarin ligt voor Israël het solide fundament voor haar voortbestaan en haar toekomstige genieting van de erfenis in het beloofde land. Gods Naam zoals die aan Mozes werd geopenbaard, staat er garant voor (Ex. 3:14). Met een beroep op deze Naam kan iedere Jood zijn hoop en vertrouwen overeind houden. De tegenwoordige toestand van de Joden, de verwoesting van hun land, lijkt weliswaar op de situatie van Sodom zoals voorzien in Deuteronomium 29:23. Het oordeel is evenwel niet blijvend. Wie Gods trouw aan Israël miskent, ondergraaft daarmee

tevens zijn eigen heil. Wij worden daarmee onmiddellijk beroofd van de troost van de volharding der heiligen.⁶⁸ God kan niet liegen en zijn genadegiften zijn onberouwelijk (Rom. 11:29). Het verbond dat God met Israël heeft gesloten, houdt stand zolang de hemel zijn plaats boven de aarde zal hebben.

Maar het land is toch niet meer dan een zinnebeeld, een afbeelding van het hemelse Kanaän? Dan heeft een herstel van het land (*restitutio terrae*) na de komst van Christus toch geen nut meer? Alting erkent dat de zinnebeeldige betekenis van het land ter zake is. Alleen, er moet onderscheid gemaakt worden tussen verschillende soorten zinnebeelden in de Bijbel. Sommige hebben een voorbijgaand karakter, zodat ze na de eerste komst van Christus hebben afgedaan. Maar er zijn ook zinnebeelden die hun 'doel en einde' pas vinden na de tweede verschijning van de Heiland.⁶⁹

Deze afbeeldingen hebben nog steeds hun nut en Alting meent dat het land onder deze categorie geschaard dient te worden. Hij doet dit op gezag van de apostel Paulus, als deze tenminste niet zelf door een dwaling misleid is. Alting voert een tamelijk ingewikkelde en ook wel wat gekunstelde uitleg van Hebréeën 4 aan om zijn positie te onderbouwen. Hij verwijt zijn tegenstanders dat zij met verzinsels aankomen om hun ontkenning van het herstel van het Joodse volk in Kanaän te staven. In feite maken zij God tot een leugenaar.

Mozes schildert in Deuteronomium 32 alle plagen die het volk tot in het laatste der dagen zouden treffen, maar eindigt met een belofte. Samen met de heidenen zullen de Joden deel krijgen aan het heil en in het verlengde daarvan zal God hun land verzoenen.

Belangrijk is de constatering dat Alting de profetieën die spreken over terugkeer uit de verstrooiing letterlijk opvat, iets wat hem door zijn voetiaanse tijdgenoot Henricus Brinck heftig wordt verweten.⁷⁰

Met name Zacharia 8 betekent veel voor hem: *Ziet, Ik zal mijn volk verlossen uit het land van de opgang en uit het land van de ondergang der zon. En Ik zal hen hierheen brengen, zodat zij in het midden van Jeruzalem zullen wonen en zij zullen Mij tot een volk zijn en Ik zal hun tot een God zijn in waarachtigheid en in gerechtigheid* (vs. 7, 8). Deze toezegging

was gedaan aan de teruggekeerden uit Babel, maar nog niet tot vervulling gekomen. Dat zal alsnog gebeuren. Alting vertrouwt erop dat God dit zal geven, wanneer wij Hem met vertrouwen erom vragen.⁷¹

We stellen vast dat de blijvende geldigheid van de landbelofte voor Alting staat en valt met de betrouwbaarheid van God. Evenals bij de toekomstige bekering van het Joodse volk, speelt ook in de discussie rond de terugkeer naar Kanaän het verbond een doorslaggevende rol. Als onvervreemdbaar element ligt daarin ook het blijvende recht op het beloofde land opgesloten.

68 J. Alting, *De Judaeorum Restitutione*, 174a.

69 J. Alting, *De Judaeorum Restitutione*, 174b.

70 H. Brink, *Toet-steen*, 675: Alting voegt ‘met eenen grooten yver daar toe ook de letterlijke sin van Zach. 8:8’.

71 J. Alting, *De Judaeorum Restitutione*, 176b.

3.5. ALTING VERSUS MARESIUS

Een felle botsing over Altings visie op de toekomst van Israël deed zich voor met zijn collega Samuel Maresius. Jarenlang bestond tussen beide hoogleraren een tamelijk goede verstandhouding. Na verloop van tijd begon Maresius zijn collega te verdenken van heimelijke sympathieën voor Coccejus.⁷² Deze argwaan ontstond met name door de publicatie van *Sabbathum mere Euangelicum, Ecclesiae Utriusque Testamenti proprium. Ex Verbo Dei propositum et assertum* (1660).⁷³ Na de dood van hun oudere collega Abdias Widmar escaleerde de zaak in snel tempo. Al tijdens de lijkrede van deze gewaardeerde hoogleraar liet Maresius zich op beledigende wijze uit over Alting. Hetzelfde gebeurde gedurende de veiling waarop de boeken van Widmar werden aangeboden. Er ontstonden ‘publique discoursen’ over het conflict onder de studenten, die gepaard gingen met ‘eenige ontsteltenisse der gemoederen.’⁷⁴

De bom barstte toen Maresius in juni 1668 een disputatie tegen het chiliasme hield. Hij zette zijn bezwaren uiteen naar aanleiding van de opvattingen van Jean de Labadie.⁷⁵ Het chiliasme typeerde hij als de pest, een kwaal die hij behalve bij Serrarius en De Labadie ook aantrof bij Comenius en Alting.

Het conflict had tot gevolg dat elk van beide hoogleraren onder de studentenpopulatie zijn eigen aanhang begon te krijgen. De polarisatie trok dermate de aandacht, dat de deputaten van de provinciale synode van Groningen en Ommelanden zich erin gingen mengen.⁷⁶ In het gesprek dat deputaten met beide hoogleraren op 15 oktober – om acht uur ‘s morgens – arrangeerden, beschuldigde Maresius zijn collega ervan ‘eenige nieuwicheden’ te leren die in de Groningse academie nog nooit gehoord waren.⁷⁷ Een van die leerpunten betrof het chiliasme. Maresius beriep zich voor de uitleg van Openbaring 20 op de kanttekeningen van de Statenvertaling.

Alting repliceerde door te verklaren dat volgens hem de duizend jaren uit deze perikoop nog niet begonnen waren. Bovendien bevatten de kanttekeningen naar zijn mening ‘veel contradictien’, zodat er niet meer dan menselijk gezag aan toegekend mag worden.⁷⁸ Zonder partij te kiezen of een inhoudelijk oordeel over de geschilpunten te geven, spoorden de deputaten de beide professoren aan om de onderlinge ‘vreede en eendracht’ te bewaren.⁷⁹

72 D. Nauta, ‘Jacobus Alting,’ 25; D. Nauta, *Maresius*, 370; P.H. Roessingh, *Jacobus Alting*, 39, 40.

73 J. Alting, *Opera Omnia* V, 5-104; vgl. P.H. Roessingh, *Jacobus Alting*, 44-47.

74 S. Maresius, *Audi Alteram Partem*, 220.

75 S. Maresius, *Disp. Publ. continens Duodecam positionum theologicarum indubitatae veritatis, quas inter alias plures evertunt Chiliastae*.

76 D. Nauta, *Maresius*, 372. De kwestie is evenwel nooit op de synodevergadering ter sprake gekomen.

77 S. Maresius, *Audi Alteram Partem*, 220-224, waarin een excerpt van de notulen van het deputaatschap te vinden is.

78 S. Maresius, *Audi Alteram Partem*, 222.

79 S. Maresius, *Audi Alteram Partem*, 224.

Vervolgens bemoeide ook het curatorium van de Groningse universiteit zich met de kwestie. Op 3 november bezorgde Maresius een lijstje met eenendertig punten van kritiek op Alting bij de curatoren.⁸⁰

Alting kwam een paar weken later – op 25 november – met zijn verdediging. Toen de curatoren er niet goed uitkwamen, werd de Leidse theologische faculteit om advies gevraagd.

Een van de hoogleraren die zich in de materie verdiepte, was Johannes Coccejus. Vermoedelijk was hij de opsteller van het advies dat dateert van 17 januari 1669. Naast hem ondertekenden ook de hoogleraren Abraham Heidanus en Johannes Valckenier.⁸¹ Unaniem was men in Leiden van oordeel dat Alting geen blaam trof en dat in zijn opvattingen geen ketterijen vielen aan te wijzen.

Uiteindelijk besloten de curatoren de heren te verbieden hun strijdschriften in druk uit te geven. Een verbod waaraan zij zich echter niet hebben gehouden.

Voor ons onderzoek is het van belang nader kennis te nemen van deze controverse, voor zover het de toekomstverwachting regardeert. De eerste vijf artikelen van Maresius gingen over dit onderwerp. Fel was Maresius gekant tegen de opvatting van de chiliasten, dat na de vernietiging van de antichrist het duizendjarig rijk ofwel de ‘vijfde monarchie van de Anabaptisten, Fanatici en Quakers’ aan zou breken. Aangezien hij zijn pijlen richtte op Alting moet worden vastgesteld, dat Maresius ook zijn Groningse collega in de rij van deze uitgesproken chiliasten schaarde. Wars was hij van de gedachte dat er een dubbele opstanding der doden te verwachten viel of een terugkeer van de Joden naar Palestina.⁸² Maresius noemde dit een oude dwaling die weer de kop opstak aan de Groningse academie

en de kerken in de Republiek, hoewel die dit gevoelen altijd verworpen hadden.

Onder verwijzing naar de *Confessio Augustana*, artikel 17, noemde hij het chiliasme een droom, gebaseerd op Openbaring 20:4. Het was waanzin die voortkwam uit Joodse fabels.⁸³ Zelfs Altings eigen vader had er uitdrukkelijk afstand van genomen.

Alting daarentegen beriep zich op de kerkgeschiedenis om het goed recht van zijn standpunt te onderstrepen. Hij refereerde aan Justinus Martyr die in zijn *Dialoog met de Jood Trypho* reeds vermeldde dat het chiliasme in zijn tijd een algemeen aanvaarde opvatting was onder de christenen.⁸⁴

Uit de periode na de Reformatie vermeldde hij Piscator, Alsted en de Nederlandse predikant Daniël van Laren die er chiliastische opvattingen op nahielden, maar toch niet uit de kerk waren gezet. Ook de gereformeerde theoloog Walaëus besprak de kwestie zonder alle aanhangers van deze leer als ketters te veroordelen.⁸⁵

Wat de opvatting van zijn vader over het chiliasme aanging, wees Alting zijn collega erop dat deze genuanceerder oordeelde dan Maresius deed voorkomen. Er was verschil tussen ‘haeretische’ chiliasten en ‘dogmatische’ (rechtzinnige) chiliasten, die veel gematigder waren.

⁸⁰ S. Maresius, *Specimen assertionum novarum et falsarum*.

⁸¹ De tekst van de briefwisseling tussen Groningen en Leiden is te vinden in A. Eekhof, *Leiden*, 446-452.

⁸² S. Maresius, *Audi Alteram Partem*, 1.

⁸³ S. Maresius, *Audi Alteram Partem*, 2.

⁸⁴ J. Alting, ‘Scriptum,’ in: *Opera Omnia* V, 471.

⁸⁵ J. Alting, ‘Scriptum,’ in: *Opera Omnia* V, 471.

Alting zelf schortte zijn mening om meer dan een reden op. Hij kon niet inzien dat de duizend jaren reeds een aanvang hadden genomen.

Maar hij wees de consequenties betreffende de aard van het duizendjarig rijk, zoals Maresius hem die verweet, van de hand. **Hij tekende aan dat geen enkele Nederlandse synode iets had vastgesteld over het millennium.**⁸⁶ Men moest elkaar daarin enige ruimte en vrijheid laten. Alting beloofde dat hij later op de kwestie zou terugkomen.

Vermeldenswaard is dat in deze controverse ook de visie van Coccejus een rol speelde. Alting beriep zich op zijn leermeester voor de opvatting dat het duizendjarig rijk nog in het verschiet lag. Maresius had sterke papieren toen hij stelde dat dit beroep op Coccejus onjuist was, aangezien deze meende dat het millennium reeds was gepasseerd. Strikt genomen was dat juist, maar Maresius zag over het hoofd dat de Leidse theoloog intussen nog wel een heerlijk koninkrijk op aarde verwachtte.⁸⁷

Ook ten aanzien van de bekering der Joden was Alting zich van geen nieuwlichterij bewust. Maresius ontkende overigens niet dat er nog een aantal Joden tot Christus zou worden gebracht.

86 J. Alting, 'Scriptum,' in: *Opera Omnia* V, 471.

87 W.J. van Asselt, *Portret*, 64, 239-241.

Wel zei hij hartgrondig nee tegen de opvatting dat de Joden 'allen en een ieder' bekeerd zouden worden.⁸⁸ Een terugkeer naar de oude politieke status zoals de 'fanaat' Petrus Serrarius leerde, achtte hij uitgesloten. Implicatie van deze gedachte is dat ook de Jeruzalemse tempel weer in ere zou worden hersteld. Maresius attendeerde er fijntjes op dat Altings vader zich tegen deze enorme dwaling verzet had.⁸⁹ Met veel argumenten had Hendrik Alting (1583-1644) aangetoond dat de Joodse staat nooit meer in deze wereld zou

herrijzen, daarbij onderstrepend dat dit het orthodoxe gevoel was. Als de politieke status terugkeerde, zou immers ook de ceremoniële Joodse eredienst weer worden hervat.

Altings antwoord op deze beschuldiging is afgewogen. Hij wijst erop dat over de aanstaande toewending van het Joodse volk tot Christus overduidelijk wordt gesproken in Romeinen 11, terwijl veel profetische getuigenissen het herstel in hun land bevestigen.⁹⁰ Hij refereert aan Coccejus' uitleg van Psalm 48 om zijn stelling te ondersteunen. Volgens Alting staat het de Joden vrij te hopen op de renovatie van Jeruzalem. De wederopbouw van de heilige stad is immers eveneens toegezegd in het Nieuwe Testament. Christus heeft zelf voorzegd dat er een einde komt aan de vertrapping van Jeruzalem door de heidenen (Luk. 21:24).

88 S. Maresius, *Audi Alteram Partem*, 101.

89 S. Maresius, *Audi Alteram Partem*, 3, waar verwezen wordt naar H. Alting, *Theologia Problematica* (1662), Loco 10, probl. 27, 531.

90 J. Alting, 'Scriptum,' in: *Opera Omnia* V, 472.

Deze tekst schijnt de herbouw van Jeruzalem onder het Nieuwe Testament te bevestigen. Alting ziet dit toekomstperspectief bevestigd in het slot van Jeremia 31. Wanneer de renovatie van Jeruzalem plaatsvindt, zal dat een deel zijn van Christus' rijkdom, waarvan ook andere steden in de wereld deel zullen uitmaken.

Overigens geldt van deze beide capita dat de gereformeerde kerk niets heeft vastgesteld.

Noch in de Catechismus noch in de Geloofsbelijdenis is iets daaromtrent gedefinieerd. Daardoor heeft ieder de ruimte voor een eigen opvatting. Totdat God anders openbaart, mogen anderen zo'n persoonlijke mening niet bespottelijk maken.

3.6. CHILIASTISCHE WAANDENKBEELDEN

Het verschil in waardering van het chiliasme veroorzaakte een diepe kloof tussen de beide hooggeleerde burens in Groningen. Het kwam er zelfs van dat Maresius Alting betitelde als een ‘laffe verdediger van chiliasmische waandenkbeelden’.⁹¹

Maresius’ disputatie tegen het chiliasme uit 1668 zou ook nog op andere wijze een vervolg krijgen. Via Alting kreeg Jan Amos Comenius de disputatie in handen.⁹²

Alting zou aan het poststuk een exemplaar van zijn *Apologia* hebben toegevoegd. Tevens verzocht hij Comenius de naam van zijn vader of hemzelf niet te noemen, als hij zich tegen Maresius publiekelijk zou gaan verweren. Comenius schreef vervolgens een doorwrochte apologie ten gunste van het chiliasme, die een jaar later in Amsterdam uitkwam.⁹³ Met vuur en verve verdedigde Comenius de door Maresius zozeer verfoeide ketterij: Leve, leve het chiliasme.⁹⁴

De reactie van Maresius liet niet lang op zich wachten. Nog in 1669 verscheen zijn *Antirrheticus; sive Defensio pii zeli pro retinenda recepta in Ecclesiis Reformatis doctrina, praesertim adversus Chiliastas et Fanaticos; contra Joh. A. Comenii Fanatici zelum amarum, scientia et conscientia destitutum*.⁹⁵

D. Nauta is van mening dat de argumenten van Maresius contra Comenius tevens bedoeld zijn voor zijn Groningse collega. Maresius vermoedde dat Comenius gesouffleerd werd door Alting, die intussen zelf in de luwte bleef.⁹⁶ Opvallend is inderdaad de grote mate van overeenkomst tussen de argumentatie van Comenius en die van Alting in diens *Apologia*. Ook Comenius bepleit het maken van onderscheid tussen verschillende soorten chiliasme. Naar zijn mening spant Maresius Altings vader ten onrechte voor zijn kar door hem tot de antichiliasmen te rekenen. Hendrik Alting beklemtoonde het verschil tussen de ketterse chiliasmen, zoals de anabaptisten, en de rechtzinnige chiliasmen, termen die we in de *Apologia* reeds tegenkwamen.

⁹¹ Vgl. D. Nauta, *Maresius*, 336: ‘imbellis propugnator chiliastici delirii’.

⁹² S. Maresius, *Antirrheticus*, 4.

⁹³ J.A. Comenius, *De zelo sine scientia et charitate. Admonitio fraterna J.A. Comenii ad D. Samuelem Maresium. Pro minuendis odiis et ampliandis favoribus*, Amsterdam 1669. Serrarius vertaalde dit werkje onder de titel *Van den ijver, sonder wetenschap en liefde. Een broederlijke vermaening aen den H. Samuel Maresius: tot vermindering des haets, ende vermeerderinge des gunste*, Amsterdam 1669; vgl. E.G.E. van der Wall, *Serrarius*, 605, 606.

{Zie voor Comenius: DE REFORMATIE EN GROTE VERDRUKKING VAN DE HONGAARS GEREFORMEERDE KERK. H.A.J. Lütge en A.J. Eijkman.

Hoofdstuk 8. Ter nagedachtenis van J. A. COMENIUS. (28 Maart 1592 en 28 Maart 1892.)

www.theologienet.nl}

⁹⁴ R.A.B. Oosterhuis, ‘Chiliasme,’ 427.

⁹⁵ Het werkje verscheen in 1669 te Groningen; vgl. J. Alting aan Coccejus, in: J. Coccejus, *Opera Anecdota* II, 801.

⁹⁶ D. Nauta, *Maresius*, 335.

Bij de laatste categorie kon worden gedacht aan theologen als Piscator en Alsted. Tijdens zijn studie in Herborn had Hendrik Alting met de opvattingen van deze gedreven godgeleerden kennism gemaakt. Zij verwachtten geen duizendjarig rijk met aardse wellusten en waren volstrekt niet revolutionair, zoals Maresius schaamteloos suggereerde. Tot deze gematigde chiliasmen dienen Serrarius, De Labadie, Comenius en – al wordt hij niet met name genoemd – ook Jacobus Alting te worden gerekend.⁹⁷ Evenals Alting weersprekt Comenius Maresius’ interpretatie van de kanttekeningen ten aanzien van het chiliasme. De statenvertalers waren heel wat milder in hun oordeel dan deze deed voorkomen. Geheel in lijn met Alting maakte Comenius duidelijk dat

de duizend jaren uit Openbaring 20 nog niet aangebroken kunnen zijn, vanwege het feit dat in de afgelopen zeventien eeuwen de satan nooit gebonden is geweest.

Ook na 1668 bleven er schermutselingen tussen Alting en Maresius. Onze coccejaan stoorde zich aan een opmerking van Maresius, waarin deze Johannes Leusden aanviel. In de editie van Tenach die, onder supervisie van deze Utrechtse oriëntalist, door de Amsterdamse rabbijn Joseph Athias was uitgegeven, stond volgens Maresius bij Psalm 22:17 ten onrechte het *keri* niet aangegeven. 98

Maresius had kort nadat de *Biblia Hebraica* van Athias' persen kwam voor acht guldens een exemplaar van Alting gekocht. De drukker verdedigde zich in een pamflet, waarin hij Maresius typeerde als een blinde die oordeelt over kleuren. 99

Athias nam in zijn verdediging niet bepaald een blad voor de mond. Het moest maar eens uit zijn met al die smaad, waarmee het oude godsvolk werd overloden. Athias verzekerde Maresius dat het de Joden niet ontbrak aan moed, noch aan geld, noch aan een drukpers, noch aan mannen om hun zaak te verdedigen.

97 R.A.B. Oosterhuis, 'Chiliasme,' 434, 435.

98 Maresius maakte deze opmerking in een brief (Epist. ad amicum, 1669, 9). De Groningse hoogleraar wilde in de Latijnse vertaling van Psalm 22:17 lezen: *perfoderunt*. De kwestie betreft een *crux interpretum* die de vertalers door de eeuwen heen hoofdbrekens heeft gekost. Vaak werd het zelfstandig naamwoord 'leeuw' – in navolging van enkele handschriften – verwisseld voor een werkwoord. De *Septuaginta* vertaalde met 'doorgraven;' de statenvertalers deden evenzo, terwijl de Joodse geleerde Martin Buber koos voor 'boeien.' Wanneer het hier gaat om het 'doorgraven' of 'doorboren' van de handen, krijgt de tekst een messiaanse lading. Gisbertus Voetius handhaafde het *substantivum* van de masoretische tekst en wilde 'sicut leo' lezen. Ten onrechte stelde Maresius dat het probleem een *ketib-qer* e aangelegenheid betrof; vgl. H.J. Kraus, *Psalmen* I, 176.

99 Het verdedigingspamflet van Athias draagt als titel: *Caecus de Coloribus, hoc est, Josephi Athiae justa defensio contra Ineptam, absurdam & indoctam reprehensionem Viri Celeberrimi D. Samuelis Maresii, qua judicat tanquam caecus de praestantissima & ubique celebrata Bibliorum Hebraicorum editione anni 1667, in epistola ad amicum nuper divulgata*. Ik raadpleegde de reprint van het pamflet in Thomas Crenius, *Animadversiones philologicae et historicae* II, 121-127; vgl. voor de kwestie L. Fuks en R.G. Fuks-Mansfeld, *Hebrew Typography* II, 292, 293; D. Nauta, *Maresius*, 378, 379; Chr. Sepp, *Godgeleerd onderwijs* II, 172.

De Groningse theologenwereld was verbolgen, dat een Jood 'een der voornaemste voorstanders en beschermers van de eere des Gecruysten soo smadelijk bejegende.' Men was van mening, dat 'de Christelike Synodus op middelen diende verdacht te wesen, waerdoor de stoutigheden door de hoge maghten des landes tegengegaen, ingebonden en gemuijllbandt mochten worden, opdat de Joden beschaemt gemaekt zijnde moogen leeren voortaan niet meer te lasteren.' 100

Hoewel de zaak op verschillende kerkelijke vergaderingen aan de orde kwam, is er van maatregelen tegen Athias nooit sprake geweest. Het is bovendien de vraag of de inhoud van het libel inderdaad van de Joodse drukker zelf afkomstig was. De meeste onderzoekers gaan ervan uit dat de tekst van de hand van Johannes Leusden was.

Uiteraard liet Maresius deze tegenaanval niet over zijn kant gaan. Hij repliceerde met zijn reeds genoemde *Messiae crucifixio asserta contra Judaeos* (1669). En passant ontzegde hij de Joden het recht om het Oude Testament de benaming Bijbel te geven, aangezien die titel alleen toekomt aan de Schriften van het Oude en het Nieuwe Testament samen. 101 Alting typeerde deze opvatting als godslasterlijk, omdat naar zijn overtuiging het Oude Testament niet minder als Bijbel kan worden gekwalificeerd

dan het Nieuwe.¹⁰² Alting voelde zich ook persoonlijk aangevallen door het schotschrift, waarin hij meermalen op indirecte wijze werd genoemd.

Zo suggereerde Maresius dat wanneer de 'Jood' (Athias) tegen zijn pamflet in Groningen een klacht had ingediend, hij zeker verdedigers zou hebben gevonden in deze stad. Tot hen behoorde ongetwijfeld ook zijn collega Alting, met wie de Jood een vriendschappelijke en familiale omgang onderhield.¹⁰³

Maresius suggereerde dat Alting zich door Athias had laten misbruiken als tussenhandelaar en filiaalhouder van diens koopwaar.

In het licht van de schermutselingen tussen de Groningse hoogleraren wekt het geen verbazing dat hun reactie op chiliastische tijdgenoten ook divers was.

Eerder vernamen we de uiterst negatieve mening van Maresius over de opvattingen van de mystieke non-conformist Petrus Serrarius.¹⁰⁴ Altings bemoeienis met de polemiek tussen Serrarius en Maresius was vrij summier, maar wel heel anders van toon dan die van zijn collega. We zijn van Altings respons op de discussie op de hoogte dankzij enkele brieven die hij schreef aan Otto Wesellow, een wiskundige uit Amsterdam die bekend was met Serrarius' denkbeelden.

Nadat Maresius in *Enervatus chiasmus* de opvattingen van Serrarius uitvoerig had bestreden, was hij van plan het thema voortaan te laten rusten. Veel hoop op succes koesterde hij niet, aangezien chiliasten zich in zijn optiek moeilijk laten bestrijden. Serrarius liet het er echter nog niet bij zitten en wilde het dispuut voortzetten. Alting betreurde het dat Serrarius opnieuw wilde schrijven naar Maresius en maakte daar in een brief van 30 juni 1664 aan Wesellow ook geen geheim van. Het leverde weinig vrucht op en deed de ruzie alleen maar escaleren.¹⁰⁵

Ruim een jaar later, op 4 juli 1665, liet Alting weten aan Otto Wesellow dat hij kennis had genomen van Serrarius' *Een bleyde boodschap aen Jerusalem*, dat in 1665 te Amsterdam was verschenen.

100 G.A. Wumkes, 'Sprokkeling,' 86 verwijst naar een gravamen van de classis Middelstum uit 1670. Zie Groninger Archieven, toegangsnr 181; vgl. Acta provinciale synode Groningen 1670, art. 64 en 1671, art. 56.

101 S. Maresius, *Messiae crucifixio asserta contra Judaeos; sive Samuelis Maresii justa expostulatio adversus quemdam pseudo-Christianum, abutentem larvâ et nomine hominis Judaei, ad virus suae maledicentiae effundendum, occasione notae toŰ Keri et Chethib, in nupera editione Hebraica Veteris Testamenti fraudulenter omissae, ad comma 17. Psal. XXII, Foderunt manus meas et pedes meos*, Groningen 1669.

102 J. Alting, *Opera Omnia* V, 374 (brief aan Ant. Perizonius d.d. 19 februari 1670); vgl. D. Nauta, *Maresius*, 379.

103 S. Maresius, *Messiae crucifixio*, 9.

104 Zie hoofdstuk 4.9. van deze studie.

105 J. Alting, *Opera Omnia* V, 359.

Het werkje bestaat uit een tweetal samenspraken.

De eerste betreft een dialoog tussen een verlichte christen en een treurende Jood.¹⁰⁶ Hoewel het geen rechtstreeks verslag is van een daadwerkelijke ontmoeting, vormen naar Serrarius' eigen zeggen wel Joods-christelijke gesprekken de bron voor deze publicatie. E.G.E. van der Wall vermoedt dat gedacht moet worden aan algemene contacten met Joodse relaties zoals Menasseh ben Israel en Nathan Shapira.¹⁰⁷ In de weergave van de Joodse inbreng zullen deze goede bekenden zich niet echt herkend hebben, aangezien deze tamelijk christelijk gekleurd is. De Joodse gesprekspartner is bedroefd over de geestelijke situatie waarin het contemporaine Jodendom zich bevindt. De Joden wandelen in grote ongerechtigheid en zijn afgeweken van het spoor

van hun voorgeslacht. De verlichte christen haakt op deze deemoedige zelfkritiek gretig in. Als alle Joden zo schuld bewust waren als deze ‘broeder’ zou het niet alleen met het Joodse volk beter gaan, maar ook met de christenen en met de hele wereld. Hij spoort de Jood aan tot boetedoening over zijn zonde, in het bijzonder over de misdaad die zij aan Jezus hebben begaan. De afloop is voor Serrarius zoals gewenst: de Jood laat zich overtuigen dat Jezus de verwachte Messias is. Het gesprek wordt afgesloten met een gezamenlijk gebed om de komst van de Messias en het herstel van diens koninkrijk in Israël.¹⁰⁸

In de genoemde brief vertelt Alting aan Wesellow wat hij van de samenspraken in *De Bleyde boodschap* vindt. In het algemeen acht hij de inspanningen van Serrarius ten behoeve van de bekering der Joden prijzenswaardig. De argumenten die de chiliastische filosemiet gebruikt om de Jood over de streep te halen zijn in Altings ogen echter niet allemaal even sterk en steekhoudend. Veel dingen zijn zelfs meer in strijd met onze theologen dan met de rabbijnen. ¹⁰⁹

106 De volledige titel luidt: *Een bleyde boodschap aen Jerusalem nopende de herstellinghe des rijcks in Israël en de wederbrenginge aller dingen die Godt gesproken heeft door den mond aller sijne heylige propheten (Act. 3:21). Voorgedragen in twee 't samen-spraecken I. tusschen een verlichte christen en een treurende Jood; II. tusschen deselve christen ende een syner hierin-noch-onverlichte broederen.*

107 E.G.E. van der Wall, *Serrarius*, 385.

108 E.G.E. van der Wall, *Serrarius*, 386.

109 J. Alting, *Opera Omnia* V, 363.

3.7. EEN ZELFSTANDIGE COCCEJAAN

Ons treft in Altings beschouwingen aangaande de toekomst van het Joodse volk een grote mate van onafhankelijkheid. Verwijzingen naar andere auteurs komen we slechts weinig tegen. Uit de genoemde namen blijkt dat hij zich wist aangesproken door theologen als Alsted en Piscator. Hij schroomde niet andere wegen te kiezen dan zijn leermeesters. Samuel Maresius maakte gretig gebruik van het feit dat hij Alting kon wijzen op een niet te loochenen divergentie met diens eigen vader.

Met betrekking tot het chiliasme koesterde Alting andere opvattingen dan Coccejus, door het millennium als toekomstig te duiden. Overigens is er in sommige opzichten wel degelijk beïnvloeding door Coccejus te traceren in het denken van Alting. In de exegese van Romeinen 11 zien we hoe diverse lijnen worden opgepakt.

Niettemin ontbreken toch ook enkele typisch coccejaanse elementen. Zo speelt de periodenleer geen aanwijsbare rol in Altings visie op het Joodse volk.

Het lijkt erop dat de *theologia prophetica* onze Groningse theoloog in het algemeen minder heeft kunnen bekoren. Alle nadruk valt op de cruciale betekenis van het verbond. Als het verbond met Israël teniet gedaan kan worden, dan is ook alle hoop voor de kerk verloren. Alles staat en valt met de betrouwbaarheid van Gods beloften. Dat geldt zowel ten aanzien van de aanstaande bekering van Israël als de terugkeer van de Joden naar Kanaän. Omdat Israël op zijn God aankan, mag het rekenen op het hele land waar eens het hele volk, zowel het twee- als het tienstammenrijk, weer zal wonen. Hoewel de visie van Coccejus op de Joden evenmin los gedacht kan worden van diens foederaaltheologie werkt Alting de notie van het verbond veel explicieter uit. Hij geeft er tevens een andere inkleuring aan.

Ten aanzien van Coccejus' abrogatietheorie en in het verlengde daarvan de periodisering

van de heilsgeschiedenis gaat Alting nadrukkelijk zijn eigen weg. Hun hermeneutische benadering van het profetische woord verschilt ingrijpend.¹¹⁰

Alting is de ontmoeting met eigentijdse Joden niet uit de weg gegaan. In 1660 startte een diepgaande correspondentie met Abraham Senior Coronel. Deze schriftelijke discussie werd gevoerd in het Hebreeuws. Y. Kaplan typeert de briefwisseling als polemisch van aard.¹¹¹ Overigens pleitte de Groningse geleerde voor een liefdevolle houding van christenen ten opzichte van de Joden. Men mag hen niet haten, aangezien God hen nog altijd bemint. De toon waarop hij over het eigentijdse Jodendom spreekt, is positiever dan die van Coccejus. Het feit dat hij tot de vriendenkring van de filojudaïst Petrus Serrarius behoorde, onderstreept deze positieve instelling ten opzichte van Joodse tijdgenoten.¹¹² Zijn sympathie voor de Joden leverde hem – net als Serrarius – de benaming ‘semi-Judaeus’ op.¹¹³

Ook in de waardering van de Joodse schriftuitleg gaat hij verder dan zijn leermeester. In de geesteloosheid en wereldgelijkvormigheid van de kerk ziet Alting een ernstige hindernis voor de realisering van Gods heilsplan met het Joodse volk.

Vernieuwing van hart en leven is noodzakelijk wil de kerk Israël tot jaloersheid verwekken. Indringend roept hij de christenen van zijn tijd bovendien op om ernst te maken met de wereldwijde zendingsopdracht, zodat de volheid der heidenen spoedig zal ingaan. We herkennen hierin accenten die wij ook sterk bij voetiaanse auteurs aantreffen.

Was Alting een chiliast? R. Bauckham typeert hem in één adem met Jacobus Koelman, als een zeventiende-eeuwse Nederlandse calvinist die chiliastische denkbeelden koesterde.¹¹⁴ Merkwaardig is evenwel dat Koelman zelf afstand neemt van Alting. Hij plaatst hem zoals we zagen op één lijn met A. de Raedt en J. de Labadie.

Het springende punt voor Koelman is dat Alting niet alleen verwacht dat de Joden zullen terugkeren naar het beloofde land en dat de heilige stad opnieuw zal verrijzen – ‘waar in geen zwaarigheid is’ – maar dat tevens de levitische dienst hervat gaat worden

110 P.H. Roessingh, *Jacobus Alting*, 143, 144.

111 Y. Kaplan, ‘Republiek,’ 168; J.W. Wesselius, ‘Amsterdamse polemieken,’ 15.

112 E.G.E. van der Wall, *Serrarius*, 257.

113 E.G.E. van der Wall, *Serrarius*, 376; P.H. Roessingh, *Jacobus Alting*, 55.

114 R. Bauckham, ‘Chiliasmus IV,’ 741.

en de besnijdenis altijd het ‘wettige merkteken van het Jodendom’ blijft.¹¹⁵

Ook steekt hem Altings opvatting dat de bekeerde Joden, net als voorheen, het exclusieve recht krijgen om het heiligdom in te gaan, boven de heidenen. Daardoor zal de ‘opperhoofdigheid’ bij de Joden blijven. De heidenen mogen straks alleen de tempel binnen als ze dienstbaar willen zijn aan de levieten.

Koelman beroept zich voor deze gegevens op een publicatie van Van der Waeyen uit 1670, *Epistola de Reconciliatione*, waarin deze coccejaan de kloof tussen de Utrechtse hoogleraar Voetius en de Groningse professor Maresius probeert te overbruggen. Vander Waeyen schrijft deze dingen als Alting nog in leven is. Hij erkent dat zijn collega zelf zich hierover nooit schriftelijk (‘gegraveert’) heeft uitgelaten.

Uit Altings eigen geschriften valt niet met zekerheid op te maken of deze nu wel of niet een herinvoering van de tempelcultus verwacht.¹¹⁶

Koelman suggereert intussen wel dat Altings standpunt in dit opzicht algemeen bekend is.

Zelfs zijn er volgens hem tijdgenoten die de hebraïst hebben horen zeggen, dat hij wenste de minste leviet in de nieuwe tempel van Jeruzalem te mogen zijn.

Ook K. Dijk schaart Alting zonder meer onder de chiliasten en plaatst hem om die reden in de hoek van de *haeretici*. Hij attendeert er in één adem op dat Alting de leermeester was van enkele beroemde ketters als Röell, Bekker en Vlak. Van harte stemde hij in met A. Comrie (1706-1774), die in zijn *Examen van tolerantie* Alting typeerde als de bron van allerlei ketterijen en als de man van wie het bederf in de kerk is uitgegaan.

[Zie onderstaande uittreksel uit Dissertatie Honig.]

Zijn visie op de toekomst van het Joodse volk was in de ogen van Dijk niet de enige afwijking van de gereformeerde belijdenis. 117

De vraag of Alting een chiliast was, valt al met al niet simpelweg met ja of nee te beantwoorden. Dat hij postchiliastische opvattingen huldigde, staat als een paal boven water. Volgens sommige tijdgenoten ging zijn verwachting aangaande Israël echter een aantal stappen verder. Indien deze waarneming van anderen – niet alleen van tegenstanders, maar ook van geestverwanten – juist is, worden bij hem de grenzen van het postchiliasme overschreden.

Uit de schriftelijke nalatenschap van Alting is deze conclusie echter moeilijk te staven. Vermoedelijk zullen de woorden van Vander Waeyen niet geheel en al uit de lucht gegrepen zijn. Des te saillant is het gegeven dat Altings eschatologie weliswaar door individuele theologen is bestreden, maar door de gereformeerde kerk nooit officieel is veroordeeld.

115 J. Koelman, *Sleutel*, 218, 219.

116 J. Koelman, *Sleutel*, 379, 380.

117 K. Dijk, *Rijk*, 77.

Dissertatie Dr. A. Comrie, beschreven door Dr. Anthonie G. Honig. Uitgave 1892. Pag. 255 etc.

Eerlijkheidshalve een toevoeging red. Gihonbron, wat niet impliceert dat Comrie in alles onpartijdig is.

Maar voor ik daartoe kom, deel ik eerst mede, hoe naar het oordeel dezer wapenbroeders de dwaalleer allengs in de kerken ingang gevonden had, en hoe de stand van de strijd was, toen Comrie in de gelederen der strijdende partijen plaats kwam nemen.

Ten eerste beantwoord ik dus de vraag: Hoe was, volgens Comrie en Holtius, langzamerhand de kerk van God in Nederland van het verheven standpunt, waarop zij in de dagen van de Dordtse Synode gestaan had, afgedaald?

In strijd met bijna aller gevoelens wijten zij dit in zijn eerste aanleg niet of slechts zeer weinig aan de strijd tussen Voetianen en Coccejanen, althans "voorzover de laatsten met Cartesius Philosophie niet bedorven waren" 1).

Omdat de twee partijen de Predestinatie, met de aankleve van dien, zuiver verklaarden, waren zij beide rechtzinnig 2).

De eerste, die het gif der ketterij naar hier overbracht, was Jakobus Alting, van 1643 tot 1679 hoogleraar te Groningen, de grote beminnaar der filosofie van Descartes. Deze had van zijn vader vernomen, hoe Joh. Piscator leerde, "dat Christus gehoorzaamheit, welke men de daadelyke noemt, ons niet toegerekent word nog toegerekent worden kan, om dat Christus voor zig zelven als Mensch schuldig was de Wet te gehoorzamen" 3), en had dit gevoel overgenomen.

Uit deze éne dwaling volgde echter een reeks andere en zo kwam Alting er toe o. a. het verbond der werken en de onmiddellijke toerekening van Adams zonde aan alle

zijn nakomelingen te loochenen en te leren, ten 1e dat God aan een iegelijk zijn zonden wil vergeven, mits hij eerst uit zichzelf komt tot geloof en bekering, en ten 2^e dat de Rechtvaardigmaking geschiedt deels uit genade en deels uit de werken.

Deze Alting nu werd het hoofd van een derde partij in de kerken. En de omstandigheden waren hem gunstig. De vromen waren de heftige disputen over ondergeschikte punten moede geworden, en snakten naar een "grondige bevestiging der Zielvertroostende Geloofsleere, met aandrang der zelve tot de practyk der Godzaligheid uit de rechte en echte beginselen". Daarom gaven zij weinig acht, toen deze nieuwe partij optrad.

Ten tweede stroomden toen de Refugiés ons land binnen en werden velen hunner, Hoewel met de Saumurse ketterijen besmet, "tot den dienst van Kerk en scholen gebruikt".

Ten laatste nam deze derde partij behendig enkele punten van ieder der twee anderen over, ja beweerde zelfs, door een nieuwe uitlegging van enkele teksten voor te staan, dat zij de strijdenden kon verzoenen. Zo wierf zij uit beide legers aanhangers. De Voetianen lieten zich vangen door hun aandringen "op de praktyk".

1) "Examen van Tolerantie"; VIII S.; pag. 29.

2) T. a. pl., pag. 29.

3) T. a. pl., pag. 31.

Blz. 255

Zie ook Comrie's Brief over de Rechtvaardigmaking, blz. 62; F. Holtkamp, 1858